

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LVII/2

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
др Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LVII/2

Уредништво:
Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР,
Др ДРАГА ЗЕЦ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ, Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ,
Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА, Др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАННА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН

Collegium redactorum:
Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ,
Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ,
Dr VLADISLAVA RUŽIĆ, Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LVII/2

НОВИ САД
2014

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Орсат Лигорио: С.-х. <i>хобойница</i>	7
Наташа Драгин: Страни називи биљака у списима старословенског канона	13
Радмило Маројевић: Лингвистика и поетика „тамних мјеста” <i>Слова о полку Игореве</i> . . .	39
Ана Батас: Прогресивно обезвучавање експлозива у проклизи и енклизи као индивидуална фонетска појава у српском језику	61
Nikola Dobrić: The Predictive Power of the (Micro)Context Revisited – Behavioral Profiling and Word Sense Disambiguation	77
Гордана Штрбац, Гордана Штасни: Именички англицизми на <i>-инџ</i> у српском језику .	101
Душанка Вујовић: Поредбени глаголско-именички фразеологизми са значењем кретања у српском језику	115
Страхиња Степанов: Новински коментар и аргументација: однос семантике и структуре текста	127
Јован Чудомировић: Мобилизација публике: извештавање дневних новина у Србији о наступима фудбалске репрезентације	145
Бојана Вељовић: Облици имперфекта у говору Тутина и околине	161
Sanja Ninković, Julijana Beli-Göncz, Milica Pasula: Negative Emotionen in deutschen Phraseologismen und ihre serbischen Äquivalente	179
Марко Јанићијевић: Метафоричке основе српског и енглеског уставноправног језика . . .	201
Сања Кример-Габоровић: Концептуализација, категоризација и именовање боја у енглеском и српском језику у светлу Берлин-Кејовог модела	217
Бранка Живковић: Евалуација у дискурсу универзитетских предавања: евалуативни придјеви и амплификатори	247

ХРОНИКА

Бранкица Марковић: Међународни научни скуп <i>Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност</i> 1 (Лесковац, 11–12. IV 2014. г.)	271
--	-----

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Марина Курешевић: Antonia Ruppel. <i>Absolute Constructions in Early Indo-European</i>	277
Марија Стефановић: Дојчил П. Војводић. <i>Проблематика развоја фудбала</i>	283
Слободан Павловић: Вредан прилог проучавању српске редакцијске писмености	289
Дејан Средојевић: Јелица Јокановић-Михајлов. <i>Акцента и интонација говора на радију и телевизији</i>	293
Страхиња Степанов: Вредан прилог лексичким, граматичким и дискурсним истраживањима	299
Драгана Ратковић: Социolingвистичка истраживања Владислава Лубаша	311
Рецензенти	315
Упутство за припрему рукописа за штампу	317
Contents	321

Орсат Лигорио

С.-Х. ХОБОТНИЦА*

Предлаже се да с.-х. *хоботница* 'тракатница' потиче из грч. ὀκτώπους 'id.'. *Кључне ријечи*: грчки, далмато-романски, српско-хрватски, етимологија.

SCr. *hobotnica* 'octopus' is derived from Gr. ὀκτώπους 'id.'. *Key words*: Greek, Dalmato-Romance, Serbo-Croatian, etymology.

1. Увод. Према Будману (*RJAZU* III: 636) с.-х. *хоботница* (13. в.) 'тракатница, *Octopus vulgaris*' потиче од праслов. **xobotŭ* 'реп' + *-in-ica*. (Тобоже, *рейайѡа риба*.) Скок (*ERHSJ* I: 675) и Виња (*JF* II: 66sq. > *JE* II: 41) то рјешење прихватају. Но, у овом чланчићу ја предлажем да *хоботница* није од праслов. **xobotŭ* 'реп' него грч. ὀκτώπους 'хоботница'.¹

2. МАТЕРИЈАЛ. Између рјечника *хоботница* долази у Вранчића („*polypus*”), Микаље („*polpo, pesce*”), Беле (571a, „*polypus*”), Бјелостијенца („*polypus*”), Јамбрешића („*polypus*”), Волтића („*polpo*”) и Стулића („*polpo, pesce*”). В. *RJAZU* III: 636. Најстарија потврда (*хоботница*) из Даничићева је рјечника, стр. 417, са напоменом „(*polypus*) ваља да је то”.²

У Вука *хоботнице* нема.

Дијалекатске потврде налазимо у Виње (*JF* II: 398).³ Према ондашњем квестионеру на обали постоје три типа, и то: 1) тип *хоботница* : *кобојница* :

* Овај чланак је резултат рада на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*” (178007), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ На сугестијама, коментарима и поправцима захвалан сам А. Ломи (Београд) и М. В. Ослону (Лавов).

² Потврда је из Студеничког типика (1208) Св. Саве, и то из 10. главе у којој се одређује која је храна дозвољена у дане Великог поста а која не. (Хоботница је дозвољена у суботу и недјељу прве седмице.) Мјесто *хоботница* има Хиландарски типик *октаподъ* < грч. ὀκταπῶδ- 'хоботница'; о односу ових ријечи у типцима 12. и 13. вијека (и о реалијама) зна више САВИЋ 2013: 277, q.v.

³ Преносим Вињин материјал: *хоботница* (Ловран, Волоско, Уније, Сусак, Црес, Башка Нова, Бакар, Цриквеница, Лун, Сеструњ, Ривањ, Кали, Шибеник, Жирје, Заблаће, Крапањ, Грохоте, Крило, Постире, Бол, Хвар, Стариград, Врвоска, Јелса, Комижа, Вела Лука, Брна, Рачишће, Корчула, Лумбарда, Ластово, Ловиште, Драче, Жуљана, Бријеста, Дуба, Броце, Говеђари, Прожура, Корита, Слано, Суђурађ, Колочеп, Затон, Мокошице, Млини, Цавтат, Мељине, Котор), *оботница* (Стариград, Призна, Ражанац, Привлака, Муртер, Језера, Каприје,

обойница, са варијаблом $x \sim k \sim \theta$; 2) тип ховойница ~ хубойница, са $-o- \sim -y-$; 3) тип хобойница ~ хободница, са $-i- \sim -d-$; и 4) међусобне комбинације ових типова, нпр. 4а) убойница, кубойница (= 1 + 2); 4б) кободница (= 1 + 3); 4в) хубодница (= 2 + 3); 4д) убодница (= 1 + 2 + 3), итд.⁴

У Дубровнику и околици (Говеђари, Прожура, Корита, Слано, Затон, Млини) познат је и примитивум *хобой* у значењу ‘велика хоботница, *Eledone moschata*’. В. RJAZU III: 636. Виња JE II: 41 има акценат: *хѡбѡѡ*, *хѡбѡѡѡ* (= Бојанић – Тривунац 2002: 434).

У другим словенским језицима *хобойнице* нема.

Налази се још само у словеначкоме (*hobótница*), са потврдом из Пле-тершника („der Seerolup”) и без помена у Безлаја. В. и ЭССЯ VIII: 46sq. Но, ЭССЯ не зна за чеш. ријеч *chobotnice* (која ће бити позајмљена из српско-хрватскога). Тако и ESJČ: 202.

3. Етимологија. Праслов. **xobotŭ* беспријекоран је етимон: беспријекоран, то јест, у том смислу што с.-х. *хобой(ница)* постаје од **xobotŭ* законито. А како постају варијанте? Гдје $k < *x$, $y < *o$ и $\partial < *t$, тамо варијанте постају незаконито. (В. горе.) Ове околности доводе праслов. етимон у питање. Наиме, дијалекатске варијације овога типа у правилу упућују на алоглотско поријекло. Словенско поријекло у питање доводи и то што ријеч *хобой* – тај тобожњи етимон – није у нас дочекао ни једну књигу осим Стулића (који га је *en vieux slavisant* узео из некога руског рјечника). Значи ли то да се Будманова етимологија оснива на етимону-фантому и недореченој фонетици?⁵

Али одакле је онда *хобойница*?

Ја мислим да је од грч. *ὀκτώπους* ‘хоботница’,⁶ и претпостављам романско посредство.⁷ 1. грч. *ὀκτώποδ-* > грч. **k(h)topod-*, уп. н.-грч. *χταπόδι* < грч. *ὀκταπόδ-* (поред *ὀκτώποδ-*), ЕЛКН: 299; 2. грч. **k(h)topod-* > ром. **ktoβodo*,

Пировац, Затон, Севид, Дрвеник, Округ, Маслиница, Суђурај, Башкавода, Градац, Трн, Ходиље, Доли, Молунат, Баошић, Костањича, Лепетане), *убойница* (Новиград, Вир, Петрчане, Вргада, Rogozница, Камбеловац, Пераст, Доброта, Муо, Улцињ), *убодница* (Паг), *хубойница* (Рава, Иж, Невиђане, Сутиван, Супетар, Повља, Брусје), *хубодница* (Сракане, Лопар, Олиб, Запунтел, Зараће, Милат *sic!* = Молат), *хободница* (Новаља), *кободница* (Нерезине, Пунат, Илович, Вели Рат, Жман, Сали, Премуда), *кобойница* (Мошћеничка Драга, Сусак, Кукљица) *кубойница* (Ткон), *ободница* (Крушница, Пакленица, Скрадин, Стобреч, Сумартин). Такође *кабойница* у Валуњу, *кабоница* на Исту и *бойница* на Првићу.

⁴ Никола Вулетић из Задра (писм. саоп. од 9. јануара 2014.) овим потврдама из својих испитивања љубазно додаје: *бѡйница* (Филипјаков, Каприје, Крапањ, Првић, Зларин), *хобѡдница* (Савар), *хобѡйница* (Бањ, Муртер, Жирје), *хобѡйница* (Иж Вели, Иж Мали, Сеструњ), *хубѡйница* (Бетина, Добропољана, Крај, Лукоран, Мрљане, Невиђане, Пашман), *кобѡйница* (Преко, Ждрелац), *кобѡйница* (Кукљица, Лука, Премуда), *кобѡдница* (Силба, Вели Рат, Запунтел, Жман), *кобуѡйница* (Кали), *кубѡйница* (Ошљак, Пољана, Сали, Сутомишница, Ткон), *обѡйница* (Језера, Тисно), *ѡабѡница* (Олиб), *убѡйница* (Вир, Вргада).

⁵ Штавише, јадрански Словени знали су далмато-романску ријеч за ‘реп’, наиме *куда* < *сѡда*, и њом су више вољели назвати птичицу *кудайицу* (ERHSJ II: 222) него тзв. репату рибу, *хобойицу*.

⁶ Са истога је врела (наиме грч. *ὀκτάπους*) и *αχίταιος* (Вук) ‘хоботница’. Уп. ERHSJ I: 15; EPCJ I: 244. Но, *αχίταιος* (и стерп. *αχταπόδι* из фсн. 2, што се тога тиче) непосредне су позајмљенице, а *хобойница* је – како се предлаже – посредна позајмљеница, тј. *романски* грецизам.

⁷ В. мој чланак „Od koga zajmiše jadranski Sloveni stare grčke riječi”, *Lucida intervalla* 2013/42, 157–160.

уп. ром. **astayo* < ASTACU < грч. ἄστακο-, REW: 738;⁸ 3. ром. **ktoβodo* > слов. **ktobodŭ*, уп. слов. **jastogŭ* < ром. **ástayo*, ERHSJ I: 760; 4. слов. **ktobodŭ* > с.-х. хобойи, и то овако: 4а) **ktobodŭ* > **ktobot*, уп. *jasŭyuk* (Перој) од **jastogŭ*, JF II: 365;⁹ 4б) **ktobot* > **htobot*, уп. gensg *noxŭia* поред *nokŭia*,¹⁰ и 4в) **htobot* > хобойи дисимилацијом **t—t* > Ø—*ŭi* или, просто, поједностављењем групе **kŭi*, уп. *хуња* (нар. пјесма) поред *ŭкуња* од **kŭуња* < CYDŌNEA, ERHSJ I: 557sq.

Да ли је хобойи првобитни примитивум, није јасно. Уп. RJAZU III: 636. Или је примитивум или је хобойи према хобойи-ница (≡ **хобойи* < ὀκτωπόδ-) оно што је *ѣроѣир* ‘црноглава стрнадица’ (♂) према *ѣроѣир-ица* ‘id.’ (♀, ≡ *Троѣир* < TRAGŪRIU), тј. регресивни дериват.¹¹ Било како било, хобойиница је постала од хобойи онако како је је од *хладийи*, *хладийо* постала *хладил-ница* ‘Јаковљева капица, *Pecten jacobaeus*’ (JF II: 394) а од *ѣолейѣйи*, *ѣолей* *ѣолей-ница* ‘полетуша, *Exocoetus volitans*’ (JF II: 235), тј. помоћу суфикса *-ица* < **-ŭn-ica*.¹²

Из ове перспективе лако је, најзад, објаснити проблематичне дијалекатске варијације: *х- ~ к-* и *-о- ~ -у-*. Наиме, хобойиница ~ кобойиница (= **хѣобойи-ница* ~ **кѣобойи-ница*) биће као *хуња ~ куња* (= **хѣуња ~ *кѣуња*), а ховойиница ~ хубойиница као *јасѣоѣ ~ јасѣуѣ* и сл.¹³

Није, међутим, лако одбацити сваку могућност паретимологије. У рускоме, наиме, хобойи ‘реп’ > хобойи ‘сурла’. Ако је тако (тј. ‘реп’ > ‘сурла’), онда ваљда може бити и **‘пипак’* < ‘реп’ а са тога стајалишта није тешко прозрети црва паретимологије, тј. **х(t)obotŭ* ‘хоботница’ < ὀκτωπόδ- = **xobotŭ* **‘пипак’* ⇒ **xobotŭnica* ‘са много пипака’ (уп. грч. πολύπους), ‘хоботница’. Првобитни словенско-романски контакт јамачно је обиловао неспоразумима овога типа.

4. ЗАКЉУЧАК. Одакле ли је с.-х. хобойиница? Грч. ὀκτώπους задовољава и семантички и формално. Но, хобойиница је важан случај и за историјску

⁸ Уп. грч. π- > с.-х. б- од истога коријена у с.-х. *булиерѣа* (Бока) < грч. под-ἄγρα, ERHSJ I: 233.

⁹ И иначе често тако у далматоманизмима, нпр. *Грк-* < **gurgu*, ERHSJ I: 598, *сарак* (Дубровник, поред *сараѣ*) < *sargu*, ERHSJ III: 204, и сл. (Такође *ѣрух* поред *ѣруѣ* од **grongu* < *congru*, ERHSJ I: 627.)

¹⁰ Промјену ст > х(ŭ) тумачим помоћу идиоглотске лениције *kŭi* > *хŭi* типа *noxŭia* < *nokŭia* или *лахŭia* < *лакŭia* а не паретимолошком енклизом, тј. онако како то у романизмима у правилу ради Скок (нпр. *s.v. хлаче* < *calceae*). В. више у мом *Problemi*, §§ 33–39. Примјери ове лениције, што сам их могао избројити, од позајмљеница укључују: *лихѣија* (Дубровник, поред *ликѣија*) < *lixŭia*, ERHSJ II: 301; *охѣјенач* (Бела, поред *окѣјенач*) < *absinthiu*, ERHSJ II: 552; *охѣубра* (Држић) < **absŭbrea*, ERHSJ III: 336; *ѣрахмар*, *ѣрахмур* (средња Далмација, поред *ѣракмар*) < **tragināriu*, ERHSJ III: 489 и JE I: 131; *хлаче* < *calceae*, ERHSJ I: 678; *Хриѣе* (сјеверна Далмација, поред *Гриѣе*) < **grēpa*, ERHSJ I: 618; *хуња* (нар. пјесма, поред *куња*, *ѣкуња*) < *cydōnea*, ERHSJ I: 557sq. Захваћене су стога групе **gm* (> **km*), **gr*, **kl*, **ks*, **kt*, **ps* (> **ks*).

¹¹ В. мој чланак „Poriijeklo ornitonima trogir”, *Croatica et Slavica Iadertina* 2012/8, 363–367.

¹² Помоћу овога суфикса изведен је и далматомански таласозооним *овраѣи-ница* ‘комарча, *Chrysophrys aurata*’ (JF II: 269) поред *овраѣа* < *aurāta*, ERHSJ II: 581. Ван таласозоонимије суфикс **-ŭn-ica* посвједочен је у овим далматоманизмима: *драмайи-ница* поред *драмай-* < *dēramātu*, ERHSJ I: 430; *ѣодмирница* поред *мир* < *mŭru*, ERHSJ II: 484; *русница* поред *руса* < *rōsa*, ERHSJ III: 174.

¹³ У варијантама типа хобойиница ~ хободница не треба -д- тумачити варијацијом, него етимолошки: хобойи(ница) према хобод(ница) < ὀκτωπόδ- је као *Палиѣ* (Раб) према *Пољуд* (Сплит) < *palŭde*, ERHSJ II: 594.

граматику далматско-романских реликата: он учи о леницији (*кѣи* > *хѣи*) која – када се *хобойница* упореди са *лихсија*, *охсјенач*, *охшубра*, *ѣрахмар*, *хлаче*, *Хриѣе*, *хуња* – доводи у питање поријекло ријечѣ типа *хлаѣ*, *хлондавина*, *хреб* и сл. (Напримјер, није тешко замислити да *хлаѣ* < грч. *κάραβος*, *καράβου* ‘рак’.) Према томе, случај ‘хоботница’ освијетлио је, ја мислим, једну етимолошку стрампутицу гласа *х* у грецизмима, односно далматско-романизмима.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БОЈАНИЋ, Михаило, Растислава Тривунац. *Рјечник дубровачког јовора*. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за језик САНУ. (Српски дијалектолошки зборник, књ. XLIX), 2002.
- Вук: Вук Стеф. Карацић. *Српски рјечник, истолкован њемачкијем и латинскијем ријечима*. Беч: Bei den р.р. Armeniern, 1818.
- ДАНИЧИЋ: Ђ[уро] Даничић. *Рјечник из књижевних сѣарина српских*. Део III. Београд: Државна штампарија, 1864.
- ЕРСЈ: Александар Лома (ур.). *Етимолошки речник српског језика*. Св. I. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, 2003.
- САВИЋ, Виктор. *Божослужбена лексика у српским ѣицима од XIII до XIV века*. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013.
- ЭССЯ: Трубачев, О[лег] Н. (Ред.). *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*. Вып. 8. Москва: Наука, 1981.

*

- ERHSJ: Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Sv. I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- ESJČ: Václav Machek. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Československá akademie věd, 1957².
- JE: Vojmir Vinja. *Jadranske etimologije: Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. Sv. I–III. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 1998–2004.
- JF: Vojmir Vinja. *Jadranska fauna : Etimologija i struktura naziva*. Sv. I–II. Split: Logos – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1986.
- LIGORIO, Orsat. *Problem leksičke stratifikacije u adrijatistici*. Doktorska disertacija. Zadar: Filozofski fakultet, 2014. (Takode na www.oligorio.com.)
- PLETERŠNIK: M[aks] Pleteršnik. *Slovensko-nemški slovar*. Del I. Ljubljana: Knezoškofijstvo, 1994.
- REW: Wilhelm Meyer-Lübke. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: C. Winters Universitätsverlag, 1935³.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Sv. III. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1887–1891.

*

- ΕΑΚΝ: Ἀνδριώτης, Ν. Π. Ἑτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς Νεοελληνικῆς. Ἀθήνα: Institut français d’Athènes, 1951.

Orsat Ligorio

SCR. *HOBOTNICA*

S u m m a r y

According to Budmani (*RJAZU* III: 636) SCr. *hòbotnica* ‘octopus, *Octopus vulgaris*’ derives from PSl. **xobotŭ* ‘tail’; Skok (*ERHSJ* I: 675) and Vinja (*JF* II: 66*sqq.*) conform. Unconvinced, I derive SCr. *hòbotnica* from Gr. ὀκτώπους ‘octopus’ and focus on the formal development of the word. SCr. *hòbotnica* < Gr. ὀκτώπους is an important case: it illustrates the lenition *ct* > *h(t)* which – when *hobotnica* is compared to *hlače*, *Hripe*, *hunja*, *lihsija*, *ohsjenač*, *ohšubra*, *trahmar* – appears to form part of a larger process involving not only **kt* but **gr*, **kl*, **km* and **ks*.

Институт за српски језик САНУ
Етимолошки одсек
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
orsat.ligorio@gmail.com

Наташа Драгин

СТРАНИ НАЗИВИ БИЉАКА У СПИСИМА СТАРОСЛОВЕНСКОГ КАНОНА*

Страни називи биљака посведочени у списима старословенског канона сагледавају се у овом раду из различитих углова у контексту црквенословенске писмености као целине, али и у светлу прилика у савременом српском језику. Поред проблема везаних за њихову фонетску и морфолошку адаптацију, фреквенцију и однос према посведоченим еквивалентима у ширем писаном наслеђу, анализа је усмерена и на њихову контекстуалну реализацију и шири творбено-семантички потенцијал, што у целости посматрано, доприноси разумевању неједнаке улоге коју су ове лексеме добиле у трајном богаћењу појмовног регистра словенске материјалне и духовне културе.

Кључне речи: старословенски језик, ботаничка номенклатура, страни називи.

Foreign plant names verified in the manuscripts of the Old Church Slavonic canon are analyzed in this paper from different perspectives in the context of Church Slavonic literacy as a whole, but also in the light of the circumstances in the contemporary Serbian language. Besides the problems tied to their phonetic and morphological adaptation, frequency and relationship towards the verified equivalents in broader written heritage, the analysis is directed at their contextual realization and a wider word formation and semantic potential, which as a whole contributes to understanding the unequal role that these lexemes had in the permanent enrichment of the conceptual register of the Slavic material and spiritual culture.

Key words: Old Church Slavonic, botanic nomenclature, foreign names.

1. Увод. Формирајући се првенствено као литургијски језик за потребе християнизације, старословенски ће временом почети да покрива различите сфере друштвеног живота – од црквене организације и администрације, преко образовног и просветног система, уметничке и других посебних видова стручне литературе до текућих животних потреба, о чему нам поред сачуваних канонских и редакцијских рукописа непосредна сведочанства пружају и ћирилски натписи с краја X и почетка XI века (Дуриданов 1993: 538). С увећавањем корпуса преведених библијских књига, али и других текстова рашће и усложњаваће се и појмовни регистар словенске духовне и материјалне културе, која ће с новим утемељењем у писаној пракси и сама постати баштиник тековина развијене византијске цивилизације као особе не симбиозе, на једној страни, средоземног грчко-римског наслеђа и, на другој, египатске, сиријско-палестинске, тј. блискоисточне, највећим делом јеврејске традиције. Ова културна интеграција и укључивање Словена у шире цивилизацијске токове најнепосреднији одраз нашли су у лексикону првог словенског књижевног језика, чији тематски и терминолошки подсистеми су се у већој или мањој мери ослањали на позајмљенице (уп. SCHALLER 1973: 320–322; BIRNBAUM – SCHAEKEN 1997: 125–130; ВЕРЕЩАГИН 1997: 41; СУПРУН

* Овај прилог је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

– Молдован 2005: 65–66).¹ Поред примарног значаја који је у том погледу имао грчки језик (ПЕНКОВА 1985: 557–560),² преко којег у старословенски улази и изванредан број семитизама (ОНИЈЕНКО 1953: 176–178; ВЕРЕЩАГИН 1998: 149–159; ПЕНКОВА 2003: 589–590), аутори региструју и сасвим мали проценат, понекад недовољно поузданих, германизама и латинизама (КУЉБАКИН 1930: 132–133; АУТ 1976; ДОБРЕВ 1985: 486–487; ПЕНКОВА 1995: 502–503), који се обично везују за моравско-панонску фазу у историји старословенске писмености (НУЋАНОВА 1998: 76–98; SCHAEKEN – BIRNBAUM 1999: 16). Међу многобројним разлозима и чиниоцима којима се у општелингвистичкој теорији објашњава феномен позајмљивања (WEINREICH 1953: 56–61; уп. КРЫСИН 1993: 132–139; COMRIE 2000: 80–84), које се одвија ‘из потребе’ али и ‘ради луксуза’ (GRZEGA 2003: 23; уп. WILD 1970: 127, 129), у овом случају, уз политичку и културну превласт хришћанских држава у непосредном словенском окружењу, пресудну улогу играо је свакако и билингвизам самих творца старословенског језика, њихових непосредних ученика и каснијих следбеника. И док се билингвизам Ћирила и Методија може окарактерисати као продуктиван и координативан, солунске Словене, бугарску аристократију и многобројне што познате што анонимне књижевнике, преводиоце и писаре – настављаче старословенске традиције на Балкану, одликовао је углавном продуктиван билингвизам субординативног карактера (ВЕРЕЩАГИН 1966: 64–65). Но, без обзира на то који ниво познавања и владања грчким и старословенским језиком је био присутан код књижевних делатника,³ везаност за стране изворе

¹ Међу позајмљеним речима у старословенском, као уосталом и у другим језицима (уп. HAUGEN 1950: 224; HASPELMATH 2008: 49, 55), највећим делом заступљене су именице као примарни носиоци референцијалног потенцијала језика, чије ширење представља управо један од основних мотива за позајмљивање. Овом приликом истичемо да старословенски канонски споменици (CC: 60) познају практично све видове позајмљивања, који су у славистичкој литератури различитим поводима добијали само делимичну обраду, а које овде представљамо према једној од најпознатијих и најтемељнијих класификација ове врсте (HAUGEN 1950: 213–215): 1) речи код којих је дошло до преузимања и форме и значења (‘loanwords’); 2) хибридне речи, које се састоје од преузетих и од изворних елемената (‘loanblends’); 3) речи код којих је преузето само значење (‘loanshifts’), а међу којима се разликују: а) калкови (‘loan translations’) и б) семантичке позајмљенице (‘semantic loans’). Последњи облик позајмљивања (3б) је најтеже препознати и дефинисати те му је и у литератури посвећена најмања пажња (в. СРЕПАЈАС 1978; ПЕНКОВА 1985: 559–560; ВЕРЕЩАГИН 1998).

² Због диглосије присутне у грчкој писмености овом приликом треба правити разлику између утицаја књижевног језика у процесу превођења и речи које су продрле у дијалекатску основицу старословенског из народних грчких говора (КУЉБАКИН 1930: 135). Понекад међутим ова два нивоа утицаја није могуће до краја раздвојити, будући да се не зна која грчка форма се заправо нашла у основи словенске речи (VASMER 1944: 34). О овим и осталим методолошким питањима везаним за проучавање позајмљеница из грчког, на примеру српског језика, в. код ВЛАЛИЋ-ПОПОВИЋ 2009.

³ За разумевање динамике развоја старословенске писмености од посебне је важности имати на уму да су лица попут Климента Охридског, цара Симеона, бугарског егзарха Јована и других који су се одликовали потпуном језичком компетенцијом, дакле, способношћу не само усвајања већ и продуковања текста у складу с нормом књижевног језика била заправо у мањини. Насупрот њима, као јединим правим ‘носиоцима’ старословенског као књижевног идиома, стајао је широк круг што активних што пасивних ‘корисника’, дакле, лица с различитим нивоима неуједначене и нестабилне језичке компетенције (НЕШЧИМЕНКО 1998: 461–463; ВЕРЕЩАГИН 2012: 467). Оваква ситуација нашла је наравно одраза и у старословенским рукописима, где се поред неадекватних преводилачких решења (ВЕРЕЩАГИН 1997: 32–33) среће, на

остаће трајно обележје ‘ћирило-методијевске филолошке школе’ (Суркова 2007: 608), која ће после слома моравске мисије у оквиру два нова велика књижевна средишта (Охрид и Преслав) неговати не само различите типове писма (глагољица/ћирилица) него, како се за сада наслућује и претпоставља, и различите приступе писаном наслеђу (Грковић-Мелџор 2001: 26–27), који се једним делом могу сагледати и у светлу односа према позајмљеницама.⁴

Узимајући у обзир све наведене (екстра)лингвистичке факторе који су пратили формирање старословенског лексичког фонда, у овом раду анализом ботаничких назива пре свега страног порекла желимо осветлити прилике унутар једне особене лексичко-семантичке групе којој до сада није поклоњена већа пажња.⁵ Иако словенске речи доминирају како у именовању самих биљака тако и код општих ботаничких појмова (в. Цейтлин 1986: 80–81), број позајмљеница није занемарљив.⁶ Њиховом разматрању приступиће се с различитих становишта унутар засебних проблемских целина како би се сагледала конкретна улога појединачних речи у успостављању старословенске ботаничке номенклатуре и на тај начин у извесној мери допринело и разумевању неједнаке судбине која их је пратила до наших дана.⁷

2. НАЗИВИ СТРАНОГ ПОРЕКЛА. Преглед забележених фитонима изложиће се абecedним редом према латинској номенклатури (в. MOLDENKE – MOLDENKE

пример, и прилично шаренило у фонетско-ортографској реализацији појединих страних речи, које из синхроне перспективе, а с обзиром на улогу говорника у том процесу праћеном различитим видовима билингвизма (в. Верещагин 2012: 465–467), одражава два основна типа трансфера у међујезичком контакту (Верещагин 1967: 51–58; Соетсем 1988: 3–23): а) позајмљивање, које подразумева адаптацију и б) коришћење, које се заснива на имитацији – потпуној или делимичној, представљајући тако својеврсно наметање (‘imposition’) језика изворника језику примаоцу.

⁴ Тежња да се грчке позајмљенице из старих превода замене словенским речима која се уочава у млађим канонским списима источнобугарске провенијенције (Веџерка 1971: 138–139; Пенкова 1985: 557–558) не може се узети као универзалан критеријум поделе рукописа на охридске и преславске, будући да се у њима укрштају различите текстолошке редакције и у неједнаком обиму преплићу различити дијалекатски лексички слојеви (јужномакедонизми, моравизми, источнобугаризми) (Љвов 1962: 36–37; 44–45). Нема међутим сумње да су најистакнутији представници Преславске књижевне школе на челу с царем Симеоном и кругом око њега (Суркова 2007: 611) својим ауторитетом и литерарном делатношћу могли допринети неговању оваквог приступа, а у духу ширег настојања да се наслеђени текстови и нови преводи што више саобразе духу народног говора (Гљубов 1963: 227–235), који се, по свему судећи, осетно разликовао од архаичног јужномакедонског, на који су преведене прве књиге, и моравског западнословенског, на чијем простору је такође дошло до формирања нове редакције ћирило-методијевских превода (Љвов 1962: 44–45).

⁵ Називи биљака у постојећим лексиколошким студијама привлачили су пажњу истраживача само приликом представљања различитих тематских група унутар корпуса старословенских канонских споменика, по правилу с непотпуним списком примера и различитим критеријумима поделе, док би осврт на њихове језичке и шире културолошке особености изостајао (Цейтлин 1986: 80–81; Birnbaum – Schaeken 1997: 125) или био општег типа (Вендина 2002: 172–173).

⁶ Као извор грађе послужио је СС, те ће се и у овом раду за називе старословенских споменика користити исте скраћенице као у наведеном речнику, понегде само прилагођење српском изговору одговарајуће речи.

⁷ Представа о приликама у ширем црквенословенском корпусу, наравно уз сва ограничења које овакво поређење носи, засниваће се на следећим изворима: Miklosich 1862–1865; Срезневский 1893, 1902, 1912; Даничић 1975; Дьяченко 1993; SJS; CPJ; RJAZU.

1952; Симоновић 1959; www.pfaf.org/database). Уз старословенску реч наводи се и њен грчки еквивалент како би сличности и разлике између изворне и у рукописима забележене форме са свим њеним варијантама биле уочљивије, о чему ће иначе детаљније бити речи у трећем одељку овог рада. У свакој одредници лингвистичке коментаре прате и напомене општијег, енциклопедијског карактера, будући да се разлози и околности преузимања одређене лексеме, њен семантички опсег и симболички потенцијал у контексту јудео-хришћанске културе могу у потпуности сагледати само са ширег, социолингвистичког становишта (уп. НОРЕ 1962; КРЫСИН 1993).

2.1. *Aloe*: грч. ἀλοή ή / стсл. алгоун ж (?) непром. (3) [алгоун Клоц (1), алгун Супр (1), ал...ун Супр (1)]. *Алоја* (РСЈ: 27) или *алој* (КЛАЈН – ШИПКА 2006: 98; РСАНУ 1: 87) је тропска биљка са сочним, чврстим и меснатим листовима, који расту у облику розете. Пореклом је из Африке, а распрострањена је и у суседним областима попут Мадагаскара, Арабијског полуострва а делимично и у Средоземљу. Порекло грчког назива није до краја расветљено. Претпоставља се да је семитско, а доводи се у везу с јеврејским *ʾhalōth* (ESJS 1: 48) и арапским *alloeh* (MOLDENKE – MOLDENKE 1952: 35; Симоновић 1959: 23).

Под истим именом од античких времена у употреби је и лековито средство од смоластог сока алоје, иначе горког укуса и реског мириса, које су још у старом Египту користили и при помазању тела умрлих, често у комбинацији са смиром. Управо у том контексту у старословенским споменицима јављају се како именица алгоун тако и од ње изведен придев алгоуинъ (алгоуин- Мар (1), алгонн- Ас (1), алгоуин- Зогра (1)): а) змврнж н въ погребеннѣ · н алгун приедмѣтъ Супр 451, 26; б) съдѣшеннѣ змврнѣ і алгоуино Ј 19, 39 Зогра Мар Ас. Дрога и мирисна смола од ове биљке, која код источних народа служи и као тамјан (РАКИЋ 2004 I: 42), представљају скупу увозну робу. Тако је било и у Палестини I в. н. е., где је Никодим, према наведеном јеванђељском стиху, за потребе Христовог погребца донео „помијешане смире и алоја око сто литара. Тада узеше тијело Исусово, и обавише га платном с мирисима, као што је обичај у Јудејаца да сахрањују” (Ј 19, 39–40).⁸

2.2. *Boswellia*: грч. λίβανος ὁ и ή / стсл. ливанъ, -а м (2) Ас Сав; грч. θυμίαμα, -атос τό / стсл. тѣмнанъ, -а м (7) [тѣмнан- Супр (1), тѣмѣн- Мар (1), тидан- Ас (1), тѣднѣн- Зогра (1), фѣдман- Супр (1), фѣдман- Супр (2)]. У питању је род *Boswellia* из ф. *Burseraceae*, који обухвата више врста ниских гранатих дрвета (уп. MOLDENKE – MOLDENKE 1952: 56), чија смола горког укуса и карактеристичног мириса од давнина служи за кађење при верским обредима. Расте на широком пространству од Индије преко јужне Арабије до Етиопије и Сомалије (MOLDENKE – MOLDENKE 1952: 57), а посведочени назив *ливан* је заправо семитског порекла (уп. јеврејски *lʾbōnā*, феничански *lʾbōnat* – ESJS 7: 429). Грчки језик је у овом случају, дакле, био само посредник у преузимању јеврејске речи, чији корен са значењем ‘бео’ (MÜLLER 1974: 59) стоји у основи и оронима Ливан (*lʾbānōn*) (‘бела планина’) (РАКИЋ 2004 I: 566).⁹ О вредности коју је излучевина овог дрвећа имала у библијска времена као

⁸ Библијски цитати у преводу на савремени српски језик наводе се према издању СП.

⁹ Уп. ливанъ², -а м *ѡры* (1) λίβανος ‘Ливан’ и изведен придев ливанъскъ ‘ливански’ (СС: 306).

трговинска ставка и дар јасно сведочи шири контекст јеванђељског стиха Мт 2, 11, што је уједно и једина потврда ове речи у канону: *принѣсѣ ємоу дарѣн · злато н ливанѣ н змѣрнѣ* Ас Сав. Лексему *ливан* иначе речници савременог српског језика (под напоменом *засѣй* или *арх.*) региструју искључиво са значењем смоле, односно тамјана, али не и самог дрвета (РСАНУ 11: 413; РМС 3: 202), а исто је и у RJAZU (VI: 128).

На другој страни, за разлику од ове изразито учене позајмљенице, гречизам *θυμία* ширио се на Балкану међу словенске језике (уп. српски *ѡтамјан*, бугарски *ѡтамян*, македонски *ѡтемјан*), као и оне у њиховом непосредном окружењу – мађарски, румунски, албански (Скок 1973: 441). Потврда ове речи у примарном значењу ‘тамјан’ међу старословенским списима јавља се само у Супр: *не догж откврѣсти бєсѣ ѿ ѿдыана н жрѣткы ... тѣгда принѣмѣ жрѣцѣ тѣмнанѣ принєсє · н откврѣзѣ црѣкѣкє* Супр 228, 26 и 28.

Разлику између наведених лексема старословенски преводи чувају, што је и разумљиво с обзиром на то да је реч *тѣмнанѣ* – за разлику од *ливанѣ* – могла означавати и сам чин кађења (Л 1, 10 Зогр Мар Ас), а осим тога у књижевном језику је развила и своје властито творбено-семантичко гнездо (СС: 714, 809): *тѣмнанѣ* 1. ‘тамјан’; 2. ‘кађење’ – *тѣмнанѣнѣ* ‘који се односи на тамјан’ (*тѣмнанѣнѣ* *каждєннє кађење*) – *ѿдыанѣнница* ‘кадионица’ – *ѿдыанѣтєсѣѣ* ‘кадиони, који је из кадионице’. Ово гнездо највећим делом се поклапа с групом лексема изведених од прасловенске основе **kad-* < **kōd-*: *кадѣнѣ* ‘кадити’ – *каждєннє* ‘кађење’ – *кадѣнѣ* ‘тамјан’ – *кадѣнѣнѣ* ‘кадиони, који је из кадионице’ – *кадѣнѣнница* ‘кадионица’ (СС: 279). Судећи према осталим црквенословенским изворима конкурентност није изостала ни у случају глагола, будући да грчко *θυμία* / *θυμίαζειν* ‘кадити’ налазимо и у словенском систему у лику *ѿдыанѣти*, *ѿдыанѣсѣти*, *ѿдыанѣнасѣти* (Miklosich 1862–1865: 1170; SJS 52: 1040).

2.3. *Сагум*: грч. *κύμινον τό* / стсл. *кѡминѣ, -ѣ* м Мар (1). *Ким* (РСЈ: 533) је зачинска биљка с лековитим својствима, која се гаји у Средоземљу и Средњој Азији. Сам назив је вероватно из јеврејског, одакле прелази у грчки, из њега у латински, посредством којег се шири у романске и германске језике (ESJS 7: 387). У новозаветно време заједно с копром и метвицом спадао је у биљке за чији плод су књижевници и фарисеји плаћали десетак, истовремено занемарујући „што је претежније у Закону: правду, милост и вјеру”, због чега их Христос прекорева (Мт 23, 23). Међу старословенским јеванђељима поменути стих је забележен само у Мар, што је уједно и једина потврда ове речи у канону: *отѣдєсѣтѣствоѣтє ѡтѣж н копрѣ н кѡминѣ*.

2.4. *Cassia*: грч. *κασία ή* / стсл. *касѣа, -ѣ* ж Син (1). Грчки назив је оријенталног порекла (уп. јеврејски, асирски у: ESJS 5: 304), а преко Септуагинте¹⁰ улази и у старословенску писменост. У библијским пасажима означава танку, мирисну кору дрвета *Cinnatotum cassia*, пореклом из Индије и са Цејлона (MOLDENKE – MOLDENKE 1952: 75).

¹⁰ По свему судећи преузет из Септуагинте, назив ове биљке јавља се и као име византијске песникиње Касије, која је живела у доба Светих Константина Тирила и Методија и чија поезија је преводјена на словенски. Будући да је посведочено у већем броју варијаната (*Κασσία*, *Κασία*, *Ίκασία*, *Εϊκασία*, *Κασσιανή*, *Κασιανή*), претпоставља се да је у Византији ово име било ретко или да уопште није ни постојало (Симић 2011: 14).

2) на испраћају, приликом погребца (заједно с алојом) – *здрѣнж* и *въ погребенне · н алтѣн приѣмѣтъ* Супр 451, 26 (уп. *сѣмѣшенне здрѣно* і *олѣгоуно* Ј 19, 39 Зогр Мар Ас; такође Клоц 14а, 12–14; Супр 453, 30).

Једина старозаветна потврда у списима канона (Син) такође у први план ставља ароматична својства смирне, али овог пута ван њене свештене примене: *здрѣна і стактъ і каснѣ · отъ ризѣ твоѣхъ* Пс 44, 9. Уз именицу *смирна*, поред већ помињане *касије* (в. тачку 2.4), овде се јавља још једна страна реч – *стактъ* ‘стакта’ (РАКИЋ 2004 II: 447), коју СС: 623 дефинише као врсту смирне.¹¹ У питању је смола највероватније дрвета *Styrax officinalis* (уп. САВИЋ 2010: 105), по неким *Commiphora opobalsamum*, која је служила за припрему тамјана, а због својих ароматичних својстава од давнина била цењена и као парфем (MOLDENKE – MOLDENKE 1952: 224–225; РАКИЋ 2004 II: 447). У редакцијском корпусу као преводни еквивалент среће се и лексема *конилица* (MIKLOSICH 1862–1865: 73), која је услед општости значења била погодна за преношење више грчких речи: 1. *στακτή stacte*; 2. *ῥόδον mentha*; 3. *ὀνον oleum odoratum*. Речници савременог српског језика ову реч не бележе (уп. *stakta* – RJAZU XVI: 356), док код Даничића налазимо превод који, по свему судећи, одражава другу текстолошку варијанту овог стиха: *Све хаљине њвоје миришцу смирном, алојем и касијом* Пс 45, 9 (уп. ДЪЯЧЕНКО 1993: 658; SJS 38: 157–158).¹²

2.7. *Ficus sycomorus*: грч. *συκομορέα ἡ* / стсл. *сѣкомарна, -нѣа ж* (3) [*сѣкомар*- Зогр (1), *сѣкомор*- Мар (1), *сѣкомар*- Ас (1)]. *Сикомора* (РСЈ: 1218; Клајн – Шипка 2006: 1128) или *сикомор* (РАКИЋ 2004 II: 396) је дивља смоква *Ficus sycomorus* распрострањена посебно у Египту, а среће се и у најтоплијим областима Палестине. У питању је високо и снажно дрво са срцоликим листовима и плодовима који у виду гроздова расту директно из стабла. Од стабла сикоморе у древном Египту израђивани су саркофази, док су се плодови нашироко користили као храна, поготово међу сиромашнима (MOLDENKE – MOLDENKE 1952: 107). Ово дрвогодно за пењање а често дуж путева искористио је и Закхеј како би видео Исуса, о чему нам сведочи јеванђељски стих Л 19, 4, забележен и у списима канона: *възлѣзе на сѣкомарнѣ · да виднѣтѣ кѣсу* Зогр Мар Ас. У српским преводима Јеванђеља на овом месту реч *сикомора* замењује се познатијим изразима *дивља смоква* (Свети Синод, Е. Чарнић) или *дуд* (В. Карацић).¹³ У старословенском периоду, као што се види из три сачувана извора, сличног прилагођавања превода није било, иако су већ у споменицима

¹¹ Уп. ДЪЯЧЕНКО 1993: 658 („Стактъ есть тончайший вид смирны. При выжимании этого благовонного вещества, что бываетъ въ немъ жидкаго отдѣляется въ стакти, а что остается густого называется смирною”).

¹² Овом приликом скрећемо пажњу на то да Даничић иначе за превод грчког *στακτή* (в. према СЕРТУАГИНА) уводи позајмљеницу *сѣакѣа* (Друга књига Мојсијева 30, 34), али у томе није доследан (уп. Премудрост Исуса сина Сирахова 24, 15).

¹³ Ово је на неки начин разумљиво с обзиром на склоп саме грчке речи *συκομορέα* (*συκομορος*) < *σῦκον* *тѣ* ‘смоква’ и *μορέα ἡ* (*μόρον* *тѣ*) ‘дуд’. У грчким изворима иначе дрво *Ficus sycomorus* назива се и *συκάμινος ἡ* *Αἰγυλτία* или просто *συκάμινος ἡ* (LIDDELL – SCOTT 1883: 1453). Када се ово узме у обзир, такође није необично што је у црквенословенским изворима реч *ῥόδον* могла покривати значења различитих грчких речи (СРЕЗНЕВСКИЙ 1912: 1639): *смоковница*: – *възлѣзе на ѡгоднѣннѣ* (въ *Осѣр* *ев.* *сукомориѣ*, *ἐπὶ* *συκομορέαν*). *Лук. XIX. 4. Гал. ев. XIII в.*; *шелковица*: – *гѣлѣн бѣистѣ оуко ѡгоднѣннѣ сен*: *нстѣгнѣнѣа* и *въсаднѣа въ морѣ* (*τῇ* *συκάμινѣ ταύτῃ*) *Лук. XVII. 6. Юр. ев. њ.* 1119 г.

канона називи за дрво смокве и њен плод чинили веома развијено творбено-семантичко гнездо: *смокѣва* 1. ‘плод смокве’, 2. ‘дрво смокве’ – *смокѣы* 1. ‘плод смокве’, 2. ‘дрво смокве’ – *смокѣвыница* ‘дрво смокве’ – *смокѣвына* ‘дрво смокве’ (СС: 616–617), о коме додатне потврде пружа још богатији и разноврснији редакцијски материјал (Miklosich 1862–1865: 864). У њему су забележени следећи словенски еквиваленти грчке речи, изведени иначе од именице општег значења *агода* ‘плод’ (СС: 66): *агоднѣца* (Miklosich 1862–1865: 1143), *агоднѣнна* / *агоднѣнна* (Miklosich 1862–1865: 1143; Срезневский 1893: 6; 1912: 1639).

2.8. *Hyssopus*: грч. ὕσσωπος ἡ / стсл. *ѡсопъ*, -а м (5) [*ѡсоп* – Зогр, Мар, Ас; *исоф* – Евх; *ософ* – Син]. *Исой* (РСАНУ 8: 207) / *изой* (КЛАЈН – ШИПКА 2006: 489) је једно од најзагонетнијих имена када су у питању номинације биљака у Библији. После вишеструких покушаја да се идентификује биљка која стоји иза јеврејске речи ‘ezov’ (грч. ὕσσωπος) (Moldenke – Moldenke 1952: 160–161) преовладало је становиште да се овим изразом није давало име „једној посебној биљци, већ *йородици* биљака, које не стоје у сродности својим блиским ботаничким својствима. Различите врсте из те породице су можда коришћене у разна времена” (РАКИЋ 2004 I: 374). У сваком случају, данашњу биљку обично с плавим и љубичастим цветовима *Hyssopus officinalis*, која има примену у фармацији, не треба поистовећивати с библијским *исопом*, како се то понекад чини (Garland 1989: 67), јер њено природно станиште није Света земља ни Египат већ јужна Европа (Moldenke – Moldenke 1952: 160).

Код Јевреја *исоп* се користио за прскање у обредима, као и у чиновима очишћења, те отуда и у псалму 51, 7 налазимо израз *йокройи ме исойом* (*и очишћу се*), што у старословенској варијанти из Син гласи: *окропиши мѣѡ софомъ* Пс 50, 9 (*исофомъ* Евх 846 22). Канонски споменици бележе и новозаветну потврду ове речи: *г҃ежѣ же наплѣѣше оцѣт(а) на ѡсопъ възнезѣше ꙗ҃ прѣдѣша къ оустомъ его* Ј 19, 29 Зогр Мар Ас. Савремени српски превод Јеванђеља међутим у овом случају страни назив замењује свима разумљивом и добро познатом речју *ѡрска* (РСЈ: 1345): *а они наѡунише сунђер оцѣта, и наѡакнувши на ѡрску, ѡринесоше устѣма његовим*.

2.9. *Lilium*: грч. κρίνον τό / стсл. *крѣнѣ*, -а м Мар Ас (3). *Крин* или *љѣлан* (РСЈ: 595; 660) је зељаста биљка *Lilium* из ф. *Liliaceae* с крупним и мирисним цветовима. Као оличење лепоте овај цвет је послужио као мотив за бронзане стубове испред јерусалимског храма (тзв. Јахин и Воас), а у истом облику израђивани су у старозаветно време и музички инструменти. Они носе назив према јеврејској речи за ову биљку (српски *сусан*, *сосан*), а истог порекла је и име персијског града *Сусан*, у чијој околини су се простирала цветна поља кринова (РАКИЋ 2004 I: 544). Јеврејски назив биљке *šōšannâh* (*šōšân*, *šūšân*) прераста и у женско лично име *Сузана* (Nosić 2009: 84), које ће се посредством грчке форме Σουσάννα, Σωσάννα ширити и међу Словене, о чему прва сведочанства пружају већ сачувани канонски споменици (Мар, Супр): *соѡсана* (СС: 634).

Грчки назив κρίνον, чије порекло је до данас остало нејасно (ESJS 6: 366), такође с првим преводима улази у старословенску писменост: *сѣмѡтрѣте крѣнѣ сѣлѣнѣхѣ ꙗ҃ како растѣтъ* Мт 6, 28 Мар Ас (*цвѣтъ* Зогр, *цвѣты* Сав). Сматра се да је јеванђељски крин црвена анемона (*Anemone coronaria*), која расте по Средо-

земљу, а у Палестини је посебно раширена у Саронској долини (РАКИЋ 2004 I: 544). У наведеном контексту (Мт 6, 28–30) међутим, будући да се има на уму пре свега раскош и разнобојност процветале ливаде, под појмом ‘кринови пољски’ могуће је замислити било које пољско цвеће (РАКИЋ 2004 II: 9), што недвосмислено показују и наведене текстолошке варијанте из осталих сачуваних јеванђеља (Зогр и Сав).¹⁴ Редакцијски корпус овом низу додаје и лексеме финик¹⁵ и њина¹⁶ на основу једног посведоченог исказа, у коме је јасно изражена свест о грчком односно латинском пореклу наведених речи: финикъ ретѣтъ сѧ грѣтѣскѣмъ ѡзѣтѣмъ а роуѣмъскѣмъ ѡлѣна а словѣнскоу цвѣтѣ Ves 38, 293аа 10 (SJS 16: 122; 47: 750). Изражену симболичку вредност крин ће очувати и у хришћанској традицији, где је сматран „рајским биљем, цвећем мучеништва, као и чедности” (Поповић 2008: 70), те као флорални мотив бива заступљен како у књижевности и сликарству тако и у различитим видовима примењене уметности (израда реликвијара, грбова, регалија, итд.).¹⁷ Као саставни део култа Богородице, код Срба је познат и под именом *Бого-родичино цвеће/цвијеће* (КАРАЦИЋ 1852 I: 73).

2.10. *Lolium*: грч. ζιζάνιον τό / стсл. џизаниѣ, -ѣ ср Хил (1). *Љуљ* (PCJ: 662) је врста коровске траве *Lolium temulentum*. Веома је распрострањена на пољима Палестине, Либана, Сирије и у земљама дуж медитеранске обале. Да не би са овом уродицом пшенице ишчупали и саму пшеницу због њихове велике сличности, земљорадници обично чекају време жетве да их раздвоје (MOLDENKE – MOLDENKE 1952: 134). Уколико се поједу, отровне семенке ове биљке изазивају вртоглавицу и главобољу, а утичу и на вид (РАКИЋ 2004 I: 547).¹⁸ У светлу те чињенице треба схватити и наредну слику пренесеног значења, уједно једини цитат из старословенских споменика у коме се ова реч јавља: тѣмъ же трѣбѣ намъ кстѣ б(о)жнѣ бл(а)г(о)дѣтѣ и оумѣ трѣзѣмъ и видѣти оти да не џизанѣа ѡко пшеницѣ ѡдѣше нектѣдствоу врѣдѣни бѣдѣмъ Хил 26а 5.

¹⁴ Име овог цвета постало је тако и ознака општег појма, а овим поводом у литератури се с разлогом подвлачи чињеница да и један од јеврејских назива, „shûsan is now the name applied by Arabs to any brilliantly colored flower which to them resembles a lily. “Susan” is also Persian, Syriac, and Coptic word with the same meaning” (MOLDENKE – MOLDENKE 1952: 42). Уопште, када је у питању назив ове биљке у старозаветном јеврејском и грчком језику (σοῦσον), истраживачи указују и на могућност египатског утицаја (в. LAMBDIN 1953: 154; MCGREADY 1968: 251; NEMMERDINGER 1968: 245).

¹⁵ Речници грчког језика заступљени у овом раду не упућују на ову могућност у широком семантичком спектру форме φοῖνιξ, -ικος (LIDDELL – SCOTT 1883: 1686; SOPHOCLES 1900: 1149; SENC 1988: 986–987), која ће уласком у словенски систем почети да покрива следећа значења: финик¹: 1. ѓалма; 2. љиљан; финик²: Финик (лично име); финик³: Феничанин (SJS 47: 750).

¹⁶ У виду народне или књишке позајмљенице латинска реч *lilium* раширена је међу свим Словенима (SIRIŠKI 2010: 54), понегде прерастајући и у лично име (уп. СКОК 1972: 302; ПЕТРОВА 2011: 112). У српском језику лексема *љиљан* стоји у синонимизмом односу с именицом *крин*, о чему сведочи и превод Библије на савремени српски језик (уп. Пјесма над пјесмама 2,1–2 и Мт 6, 28).

¹⁷ Види, на пример, саркофаг који се традиционално приписује монахињи Јефимији у Љубостињи, чија чеона страна је украшена мотивом преплетених кринова (ПОПОВИЋ 2008: 73, 76). Шире о хералдици крина у: АЦОВИЋ 2008: 111–127.

¹⁸ У српском језику назив за ову биљку потиче од глагола *љуљати* (SIRIŠKI 2010: 62). Веома су илустративни у том погледу и други домаћи називи (*врѣоглавица*, *луда ѡправа*, *иј-јана ѡправа* итд.) (СИМОНОВИЋ 1959: 279).

Грчки назив биљке иначе оријенталног је порекла и не среће се код грчких античких писаца (MOLDENKE – MOLDENKE 1952: 134). Посредством старословенског улази у редакцијску писменост, где се преноси и његова конкурентна веза с лексемом плѣвѣлѣ. Наиме, већ у канонским јеванђељским преводима словенску именицу плѣвѣлѣ, -а / плѣвелн, -лѣ мн. (уп. GRÜNENTHAL 1910: 324) налазимо на месту грчког ζιζάνιον, τὰ ζιζάνια (CC: 452): *прѣде врагѣ его · ꙗ вѣсѣ плѣвѣлѣ · по срѣдѣ пшеница* Мт 13, 25 Зогр Мар Ас Унд; *сѣкажи нацѣ прѣтѣж плѣвѣлѣ сѣлѣныхѣ* Мт 13, 36 Зогр Мар Ас Унд. У преводу на савремени српски језик ова реч најпрецизнији еквивалент налази у именици *кукољ* (уп. СП), такође погодној за исказе с фигуративним значењем (в. PCJ: 611).

2.11. *Melagrium*: грч. μελάγριον τό / стсл. *мелагрин*, -ниа м Супр (2). Ову биљку речници савременог српског језика не бележе, а не јавља се ни на попису биљака у Симоновић 1959. Њено порекло је непознато, а данас ју је веома тешко и описати (ESJS 8: 462). Са сигурношћу се једино може рећи да је реч о јестивој биљци, коју су у исхрани користили пустињаци (уп. СРЈ 9: 77): *ничсоже брашна не нѣавѣ сѣде · развѣ мелагрин снхѣ* Супр 290, 7.

2.12. *Morus*: грч. σικαμίνος ἡ / стсл. *сикаминна*, -ѣ ж Зогр Мар Ас (3). *Дуд* или *мурва* (PCJ: 332; 744) је јединствен назив за листопадно дрво *Morus* из ф. *Moraceae* и његове јестиве плодове, беле или тамнољубичасте боје. Врста која се помиње у Новом завету је *Morus nigra* ‘црни дуд’, који се, иако пореклом из Персије, као укусно воће гаји широм Свете земље (MOLDENKE – MOLDENKE 1952: 140). У грчком наведени назив за ово дрво задржао се до данас, а посредством старословенских превода ушао је и у словенску писменост, где у основи остаје без ослонца у народним говорима (в. SRIŠKI 2010: 54): *аште вѣсте ѡѣлан вѣрж · ѣко зрѣно горюшѣно · г(лаго)лаан вѣсте оубо сѣкамѣнѣ сеи · вѣздѣрн са ꙗ вѣсѣдн са вѣ морѣ · ꙗ послѡушала вѣ васѣ* Л 17, 6 Зогр, сѣкамѣнѣ Мар, Ас. Поред основне форме сѣкамѣнѣ, у ширем редакцијском материјалу налази се још и збирна именица сѣкамѣнѣ (SJS 42: 412), као и њихови словенски еквиваленти *агодѣнѣна* / *ѣгодѣнѣна* (СРЕЗНЕВСКИЙ 1893: 6; 1912: 1639), *агодѣнѣ* / *ѣгодѣнѣ* (MIKLOSICH 1862–1865: 2, 1143), *чрѣнѣна* и *чрѣнѣнѣ* (MIKLOSICH 1862–1865: 1121).

2.13. *Nardus*: грч. νάρδος ἡ / стсл. *нарѣ*, -а м (4) [*нарѣ*- Зогр Мар Ас; *нарѣд*- Сав (1)]. *Нарѣ* (PCJ: 788) је цветна мирисна биљка *Nardostachys jatamansi* из ф. *Valerianaceae*, чији корен се још у античко време користио за справљање лекова и парфема (РАКИЋ 2004 II: 111). Биљка расте по прохладним пашњацима Хималаја, а одатле је пренета у Индију и Непал. Због дугог транспорта нардова вода, уље и маст у прошлости су били изузетно скупа увозна роба, о чему сведоче и записи из Јеванђеља (Ј 12, 1–8; Мк 14, 3–9). Течност је преносена у запечаћеним посудама од алабастра, а користила се само у посебним приликама – за помазање истакнутих гостију, на пример, или при погребу мртвих (MOLDENKE – MOLDENKE 1952: 148–149).

Из семитских језика назив ове биљке улази у грчки, а превођењем Новог завета шири се и у друге европске језике (ESJS 9: 530). У старословенским споменицима забележен је једино у устаљеном изразу *нарѣ пѣстикѣ* (уместо грчког νάρδος πῆστικῆς), где и друга грчка реч – *приѣв пѣстикѣ* ‘истинит, прави’, у овом контексту ‘чист’, остаје непреведена: *марѣ же прѣдѣшн · лѣврж*

Примарно духовна симболика овог дрвета, изражена у чувеном стиху *праведникъ ѣко пникъсъ (!) про(ц)вѣтѣтъ* Пс 91, 13 (Син) пренеће се и у хришћанску литературу, где постаје једна од најпознатијих и најзаступљенијих парафраза ове врсте (уп. Поповић 2008: 73).

Наведени библијски цитати у преводу на савремени српски језик јављају се с лексемом *ѡлма*. Судећи према постојећим речницима ова позајмљеница из латинског била је веома ретка у црквенословенским изворима (SJS 25: 10; уп. и СРЕЗНЕВСКИЙ 1902: 870). Као латинизам међутим она је у средњем веку несумњиво била добро позната и на истоку, о чему сведочи и изведеница *паломникъ* – *palmarius* ‘ходочасник у Свету земљу’. Настала према древном обичају путника да оданде доносе грану од палме, она временом почиње да означава и књигу која описује таква поклоничка путовања (СРЕЗНЕВСКИЙ 1902: 870; Дьяченко 1993: 405). Латински назив као мушко лично име *палма* среће се у средњовековним дубровачким властелинским породицама *гачињ*, *максин* и *пикоуларевин* (в. Даничић 1975 I: 204; 2: 44, 302), док сабрана грађа страних речи из предвуковског периода (Михаловић 1974: 447, 686) указује на још увек равноправну заступљеност грчког и латинског термина у том, предстандардном раздобљу. РСЈ лексему *финик* изоставља, док се у РСМ (6: 672) она бележи са значењем ‘урма, датуља’.

2.15. *Ruscinia*: грч. *ῥοσιϋνῆ* ἡ / стсл. *рѡсеѡни*, -*ниѡ* ж Син (1). *Пламењача* (РСЈ: 932) је гљивично обољење житарица и других биљака које узрокују разне врсте паразита из ф. *Rusciniaceae* (в. Moldenke – Moldenke 1952: 289–290; Симоновић 1959: 385–386). Семантичка сродност српског назива с етимологијом грчког *ῥοσιϋνῆ*, које се доводи у везу са придевом *ῥοϋρός* ‘црвени’ и глаголом *ῥεϋθω* ‘бојим у црвено’ више је него очигледна (ESJS 3: 166). Сличну асоцијацију на ову болест усталом изазивају и остали називи попут *жииине рђе* (РСЈ: 373), *снейѡа* (РСЈ: 1250), *медљике* (Ракић 2004 II: 50; РСЈ: 692) итд.

Једини посведочени пример у старословенском је из псалма 77, 46 (Син): *дастѣ рѡсеѡн плодѣ ѡѡѣ*, док редакцијски споменици уводе читав низ словенских еквивалената, незабележених иначе у канону: *рѡжда*, -*а* f. (Jagić 1913: 308; SJS 35: 654), *сиплѣ* -*пла* m. (SJS 37: 78), *сѣрѣ*, -*н* m. vel f. (SJS 42: 386–387), *трѣвѣ*, -*н* m. (SJS 49: 886) (уп. Даничићев превод: „и предаде летину њихову црву”).

2.16. *Rhamnus*: грч. *ῥάμνος* ἡ / стсл. *рамѣнѣ*, -*а* m Син (1). У питању је једна од преко двадесет различитих речи којима су се у Библији именовале трновите биљке (Moldenke – Moldenke: 1952: 202). Њоме су се означаавали разни бодљикави, практично непроходни жбунови нарочито из ф. *Rhamnaceae*, а пре свега медитеранска врста *Paliurus spina* – *Christi* од које је према предању начињен трнов венац за Христа (ESJS 12: 747). Једини пример јавља се у псалму 57, 10: *прѣжде даѡе не разоумѣѡѡтѣ трѣнѣѡѡ ѡашего рамѣна* · *ѣко живѣѡѡ ѣѣко вѣ гнѣвѣѡѡ пожѣрѣтѣ вѣ*.²⁰ Најчешћи називи којима се у српском именују различите врсте овога рода су *ѡасдрен*, *круѡина* (РСЈ: 606), *ѡасѡа леска* и др. (Симоновић 1959: 396).

врбе и (ретко) палме (в. Чалкановић 1985: 68, 71–72, 187), обичаји везани и за друге биљке (бели крин, бршљан, висѡбаба, ѡубѡица и др.) у традиционалној култури налазе у непосредној вези с овим празником (Чалкановић 1985: 25, 56, 66, 170).

²⁰ Уп. Даничићев превод (58, 9), који у овом случају није од велике помоћи.

2.17. *Ruta*: грч. *πήρανον τό* / стсл. *пиганъ*, -а м Зогр Мар (2). *Рутѣа* (*руѣѣа*) (РСЈ: 1179) је вишегодишња жбунаста биљка из ф. *Rutaceae*, која расте у Средоземљу. Препознатљива је по жутим цветовима и листовима снажног мириса, док горка и јака уља која садржи могу изазвати алергијске реакције попут запаљења очију и осипа на кожи (GARLAND 1989: 98; MOLDENKE – MOLDENKE 1952: 208). Захваљујући више свом продорном мирису него активним лековитим дејствима, она је код античких народа вековима сматрана антисептиком и заштитом од заразе. У неким крајевима користила се и као зачин јелу (MOLDENKE – MOLDENKE 1952: 208).

У старозаветно доба, иако је била кухињска биљка, на њу није плаћан десетак, будући да није узгајана у баштама и вртовима (РАКИЋ 2004 II: 235). У Христово време, по свему судећи, почеће да се гаји те постаје и предметом опорезивања (Л 11, 42): *десатинѣ даѣте отъ ѣатъ · ꙗ пиганъ · ꙗ въскѣго зельѣ* (Зогр Мар).

Грчки назив ове биљке, који такође није домаћег порекла (ESJS 11: 644), са првим преводима улази у старословенски језик, а датле и у различите редакцијске писмености (СРЕЗНЕВСКИЙ 1902: 931; VASMER 1944: 116; ДЕСПОДОВА 1997: 76). Редакцијски материјал међутим региструје и у канону непосредној лексему *руѣа* (Дьяченко 1993: 563; MIKLOSICH 1862–1865: 806). У питању је латинизам који је за разлику од грчког *πήρανον* широко распрострањен на европском тлу (Симоновић 1959: 410–411), а на Балкану се среће практично у свим језицима непосредног словенског окружења (мађарски, румунски, албански) (Скок 1973: 177). Намеће се стога питање да ли је и у којој мери његова распрострањеност у дијалекатској бази (в. SIRIŠKI 2010: 54) утицала на потискивање конкурентне форме *пиганъ* у редакцијским споменицима, од којег времена, у ком типу текста и слично. Већ у грађи страних речи из предвуковског периода, на пример, за разлику од *руѣе* (МИХАЛЛОВИЋ 1974: 560) овог грецизма нема, док је његово присуство – у лику *ѣиѣанъ* – у народној традицији, судећи према изворима, било ретко (уп. Симоновић 1959: 411; ЧАЛКАНОВИЋ 1985: 211).

2.18. *Styrax officinalis*: грч. *στακτή ή* / стсл. *стактъ*, -а м Син (1) (в. тачку 2.6)

2.19. *Tribulus*: грч. *τρίβολος ό* / стсл. *трѣволъ*, -а м Ас (1). У питању је вишегодишња зељаста биљка с бодљама *Tribulus terrestris* из ф. *Zygophyllaceae*, која расте у различитим крајевима света. Грчки израз (уп. и латинско *tribulus*) доводи се у непосредну везу с називом оруђа с три шилка,²¹ које се још у античко време користило за онеспособљавање непријатељске коњице (LIDDELL – SCOTT 1883: 1574), а на које личи плод ове биљке.

Особеност карактеристична за овај род долази до изражаја и у реторски интонираном питању из јеванђељског стиха Мт 7, 16: *отъ плода нхъ познанте ѣа · ѣда обѣѣметъ къто отъ(ъ) трѣниѣ грозды · ѣн отъ(ъ) трѣвола смѣкъвы* (Ас). Потврда је иначе усамљена у канонској грађи, будући да се у осталим споменицима

²¹ Уп. стсл. *трѣзъѣць* ‘виле с три зупца’ (СС: 704) као пандан грчком изразу *τρίβολος*: *повѣ(ѣ) жѣ н трѣзъѣца жѣлѣзны подѣстѣлати нѣа* Супр 181, 27. Иако делимично одражава морфемску структуру грчке лексеме (*трѣ-вол-ос* : *трѣ-зъѣ-ѣць*), ова реч пре се може сматрати самосталним словенским образовањем него калком (Ефимова 2006: 72). У сваком случају њена употреба у датом контексту сведочи о завидној преводилачкој вештини.

срећу словенски еквиваленти (СС: 119, 587): *рѣпнѣ* ‘репейник, *bodlák, bodláči*’ (Зогр, Мар)²² и *вълѣць* ‘волчец, *bodlák*’ (Супр)²³. У ширем редакцијском материјалу забележена је и лексема *осѣтъ* ‘*bodlák, bodláči*; волчец, репейник’ (SJS 23:576),²⁴ као и краћа варијанта *вълѣъ* (Miklosich 1862–1865: 69). У српском преводу јеванђеља као еквивалент грчкој речи налазимо *чичак* (PCJ: 1519), назив за род коровских биљака из фамилије главочика с крупним листовима и цветним главицама обавијеним ситним бодљама.

2.20. *Viola*: грч. *ῥοὺν τό* / стсл. *на с (?)* мн. Супр (1). *Љубичица* (PCJ: 661) представља род дивљих и баштенских зељастих биљака из ф. *Violaceae*, чије многобројне врсте су распрострањене широм света. Цветови љубичице пријатног су мириса, обично љубичасте боје и заједно са листовима налазе примену у медицини и исхрани (Garland 1989: 115). Од грчког имена *ῥοὺν* (< **fion*) изведен је латински назив за овај род *violaria*, који ће у скраћеној форми *viola* послужити као основа за именовање ове биљке у многим индоевропским језицима (Симоновић 1959: 499). Наведена основа ући ће и у српски језик, где у XIX веку Вук Караџић (1852: 109, 477) поред назива *љубичица* (у Бачкој и Срему)²⁵ бележи и именицу *вијола* (у горњем приморју)²⁶.

Једини пример из канонских рукописа (највероватније у облику ном. мн. ср. рода) среће се у окружењу других чисто словенских назива: *шпѣкъ* и *ѡ* и *ннѣ* *цвѣтъ* *рѣстѣтъ* Супр 495, 16. Преводац је судећи према наведеној ситуацији очигледно имао проблем да у случају ове биљке у старословенском нађе одговарајућу реч. Наиме, он несумњиво зна да се ради о врсти цвећа, али док грчко *ῥόδον* *ружа* замењује са *шпѣкъ*, назив за љубичице оставља без одговарајућег словенског еквивалента.

3. АДАПТАЦИЈА. Прилагођавање позајмљених речи словенском гласовном и морфолошком систему био је један од крупнијих изазова који је стајао пред творцима првог словенског књижевног језика. У литератури је томе посвећена знатна пажња (Pogorelov 1928–1929; 1930; Вереџагин 1967) с посебним нагласком пре свега на старословенске јеванђељске текстове (Зогр, Мар, Ас,

²² У питању је дериват изведен суфиксом *-ѣје* од прасловенског корена **rěp-* (ESJS 13: 765), чије порекло није до краја расветљено (Фасмер 1986 III: 471). Фитоними с овом основом, изведени иначе различитим суфиксима, широко су распрострањени у словенским језицима (в. Шишкова 1992: 184).

²³ Творбена мотивација речи *вълѣць* заснована на експресивној вези двају појмова посебно је занимљива јер казује доста о својствима саме биљке и погледу на њу. Изведена од мотивне реч *вълѣъ* ‘вук’ уз деминутивно значење суфикса, она се може објаснити метафоричким преношењем својстава вука, као животиње која гризе, уједа на саму биљку са сродним карактеристикама (Ефимова 2006: 71).

²⁴ У основи овог назива налази се општесловенски корен **os-*, присутан иначе и у старословенским лексемама *оштрѣ* 1. ‘оштар’; 2. нераван, *оштрѣ* ‘шиљак, оштрица’ итд. (СС: 421). Сама реч у различитим фонетским варијантама заступљена је у већини словенских језика (Шишкова 1992: 181), а мотивација за њен настанак овог пута била је утемељена на спољашњим карактеристикама биљке, тј. присуству оштрих бодљи. Уп. и у српском језику већи број биљних врста у основи чијег именовања стоји лексема *осаѡ* (Симоновић 1959: 626).

²⁵ У изворима RJA ZU (VI: 286) овај назив се јавља тек од XVI века.

²⁶ Речници црквенословенског језика ову форму не бележе, док RJA ZU указује на постојање већег броја њених фонетских и творбених варијаната, по правилу у млађим изворима (од XVI века): *vijojla, vijola, viola* (XX (svezak 85): 871, 872, 921–922) и *fijola, fijolica* (III: 52).

Сав). Будући да називи биљака једним делом излазе из датих оквира (Син, Евх, Клоц, Хил, Ен, Супр), у овом одељку осветлиће се још неки проблеми и особености које су одликовале реализацију страних речи у сачуваним канонским рукописима.

3.1. На фонолошкој равни у адаптацији посведочених лексема присутан је, услед сличности два система, висок степен саображености с грчким изворником, како на вокалском тако и на консонантском плану. Код појединих речи међутим уочена су и извесна варирања и неуједначености, што сведочи о периоду превирања с различитим облицима трансфера (в. напомену 3), будући да лексичка норма књижевног језика није била јединствена нити чврсто успостављена. За разумевање самог процеса потребно је стога имати на уму различите видове интерференције (BONDARKO 2000: 55–57) који су га обележили, како оне међујезичке на релацији грчки – словенски тако и оне унутарјезичке између старословенског као књижевног идиома и дијалекатске базе његових носилаца и корисника (уп. Львов 1978: 269–284), у којој су се као део ширег индоевропског наслеђа или услед непосредног додира с грчким већ могле налазити поједине лексеме са својим фонетским варијантама (уп. VASMER 1944; Поповић 1955; SIRIŠKI 2010).

3.1.1. Грчка *α* (*алфа*) на почетку речи *ἄλοη* у већини потврда улази у словенски систем као *а*, без развоја иницијалног *ј*- (уп. Симоновић 1959: 23). Усамљени пример са *о* на месту *α* из Зогра (*οἰγοῦν*-) представља изузетак који остаје без ширег упоришта у потоњем писаном наслеђу (в. MIKLOSICH 1862–1865: 4; СРЕЗНЕВСКИЙ 1893: 17–18; SJS 1: 27; CPJ: 20–21; уп. Йордал 1968: 236, 251). Иза консонанта такође се затиче *а* (анканъ и сл.), док се иза вокала *ι* и *ε* срећу две варијанте: а) као *ја* (касна, тьдннѣ, свколарна); б) као *а* (на). Појава интервокалног *ј* међутим може се претпоставити и у примеру под *б* (из Супр), где је писар заправо прекопирао граfiјски лик грчког номинатива множине именице *ῥοι*, који има исти наставак као у старословенском језику.

Грчко *ε* (*ејсилон*) у иницијалном положају и иза консонанта преноси се као *е*: а) *ересевн*; б) *кедръ*, *целагрн*. У завршетку *-έα* (*сѣкопорѣа*) вероватно аналогijом на многобројнију групу грчких именица на *-ία* долази до адаптације са *-на* (*сѣколарна*).

Грчка *η* (*ејѿа*) у складу са посткласичним изговором доследно се презима са *и*: *алгоѿн*, *ересевн*, *пнганъ*.

Омикрон (*ο*) и *омеѿа* (*ω*) углавном се усвајају са гласовном вредношћу *ο*: *трнвољ*, *ѣсопъ*, *сѣколарна*. Одступања су слична онима које после затичемо и у најстаријим српскословенским апракосима (Родић 1977: 430): а) *οѿ* место *ο*: *алгоѿн*; б) *α* место *ο*: *сѣколарна*.

У адаптацији *ι* (*јоѿа*) као *и* присутан је висок степен доследности: *трнвољ*, *анканъ*, *кѣдннѣ* итд. Одступа само пример у коме је услед асимилације суседних слогова дошло до замене како *ι* тако и *υ* са *ε*: *ересевн* < *ερυσιβη*. Поред наведене, редакцијски текстови бележе читав низ варијанти ове позајмљенице, што очигледно показује да је њена адаптација пре свега на фонолошкој равни наилазила на тешкоће. Поред очекиваних форми *ѣроѿсѣн*, *ѣрѣсѣн*, она се кретала или у смеру асимилације почетних слогова (*ѣресѣнъ*, *ѣресѣн*) или у смеру скраћивања основе, понекад и до непрепознатљивости (*ѣроѿсн*, *нѣроѿсѣ*, *ѣра*).

(уп. MIKLOSICH 1862–1865: 1158; JAGIĆ 1913: 308; VASMER 1944: 57; Дьяченко 1993: 176; СРЯ 5: 55; ESJS 3: 166).

На месту грчког *υ* (*ијсилон*) у већини потврда стоји *ν* (*ижица*): *κνδιννъ*, *змврна*, *сѣколарна*, *всопъ* итд. У основи *змврн-* међутим среће се и *ъ* < *υ* (*змърно* Зогр), који чешће мења место са *р* формирајући тако и трећу варијанту ове основе *змрън-*: *змръна* Син, *змрънно* Мар итд. Потврђен је и по један случај с *ου* < *υ* (*соуколар-* Ас) и *и* < *υ* (*исоф-* Евх), а услед граfiјске асимилације суседних слогова последња основа јавља се и у лику *соф-* (Син). Посебно занимљива је реч *θυμίαμα*, у којој се *υ* ниједном не замењује *ижицом*, већ најчешће с *ъ*, односно вокализованом варијантом *ε*, а по изузетку и с *и* и *ъ*: а) *тъмѣн-* Зогр (1), *тъмниан-* Супр (1), *ѣмѣян-* Супр (2), *таѣн-* Мар (1); б) *тиѣн-* Ас (1); в) *ѣмѣян-* Супр (1).²⁷

Једини посведочени дифтонг *οι* адаптира се према византијском изговору са *и*: *финникъ* < *φοῖνιξ*.

3.1.2. Када је реч о консонантизму, код већине гласова није било тешкоћа у адаптацији, јер су они у грчком и словенском углавном имали исту вредност (*γ*, *δ*, *ζ*, *κ*, *λ*, *μ*, *ν*, *π*, *ρ*, *σ*, *τ*).

Грчка *β* (*бейта*) преузима се доследно са посткласичним изговором *в*: *триволъ*, *лѣванъ*, *ѣресевини*.

Аспирата *θ* (*иѣхейта*) своди се на словенско *иѣ*, које се онда бележи двојачко, словима *т* и *ѣ* осликавајући јасно разлику између глагољских и ћирилских споменика (уп. POGORELOV 1928–1929: 881–882): *таѣн-* Мар (1), *тиѣн-* Ас (1), *тъмѣн-* Зогр (1), *тъмниан-* Супр (1): *ѣмѣян-* Супр (1), *ѣмѣян-* Супр (2).

Сугласник *φ* (*фи*) у већини потврда речи *финникъ* < *φοῖνιξ*, *-икос* даје *ѣ*. Будући да је реч о аспирати која је у старословенски улазила преко позајмљеница (Дуриданов 1993: 110), у канону се јавља и њена замена са *иѣ*: *пиникъсъ* Син (1) (уп. Родић 1977: 433). Уочени су и примери обрнуте супституције који немају упориште у изворнику, што указује на несигурност у прихватању и адаптацији: *исоф-* Евх, *соф-* Син < грч. *ἵσσωλος* *ή* / стсл. *всопъ*.

Грчко *ξ* (*кси*) у усамљеном примеру *пиникъсъ* Син адаптирано је са два гласа између којих је *йолуѣласник*. Код наведене именице међутим преовладала је форма са чистим консонантом *к* из основе: *финник-* Зогр Мар Ас Сав Ен.

Највеће одступање у односу на изворну форму присутно је код пара *αλοῦν* – *ἀλοή*, где долази до развоја секундарног *ѣ* (уп. *алон* и *алоннъ* – MIKLOSICH 1862–1865: 4), што је појава која до сада није добила уверљиво објашњење (ESJS 1: 48), а уочава се у дијалекатским варијантама и других лексема (уп. POGORELOV 1928–1929: 879; ВЕРЕЩАГИН 1967: 52).

Прелазак *м* > *н* у пару *θυμίαμα* – *тъмнианъ* највероватније је резултат дисимилације (Скок 1973: 441), мада има и покушаја да се развој словенског *тъмнианъ* доведе у везу с придевом *иѣман* (стсл. *тъмънъ*) (уп. VASMER 1944: 140; Поповић 1955: 124).

Група *σμ-* усваја се као *зм-*: *змврна* < *σμίρνα*.

Материјал указује и на потребу ондашњих преводилаца, тј. преписивача да одређене сугласничке групе нетипичне за словенски систем (уп. Дурида-

²⁷ О могућим путевима развоја ове стране основе у словенском в. VASMER 1944: 140; Поповић 1955: 124–125; Скок 1973: 441.

нов 1993: 80–83) разбијају уметањем одређених вокала. Најчешће је реч о *йолуџласнику* (POGORÉLOV 1928–1929: 882–883) а једном о вокалу *jaīi*: а) група *лѣ*: *алѣгои* Клоц (1), *алѣгн* Супр (1); група *рд*: *нарѣд*- Сав (1); група *рн*: *змѣрн*- Син (1), Клоц (2), *змѣрн*- Сав (1); група *кс*: *пникѣсѣ* Син (1); б) група *мн*: *рамѣнѣ* Син (1) < *гамѣпѣ* (ESJS 12: 747; уп. и очекивано *рамѣнѣ* у: SJS 34: 602). Удвојено -σσ- своди се на -с-: *ѡσσωπος* > *ωσопѣ*.

3.2. На морфолошком плану одступања су већа (POGORÉLOV 1930). Забежене именице махом су уклопљене у старословенски деклинациони систем, али су том приликом у великом броју (10) промениле род који су имале у грчком језику. Одговарајућа морфолошка адаптација изостала је само код једне лексеме.

Грчке именице м. и ж. рода на -ος по правилу су се приклониле продуктивној *о промени м. рода: а) м. род *τρίβολος* > *триволѣ*; б) ж. род *κέδρος* > *кедрѣ* (али у множини: *κέδρι* и *кедрѣ*), *ῥάμνος* > *ωσопѣ*, *νάρδος* > *нарѣд* (посведочено и *нарѣд* с. р. – СРЈ 10: 206), *ράμνος* > *рамѣнѣ*; в) м. и ж. род *λίβανος* > *ливанѣ*. Једини изузетак у том погледу представља реч *συκάμινος* њ, која је задржала првобитни род и укључила се међу *а основе: *сѣкамѣнна*.

Сличан принцип примењен је и код именица ср. рода на -ον, које углавном прелазе у *о промену м. рода: *κύμινον* > *кѣмѣнѣ*, *κρίνον* > *крѣнѣ*, *πῆγανον* > *пѣганѣ*.

Јављају се и два примера адаптације у *јо основу: *μελάγριον* > *мѣлагрѣнѣ*, *ζιζάνιον* > *зизанѣнѣ*, с тим што је у првом случају дошло до преласка у м. род (посведочено и *мѣлагрѣ* м. и *мѣлагрѣ* ж. – СРЈ 9: 77), док је у другом додавањем одговарајућег словенског суфикса изворни род задржан. Грчке именице на -ον иначе само по изузетку су остајале у ср. роду. Најчешће би се уклапале у *ол/о и *ја промену (уп. POGORÉLOV 1930: 16–17). Адаптација именице *ῥον* остаје отворено питање, будући да се на основу посведоченог номинатива множине на тешко може са сигурношћу реконструисати њен номинатив јединине. У овом случају, дакле, пре би се могло говорити о употреби грчке форме него о њеној адаптацији.

Грчке именице женског рода на -α и -η према очекивању (POGORÉLOV 1930: 1–3) улазе у продуктивне врсте ж. рода на *ал/ја: а) по *а промени *σμέρνα* > *змѣрна*; б) по *ја промени *κάσια* > *касѣна*, *ἐρυσίβη* > *ерѣсѣвѣнѣ* (посведочен и м. р. *ол/о основа *ερούσιν*, -нѣ и *κρούσѣ*, -а), *συκομορέα* > *сѣкомѣрна* (посведочено и *сѣкомѣра* ж. р. па онда и *сѣкомѣрѣ* м. р. – СРЈ 24: 133). Одступање у том погледу уочено је само код лексеме *στακτή* њ, која мења род и улази у мушку *о основу: *στακτή* (уп. и редакцијско *стакта* ж. р., *стактѣ* ж. р., уз непроменљиво *стактѣ* – СРЈ 27: 192).

Посведочене грчке именице с основом на сугласник *φοῖνιξ*, -иѣс *ὁ* и *ἡ*, *θυμίαμα*, -аѣс *τό* такође су се уклопиле у *о промену м. рода (POGORÉLOV 1930: 17–18): *финѣкѣ*, *тѣмѣнѣнѣ*.

Страно порекло назива очигледно је највише проблема стварало у адаптацији форме *ἀλοή*, која остаје непроменљива, док је њен род у старословенском веома тешко утврдити (*алгои* ж?). Варирање рода уосталом остаје упадљиво обележје ове лексеме од самих почетака словенске писмености све до наших дана (*алој*, *алоја*, *алоје*) (уп. Ђордаљ 1968: 236; Скок 1971: 29; Михајловић

йен адайѣираносѣи, који се огледа у (а) способности деривационог гранања и (б) могућности развијања синтагматских и парадигматских односа унутар лексичког система (ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 33); 3) *ванјезички чиниоци*, који утичу пре свега на фреквенцију одређене лексеме у језику, односно типу текста, а тиме индиректно и на њен статус.

Када се посведочени називи поставе у шири, црквенословенски контекст, уочавају се три групе позајмљеница:

1) лексеме без одговарајуће замене, с релативно чврстом позицијом у систему (потенцијални кандидати за прелазак у другу групу): *алгоуѣн*, *ливанѣн*, *кѣдѣнѣнѣ*, *зѣмѣрна*, *исопѣ*, *мѣлагрѣн*, *нардѣ*, *рамѣѣнѣ*;

2) лексеме праћене мањим или већим степеном конкурентности с посведоченим еквивалентима: *ѣдѣнѣнѣ*, *кѣдрѣ*, *касѣна*, *сѣколарѣна*, *крѣнѣ*, *зѣдѣнѣ*, *сѣкадѣна*, *финѣнѣ*, *ѣресѣвѣн*, *пѣганѣ*, *стакѣѣ*, *трѣволѣ*;

3) лексеме без потврда у писаном наслеђу: на.

У оквиру прве групе могуће је издвојити праве културне позајмљенице, које су уласком у словенску писменост заправо само прошириле свој интернационални карактер, који се у мањој или већој мери очувао до данас (*алгоуѣн*, *ливанѣн*, *кѣдѣнѣнѣ*, *зѣмѣрна*, *исопѣ*, *нардѣ*). Семантичка специфичност ојачана библијским географско-историјским контекстом у њиховом случају била је подржана учесталом употребом, будући да су у старословенски ушле углавном преко превода најважнијих текстова – јеванђеља и ређе псалтира, старозаветне књиге од прворазредног значаја за хришћанско богослужење (уп. ВЕРЕЩАГИН 2012: 121–122). Слабљење позиције у лексикону код ове групе могло је зато бити изазвано само ниском фреквенцијом (реч *мѣлагрѣн* посведочена је у житију, док се *рамѣѣнѣ* јавља само у Старом завету) или пак веома широким и уопштеним значењем, што су питања која би у будућности свакако требало истражити. Лексеме друге, уједно и највеће скупине испојиле су различиту врсту и степен конкурентности са посведоченим еквивалентима, што показује да њихова позиција у лексикону језика примаоца није била истог значаја. Ситуацију додатно усложњава чињеница да су старословенски и редакцијске писмености током свог вишевековног трајања функционисали у различитим областима словенског језичког простора (HOLZER 2002: 193–200), на којем су се у неједнаком обиму укрестили утицаји како грчке тако и латинске усмене и писане традиције (в. ЋОРЋИЋ 1958: 118–119). Овакве прилике у извесној мери релативизују поделу позајмљеница на културне и базичне, коју је на примеру савремених језика, дакле, у једном синхронном пресеку, неупоредиво лакше спровести. За сада, на основу ипак ограниченог увида у споменике, можемо констатовати, да је већина речи из ове групе уводила нове појмове у систем,²⁹ док би се обележја базичних позајмљеница могла приписати само називима за коровске и зачинске биљке (*зѣдѣнѣ*, *трѣволѣ*, *пѣганѣ*)

(MYERS-SCOTTON 2002: 239), те као такве остају у оквирима појмовно-лексичке основе одређеног језика, односно његовог лексичког језгра.

²⁹ У светлу поделе коју примењујемо у овом раду, посебно је занимљива позиција лексеме *ѣдѣнѣнѣ*. На једној страни, уласком у словенски систем она је довела до удвајања већ постојећег општег значења везаног за кађење – радњу излагања некога или нечега диму, присутног у лексемама *кадѣнѣ*, *каждѣнѣ*, док је на другој страни, допринела и спецификацији тога значења, уводећи нови појам свештеног кађења у хришћанским обредима (уп. израз *ѣдѣнѣнѣ* *каждѣнѣ* = *жѣмѣца*, *каждѣнѣ*, *окуѣовѣнѣ кадѣлѣ* – СС: 279).

Финитосѣи показује да се, у условима активног билингвизма, грчки утицај и на творбеном плану није могао одједном елиминисати. У овом случају на име дошло је до својеврсног удвајања творбених форманата, будући да је суфикс -ѣи- додат на пуни облик мушког рода грчког придева θυματός (LIDDELL – SCOTT 1883: 685). Без потврда остао је, дакле, мањи број посведочених позајмљеница (кѣиѣи, касѣи, свѣиѣи, зѣиѣи, ѣѣиѣи, трѣиѣи, на). Осим именица свѣиѣи и на, то су углавном лексеми из групе зачинских и коровских биљака, које су без додатних продуката и с ограниченом употребом, па је самим тим и вероватноћа њиховог творбено-семантичког гранања сужена, али свакако не и искључена.

Посведочени називи биљака синтагматске спојеве углавном остварују с другим именицама и то (а) по принципу тематске блискости општег типа и/или (б) услед сродности по неком другом критеријуму релевантном за дати контекст: а) *смирна* и *алој* (Супр 451, 26; Клоц 14, 14); *меѣиѣиѣи*, *коѣиѣи* и *ким* (Мт 23, 23 Мар); *смирна*, *сѣиѣиѣи* и *касѣиѣи* (Пс 44, 9 Син); *меѣиѣиѣи*, *руѣиѣи* (пѣиѣиѣи) (и *сѣиѣиѣи ѣѣиѣи*) (Л 11, 42 Зогр, Мар); *руѣиѣи* и *љѣиѣиѣиѣи* (и *друѣиѣи ѣѣиѣи*) (Супр 45, 16); б) *зѣиѣиѣи*, *ѣѣиѣиѣи* (лѣиѣиѣи) и *смирна* (Мт 2, 11 Ас Сав). Овакав начин реализације и то углавном у најзначајнијим црквеним књигама у великој мери је олакшавао усвајање нових појмова и самим тим и уклапање позајмљених лексеми у систем. Спојеви са придевима су ретки: *кеѣиѣиѣи лѣиѣиѣиѣи* и *крѣиѣиѣи ѣѣиѣиѣи*. Због честог понављања у псалмима синтагма *кеѣиѣиѣи лѣиѣиѣиѣи* готово да се приближила устаљеном изразу, али то неће, као што смо видели, спречити појаву варијаната (уп. на ѣѣиѣиѣи тѣиѣиѣи лѣиѣиѣиѣи Is 2, 13 Grig – SJS 43: 457). У другом случају у датом контексту придев је допринео уопштавању значења саме именице (сѣиѣиѣиѣи крѣиѣиѣи ѣѣиѣиѣи како растѣѣиѣи Мт 6, 28 Мар Ас), што се у неким рукописима манифестовало и кроз замену хипонима *крѣиѣиѣи* хиперонимом *ѣѣиѣиѣи* (ѣѣиѣиѣи Зогр, ѣѣиѣиѣи Сав) (уп. Драгићевѣиѣи 2007: 297). Поред наведеног односа, уочена је и реализација хипонима с хиперонимом у истом контексту (уп. однос *ѣѣиѣиѣи* – *трѣиѣиѣиѣи* – *трѣиѣиѣиѣи* и на – *ѣѣиѣиѣи*), што је такође – кроз делимичан увид у семантичке компоненте позајмљене речи – доприносило разумевању ширег смисла. Вишезначност лексеми међутим, према очекивању, најчешће се остварује у виду метонимијског низа *биѣиѣиѣи* – *ѣѣиѣиѣи* или *изѣиѣиѣиѣи ѣѣиѣиѣи* – *ѣѣиѣиѣиѣи* (као предмет трговине или даривања) (уп. Драгићевѣиѣи 2007: 178). Овај ланац с два или три члана применљив је на већину посведочених лексеми ван категорије коровских биљака. Посебно је наравно питање да ли су све семантичке могућности посведочене у редакцијским текстовима и да ли забележени еквиваленти увек прате сваку од њих. Одговор на ова питања могу дати само детаљна истраживања контекстуалне реализације лексеми, будући да њихова значења и спецификује једино контекст.

На крају издвајамо и антонимијски пар *ѣѣиѣиѣиѣи* – *куѣиѣиѣиѣи* (пѣиѣиѣиѣи – *зѣиѣиѣиѣиѣи*), за чију појаву је пресудну улогу такође одиграо контекст. У питању је, наравно, због природе самих појмова, пример неправе (тзв. контекстуалне), односно спољашњим факторима условљене антонимије (Драгићевѣиѣи 2007: 268), која у овом случају прераста заправо у метафору, на једној страни *исѣиѣиѣиѣиѣи*, *ѣѣиѣиѣиѣи* као здраве духовне хране и, на другој, *ѣѣиѣиѣиѣи* као отровног и штетног духовног короѣиѣиѣиѣи.

5. ЗАВРШНА РЕЧ. Иако се ради о невеликој лексичкој групи, посведочени називи биљака у потпуности одражавају све процесе и превирања који су пратили формирање, трајно усложњавање и раст старословенског лексичког фонда. Део тог наслеђа страног порекла, који су нам попут случајног узорка сачували канонски споменици, свој пуни значај и одређење, као што смо видели, може добити тек када се сагледа у контексту црквенословенске писмености као целине. Устаљени изрази, синтагматски спојеви засновани на тематској сродности лексема, делимичан ослонац на антропонимијски и географски регистар, асоцијативно поље које су лексеме развиле у оквирима специфичне контекстуалне реализације, као и симболички потенцијал појединих појмова – све су то чиниоци који су удружени допринели релативно чврстом позиционирању већине посведочених лексема у писаној традицији.

Различити аспекти проблема заступљени у овом раду упућују тако и на могуће правце даљих истраживања, будући да улазак стране речи у старословенски текст још увек није значао да ће она опстати у лексичком систему и трајати кроз векове. На другој страни, позајмљеница која се с мањим или већим степеном стабилности усталила у лексикону не мора имати истоветну судбину у различитим центрима писмености и различитим областима словенског језичког простора, који ће временом обележити све изразитији културни дуализам и све снажнија дијалекатска издиференцираност. У светлу те чињенице питање односа према различитим текстолошким и лексичким варијантама како унутар самог књижевног језика и његових функционалних стилова, тако и у светлу прилика у дијалекатској бази добија посебно на значају, тим пре што је овде реч о особеној тематској групи, где су такви утицаји не само извесни већ у основи и пожељни.

На самом крају и један чисто лингвистички коментар. Ово истраживање потврдило је добро познату али у приручницима из лексикологије и недовољно истицану истину о томе да преузимање страних речи са сасвим конкретним значењем у једном језику не мора неминовно бити праћено и усвајањем реалија које иза њих стоје. Уколико је то позајмљивање оправдано и сврсисходно, више 'из потребе' а мање 'ради луксуза', оно ће допринети трајном богаћењу појмовног регистра културе примаоца, унутар којег повлачење оштре границе између материјалне и духовне сфере, како се то јасно види на примеру испитиване лексичке групе, није увек могуће ни упутно.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ацовић, Драгомир М. *Хералдика и Срби*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- Вендина, Т. И. *Средневековый человек в зеркале старославянского языка*. Москва: Индрик, 2002.
- ВЕРЕЩАГИН, Е. М. К характеристике билингвизма эпохи Кирилла и Мефодия. *Советское славяноведение* 2 (1966): 61–65.
- ВЕРЕЩАГИН, Е. М. К вопросу об использовании греческой лексики в первых славянских переводах. *Советское славяноведение* 6 (1967): 49–58.
- ВЕРЕЩАГИН, Е. М. *История возникновения древнего общеславянского литературного языка. Переводческая деятельность Кирилла и Мефодия и их учеников*. Москва: Мартис, 1997.
- ВЕРЕЩАГИН, Е. М. Гебраизмы, опосредованные греческим языком, в переводах первоучителей славян Кирилла и Мефодия. О. Н. Трубачев (ред.). *Славянское языкознание. XII Между-*

- народный съезд славистов, Краков, 1998. Доклады российской делегации. Москва: Наука, 1998, 148–167.
- ВЕРЕЩАГИН, Е. М. Кирилло-Методиевское книжное наследие. Межъязыковые, межкультурные, междисциплинарные разыскания. С двумя приложениями. Москва: Индрик, 2012.
- ВЛАДИЋ-ПОПОВИЋ, Јасна. Гречизми у српском језику. *Јужнословенски филолог* LXV (2009): 375–403.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Пиџања из сѣпарословенске синџаксе и лексике*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2001.
- ГЪЛБОВ, Иван. Езикови аспекти на кирилометодиевото дело. Д. Ангелов и др. (ред.). *Хиљада и сто години славјанска писменост, 863–1963. Сборник в чест на Кирил и Методиј*. Софија: Издателство на Българската академия на науките, 1963, 217–248.
- ДАНИЧИЋ, Ђура. *Рјечник из књижевних сѣпарина српских 1–3*. Београд: Вук Караџић, 1975 (репринт).
- ДЕСПОДОВА, Вангелија. *Сѣудии за македонската средновековна лексика*. Скопје: Книгоиздателство „Матица македонска“ – Прилеп: Институт за старословенска култура, 1997.
- ДОБРЕВ, Иван. Германизми в старобългарски език. Петър Динеков (ред.). *Кирило-Методиевска енциклопедия том I*. Софија: Българска академия на науките, 1985, 486–487.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2007.
- ДУРИДАНОВ, Иван (ред.). *Грамаџика на старобългарски език. Фонетика. Морфологија. Синтаксис*. Софија: Българската академия на науките, 1993.
- ДЪЯЧЕНКО, Григорій. *Полный церковно-славянский словарь*. Москва: Издательский отдел московского патриархата, 1993 (репринт).
- БОРБИЋ, Петар. Културни дуализам и старословенска лексика. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* III (1958): 117–125.
- ЕФИМОВА, В. С. *Старославянская словообразовательная морфемика*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2006.
- ЙОРДАЛ, Кнуд. Греческие заимствования в русском языке. *Scando-Slavica* XIV (1968): 227–256.
- КАРАѢИЋ, Вук Стеф. *Српски рјечник исѣуѣачен њемачкиѣм и латинскиѣм рјечѣима I–II*. Беч: Штампарија Јерменскога намастира, 1852 (репринт Београд: Просвета 1986).
- КЛАЈН, Иван, Милан Шипка. *Велики речник сѣраних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2006.
- КРЫСИН, Л. П. Языковое заимствование как проблема диахронической социолингвистики. В. К. Журавлев (ред.). *Диахроническая социолингвистика*. Москва: Наука, 1993, 131–151.
- КУЛБАКИН, Степан. О речничкој страни старословенског језика. *Глас Српске краљевске академије СХХХVIII*, други разред 73 (1930): 85–143.
- ЛЪВОВ, А. С. *Очерки по лексике ѣмѣтников старославянской письменности*. Москва: АН СССР – Институт русского языка, 1962.
- ЛЪВОВ, А. С. Общеславянское и диалектное в лексике ѣмѣтников старославянской письменности. В. И. Боровский и др. (ред.). *Славянское языкознание. VIII Международный съезд славистов, Доклады советской делегации*. Москва: Наука, 1978, 265–284.
- МИХАЛЛОВИЋ, Велимир. *Грађа за речник сѣраних речи у ѣредвуковском ѣериоду. I ѣом (А–Љ)*. Нови Сад: Институт за лингвистику, 1972.
- МИХАЛЛОВИЋ, Велимир. *Грађа за речник сѣраних речи у ѣредвуковском ѣериоду. II ѣом (М–Ш)*. Нови Сад: Институт за лингвистику, 1974.
- НЕЩИМЕНКО, Г. П. Значимость оппозиции «носитель – пользователь» языка (языкового идиома) для изучения специфики языковой ситуации и ее динамики. О. Н. Трубачев (ред.). *Славянское языкознание. XII Международный съезд славистов, Краков, 1998. Доклады российской делегации*. Москва: Наука, 1998, 460–474.
- ПЕНКОВА, Пиринка. Гръцко влияние върху старобългарски език. Петър Динеков (ред.). *Кирило-Методиевска енциклопедия ѣом I*. Софија: Българска академия на науките, 1985, 554–562.
- ПЕНКОВА, Пиринка. Латинизми в старобългарски език. Петър Динеков (ред.). *Кирило-Методиевска енциклопедия ѣом II*. Софија: Българска академия на науките, 1995, 502–504.
- ПЕНКОВА, Пиринка. Семитизми в старобългарски език. Лиляна Грашева (ред.). *Кирило-Методиевска енциклопедия ѣом III*. Софија: Българска академия на науките, 2003: 589–591.
- ПЕТРОВА, Мария Стоянова. Български и полски мъжки лични имена от названия на растения. Petar Sotirov, Mariola Mostowska-Zabielska (red.). *Cyril i Metody w języku i kulturze Słowian*. Biała Podlaska: Podlaska Fundacja Wspierania Talentów, 2011, 108–114.

- Поповић, Даница. Цветна симболика и култ реликвија у средњовековној Србији. *Зограф* 32 (2008): 69–81.
- Поповић, Иван. Грчко-српске лингвистичке студије III. Проблем хронологије византиских и новогрчких позајмица у савременом српскохрватском језику. *Зборник радова С. А. Н. XLIV – Византијолошки институт* књ. 3 (1955): 117–157.
- Ракић, Радомир. *Библијска енциклопедија I – II*. Србиње – Београд: Духовна академија Светог Василија Острошког, 2004.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III. Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска, 1967–1969; *Речник српскохрватског књижевног језика*, IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- Родић, Никола. Лингвистичка адаптација грчких речи у најстаријим српским апракосима (XII и XIII век). *Научни састај слависта у Вукове дане* 6/1 (1977): 427–444.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (ур. Александар Белић), 1–. Београд: Српска академија наука (и уметности), 1959–.
- РСЈ: *Речник српског језика* (ур. Мирослав Николић). Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Савић, Виктор. Крушедолска Библија као извор старе лексике. *Зборник Майице српске за филологију и лингвистику* LIII/1 (2010): 93–121.
- Симић, Коста. *Песникиња Касија. Лијубићска поезија ђесникиње Касије и њен словенски превод*. Нови Сад: Академска књига – Београд: Институт за теолошка истраживања, 2011.
- Симоновић, Драгутин. *Богослужбени речник имена биљака*. Београд: Научно дело, 1959.
- СП: *Светло писмо Свјатозара и Новога заједња: Библија* [Свето писмо Старога заједња превео Ђура Даничић; Свето писмо Новога заједња превод Комисије Светог архијерејског синода Српске православне цркве]. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 2010.
- СРЕЗНЕВСКИЙ, И. И. *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам. Том первый А–К*. Санкт-Петербург: типография Императорской Академии наук, 1893.
- СРЕЗНЕВСКИЙ, И. И. *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам. Том второй Л–П*. Санкт-Петербург: типография Императорской Академии наук, 1902.
- СРЕЗНЕВСКИЙ, И. И. *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам. Том третий Р–Я и дополнения*. Санкт-Петербург: типография Императорской Академии наук, 1912.
- СРЈ: *Српскословенски речник јеванђеља. Ожљедна свеска* (саставио Виктор Савић, ур. Гордана Јовановић). Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007.
- СРЈА: *Словарь русского языка XI–XVII вв.* (ред. С. Г. Бархударов), *Выпуск I (А–Б)*–. Москва: Наука, 1975–.
- СС: *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой, Москва: Русский язык, 1994.
- СУПРУН, А. Е., А. М. Молдован. Старославянский и церковнославянский язык. А. М. Молдован и др. (ред.). *Языки мира: Славянские языки*. Москва: Российская академия наук – Институт языкознания, 2005, 29–69.
- СУРКОВА, Елена С. Понятие „кирилло-мефодиевская филологическая школа” в лингвистико-графическом аспекте. *Prace Filologiczne* LIII (2007): 603–615.
- ФАСМЕР, Макс. *Этимологический словарь русского языка*. I–IV. (Перевод с немецкого и дополнения члена корреспондента АН СССР О. Н. Трубачева). Москва: Прогресс, 1986–1987.
- Цейтлин, Р. М. *Лексика древнеболгарских рукописей X–XI вв.* София: Болгарская академия наук – Институт болгарского языка, 1986.
- ЧАЛКАНОВИЋ, Веселин. *Речник српских народних веровања о биљкама*. Рукопис приредио и допунио академик Војислав Ђурић. Београд: Српска академија наука и уметности – Српска књижевна задруга, 1985.
- ШИШКОВА, Любов. Фитоними в глаголическия лекарственник от манастира “Св. Екатерина” в Синай. *Slavia* 61/2 (1992): 177–186.

*

- AUTY, Robert. Lateinisches und Althochdeutsches im altkirchenslavischen Wortschatz. *Slovo* 25–26 (1976): 169–174.
- BIRNBAUM, Henrik, Jos SCHAEKEN. *Das altkirchenslavische Wort. Bildung – Bedeutung – Herleitung*. München: Verlag Otto Sagner, 1997.
- BONDARKO, Liya V. Language Contacts: Phonetic Aspects. *Studies in Slavic and General Linguistics* 28 (2000): 55–65.

- COETSEM, Frans van. *Loan Phonology and the Two Transfer Types in Language Contact*. Dordrecht: Foris Publications, 1988.
- COMRIE, Bernard. Language Contact, Lexical Borrowing, and Semantic Fields. *Studies in Slavic and General Linguistics* 28 (2000): 73–86.
- CREPAJAC, Ljiljana. Prilog proučavanju grčkih semantičkih pozajmljenica i prevedenica u srpskohrvatskom. *Жуѝа аниѝука* год. XXVIII, св. 1–2 (1978): 75–84.
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989–.
- GARLAND, Sarah. *The Complete Book of Herbs and Spices*. London: Frances Lincoln, 1989.
- GRÜNENTHAL, O. Die Übersetzungstechnik der altkirchenslavischen Evangelienübersetzung. *Archiv für slavische Philologie* XXXI (1910): 321–366.
- GRZEGA, Joachim: Borrowing as a Word-Finding Process in Cognitive Historical Onomasiology. *Onomasiology Online* 4 (2003): 22–42.
- HASPELMATH, Martin. Loanword Typology: Steps Toward a Systematic Cross-Linguistic Study of Lexical Borrowability. Thomas Stolz, Dik Bakker, Rosa Salas Palomo (eds.). *Aspects of Language Contact. New Theoretical, Methodological and Empirical Findings with Special Focus on Romancisation Processes*. Berlin: Walter de Gruyter, 2008, 43–62.
- HAUGEN, Einar. The Analysis of Linguistic Borrowing. *Language* Vol. 26, No. 2, Apr. – Jun. (1950): 210–231.
- HEMMERDINGER, Bertrand: Noms Communs Grecs d'Origine Egyptienne. *Glotta* 46. Bd., 3./4. H. (1968): 238–247.
- HOLZER, Georg. Altkirchenslawisch. Miloš Okuka, Gerald Krenn (Hrsg.): *Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens. Band 10. Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt: Wieser Verlag 2002, 187–202.
- HOPE, T. E. Loan-Words as Cultural and Lexical Symbols. *Archivum linguisticum* 14 (1962): 111–121.
- HUŤANOVA, Jana. *Lexika starých slovanských rukopisov*. Bratislava: Kultúrny zväz Bulharov a ich priateľov na Slovensku, 1998.
- JAGIĆ, V. *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Neue berichtigte und erweiterte Ausgabe*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1913.
- LAMBIN, Thomas O. Egyptian Loan Words in the Old Testament. *Journal of the American Oriental Society* Vol. 73, No. 3 (Jul. – Sep.) (1953): 145–155.
- LIDDELL Henry George, Robert SCOTT. *A Greek-English Lexicon*. New York: Harper & Brothers, Franklin Square, 1883.
- MCGREADY, A. G. Egyptian Words in the Greek Vocabulary. *Glotta* 46. Bd., 3./4. H. (1968): 247–254.
- MIKLOSICH, Franz. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinitum. Emendatum auctum*. Vindobonae: Guilelmus Braumueller, 1862–1865.
- MOLDENKE, Harold N., Alma L. MOLDENKE. *Plants of the Bible*. Waltham, Massachusetts, U. S. A.: The Chronica Botanica Company, 1952.
- MÜLLER, Walter W. Zur Herkunft von λιβανος und λιβανωτός. *Glotta* 52. Bd., 1./2. H. (1974): 53–59.
- MYERS-SCOTTON, Carol. *Contact Linguistics: Bilingual Encounters and Grammatical Outcomes*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- NOSIĆ, Milan. Teonimska sastavnica u hebrejskih osobnih imena. *Riječ* god. 15, sv. 2 (2009): 72–86.
- OHIJENKO, I. Die Hebraismen in der altkirchenslavischen biblischen Sprache. Erwin Koschmieder, Alois Schmaus (Hrsg.). *Münchener Beiträge zur Slavenkunde. Festgabe für Paul Diels*. München: Isar Verlag, 1953, 163–178.
- POGORĚLOV, Valerij. Написанія греческих слов в кирилло-меѡдіевском переводѣ Евангелія. *Slavia* VII (1928–1929): 871–884.
- POGORĚLOV, Valerij. Формы греческих слов в кирилло-меѡдіевском переводѣ Евангелія. *Byzantino-slavica* II/1 (1930): 1–28.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- SCHAEKEN, Jos, Henrik BIRNBAUM. *Die altkirchenslavische Schriftkultur: Geschichte – Laute und Schriftzeichen – Sprachdenkmäler (mit Textproben, Glossar und Flexionsmustern)*. München: Verlag Otto Sagner, 1999.
- SCHALLER, Helmut Wilhelm. Zur Frage der Bedeutungsgruppen griechischer Lehnwörter im Altkirchenslawischen. *Die Welt der Slaven* XVIII (1973): 317–328.
- SENC, Stjepan. *Grčko-hrvatski rječnik za škole*. Zagreb: ITRO »Naprijed«, 1988 (репринт из 1910).
- SEPTUAGINTA: *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes (editit Alfred Rahlfs). Editio minor. Duo volumina in uno*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1935.

- SIRIŠKI, Zoran. Latin Plant Names as Superstructure on Indigenous Protoslavlic Substrate. Vinko Vodopivec (ur.). *Zbornik Osme mednarodne konference Izvor Evropejcev, Ljubljana 4. in 5. junija 2010. Proceedings of the Eighth International Topical Conference Origin of Europeans, Ljubljana, June 4th and 5th 2010*. Ljubljana: Jutro, 2010, 52–77.
- SJS: *Slovník jazyka staroslověnského* (red. Josef Kurz). 1–52. Praha: AVČR – Slovanský Ústav, 1958–1997.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- SOPHOCLES, E. A. *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B. C. 146 to A. D. 1100)*. Memorial Edition. New York: Charles Scribner's Sons, 1900.
- VASMER, Max. *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften, 1944.
- VEČERKA, R. Vliv řečtiny na staroslověňštinu. *Listy filologické* 94, 2 (1971): 129–151.
- WEINREICH, Uriel. *Languages in Contact. Findings and Problems*. New York: Linguistic Circle of New York, 1953.
- WILD, J. P. Borrowed Names for Borrowed Things?. *Antiquity* XLIV (1970): 125–130.
- <http://www.pfaf.org/database> (Имена биљака)

Nataša Dragin

FOREIGN PLANT NAMES IN THE MANUSCRIPTS OF THE OLD CHURCH SLAVONIC CANON

S u m m a r y

The paper aims at shedding light on the significance and role of the names of foreign origin in the formation of the Old Church Slavonic botanical nomenclature. Since this language has a limited corpus of monuments, whose lexical norm was neither unified nor firmly established, the analysis included different issues tied to the phonetic and morphological adaptation of these lexemes, their frequency and relationship towards verified equivalents in the wider Church Slavonic heritage. By examining the contextual use, a wider derivational and semantic potential of the borrowed words we draw attention to the linguistic and extralinguistic factors that conditioned their position in the lexical system accompanied by a greater or smaller degree of stability and, in accordance with that, the significance they gained in the enrichment of the conceptual register of the Slavic material and spiritual culture. Finally, the fate of the verified names until the present day is seen simultaneously in the light of the circumstances in the contemporary Serbian language.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
natasa_dragin@yahoo.com

Радмило Маројевић

ЛИНГВИСТИКА И ПОЕТИКА „ТАМНИХ МЈЕСТА” СЛОВА О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ*

У овом раду се, на примјерима из староруског спјева *Слово о полку Игореве*, наставља разматрање „тамних мјеста“ у пјесничком тексту и специфичности њихове текстолошке интерпретације. Циљ рада је да буде прилог тумачењу десет „тамних мјеста“ из староруског спјева, што омогућава теоријско образложење поетике „тамних мјеста”.

Кључне ријечи: посесивне форме, стилске фигуре, синтакса двоструких падежа, вербализација текста.

Using the examples from the Old Russian epic *The Tale of Igor's Campaign* (*Слово о полку Игореве*) we continue the analysis of “dark places” in the poetic text and the specificities of their textological interpretation. The aim of the paper is to contribute to the interpretation of the ten “dark places” in the Old Russian epic, which will subsequently enable us to theoretically explain the poetics of “dark places”.

Key words: possessive forms, figures of speech, syntax of double cases, verbalization of the text.

1. Лингвистика и поетика „тамних мјеста” као методолошки проблем. Нејасно или недовољно јасно мјесто, које се тумачило или се може тумачити на два (или на више) начина, добило је метафорични назив „тамно мјесто”.

Разрјешење односно тумачење конкретног „тамног мјеста” (а требало би наставити метафору па рећи: његово „освјетљење”) у принципу је мултидисциплинарно: поред лингвистике, оно обухвата филологију, текстологију и културну историју. Ако је ријеч о пјесничком дјелу у стиху, „тамно мјесто” мора бити освјетљено и са аспекта версификације.

Ми смо увели терминолошку иновацију поетика „тамних мјеста” сматрајући да се аргумент пјесничке структуре текста мора узети као посебни (и завршни) ниво анализе.

Ту иновацију најприје смо примијенили у анализи стихова *Горскоџ вијенца*, у два рада који су написани у години обиљежавања Његошевог јубилеја, а овим радом је проширујемо на знаменити староруски спјев.

1.1. Предмет првог рада из серије о лингвистици и поетици „тамних мјеста” *Горскоџ вијенца* (МАРОЈЕВИЋ 2014^a) била је субјекатско-објекатска инверзија у 25. стиху оде „Нек се овај вијек горди над свијема вјековима...”, која је посвећена „Праху Оца Србије”, тј. Карађорђу, а објављена је уз прво издање спјева: Покољења || дјела судѣ — / штѣ је чијѣ || дајѹ св^нјема. Са становишта функционалне перспективе реченице истакли смо да, иако је у формалној структури реченице објекат, облик *покољења* представља тему исказа, док је синтагматска веза *дјела судѣ* (субјекат и први предикат реченице,

* Рађено у оквиру пројекта 178014 *Динамика сѣрукѣура савременоџ срѣскоџ језика* при Министарству просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

други предикат је *дају*, у другом полустиху) – рема исказа. То истовремено значи да је инверзија само формална (објекат долази прије граматичког субјекта), али не и функционална (тема је испред реме).

1.2. Предмет другог рада из серије о лингвистици и поетици „тамних мјеста” *Горскоџ вијенца* (МАРОЈЕВИЋ 2014⁶) била је субјекатско-објекатска инверзија у стиховима 2359–2360. *Горскоџ вијенца*, којима се завршава први монолог (пета реплика) игумана Стефана: *пòрѹгāнѣ || òлтāр | јазичеством / на мѣлòст ħē || окрѣнут | небѣса*. У раду се новом аргументацијом потврђује тумачење по коме је множински облик именице *небеса* у номинативу, и да је то граматички субјекат (подмет) реченице, а да је *олѣтар* у акузативу, и да је он директни објекат реченице у инверзији. Са становишта поетике „тамних мјеста”, као завршног и највишег нивоа анализе пјесничког дјела у стиху, предност овог тумачења састоји се у томе што је на облику *небеса* логички нагласак (поента завршних пет стихова, а и монолога у цјелини): интонационим истицањем треће (фонетске) ријечи у завршном стиху „коригује се” формална структура реченице.

2. ПОСЕСИВНЕ ФОРМЕ И ПОЕТИКА „ТАМНИХ МЈЕСТА” У *СЛОВУ О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ*. Размотримо два посесива („присвојна придјева”): *Овлур’ъ* (комонъ) ‘Овлуров (коњ)’ (види т. 2.1), (инструментал плурала) *салтан’и* (за земљама) ‘(до иза) султанових (земаља)’ (види т. 2.2), и једну посесивну замјеницу: *того* (внуку) ‘његовом (сљедбенику)’ (види т. 2.3).

2.1. У примјеру: Игоръ спитъ, Игоръ бдитъ, Игоръ мыслѣю поля мѣритъ отъ великаго Дону до малаго Донца. Комонъ въ полуночи. Овлуръ свисну за рѣкою; велитъ Князю разумѣти. Князю Игорю не бытъ: (Слово 1800: 40) сви наши претходници полазили су од тога да је „Овлуръ” именица, лично име Половца који помаже Игору у бјекству. Полазећи од тога да су се у староруском језику до краја XII вијека од именица с основом на -н и -р посесиви (по ранијој терминологији: „посесивни придејви”) изводили помоћу суфикса *-јь, ми смо облик филолошки реконструисали с танким јером: *Овлуръ* и у посесивном значењу: ‘Овлуров (коњ)’. Тумачење смо образложили у монографији (МАРОЈЕВИЋ 1985^а: 112–113) и посебно у раду (МАРОЈЕВИЋ 1985^б: 98–99), а на руском језику најприје у чланку (МАРОЈЕВИЋ 1990: 113–114).

(1) Наше тумачење наведеног „тамног мјеста” (према МАРОЈЕВИЋ 1990) доспјело је у *Енциклопедију „Слова о полку Игореве”*: представио га је О. В. Творогов у енциклопедијском чланку (одредници) *Овлур (Влур)*. Да би се то тумачење прихватило без поговора, слиједи из Твороговљевог чланка, „(...) приходится допустить необычный порядок слов – между сущ. и определением оказалось обстоятельство „въ полуночи” — и признать, что глагол „свиснути” мог иметь значение „пронзительно заржать”” (Энци. Слова 1995 III: 345).

(2) У раду (МАРОЈЕВИЋ 2001: 58–59) ми смо се осврнули на ове двије Твороговљеве примједбе. С једне стране, у оцјени необичног реда ријечи не треба полазити од савременог руског језичког осјећања, по коме дистантна употреба адноминалног генитива и именице уз коју тај генитив стоји као атрибут граматички није могућа, него треба полазити од реконструисаних староруских језичких могућности, по којима је употреба посесива у наведеној позицији, као и у савременом српском језику који може послужити као модел

староруске језичке ситуације, не само могућа него и стилски оправдана: она уноси прерасподјелу у функционалној перспективи реченице: Коњ у поноћ Овлуров зањишта иза реке. С друге стране, у реконструкцији лексичког значења глагола *свис(т)нути* треба полазити од староруског лексичко-семантичког система, а не од савременог руског језичког осјећања: именица *свисть*: свисть звѣринъ (Слово 1800: 9) не односи се на звиждање птице или текунице, него на рику звијери, па се и глагол *свис(т)нути* у значењу ‘зањиштати’ уклапа у такву семантичку структуру” (МАРОЕВИЧ 2001: 58–59). Уз ову додатну аргументацију, посесивно тумачење облика *Овлуръ* може се сматрати потпуно образложеним, чиме је ово „тамно мјесто” коначно расвијетљено.

(3) Необичну књижевноумјетничку реконструкцију анализiranог фрагмента текста налазимо у три југословенска превода *Слова о њолку Иго-реве* (друга два преводиоца, наравно, угледали су се на првог). Превод Р. Нахтигала (1954): *Kot konj je Ovlur o polnoči zarezgetal za reko; veli knezu razumeti* (цит. по Булахов 2013: 328). Превод Ј. Бадалића (1957): *Poput konja o ponoči Ovlur zarza za rijekom, da bi ga knez razumio* (цит. по Булахов 2013: 346). Пре-вод (у стиху) Т. Димитровског (1960): *В полноћ Овлур зад реката ко коњ ’рзна – / да разбери кнезот: (цит. по Булахов 2013: 279). У спјеву је бројним примје-рима потрђен инструментал поређења, али не и номинатив без поредбеног везника. Ово је занимљив примјер како преводиоци коригују несувисла тумаче-ња коментатора, при чему је аутор овог преводилачког рјешења, Р. Нахтигал, прије свега лингвиста, стручњак за словенску филологију. Наравно, нема потребе посезати за претпоставком да је Овлур имитирао рзање коња – сâм Овлуров коњ је зањиштао с друге стране ријеке.*

У вези с нашим тумачењем именице *свист* и глагола *свис(т)нути* у староруском језику занимљив је примјер из једног од преписа дјела *Задоницина*: Хоробрии Пересвѣт поскакиваеѣ на своємѣ вѣщемѣ сивцѣ, свистомѣ поля перегороди (цит. по Сл. Слова 1978 V: 102). Да ли то звиждуком храбри Пересвет „прегради” поља – или њиштањем свога коња? Мислимо да је ријеч о Сивчевом њиштању, па је и овај примјер додатна аргументација у корист нашег тумачења именице *свистъ* и разматраног „тамног мјеста”.

(4) Реконструisaћемо, текстолошки и версолошки, разматрани контекст спјева (реконstrukcija се заснива на метрици и ритмици тротактног стиха руских билина, који се у *Слову о полку Игореве* трансформише у неку врсту слободног стиха (види подрoбније у т. 6)):

нгорѣ | спить, |
нгорѣ ^ еднть,
нгорѣ | мыслѣю |
поля ^ мѣрнть
ѡъ великаго | доноу |
до малаго ^ донца.
комоль | въ полоу | ноуи //
оклоуѣ | свнсноу | за рѣкою —
велинть | князю | разоумѣн:
князю | нгору | не бысть!

(СОПИ 511–517).

Са аспекта поетике „тамних мјеста” треба истаћи да је наше тумачење у пуном складу с фолклорном концепцијом: у одсудном тренутку животиња помаже јунаку. То ће чинити и друге животиње током Игоревог бјекства.

2.2. Друго „тамно мјесто” тиче се облика *салтани* у примјеру из *Слова о полку Игореве*: Галичкы Осмомыслѣ Ярославѣ <...>. Грозы твоя по землямъ текутъ; отворяеши Кіеву врата; стрѣляеши с отня злата стола Салтани за землями (Слово 1800: 30 (у препису који је прављен за царицу Катарину: *салътани*)), који је у досадашњим тумачењима, осим у нашем, погрешно објашњаван као облик акузатива множине именице *салтанъ* у значењу 'титул правитеља у мусульман' (види најважнија тумачења у Сл. Слова 1978 V: 82–83). Погрешно тумачење условљено је комуникационим тешкоћама перцепције необичног реда ријечи, а ми смо га оспорили у монографији која је објављена о осамстогодишњици спјева (МАРОЈЕВИЋ 1985^a: 110–112), а паралелно и у посебној студији (МАРОЈЕВИЋ 1985^b: 97–98), а затим и у расправи која је објављена на руском језику о двјестагодишњици првог издања (МАРОЈЕВИЧ 2001: 59–65), протумачивши облик као посесив (по ранијој терминологији: „посесивни придјев”).

(1) У чланку (МАРОЈЕВИЧ 2001) филолошка реконструкција текста као метод допуњена је методом поетске реконструкције текста. У уводном дијелу чланка (МАРОЈЕВИЧ 2001: 55) истакли смо сљедеће: „Специфика нашего исследования 'темных мест' «Слова о полку Игореве» состоит в том, что оно базируется на параллельном изучении научных статей, лексикографических описаний, комментариев к тексту (филологическая реконструкция текста) и художественных переводов (поэтическая реконструкция текста). Привлечение переводов на современный русский язык преследует две цели: с одной стороны, проверить, как то или иное толкование, а также смена научных парадигм, отражается в художественных переводах; с другой стороны, выделить случаи творческого подхода переводчика к тексту оригинала, когда поэт-переводчик не соблюдает толкования филологов, а повинуется законам художественного творчества, воссоздавая поэтический образ согласно «требованиям» поэтического воображения. Здесь хотелось бы вспомнить наблюдение Ф. Е. Корша, сделанное им по другому поводу: «Но что, если чутье гениального художника предупредило изыскания ученых» (Корш 1897: 34)».

1° Друго слабо мјесто досадашњег тумачења (употреба множине умјесто јединице – јер је пјесник несумњиво имао у виду конкретног турског султана) преводиоци су отклањали употребом именице у јединици или придјева с посесивним значењем. (Прво слабо мјесто је номинативни наставак -и умјесто акузативног -ы у облику *салтани*.)

У једном преводу налазимо облик јединице умјесто облика множине, што смо ми овако прокоментарисали (МАРОЈЕВИЧ 2001: 60): „Противоречие между мн. числом перевода (*султаны*) и ед. числом реального комментария (турецкий *султан*) остается во всех просмотренных переводах, за исключением трех. Кроме переводов, в которых словоформа *салтани* передается посредством притяжательного прилагательного *султанский* и *султанов* (см. ниже), только в переводе Игоря Шкляревского снято указанное противоречие: По земле твои грозы текут далеко, / расшибая преграды. / Ты в Дунай ворота

закрываешь. / Даже с облака дань собираешь! / И пускаешь в султана стрелы” (Слово 1980: 10).

2° У једном преводу је односни придјев у посесивном значењу, што смо ми овако прокоментарисали (МАРОЕВИЧ 2001: 62 (наставак цитата види даље у т. 3°)): „Но интересно другое. «Чутье гениального художника предупредило изыскания ученых» (Корш): в двух из известных нам переводов вместо существительного *салтан* в ед. или мн. числе употреблено притяжательное прилагательное. Это перевод Г. П. Павского, в котором представлено прилагательное с суффиксом *-ск-*: Грозы твои носятя по землям. / Ты отворяешь ворота Киева, / стреляешь с отеческого золотого престола / далее земель *салтанских* (Слово 1880: 495), (...)”.

3° Најзад, један преводилац се определијелио за присвојни придјев, што смо ми у наставку (МАРОЕВИЧ 2001: 62) овако истакли: „(...) – и поэтическое переложение Н. И. Рыленкова, в котором использовано притяжательное прилагательное с суффиксом *-ов-*: Ты гонишь грозы на луга и пашни / И, Киеву ворота открывая, / Вершишь свой суд на берегах Дуная. / С отцовского престола мечешь стрелы / В заморские *султановы* пределы (Слово 1986: 245)”.

4° Треће слабо мјесто досадашњег тумачења – синтагма у инструменталу ‘за землями’ је семантички „(следовательно, и грамматически)” непотпуна: иза којих земаља? – преводиоци су отклањали употребом атрибута уз облик ‘(за) землями’. У чланку (МАРОЕВИЧ 2001: 61–62) овај аспект стваралачког приступа преводилаца илустровали смо примјерима из неколико превода уз следећи коментар: „Переводчики либо осуществляли дословный перевод (см., напр., перевод Д. С. Лихачева: Грозы твои по землям текут, / отворяешь Киеву ворота, / стреляешь с отчего золотого престола / салтанов за землями (Слово 1997: 575), либо пытались восстановить определение к словоформе (за) *землями*. Перевод XVIII в. неизвестного автора: стреляешь с отеческого златого престола на солтанов во *чужие земли* (Слово 1967: 103–104). Перевод В. В. Капниста: стреляешь с отеческого золотого престола на султанов чрез *земли далекие* (Слово 1950: 339). Ср. другие переводы: И с престола ты высокого / в *дальных городах* султанов бьешь (Слово 1803: 21); *Пространством многих стран не могшие укрыться* / Султаны от тебя бессильны защититься: / Разишь с златого ты престола их всегда (Слово 1807: 18); бьешь с отеческого златого престола султанов за *отдаленными землями* (Слово 1819: 18); Высоко сидя на отцовском / Золоченом-пышно столе, / Стреляешь могучих салтанов / *За морем, в далекой земле* (Слово 1854: 87, 89); Ты стреляешь на султанов *за землями иностранными* / С своего ли золотого стола отчего! (Слово 1873: 29). Из современных переводчиков этот прием применяет С. В. Ботвинник: и в *чужеземных* салтанов стреляешь / с отчего ты с золотого престола (Слово 1961: 233)”.

(2) И послеје наше друге фазе у тумачењу овог „тамног мјеста” у *Слову* остала су два питања која је требало разјаснити.

Са аспекта лингвистике „тамних мјеста” требало је, прво, поткријепити примјерима нашу претпоставку да је наставак мушког рода именичке промјене могао бити уопштен – пренесен на придјеве уз именице женског рода, тј. да примјер такве употребе није само наведено мјесто у спјеву: *салтан’и за земл’ами* ‘за султановим земаљама, иза султанових земаља’. Друге

примјере који би могли послужити као паралеле (и потврда тачности ове претпоставке) раније нисмо наводили. Њиховим навођењем наше објашњење, и у овој појединости, не би било више само добро образложена претпоставка него филолошки потврђено тумачење. У раду (МАРОЈЕВИЋ 2012), који је означио нашу трећу фазу у тумачењу „тамног мјеста”, наведени су ти други примјери употребе инструментала множине придјева у форми мушког рода који служи као атрибут уз именицу женског рода: *бл҃годатьми бжии* Изб XIII₁, 97; *ризами свѣтлы и славны* ПНЧ к. XIV, 101в (Кузнецов 2006: 181). У напомени Анатолије Кузнецов наводи и трећи примјер: моученици. *христовы извы* оукрашени бысте Мин XII (д), 106 об., али га неоправдано сматра обликом акузатива и синтаксичким калком с грчког оригинала (МАРОЈЕВИЋ 2012: 112).

(3) Требало је, друго, филолошки потврдити и компаративно-историјски објаснити инверзију посесива и предлошко-падежне везе. У истом раду ми смо показали да је инверзија коју налазимо у поетици Луке Милованова Георгијевића (формулисаној) (МАРОЈЕВИЋ 2012: 112–113) и Ивана Мажура-нића (примијењеној) (МАРОЈЕВИЋ 2012: 113–117) потврђена и у *Слову о полку Игореве*, што нам је послужило као завршни аргуменат („крунски доказ”) у лингвистичком објашњењу „тамног мјеста” у староруском спјеву (*салтан’и за земл’ами* у значењу ‘султанових иза земаља’).

Компаративно-историјски закључак који смо том приликом навели гласи: „Примарно, употреба адјектива (или посесива) испред предлошко-именичке везе није ни била инверзија него једна од развојних фаза у процесу замјене беспредложне конструкције предложном, на примјер: **krasъně mĕstě* → *красну на мјесту* → *на красну на мјесту* → *на красну/красном мјесту*. Другим ријечима, у придјевско-именичким везама предлог се почео употребљавати најприје само испред именице јер је то било довољно за прецизирање значења, и то је тип који описује Лука Милованов, примјењује Мажуранић и који реконструирамо у *Слову о полку Игореве*. Затим се предлог пренио на атрибут, и то је тзв. редупликација предлога, коју често налазимо у старим словенским текстовима. Најзад, кад је употреба предлога у одређеним значењима (и падежима) постала обавезна, усталио се савремени тип с предлогом само испред прве компоненте синтагме” (МАРОЈЕВИЋ 2012: 117).

(4) Завршићемо овај одјељак расправе текстолошком и версолошком реконструкцијом одговарајућег сегмента текста:

гaлнукъи | осмoдѣслѣ | iарославѣ, <...>
грозѣ твоѣ | по зeмлѣмъ | текoутѣ,
ѡтворѣиши | кѣнѣвоу | врата,
стрѣлаѣши | съ oтнѣ | злата //
стола | салзѣи | за зeмлѣмъ.

(СОПИ 356, 365–568).

Са аспекта поетике „тамних мјеста” оцртава се моћ Јарославниног оца, Игоревог таста: пјесник сликовито каже да његов страх (тј. страх од њега) по земљама се шири, он отвара капију Кијева и гађа својим стријелама са очевог златног престола до иза султанових земаља, тј. да све дотле допире његова моћ (а не гађа „султане” иза – не зна се ни којих ни чијих – земаља).

2.3. Једно од класичних „тамних мјеста“ *Слова о полку Игореве* јесте замјенички облик *того* употребљен као атрибут уз именички датив *внуку*.

(1) Шта значи синтагма *того внуку* у примјеру: О Бояне, соловію стараго времени! абы ты сѣа плѣкы ушечоталъ, скача славію по мыслену древу, летая умомъ подѣ облакы, свивая славы оба полы сего времени, рища въ тропу Трояню чресъ поля на горы. Пѣти было пѣс[н]ъ Игореву, того (Олга) внуку. <...> чили въспѣти было вѣщей Бояне, Велесовъ внуче! (Слово 1800: 6, 7) – спорили су се коментатори *Слова* већ више од два вијека.

Први издавачи су сматрали да се има у виду Олегов дјед, па су у загради додали његово име у генитиву (исто налазимо и у Катаринином препису, али с меким знаком: Ольга). Да ли је те ријечи било у оригиналном рукопису или су је унијели први издавачи? И одакле су је унијели – са маргине, гдје је ту ријеч као глосу унио неки од читалаца оригиналног рукописа или су је први издавачи сами смислили? Овом питању је посветила пажњу М. В. Шчепкина (Шчепкина) у чланку *О личности певца „Слова о полку Игореве“* (1960): „К кому могут относиться слова «того внуку»? В тексте первого издания после этих слов, правда в скобках, стоит указание «Олга» и соответственно в переводе читается: «Тебе бы петь песнь Игорю, внуку Ольгову». Н. М. Карамзин, свидетельствуя добросовестность передачи оригинала первыми издателями, говорил: «Касательно же поставленного в скобках слова „Олга” на стр. 6, то это учинено для большей ясности речи». (...) Слова «того внуку» настолько ничем не связаны по смыслу, а по своему месту настолько удалены от имени Олега Святославича, что их, конечно, нельзя относить к этому князю. ...И синтаксически и логически (так как дело идет о пении, а не о чем-либо другом) слова «того внуку» должно относить к имени древнего певца Бояна” (цит. по Сл. Слова 1973 IV: 30).

Ако се изузме мала непрецизност (у тексту првог издања облик *Олга* није унесен послѣје ријечи «того внуку» него само послѣје прве од њих), може се сматрати да је Шчепкина аргументовано одбацила прво тумачење „тамног мјеста”, по коме израз *того внуку* значи ‘онога Олега унуку’ (савремени руски генитив је: Олега, староруски је гласио: Ольга). А приклонила се ауторка, с аргументацијом која се лако може оспорити, другом тумачењу.

(2) Друго тумачење, по коме израз *того внуку* значи ‘онога (тј. Бојана) унуку’, није заступала само Шчепкина: „К. У. Эрбен, Я. Малашев, А. А. Поттебня, Н. С. Тихонравов, А. С. Орлов, Д. С. Лихачев читают „того (т. е. Бояна) внуку”. (...)” (Сл. Слова 1965 I: 123; наставак цитата види даље у т. (3)).

Тумачење се може лако оспорити, са два аргумента. Први аргуменат је културно-историјски: Бојан није био отац Игоревог оца или мајке да би му био дјед, а није био ни бог да би му Игор био потомак односно сљедбеник. Други је аргуменат лингвистички: пошто се пјесник *Слова* обраћа Бојану непосредно, у другом лицу, он би, да је имао у виду смисао који му се овим тумачењем приписује, друкчије казао: *Пѣти было пѣснь Игореву, твоему внуку (или: внуку ти).

(3) Трећи су сматрали да се овдје мисли на бога Тројана чији је Игор потомак: „(...) Д. Дубенский, Вс. Ф. Миллер, Е. В. Барсов, Н. К. Гудзий: „Трояна внуку”” (Сл. Слова 1965 I: 123; наставак цитата из т. (2)). Ово тумачење

потврде – поред примјера из наслова, њу илуструје и примјер: Ярославe, и вси внуце Всеславли (Слово 1800: 34).

Од прве именице одвојила се друга, именица *вѣникъ*^{II} у значењу ‘(митолошки) потомак, сљедбеник (паганског бога), вјерник’, и она у спјеву има пет потврда. Једна је у множини: Се вѣтри, Стрибожи внуци, вѣють сѣ моря стрѣлами на храбрѣя плѣкы Игоревы! (Слово 1800: 12), а четири су у једнини, поред оне која је у дативу и предмет је расправе у овом одјелку: Пѣти было пѣснь Игоревы, того внуку (уп. Слово 1800: 6) и оне коју је Виноградова омашком изоставила, у вокативу: чили вѣспѣти было вѣщей Бояне, Велесовь внуче! (Слово 1800: 7), ту су још двије потврде, једна са руском: Вѣстала обида вѣ силахъ Дажь-Божа внука. (Слово 1800: 19), и једна са црквенославенском фонетиком: погибашеть жизнь | Даждь-Божа внука, (Слово 1800: 16–17; знак | обиљежава прелазак на другу страну у тексту који се цитира).

Велес је бог стоке, тј. пастира, па и пасторала као пастирских пјесама; отуда је Бојан његов (митолошки) потомак. Тројан је бог пута, тј. путника, и ратних похода, тј. ратника; зато је његов потомак кнез Игор. Руси су (митолошки) потомци Дажбогови јер је он заштитник Руса (Руса ратара). Стрибог је бог вјетра, а вјетрови су непријатељски расположени према Игору, његовим пуковима и његовим ратницима. Они вију стријелама на храбре пукове Игореве, а персонифицирани Вјетар, коме се обраћа Ярославна, доноси оријенталне стријелце и баца их на војнике њенога драгог (види т. 3.3.(3)).

4° Додаћемо овдје тумачење још једног „тамног мјеста”, на које се, додуше, колико нам је познато, нико у том смислу није освртао: Игоревы Князю Богъ путь кажетъ изъ земли Половецкой на землю Рускую,| къ отню злату столу. (Слово 1800: 39–40). Наводимо га са нашом текстолошком и версолошком реконструкцијом:

ИГОРЕВЫ КНЯЗЮ	
	БОГЪ ^ ПУТЬ КАЖЕТЪ
ИЗЪ ЗЕМЛИ ПОЛОВЕЦКОЙ	
	НА ЗЕМЛЮ ^ РУССКОЮ,
КЪ ОТНЮ ЗЛАТУ СТОЛУ.	

(СОПИ 507–509).

Да ли Игору пут показује Бог (хришћански) или бог (пагански)? Наравно, кнезу Игору пут показује његов бог Тројан, који је заштитник путника и учесника ратних похода.

3. СТИЛСКЕ ФИГУРЕ И ПОЕТИКА „ТАМНИХ МЈЕСТА” У СЛОВУ О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ. Размотримо словенску антитезу (види т. 3.1), инструментал поређења (види т. 3.2) и деперсонализацију (види т. 3.3) као стилске поступке пјесника *Слова о полку Игореве* који могу бити инспиративни за нашу анализу са аспекта примјене методологије.

3.1. Примјер словенске антитезе специфично је „тамно мјесто” спјева, које тражи одговор на неколика питања.

(1) Да ли у словенској антитези: тогда пушашеть ꙗсоколовъ на стадо лебедѣй, который дотечаше, та преди пѣс[н]ъ пояше, <...>. Боянъ же, братѣ,

не ї соколовъ на стадо лебедѣй пушаше, нъ своя вѣщїа прѣсты на живая струны вѣскадаше; они же сами Княземъ славу рокотаху. (Слово 1800: 3–4) именица *лебедь* има граматичко значење мушког рода 'лабуд', или граматичко значење женског рода 'лабудица'? Овдје је ријеч о самој именици *лебедь* у том смислу да ли она, као именица мушког рода, како се она посматра у упоредној граматичкој словенских језика и у историји руског језика, може бити, кад се има у виду женка, женског рода, а не о даљем контексту који обликом показне памјенице (та) и релативне замјенице (генитив једнине которын) не-сумњиво указује на женски род. Ми, наравно, староруске (и прасловенске) *ї-основе мушког рода које означавају животиње посматрамо као именице које могу бити, кад означавају женку, и женског рода, као што то могу бити у савременом руском језику именице нулте деклинације типа *кенгуру*.

(2) Пушкинова пјесничка интерпретација паралелизма (такође у склопу словенске антитезе) српске народне пјесме коју је Вук насловио „Бог ником дужан не остаје”:

*Два су бора напоредо расла,
међу њима танковрха јела;
то не била два бора зелена,
ни међ' њима танковрха јела,
већ то била два браћа рођена:
једно Павле, а друго Радула,
међу њима сесѣрица Јелица.*

у препјеву *Сестра и браћа*:

*Два дубочка вырастали рядом,
между ими тонковерхая елка.
Не два дуба рядом вырастали,
жили вместе два брата родные:
один Павел, а другой Радула,
а меж ими сестра их Елица.*

може се навести као узорни примјер пјесничке реконструкције. Пушкин је паралелизам *два бора* || *два браћа*, да би сачувао однос мушког и женског начела, замијенио паралелизмом *два дубочка (два дуба)* || *два брата*, који би био нарушен да је руски пјесник дословно превео *бор* са *сосна*. Било је важно, како истиче Н. С. Трубецки, „противопоставитъ два дерева мужского рода одному женскому” (Трубецкой 1937: 39). Пушкин је осјетио потребу да се сачува паралелизам метаfore у словенској антитези *два бора* || *два браћа – јела* || *сесѣра* (подробније у Маројевић 1989: 162–163, 215–216).

(3) Поставља се још једно питање у вези с разматраним „тамним мјестом”: да ли прсти грме славу кнежевима, како слиједи из сачуваног текста, или би требало, ако струне грме славу кнежевима, реконструисати женски род? Ми мислимо да је у изворном тексту било ово друго, дакле: оны же самы княземъ славу рокотаху, или у српском преводу: 'оне пак саме кнежевима славу грми-јаху'.

(4) Словенска антитеза у нашој текстолошкој (и версолошкој) интерпретацији гласи:

ТОГДА | ПОУЩАШЕ | ꙗꙗ//
 СОКОЛОВЪ | НА СТАДО | ЛЕБЕДѢН —
 КОТОРЫН ^ ДОТЕУАШЕ, |
 ТА ПРѢДН | ПѢСНЬ ПОАШЕ (<...>)

БОЯНЪ ЖЕ, | БРАТѢ, | НЕ ꙗꙗ//
 СОКОЛОВЪ | НА СТАДО ЛЕБЕДѢН | ПОУЩАШЕ,
 НЪ СВОѢ | ВѢЩІА | ПЪРСТЫ
 НА ЖИВЫѢ | СТРОУНЫ | ВЪСКЛАДАШЕ —
 ОНЫ ЖЕ САМЫ | КНАЗЮМЪ |
 СЛОВОУ ^ РОКОТАХОУ.
 (СОПИ 13–15, 19–23).

Наравно: мушко начело се остварује паралелизмом именица мушког рода (*сокол* – *перст*), па се тако, у складу с фолклорном поетиком, мора полазити и од лексичко-граматички оствареног женског начела – које се остварује паралелизмом именица женског рода (*лебедь* у значењу ‘лабудница’ – *струна*). А у *Слову* славу кнежевима пјевају – и лабуднице (а не соколови), и струне (а не прсти).

3.2. Инструментал поређења као стилска фигура често је коришћен у *Слову о полку Игореве*, али је само један примјер, додуше: трипут поновљен, постао „тамно мјесто” спјева.

Да ли је у примјеру: Боянъ бо вѣщій,| аще кому хотяше пѣснь творити, то рстѣкашется мыслію по древу, сѣрымъ вѣлкомъ по земли, шизымъ орломъ подъ облакы. (Слово 1800: 2–3) потврђена именица *мысль*¹ (у значењу ‘мисао’), или именица *мысль*^{II} (у значењу ‘вјеверица’), или и једна и друга (од којих би се друга, у савременом облику *мысь*, реконструисала)?

Од четвртог тома Рјечника *Слова о полку Игореве* уведена је нова лексикографска рубрика „Переводчики и комментаторы „Слова”” (Сл. Слова 1973 IV: 233–234), што је образложено у уводној биљешци: „Начиная с 4-го выпуска в „Словаре”, в особой рубрике „Переводы”, приводятся примеры переводов наиболее спорных и трудных слов и выражений „Слова о полку Игореве” со времени открытия памятника до наших дней” (Сл. Слова 1973 IV: 3). Узети су у обзир само преводи на источнословенске језике. И ми смо, у чланку (Мароевич 2001), филолошку реконструкцију текста као метод допунили методом поетске реконструкције текста (види т. 2.2.(1)). Зато ћемо у овом одјелку рада размотрити како је ово „тамно мјесто” превођено на словенске језике. Анализираће се само словенски прозни преводи према постхумно објављеној антологији *«Слово о плѣку Игореве» в переводах на славянские языки XIX–XX вв.* бјелоруског истраживача Слова М. Г. Булахова (пошто састављач није располагао прозним македонским преводом, укључен је македонски превод у стиху). Додали смо и српски прозни превод који Булахов није укључио у своју антологију (Минић 2001).

(1) У приказу Велтмановог превода *Слова о полку Игореве* (и приказ и превод су објављени 1833. године) Н. Пољевој је отпочео историју питања о значењу наведеног „тамног мјеста”: „Думаю, что здесь разумеется отнюдь

не мысль, а что-нибудь другое ... не зверек ли, не птичка ли какая, ибо тут видимая постепенность сравнений – облака, земля, дерево – орел, волк — мысль?” (цит. по Сл. Слова 1969 III: 124).

Ово тумачење је примијењено (додуше, уз задржавање именице *мысль*¹ у значењу ‘мисао’) у чешком преводу М. Гатале (1858): *to rozutěkával se myslí co slavík po stromě* (цит. по Булахов 2013: 216) и у словеначком преводу М. ПлETERШНИКА (1866): *poletoval je z mislijo, kakor slavec po drevesu* (цит. по Булахов 2013: 306).

(2) Из историје питања издвојићемо такође мишљење преводиоца И. А. Новикова (1938) који прихвата Барсовљево тумачење: „Нами принято здесь чтение Е. В. Барсова, который, кроме слова «мысль», выделил еще рядом слово «мысь», означающее не просто белку или векшу, как думал Даль, а именно *летущую векшу*, или летягу” (цит. по Сл. Слова 1969 III: 124).

Ово тумачење је примијењено у пољском преводу А. Бјеловског (1906): *był myśla, jak wiewiórka po drzewie* (цит. по Булахов 2013: 168) и у словеначком преводу Р. Нахтигала (1954): *tedaj je tekal z mislijo kakor bela ververica po drevesu* (цит. по Булахов 2013: 323). Нахтигалово рјешење преузео је хрватски русиста Ј. Бадалић (1957): *tad mišlju letjaše kao bijela vjeverica po drvetu* (цит. по Булахов 2013: 341) и македонски pjesnik Т. Димитровски (друго издање, 1960): *со мислата леташе по дрво ко верверица* (цит. по Булахов 2013: 262).

(3) Преводиоци на источнословенске језике досљедније су се држали тумачења по коме је у староруском тексту посвједочена именица *мысль*¹ (у значењу ‘мисао’). Али су и они бивали принуђени да текст измијене, па су именицу (инструментал) „мыслию” преводили обликом множине, као што је то учинио бјелоруски преводилац М. И. Горецки (1925): *дык расыцякаўся думкамі по дрэве* (цит. по Булахов 2013: 121), или су предлошко-падежну везу „по древу” пребацивали у множину, као што су то учинили први издавачи (1800): *то носился мыслию по деревьямъ* (цит. по Булахов 2013: 17). – Други преводиоци, чешки Ј. Јунгман (1932): *tu roztěkal se myslí po lese* (цит. по Булахов 2013: 200) и бугарски, Б. Липовски (1907): *в дъбравитѣ се носѣше с мисълѣта си* (цит. по Булахов 2013: 230) дрво су „замјенили” шумом. – Српски преводилац Вук Минић и именицу (инструментал) „мыслию” преводи обликом множине, и именицу (датив) „древу” замјењује збирном именицом: *мисли му се час вераху по древећу* (Минић 2001: 79).

Посебно су занимљиви они преводи који садрже појашњење у загради. Украјински преводилац Н. К. Грунски (1931) предлошко-падежну везу „по древу” метонимијски тумачи као музички инструменат, не знамо само да ли је имао у виду источнословенски („гусли”) или српски („гусле”) музички инструменат: *то розливавсь він думкою по дереві (по гусях)* (цит. по Булахов 2013: 94). Познато је да српски гуслари свој омиљени инструменат метонимијски именују као „дрво јаворово”, пошто се гусле најчешће праве од разних врста јавора. – Д. С. Лихачов је у свом објаснидном преводу („объяснительный перевод”, 1957) додао у загради ријеч *воображаемому*: „то (вместо того чтобы следовать «былинам сего времени») растекался мыслию по (воображаемому) дереву” (цит. по Булахов 2013: 61). – Преводилац В. В. Капнист (1809–1813) је „позајмио” преводно рјешење: *то растекался по мысленну*

древу (цит. по Булахов 2013: 26) из другог контекста *Слова*, у коме је пак вокатив замијенио инструменталом поређења: скача соловьем по мысленному дереву (цит. по Булахов 2013: 26).

(4) Именицу *мысль*^{II} (у значењу ‘вјеверица’) < **mŭstlŭs* с компаративно-историјског и етимолошког становишта објаснио је О. Н. Трубачов у чланку *Еще раз мыслию по дереву* (1974). Тај чланак наводи и цитира Вера Леонидовна Виноградова, састављач Рјечника *Слова о полку Игореве*, у допунама, које су објављене у завршном тому (уп. Сл. Слова 1984 VI: 226–227) овог капиталног лексикографског дјела (види приказ МАРОЈЕВИЋ 1986).

С обзиром на то да разматрано „тамно мјесто“ захтијева опширнију елаборацију, њу ћемо оставити за другу прилику. Истаћи ћемо само три момента. Први: по свим фонетским законима староруско *мысль*^{II} (у значењу ‘вјеверица’) трансформисало се у народним говорима у *мысь*. Са именицом *мысль*^I (у значењу ‘мисао’) то се није десило услед њене књишке употребе и због постојања живог творбено-семантичког односа те именице с глаголом *мыслить*. Други: у једном пункту и у првом лексичком атласу руског језика, који је изишао у Петрограду прије десет година, посвједочена је (у првој карти тога атласа) лексема *мысь* (у значењу ‘белка’). Трећи: ми сматрамо да је именица *мысль*^{II} (у значењу ‘ласица, (бијела) вјеверица’) у *Слову* посвједочена трипут, а четврти пут у облику посесива који је од те именице изведен суфиксом *-ьнѣ*.

1° У првом примјеру, који почиње запјевом:

БОЯНЪ БО | ВѢЩІН | АЩЕ КОМОУ //
 ХОТІАШЕ | ПѢСНЬ | ТВОРИТИ —
 ТО РАСТѢКАШЕТ СЯ | МЫСЛЮ | ПО ДРЕВОУ,
 СЪРЫМЬ | ВЪЛКОМЬ | ПО ЗЕМЛѦН,
 СЪЗЫМЬ | ОРОМЬ | ПОДЪ ОБЛАКЫ.

(СОПИ 7–11),

посвједочен је, и према једној линији тумачења наведеног мјеста у досадашњој историји питања, инструментал поређења у значењу ‘као ласица, као (бијела) вјеверица’.

2° Други примјер: Великий Княже Всеволоде! не мыслю ти прелетѣти издалеча, отня злата стола поблюсти? (Слово 1800: 28). У другом стиху реконструисаног текста:

ВЕЛКЪН | КНАЖЕ | ВСЕВОЛОДЕ,
 НЕ МЫСЛЮ ТИ | ПРЕЛЕТѢТИ | ИЗДАЛЕЧА,
 ОТНЯ | ЗЛАТА СТОЛА | ПОБЛЮСТИ?

(СОПИ 341–343)

ми видимо израз *прелетѣти мыслию* у значењу ‘као ласица/брзином ласице прелетјети’.

3° Трећи примјер: Игорь спитъ, Игорь бдитъ, Игорь мыслю поля мѣритъ отъ великаго Дону до малаго Донца. (Слово 1800: 40). У другом стиху реконструисаног текста:

(3) Једино смо ми, тумачећи ово мјесто на часовима Историје руског језика, облик посматрали као једно од „тамних мјеста”, условљено обличком хомонимијом која се тиче управо акузатива плурала, при чему се опредјељујемо за тумачење по којем је то облик акузатива плурала именице мушког рода *стрѣлок* < **strělkъ*.

Поставља се питање: зашто би Јарославна „тепала” оријенталним, тј. половачким стријелама кад оне нијесу биле ни мале нити су јој биле драге? Истраживачи оружја епохе Игоревог похода не налазе никакве разлике у стријелама које су користили Руси, Половци и други народи епохе. У свим другим контекстима, у разних значењима, у *Слову* је посвједочена само именица *стрѣла* (осам потврда) (Сл. Слова 1978 V: 231–232). Поред тога, за именицу *стрѣлка* (у првом, тј. основном значењу) В. Л. Виноградова наводи само три касније, фолклорне потврде, једну из украјинске а двије из руских народних пјесама. У обје руске народне пјесме (из зборника Кирише Данилова и Кирејевског) прво се наводи облик именице *стрела*, па се тек онда он суфиксално модификује, из стилских разлога, као *стрелка*.

Версолошки и текстолошки ћемо реконструисати терцину у којој се облик налази:

ҮҮЛОУ ^ МҮҮҮШН |
ХҮИНЫВЬСЫН | СТҮҮЛКЫ
НА СВОЮЮ | НЕТРУДНОЮ | КРЫЛЦЮ
НА МОЮЮ | ЛАДЫ | КОУ?
(СОПИ 480–482)

уз сљедећи закључак: може се сматрати да је у наведеном контексту посвједочен облик именице мушког рода која значи лице *стрѣлок* < **strělkъ*, при чему је та именица метафорично употријебљена стилским поступком деперсонификације, а то тумачење се потврђује и са аспекта поетике „тамног мјеста”. У Ярославнином плачу (врсти тужбалице) персонификује се *Bem(e)p* < **větrъ* (његовој персонификацији служи и хипокористички суфикс *-ило*, карактеристичан за властита имена мушких лица), али се и деперсонификују оријентални стријелци: њих Вјетар носи (а вјетрови, као Стрибогови сљедбеници (види т. 2.3.(4)3°), непријатељски су расположени према Игору и његовим пуковима) — и баца на војнике Ярославниног драгог.

(4) Као додатни аргумент (и други, несумњиви примјер деперсонификације) послужиће нам сљедеће мјесто спјева: Ты бо можеш посуху живыми шерешы стрѣляти удалыми сыны Глѣбовы. (Слово 1800: 29), које ћемо ми текстолошки и версолошки интерпретирати на сљедећи начин:

ТЫ БО МОЖЕШН
ПОСОУХОУ | ЖНЫМЫН ШЕРЕШНРҢ | СТРҢЛАТН,
ОҰДАЛЫМ | СЫНТЫ | ГЛҢБОВЫ.
(СОПИ 348–349).

Ово паралелно мјесто служи као додатни аргумент у (раз)рјешењу „тамног мјеста” које је било предмет анализе у овом одјелјку наше расправе. Шерешир је жива ватра, односно ђуле са запаљивом смјесом које се гађало из

від него тьмою все своє військо прикритим (цит. по Булахов 2013: 83), и у бјелоруском преводу Ј. Купале: і бачыць пакрытымі цемрай ад сонца ўсіх сваіх вояў (цит. по Булахов 2013: 106).

(3) Ако се пође од савременог српског језичког осјећања, облик се идентификује као акузатив. Као најархаичнији словенски језик, који у много чему може послужити као модел староруске језичке ситуације, српски језик и овдје чува старо стање – синтаксу двоструких падежа. Састављач Рјечника *Слова о полку Игореве*, В. Л. Виноградова је тачно идентификовала облик: „прикрыты – крат. страд. прич. прош. вр. вин. пад. мн. ч.” (Сл. Слова 1973 IV: 199), као једну од три потврде глагола *прикрыти* у значењу „закрѣти, заслонив собой”. Двоструки акузатив карактерисао је и руску историјску синтаксу (в. примјере и њихову интерпретацију у Потебня 1958: 295 и даље).

(4) Са аспекта поетике „тамних мјеста”, треба истаћи следеће. У трећем стиху терцине:

тогда ^ нгорѣ |
взрѣ | на свѣтлоє сѣнце
и вндѣ | ѿз него | тьмою //
вста | своѣмъ воѣмъ | прикрыты.

(СОПИ 31–33)

остварен је потпуни синтаксички и морфолошки паралелизам – сви облици у стиху су у функцији директног објекта, и сви су у облику акузатива плрала, с тим што је у медијалном такту посесивна замјеница несумњиво имала, као и данас, ослабљен (по данашњој терминологији: побочни) акценат.

4.3. Трећи примјер синтаксе двоструких падежа који ћемо размотрити тиче се двоструког инструментала.

(1) У првом издању реплика кнеза Игорa у којој је посвједочен двоструки инструментал гласи: Хошу бо, рече, копіе приломити конецъ поля Половецкаго съ вами Русици, хошу главу свою приложити, а любо испити шеломомъ Дону. (Слово 1800: 6; уп. Сл. Слова 1965 I: 16).

(2) У студији *Судьба печатного текста „Слова о полку Игореве”* (1951) Н. К. Гудзиј је обратио пажњу на функционалну перспективу реченице (мада он не помиње овај термин, као ни руски еквивалент „актуальное членение предложения”): „Нет основания менять, как это делается в большинстве изданий «Слова»... пунктуацию и вместе с нею смысл во фразе (...), устраняя запятую после «Русици» и перенося ее после слов «конецъ поля Половецкаго». Обращаясь к дружине, Игорю естественнее было бы призывать ее вместе с собой к одолению половцев, а не к тому, чтобы вся поголовно дружина сложила свою голову в битве с врагами. Гораздо правдоподобнее, что Игорь готов был жертвовать лишь своей головой, а не головами своих дружинников” (цит. по Сл. Слова 1978 V: 63).

(3) В. Л. Виноградова (састављач Рјечника *Слова о полку Игореве*) није прихватила Гудзијеву синтаксичку интерпретацију: она чак реченички одваја фрагмент „съ вами Русици” од претходног текста. Поред тога, и она је одвојила запетама етнотимски облик *Русици*: Съ вами, Русици, хошу главу свою приложити, а любо испити шеломомъ Дону (Сл. Слова 1978 V: 62), да би

нѣлпо лн нѣ | бѣашѣ | братіе
научи | старымъ словесы |
о пѣлковъ | нгоріевѣ | свѣтѣславнунъ? ^{тѣхъ ^ повѣстѣ}

НАУАТИ ЖЕ СА | ТЪН | ПЪСНИ
ПО БЪЛИНАМЪ | СЕГО | ВРЕМЕНЕ
А НЕ | ПО ЗАМЫШЛЕНІЮ | БОГАНЮ!

(СОПИ 1–6).

Разлика између двају тумачења није само семантичка на нивоу фонетске ријечи него и прозодијска, а и семантичка на нивоу реченице. Према досадашњој вербализацији текста (а од ње су очито полазили сви приређивачи и коментатори јер вербализују текст као двије ријечи: рјечца + прилог) на рјечци би се реализовао посебни (побочни) акценат. Са таквом вербализацијом реченица би имала значење: *Зар нам не би умјесно било, браћо, да старим ријечима отпочнемо тешке повијести о походу Игора Свјатослављића? Додуше, Пушкин, а за њим и једна линија тумачења овог „тамног мјеста” у каснијој историји питања, уз неадекватну вербализацију текста (растављено писање), даје адекватно објашњење значења реченице.

По нашем тумачењу, фонетска ријеч је истовремено и лексичка ријеч, с једним акцентом и јединственим значењем (наџпо), а смисао прва три стиха јесте: 'Бијаше ли (= Да ли би било) неумјесно, браћо, да старим ријечима отпочнемо тужне повијести о походу Игора Свјатослављића?' Питање је, наравно, реторско, па је и одговор потврдан: не треба их тако почињати. А како треба почети ту пјесму, одговор дају три наредна стиха: 'Та пјесма треба да отпочне према билинама нашега времена, а не према фантазији Бојановој!' Тиме је, заправо, отпочела пјесничка полемика аутора *Слова* и пјесника старог кова Бојана.

Противрјечност досадашње вербализације текста (и тумачења прве реченице спјева као реторског питања) и наредног текста Д. С. Лихачов је покушао да превазиђе уметањем негације *нет* испред друге реченице у свом објаснидном преводу („объяснительный перевод“): Не пристало ли, нам, братья, начать <...>? – (Нет,) начать эту песнь надо <...> (цит. по Булахов 2013: 61). Послије реторског питања, које је по смислу афирмација а не негација, могао би доћи само потврдни одговор: (Да,). Противрјечност се разрјешава састављеним писањем префикса и прилога у изворнику и преводном семантизацијом помоћу прилога *неуместно*: Неуместно ли, нам, братья, начать <...>? И одговор је, наравно, потврдан, у складу са семантиком (и поетиком) реторског питања. Тај потврдан одговор даље се развија слједећом реченицом: Начать эту песнь надо <...>.

Прилог нелпо у значењу 'неуместно, нелепо' посвједочен је већ у старославенском језику (в. СС 1994: 367).

6. ВЕРСИФИКАЦИЈА СПЈЕВА И ПОЕТИКА „ТАМНИХ МЈЕСТА” *СЛОВА О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ*. Умјесто закључка, отворићемо нову тему у изучавању староруског спјева: тему о његовој пјесничкој структури. Као што смо у овом раду показали,

поетика „тамних мјеста” условљена је, између осталог, и структуром стиха, као и природом гласовних понављања у њему. Зато ћемо укратко описати природу тог стиха.

(1) Стих *Слова* опонаша стих билина. У том стиху издвајају се три такта, тј. три метричка акцента (у нашем реконструисаном тексту граница између тактова обиљежена је знаком: |). За разлику од билина, трећи такт нема усталоно мјесто акцента (женску клаузулу у једном, а дактилску у другом типу билина): трећи акценат може бити на посљедњем слогу (мушка клаузула), на претпоследњем (женска клаузула) и на трећем слогу од краја (дактилска клаузула).

(2) Стих *Слова*, као и стих билина, наслеђује прасловенски десетерац, који је имао, као и српски епски десетерац, тротактну структуру, али се цезуром дијелио на два полустиха. У *Слову*, чешће него у билинама, тротактни стих се трансформише у четворотактни, са по два такта у сваком полустиху. Такве стихове наводимо степенасто, с увученим другим полустихом (у том случају границу између факултативних тактова обиљежавамо знаком: ^).

(3) Да је стих *Слова* стих умјетничке, а не народне поезије, нека врста слободног стиха, показују случајеви опкорачења стиха (обиљежавамо га знаком: //) и појава запјева (које штампамо извучено). Од стихова које смо у овом раду цитирали запјев реконструирамо само у 348. стиху.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БУЛАХОВ, М. Г. «Слово о плъку Игореве» в переводах на славянские языки XIX–XX вв. Минск: «Беларуская навука», 2013.
- КУЗНЕЦОВ 2006: *Историческая грамматика древнерусского языка*. Под ред. В. Б. Крысько. Т. III. А. М. Кузнецов, С. И. Иорданиди, В. Б. Крысько. *Прилагательные*. Москва: „Азбуковник”, 2006.
- КОРШ, Ф. Е. *О русском народном стихосложении*. I. *Былины*. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1897.
- МАРОВЕВИЋ, Радмило. Категорија посесивности как критерий подлинности „Слова о полку Игореве”. *Научные доклады высшей школы. Филологические науки* (3) 1990: 110–115.
- МАРОВЕВИЋ, Радмило. К прочтению „темных мест” «Слова о полку Игореве». *Научные доклады высшей школы. Филологические науки* (4) 2001: 55–65.
- МАРОВЕВИЋ, Радмило. *Посесивне изведенице у сѣароруском језику: Антиројонимски сисѣм. Тојонимија*. „Слово о полку Игореве”. Београд: Филолошки факултет, 1985^a.
- МАРОВЕВИЋ, Радмило. Посесивне категорије у „Слову о полку Игореве” (прилог питању изворности пева). *Јужнословенски филолоџ* XL1 (1985^b): 91–123.
- МАРОВЕВИЋ, Радмило. [Приказ:] В. Л. Виноградова. Словарь-справочник „Слова о полку Игореве”. Вып. 1–6. Ленинград, „Наука”, 1965–1984. *Зборник Маѣице срѣске за филолоџију и линџвистику* XXIX/2 (1986): 189–193.
- МАРОВЕВИЋ, Радмило. *Линџвистика и поетика ѣревођења (међусловенски ѣревод)*. Београд: Научна књига, 1989.
- МАРОВЕВИЋ, Радмило. Инверзија посесива и предлошко-именичке везе (и израз „салтани за земљами” у *Слову о полку Игореве*). *Зборник Маѣице срѣске за филолоџију и линџвистику* LV/1 (2012): 105–120.
- МАРОВЕВИЋ, Радмило Н. Субјекатско-објекатска инверзија и поетика „тамних мјеста”. (Тумачење 25. стиха Његошеве оде „Нек се овај вијек горди над свијема вјековима...”, посвећене „Праху Оца Србије” а објављене уз прво издање *Горскоџ вијенца*). *Пеѣтар Друџи Пеѣтровић Њеџош: џвјесѣа џодина од рођења (1813–2013)*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности (2014^a): 221–235.

- МАРОЛЕВИЋ, Радмило. Субјекатско-објекатска инверзија и поетика „тамних мјеста“. (Тумачење двају стихова *Горског вијенца*: поругани олтар јазичеством / на милост ће окренут небеса! [2359–2360]). *Зборник Майице српске за филологију и лингвистику* LVII/1 (2014⁶): 49–68.
- Минић, Вук. *Одабране стјранице стјаре руске књижевности*. Друго издање. [Цетиње:] Обод, [2001].
- ПОТЕБНЯ, А. А. *Из записок по русской грамматике*. I–II. Москва: Академия наук СССР, 1958.
- Сл. Слова 1965 I: В. Л. Виноградова. *Словарь-справочник «Слова о полку Игореве»*. Вып. 1. Москва – Ленинград: «Наука», 1965.
- Сл. Слова 1967 II: В. Л. Виноградова. *Словарь-справочник «Слова о полку Игореве»*. Вып. 2. Ленинград: «Наука», 1967.
- Сл. Слова 1969 III: В. Л. Виноградова. *Словарь-справочник «Слова о полку Игореве»*. Вып. 3. Ленинград: «Наука», 1969.
- Сл. Слова 1973 IV: В. Л. Виноградова. *Словарь-справочник «Слова о полку Игореве»*. Вып. 4. Ленинград: «Наука», 1973.
- Сл. Слова 1978 V: В. Л. Виноградова. *Словарь-справочник «Слова о полку Игореве»*. Вып. 5. Ленинград: «Наука», 1978.
- Сл. Слова 1984 VI: В. Л. Виноградова. *Словарь-справочник «Слова о полку Игореве»*. Вып. 6. Ленинград: «Наука», 1984.
- Слово 1800: *Ироическая песнь о походе на половцев удельного князя Новгорода-Северскаго Игоря Святославича*, писанная старинным русским языком в исходе XII столетия с переложением на употребляемое ныне наречие. Москва, 1800.
- Слово 1803: *Поход Игоря противу половцев*. [Перевод И. И. Сирякова]. Санкт-Петербург, 1803.
- Слово 1807: *Игорь, героическая песнь*. С древней славянской песни, писанной в XII веке, предложил стихами Александр Палицын. Харьков, 1807.
- Слово 1819: *Слово о полку Игоря Святославича, удельного князя новгорода-северскаго*, вновь переложенное Яковом Пожарским, с присовокуплением примечаний. Санкт-Петербург, 1819.
- Слово 1854: *Игорь князь северский*. Поэма. Перевод Николая Гербеля. Санкт-Петербург, 1854.
- Слово 1873: *Слово о полку Игореве* (новейший буквальный перевод в стихах, Н. Алябьева) и *Слово о Мамаевом побоище*. Москва: Издание народного журнала «Грамотей», 1873.
- Слово 1880: Слово о полку Игореве в переводе Герасима Петровича Павского. *Русская старина* 7/28 (1880).
- Слово 1950: Д. С. Бабкин. «Слово о полку Игореве» в переводе В. В. Капниста. *Слово о полку Игореве*. Сборник исследований и статей (под ред. В. П. Адриановой-Перетц). Москва – Ленинград, 1950.
- Слово 1961: *Слово о полку Игореве*. Поэтические переводы и переложения (под общей редакцией В. Ржиги, В. Кузьминой и В. Стеллецкого). Москва, 1961.
- Слово 1967: *Слово о полку Игореве* (составление и подготовка текстов Л. А. Дмитриева и Д. С. Лихачева). Библиотека поэта. Большая серия. 2-е изд. Ленинград, 1967.
- Слово 1980: Слово о полку Игореве. Перевод Игоря Шкляревского. *Октябрь* (9) 1980.
- Слово 1986: *Слово о полку Игореве*. Древнерусский текст. Переводы и переложения. Поэтические вариации. Москва, 1986.
- Слово 1997: *Библиотека литературы Древней Руси*. Т. 4. XII век. Санкт-Петербург, 1997.
- СОПИ 2014: *Слово о полку Игореве* (филологическая и стиховедческая реконструкция древнерусского текста Р. Мароевича). Рукопись. Белград, 2014.
- СС 1994: *Старославянский словарь, по рукописям X–XI веков* (ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова). Москва: Русский язык, 1994.
- Энц. Слова 1995 III: *Энциклопедия «Слова о полку Игореве»*. Т. 3. Санкт-Петербург: «Дмитрий Буланин», 1995.
- Трубецкой, Н. С. К вопросу о стихѣ „Пѣсенъ Западныхъ Славянъ“ Пушкина. *Бѣлградскій пушкинскій сборникъ*. Бѣлградъ, 1937: 31–44.

Радмило Мароевич

ЛИНГВИСТИКА И ПОЭТИКА „ТЕМНЫХ МЕСТ”
«СЛОВА О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ»

Резюме

В настоящей работе рассматривается толкование десяти фрагментов древнерусской поэмы «Слово о полку Игореве» с точки зрения лингвистики, поэтики и лингвокультурологии. Во вводной части работы (п. 1) обосновывается понятие „поэтика темных мест” на материале двух фрагментов поэмы «Горный венец» Петра Негоша.

В первой части работы (п. 2) с новой аргументацией обосновывается толкование трех „темных мест” поэмы «Слово о полку Игореве», в которых автором реконструируются посессивные формы.

Во фразе „Комонь въ полуночи Овлуръ свисну за рѣкою” есть грамматические и смысловые неувязки, которые будут устранены, если допустить в ней притяжательное прилагательное *Овлуръ*: в таком случае фраза может быть понята так: „Овлуров конь в полночь пронзительно заржал за рекой – дает знак князю, чтобы он понял, что пора бежать”. Такое прочтение находит подтверждение в фольклорной поэтике: животное помогает герою в роковые минуты.

В словосочетании: *салтанъи за земл’ами* вместо существительного *салтанъ* реконструируется посессив *салтанъ*, находящийся в инверсии по отношению к словоформе *землями*. Слово *салтани* раньше толковалось как форма вин.п. мн.ч. сущ. *салтанъ* в значении ‘титул правителя у мусульман’. У этого толкования можно найти три спорных момента. Во-первых, маловероятно, чтобы был употреблен им.п. с окончанием *-и* вместо вин.п. с окончанием *-ы* в кругу одушевленных существительных твердого склонения. Взаимодействие окончаний именительного и винительного происходило в противоположном направлении: на им.п. было распространено окончание вин.п. *-ы*. В других примерах вин.п. с окончанием *-ы* сохраняется. Во-вторых, трудно объяснить употребление мн.ч. вместо единственного, если автор «Слова» имел в виду турецкого султана. В-третьих, предложно-падежное сочетание «за землями» представляется семантически (следовательно, и грамматически) неполным: за какими землями?

Во фразе „Пѣти было пѣснь Игореву, того внуку” автор реконструирует притяжательное местоимение 3-го лица *того*, соответствующее современному притяжательному местоимению *его* и относящееся к посессиву *Троянъ*. Следовательно, Игорь является внуком (мифологическим потомком, последователем) славянского языческого бога Трояна.

Во второй части работы (п. 3) рассматриваются стилистические фигуры в аспекте лингвистики и поэтики „темных мест”, а именно: славянский антитезис, творительный сравнения и олицетворение.

В третьей части статьи (пп. 4–5) рассматривается синтаксис двойных падежей (именительного, винительного и творительного) в аспекте лингвистики и поэтики „темных мест”, а также слитное и раздельное написание слов, на примере фонетического слова *нелѣпо* и риторического вопроса, которым поэма и начинается.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
radmilo@mail.ru

Ана Батас

ПРОГРЕСИВНО ОБЕЗВУЧАВАЊЕ ЕКСПЛОЗИВА У ПРОКЛИЗИ И ЕНКЛИЗИ КАО ИНДИВИДУАЛНА ФОНЕТСКА ПОЈАВА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У овом раду бавимо се прогресивним обезвучавањем експлозива у проклизи и енклизи помоћу метода акустичке фонетике. Анализиране су групе консонаната састављене од безвучних консонаната на крају речи и звучних експлозива на почетку следеће. Резултати су показали да је смер ларингалне коартикулације индивидуално условљен.

Кључне речи: прогресивно обезвучавање експлозива, фонетика, српски језик.

This paper examines progressive devoicing of plosives across a clitic boundary by methods of acoustic phonetics. Consonant sequences composed of a word-final voiceless obstruents followed by voiced plosives are analyzed. The results reveal considerable speaker-dependent differences in the direction of voicing coarticulation.

Key words: progressive devoicing of plosives, phonetics, the Serbian language.

1. Увод

1.1. АСИМИЛАЦИЈА И КОАРТИКУЛАЦИЈА. Пре него што пређемо на предмет истраживања, задржаћемо се на појмовима *асимилација* и *коартикулација* из угла фонологије и фонетике.

Под асимилацијом се подразумева утицај једног гласовног сегмента на артикулацију другог, тако да ти гласови постају сличнији или истоветни (KRISTAL 1999²: s.v. ASIMILACIJA), односно било који фонетски или фонолошки процес приликом којег један сегмент постаје сличнији суседном сегменту у речи и фрази (TRASK 1996: s.v. ASSIMILATION).

По једнима се асимилација везује за домен језичке способности (лингвистичке компетенције), јер се њоме упућује на модификацију обележја (минимални дистинктивни конституенти фонеме), па су асимилациони процеси, према томе, део граматике и специфични су за појединачне језике (CHOMSKY – HALLE 1968: 7). Коартикулација, с друге стране, настаје услед физичких особина говорног механизма и њоме управљају универзална правила, због чега спада у домен говорне делатности (перформансе) и по њима није део граматике (како се тај појам схвата у оквиру генеративног приступа) (*idem*).

По другима пак говорник може модификовати говор у зависности од комуникативне ситуације, па када комуникативна ситуација захтева висок ниво фонетске прецизности, говорник може преартикулисати (хиперартикулисати), а када то ситуација не захтева, говорник тежи да подартикулише (хипоартикулише). У овом приступу коартикулација игра кључну улогу:

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта „Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене” (бр. 178006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

перцептивни хипер(-) или хипоговорни континуум манифестује се градуелним смањивањем контраста, а артикулационо градуелним повећањем коартикулације (LINDBLUM 1983; 1989; 1990).

Данас се мање-више усталило мишљење да се фонологија бави категоријама, а фонетика градијентима (KINGSTON 2006: 430). Овакав став је најразвијенији у моделу у оквиру којег се предлаже да фонолошке и фонетске запреке припадају различитим компонентама граматике (ZSIGA 2000)¹.

Из угла фонологије, регресивна асимилација по звучности сматра се фонолошким обрасцем по којем се контраст између звучног и беззвучног консонанта неутралише у позицији испред другог консонанта тако што се претходни консонант слаже по звучности са следећим (MYERS 2010), док се, обрнуто, прогресивна асимилација може сматрати обрасцем по којем се контраст између звучног и беззвучног консонанта неутралише тако што се следећи слаже по звучности са претходним².

Уз угла фонетике, понекад се о исходима регресивне, односно прогресивне асимилације по звучности говори као о антиципаторним, односно пренетим ефектима ларингалне коартикулације³. У раду користимо термин „прогресивно обезвучавање”, зато што је чак и у фонетским радовима чешћи, али бисмо, будући да све време проучавамо јединице (сегменте) фонетског плана, могли користити и термин „пренети ефекти ларингалне коартикулације”.

1.2. ПРЕДМЕТ, ЦИЉЕВИ И ЗАДАЦИ. У раду се из угла акустичке фонетике бавимо прогресивним обезвучавањем звучних експлозива и звучним и беззвучним експлозивима у иницијалној позицији после паузе. Најкраће речено, бавимо се акустичким корелатима активности гласних жица видљивим на спектрограмима испитиваних снимака. На основу тих акустичких параметара закључујемо о фонетској звучности испитиваних гласовних сегмената. Циљ нам је да покажемо да је тенденција прогресивног обезвучавања експлозива, која се јавља код неких говорника, у корелацији са тенденцијом да се у иницијалној позицији у речи (после паузе) јаве звучни експлозиви без звучне оклузије код истих тих говорника. О евентуалним импликацијама овог фонетског феномена на фонолошком плану – нећемо износити никакве претпоставке нити закључке.

У оквиру ранијег истраживања, које се бавило фонетским и акценатским променама речи у континуалном говору из угла акустичке фонетике (БАТАС 2014), већ смо утврдили следеће:

1. Било да се ради о консонантским групама (кластерима) у средини граматичке (морфолошке) речи, било да се ради о консонантским групама у проклizi и енклizi, било да се ради о додиру двеју фонетских речи, на спектрограмима нисмо уочили ниједну појаву звучног појаса C2 иза звучног

¹ Овај модел је и по речима самог аутора у супротности са фонолошким теоријама заснованим на запрекама (нпр. FLEMMING 2002).

² Ови процеси би се коришћењем алфа-нотације из „традиционалне” генеративне фонологије (према којој се промена елемента типа „А” у елемент типа „В” између елемената „Х” и „У” записује као $A \rightarrow B / X \text{ — } Y$), могли формулисати овако: регресивна асимилација: $C [-son] \rightarrow [avoice] / \text{ — } C [-son, avoice]$, а прогресивна асимилација: $C [-son] \rightarrow [avoice] / C [-son, avoice]$ —.

³ Енгл. „anticipatory and carryover effects” (GOBL – NI CHASAIDE 1999: 124 *et passim*)

C1, појаву која се може интерпретирати као прогресивно озвучавање безвучних консонаната иза звучних.

2. Такође, у истим тим позицијама нисмо уочили ниједан случај губљења звучног појаса код звучних африката или фрикатива у позицији C2 када је C1 било који безвучни консонант, а што би био пример прогресивног обезвучавања.

3. Једина комбинација консонаната у којој се на акустичком плану јављају ефекти пренете ларингалне коартикулације јесу случајеви када је C1 било који безвучни консонант, а C2 звучни експлозив. Таква појава може се интерпретирати као прогресивно обезвучавање експлозива, али смо је забележили само код неких информатора, и то не у свим случајевима.

Дакле, у овом раду бавимо се само случајевима у којима су у проклизи или енклизи на првом месту, тј. на крају проклитике или на крају акцентогене речи, безвучни консонанти (експлозиви, фрикативи или африкате), а на другом месту, тј. на почетку акцентогене речи или на почетку енклитике, звучни експлозиви⁴.

Три су задатка овог рада. Прво, да покажемо да се код неких говорника којима је српски језик матерњи околинално јавља прогресивно обезвучавање експлозива (т. 2). Друго, да покажемо да је ова појава у корелацији са појавом звучних експлозива без звучне оклузије у иницијалној позицији после паузе (т. 3). Треће, да испитамо да ли се код говорника с тенденцијом прогресивног обезвучавања разликују и безвучни експлозиви (у иницијалној позицији после паузе), у односу на говорнике без ове тенденције (т. 4).

1.3. НЕПОТПУНИ РЕЗУЛТАТИ АСИМИЛАЦИЈЕ ПО ЗВУЧНОСТИ. Показано је да су дистрибуциона ограничења у низању звучних и безвучних консонаната на фонолошким плану у вези са фонетским чињеницама, па је, на пример, за регресивну асимилацију по звучности у акустичким студијама утврђено да консонанти имају дужи звучни интервал испред звучних консонаната него испред безвучних (DOCHERTY 1992: 165 *et passim*).

Међутим, у бројним експерименталним студијама у разним језицима показано је да су образци који су сврставани у категоријалну регресивну асимилацију по звучности у ствари непотпуни: звучне и безвучне класе консонаната акустички су и перцептивно различите чак и у асимилационим контекстима (MYERS 2010: 164; в. и литературу која се тамо наводи). Показано је, такође, да су ефекти антиципаторне ларингалне коартикулације градуелни и зависе од бројних фактора, као што су близина гласа који условљава процес (ZSIGA 1995) или тип консонанта (RECASENS – MIRA 2012).

У радове који се баве непотпуним резултатима регресивне асимилације по звучности спада и рад В. Јансена (JANSEN 2007), који објашњава везу између имплементације фонетских категорија у стварању фонолошког контраста по звучности и смера вршења асимилације, па се на основу резултата бројних експерименталних студија у разним језицима закључује да у језицима у којима контраст праве фонетски звучни и неаспировани безвучни експлозиви долази до регресивне асимилације по звучности, а да у језицима у којима

⁴ О информаторима, корпусу речи-узорака и оквирним реченицама, више у одељцима 2.1, 3.1. и 4.1.

контраст праве безвучни неаспировани и безвучни аспировани експлозивни долази до прогресивне асимилације по звучности.⁵ Овај рад нам не може послужити као оперативни модел, јер се, као што смо истакли, не бавимо фонолошким импликацијама посматраних фонетских појава.

1.4. Домаћа истраживања асимилације по звучности у сандхију. Од најранијих домаћих филолошких радова дају се примери са асимилацијом консонаната по звучности и месту творбе, како унутар морфолошке (граматичке) речи, тако и у сандхију (КАРАЋИЋ 1818: 71). Другим сугласницима у проклизу најпре се бави М. Решетар (1921), док се највећим бројем процеса везаног говора у истоименом поглављу бави Б. Милетић (1952). У истраживању И. Шкарића (ŠKARIĆ 1970) асимилациони процеси се сагледавају из угла фонетске („изговорне“) речи, док се корелацијом између фонолошких процеса и морфолошких граница потом детаљније бави С. Бабић (BAVIĆ 1977). Последња истраживања домаћих аутора који се експериментално баве том проблематиком јесу радови З. Кашић о променама у проклизу и у енклизи (КАШИЋ 1980; 1985).

Фонолошку интерпретацију ових процеса из угла фонолошких теорија дистинктивних обележја срећемо у раду З. Кашић (KAŠIĆ 1990), уџбенику Р. Симића и Б. Остојића (Симић – Остојић 1996³: 229) и монографији Д. Петровића и С. Гудурић (Петровић – Гудурић 2010: 447).

У домаћим граматикама, уџбеницима и радовима из фонетике и фонологије не спомиње се прогресивна асимилација по звучности у српском језику, а ту појаву бележи само З. Кашић у примеру *с болом*, на чијем се сонограму види да је /s/ остало непромењено, али је дошло до делимичног обезвучавања наредног експлозива /b/ (КАШИЋ 1980: 236).

1.5. Случајеви у којима нема асимилације по звучности. Асимилациони процеси одвијају се како унутар фонетске речи, тако и на граници двеју фонетских речи. И. Шкарић тврди да се редукције и асимилације чак и чешће могу срести у додиру двеју фонетских речи него унутар фонетске речи, баш зато што нису ограничене фонетским законима који важе само за фонетску реч (ŠKARIĆ 1970: 143). З. Кашић пак тврди да вршење гласовних промена „зависи и од тога да ли две суседне речи чине једну акценатску целину или свака од њих има свој акценат“ (КАШИЋ 1980: 218). Она наводи и друге факторе од којих зависи да ли ће доћи до асимилационих процеса, као што су брзина говора, интонација, као и од тога да ли говорник припада овоме или ономе говорном типу. А. Пецо истиче да се процес врши ако је у питању једна акценатска целина без обзира на границу слога (РЕСО 1961–1962).

Можда и најважнији разлог невршења асимилационих процеса јесте појава паузе. Ако се енклитика раздвоји паузом од акцентогене речи, понаша се проклитички и прилази наредној акцентованој речи. Део разлога за појаву паузе унутар фонетске речи треба тражити и у интонационим карактеристикама читаног текста, пошто је у досадашњим истраживањима показано да за њега важе специфична интонациона правила (ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ 2012:

⁵ Појмовно-терминолошки оквир којим се В. Јансен служи преузет је из рада П. Китинг (KEATING 1984).

135). З. Кашић истиче да се паузе унутар фонетске речи (између акцентоване речи и енклитике) јављају у изговору испитаника који нису вични да говоре пред микрофоном (Кашић 1985: 231). Пошто је наше истраживање засновано на тексту који су читали информатори који немају никаквог искуства нити специјалног тренинга у читању, паузе се јављају чешће него у истраживањима И. Шкарића (ŠKARIĆ 1970) или З. Кашић (Кашић 1980; 1985), који су за информаторе бирали спикере.

2. Истраживање бр. 1: ПРОГРЕСИВНО ОБЕЗВУЧАВАЊЕ ЕКСПЛОЗИВА

2.1. Корпус и методолошки поступци. Осамнаест информатора читало је унапред припремљени корпус (13 женских и 5 мушких информатора). Сви информатори имају четвороакценатски новоштокавски систем. Провели су најмање годину дана у Београду и у највећем броју су, у тренутку снимања, били студенти Филолошког факултета.

Корпус се састојао од кратких оквирних реченица у које су уметнуте фонетске речи структуре „акценогена реч + енклитика” или „проклитика + акценогена реч”. Сваки пример је читан два пута у оквиру исте оквирне реченице, као у примеру „Реци *Балзак* *џа је ојисао* поново: *Балзак* *џа је ојисао*”.

Испитивани су следећи контакти у примерима: г + к (*војник џа је, Балзак џа је, док џрицка*), к + б (*риболик би се*), п + г (*пој џа*), т + б (*забринуи би се*), с + г (*ујркос џњаважи, нос џа*), с + б ([уз] *корџус би се*), с + д (*ујркос дечурлији*), ф + б (*сенф би*), ф + г (*фојоџраф џа*), х + б (*орак би џа*), х + г (*орак џа је, одмах џа је*), ц + б (*сијриц би*), ц + б (*ојџац џа*), ч + б (*мач би*). Контакте чине два експлозива иста и различита по месту творбе, фрикатив и експлозив, африката и експлозив.

Као што је већ речено у уводном делу, у ово истраживање нису ушли случајеви када се на првом месту налазио звучни консонант, а на другом беззвучни експлозив, зато што у претходном истраживању (Батас 2014) нисмо нашли примере у којима долази до прогресивног озвучавања. У истраживање нису ушли ни случајеви када се беззвучни фрикатив или африката налазе на другом месту, јер ни у тим случајевима у Батас 2014 нема примера са прогресивним обезвучавањем.

2.2. Снимање и анализа. Материјал је снимљен у тихој просторији са смањеном реверберацијом, професионалном опремом (микрофон: *AKG C1000s*, претпојачало: *M-Audio DMP3: dual microphone preamplifier*, звучна картица: *PCMCIA Creative Sound Blaster Audigy 2 ZS*), а снимци су похрањивани у *PCM wave file* формату, уз коришћење фреквенције узорковања од 44100 Hz и 16-битну квантизацију.

За анализу материјала користили смо компјутерски програм *Praat*, у којем смо одређивали да ли су консонантни звучни или беззвучни на основу широкопојасних спектрограма, периодичних таласа на осцилограмима и на основу аутоматског препознавања глоталних импулса.

Сегментацију консонаната на спектрограмима у сва три истраживања спроводили смо према критеријумима које је поставио Г. Фант (FANT 1962), док смо сегментацију сонаната одређивали преко осцилограма према критеријумима које су поставили П. А. Лус и Ј. Ч. Лус (LUCE – LUCE 1985).

2.3. РЕЗУЛТАТИ. Следећом табелом износимо број случајева и проценат у којима је забележено прогресивно обезвучавање експлозива и регресивно озвучавање претходног консонанта за сваку реч-узорак, као и број случајева у којима до асимилационих процеса није дошло.

Табела 1

СКУП	ПРИМЕР	ПОЈАВЕ					
		РЕГРЕСИВНО ОЗВУЧАВАЊЕ		ПРОГРЕСИВНО ОБЕЗВУЧАВАЊЕ		БЕЗ АСИМИЛАЦИЈЕ	
к + г	<i>војник џа је</i>	11	61%	4	22%	3	17%
к + г	<i>Балзак џа је</i>	10	56%	4	22%	4	22%
к + г	<i>док џриџка</i>	11	61%	3	17%	4	22%
к + б	<i>риболик би се</i>	13	72%	2	11%	2 ²	11%
п + г	<i>йой џа</i>	12	67%	4	22%	2	11%
т + б	<i>забринуџ би се</i>	14	78%	1	5%	3	17%
с + г	<i>уџркос џњаваџи</i>	10	56%	1	5%	7	39%
с + г	<i>нос џа</i>	12	67%	5	28%	1	5%
с + б	[уз] <i>корџус би се</i>	10	56%	2	11%	6	33%
с + д	<i>уџркос дечурлиџи</i>	15	83%	1	5%	2	11%
ф + б	<i>сенф би</i>	12	67%	2	11%	3 ²	17%
ф + г	<i>фойџоџраф џа</i>	13	72%	2	11%	3	17%
х + б	<i>орах би џа</i>	12	67%	3	17%	1 ¹	5%
х + г	<i>орах џа је</i>	7	39%	6	33%	0	-
х + г	<i>одмах џа је</i>	6	33%	3	17%	1 ^{1,2}	5%
ц + б	<i>сџриџ би</i>	13	72%	3	17%	2	11%
ц + г	<i>ойџаџ џа</i>	15	83%	3	17%	0	-
ч + б	<i>мач би</i>	11	61%	3	17%	4	22%

Напомене уз табелу:

1. Остали случајеви спадају у губљење консонанта без асимилације по звучности.
2. Неке речи-узорке информатори нису прочитали или су пак снимци били неупотребљиви због појаве спољашњег шума.

Што се тиче случајева у којима нема асимилационих процеса, они се чешће јављају уколико се после акцентогене речи налазе две енклитике. Претпостављамо да су енклитике у тим примерима постале проклитике и пришле наредној акцентогеној речи, а између прве акцентогене речи и њих је направљена пауза. Колики је у томе удео паузе, а колики удео других прозодијских фактора, на основу ових примера не може се утврдити.

На основу ових резултата не може се утврдити да ли се чешће јавља прогресивно озвучавање у зависности од тога да ли су у питању хоморгане или хетероргане консонантске групе, нити да ли зависи од типа првог консонанта у групи, јер док се у примерима *уџркос џњаваџи*, *уџркос дечурлиџи* и [уз] *корџус би се* прогресивно обезвучавање јавља у незнатном броју случајева, у примеру *нос џа* јавља се у 28% случајева.

Следећом табелом износимо број случајева и проценат у којима смо за сваког информатора забележили регресивно озвучавање и прогресивно обезвучавање, као и случајеве у којима до асимилационог процеса није дошло.

Табела 2

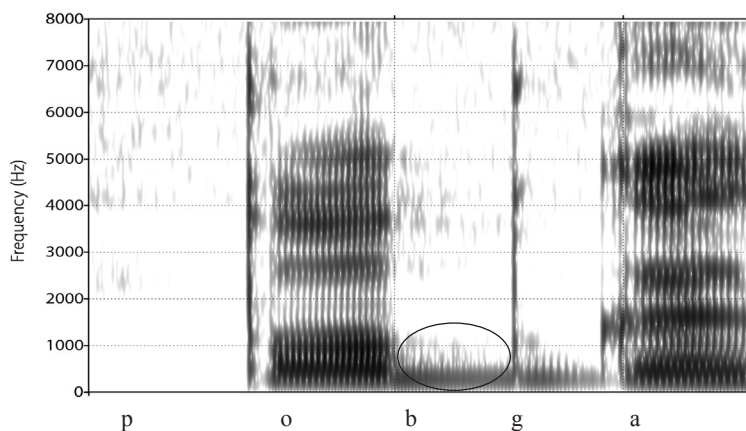
Р. број	ИНФОРМАТОРИ	ПОЈАВЕ					
		РЕГРЕСИВНО ОЗВУЧАВАЊЕ		ПРОГРЕСИВНО ОБЕЗВУЧАВАЊЕ		БЕЗ АСИМИЛАЦИЈЕ	
	А. А.	12	67%	0	-	3 ¹	17%
	А. Б.	12	67%	1	5%	4 ¹	22%
	Б. К.	14	78%	4	22%	0	-
	Д. В.	8	44%	4	22%	5 ¹	33%
	Д. Р.	10	56%	2	11%	5 ²	28%
	Е. Ђ.	10	56%	2	11%	5 ¹	28%
	И. Ц.	16	89%	0	-	0 ¹	-
	Ј. Г.	18	100%	0	-	0	-
	Љ. Ц.	5	28%	12	67%	1	5%
	М. А.	3	17%	10	56%	4 ²	22%
	М. Б.	16	89%	1	5%	1	5%
	М. Ђ.	16	89%	2	11%	0	-
	М. Лаз.	13	72%	0	-	2 ¹	11%
	М. Лом.	14	78%	1	5%	3	17%
	М. П.	8	44%	0	-	9 ²	50%
	Н. С.	11	61%	4	22%	3	17%
	С. В.	16	89%	0	-	0 ¹	-
	Т. Ш.	5	28%	9	50%	3 ¹	17%

Напомене уз табелу:

1. Остали случајеви спадају у губљење консонанта без асимилације по звучности.
2. Неке речи-узорке информатори нису прочитали или су пак снимци били неупотребљиви због појаве спољашњег шума.

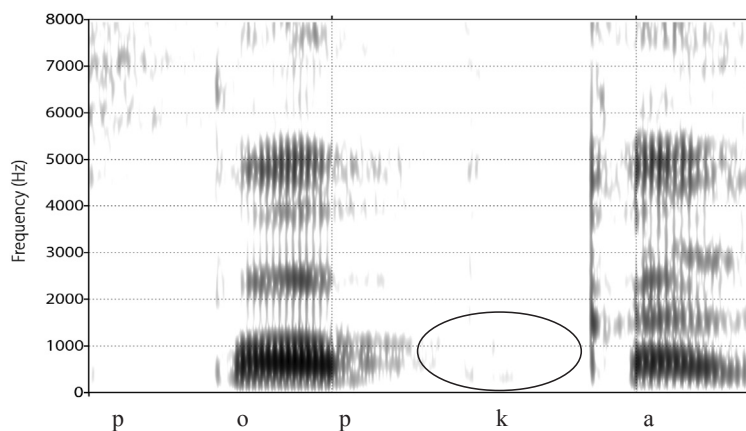
Премда има информатора код којих се прогресивно обезвучавање експлозива никада не јавља у нашем корпусу (6 информатора), код већине се јавља у неком проценту. И док се код трећине јавља у 5–11% случајева (6 информатора), код преостале трећине јавља се у значајном проценту (22–67% случајева). Посебно се издвајају три информатора: Љ. Ц, М. А. и Т. Ш, код којих преовладава прогресивно обезвучавање (преко 50% случајева).

Следећим сликама илуструјемо типичне примере регресивног озвучавања и прогресивног обезвучавања на спектрограму и осцилограму (пример се налази у табели бр. 1).

Слика 1

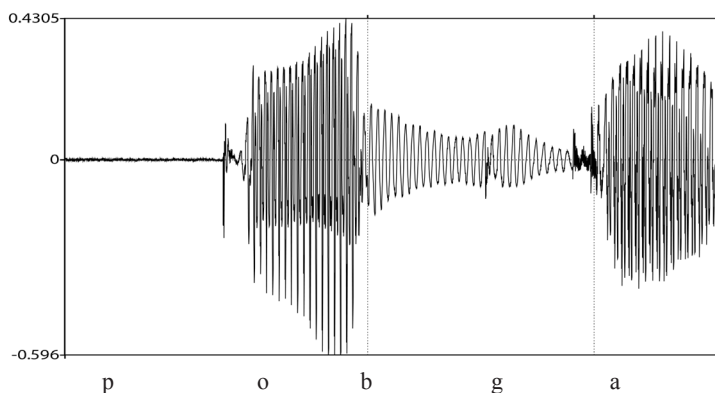
На првој слици јасно се види звучни појас (заокружени део) у најнижим деловима спектра, који је, као што је већ речено, последица начина на који вокални тракт филтрира звучну фонациону струју. У фонетској речи *йой̆̌ за* дошло је до регресивног озвучавања – уместо беззвучног билабијалног експлозива јавља се звучни.

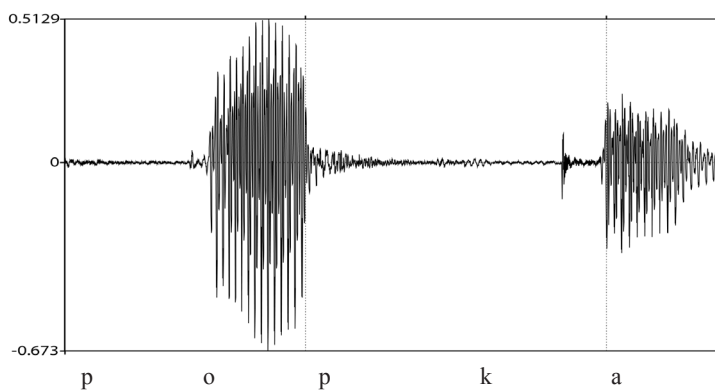
Слика 2

На другој слици (заокружени део) нема звучног појаса, што значи да се веларни експлозив изговорио без рада гласних жица за време његове оклузије. Овом сликом илуструјемо прогресивно обезвучавање експлозива.

Следећим сликама илуструјемо регресивно озвучавање (сл. 3) и прогресивно обезвучавање (сл. 4) на осцилограмима.

Слика 3

Слика 4

3. ИСТРАЖИВАЊЕ БР. 2: ЗВУЧНИ ЕКСПЛОЗИВИ У ИНИЦИЈАЛНОЈ ПОЗИЦИЈИ ПОСЛЕ ПАУЗЕ

3.1. Корпус и методолошки поступци. Од осамнаест информатора из претходног истраживања издвојили смо шест информатора женског пола који су имали у иницијалној позицији после паузе звучне и беззвучне експлозиве. У истим позицијама у енклизи и проклизи, три информатора (женског пола) имала су већи број случајева са прогресивним обезвучавањем (информатори: Љ. Ц, М. А. и Т. Ш), а три са регресивним озвучавањем (Ј. Г, С. В. и М. Ђ).

Као што смо већ рекли, сваки пример је читан два пута у оквиру исте оквирне реченице, као у примеру „Реци *Балзак* *џа* је *оџисао* поново: *Балзак* *џа* је *оџисао*”. Под апсолутно иницијалном позицијом подразумева се најчешће позиција на почетку реченице (фонетске фразе), а ређе позиција после паузе. Пошто у претходно снимљеном материјалу (између 2011. и 2012. године, за истраживање БАТАС 2014 и ово истраживање), није било изолованих речи, већ су све речи биле у оквирним реченицама, једине позиције у којима се налазе испитивани консонанти могле су бити позиције после паузе.

3.2. ИСПИТИВАНИ СЛУЧАЈЕВИ. Ови случајеви нису уједначени тако да за сваку позицију експлозив+вокал има подједнак број примера, јер претходни нацрт истраживања није ни подразумевао да се сви звучни експлозивни нађу у подједнаком броју случајева у позицији после паузе. Од 18 случајева, у 10 се /b/ налази на почетку речи, у 5 случајева /d/, а у 3 случаја /g/.

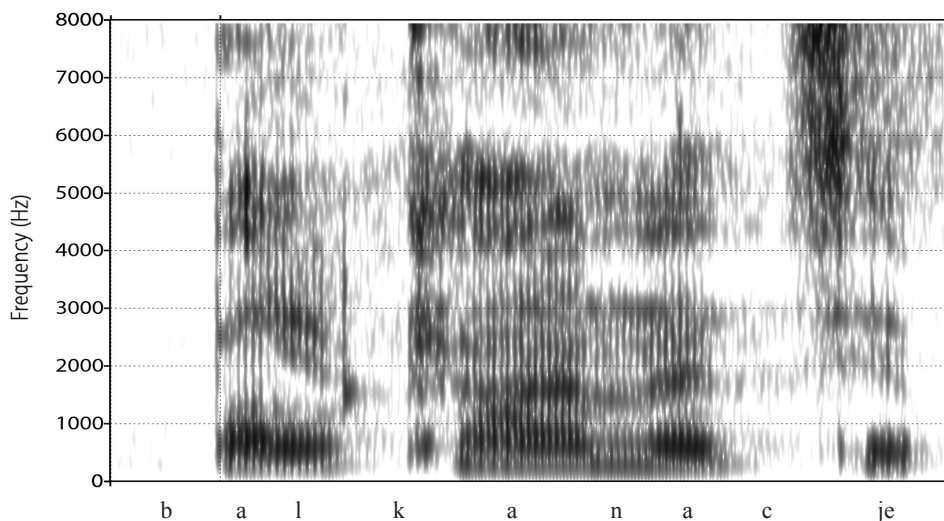
3.3. РЕЗУЛТАТИ. Следећом табелом износимо број случајева и проценат у којима смо за сваког информатора забележили звучни експлозив без звучне оклузије у позицији после паузе и број случајева у којима се код тих информатора јавља прогресивно обезвучавање експлозива у енклизи и проклизи.

Табела 3

Р. број	ИНФОРМАТОРИ	БЕЗ ЗВУЧНЕ ОКЛУЗИЈЕ		ПРОГРЕСИВНО ОБЕЗВУЧАВАЊЕ	
	Ј. Г.	0	-	0	-
	С. В.	0	-	0	-
	М. Ђ.	2	11,11%	3	11,11%
	Љ. Ц.	7	38,89%	13	72,22%
	М. А.	2	11,11%	10	55,56%
	Т. Ш.	3	16,67%	9	50,50%

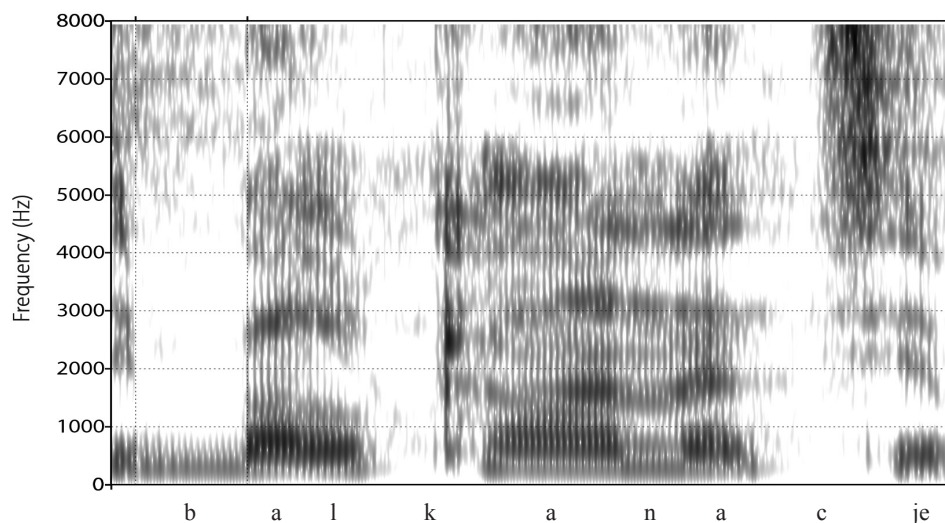
Пирсонов коефицијент корелације показује да је број случаја у којима се јавља прогресивно обезвучавање у корелацији са бројем случајева у којима се јавља звучни експлозив без звучне оклузије у иницијалној позицији после паузе (0,868, $p = 0,025$).

Следећом сликом илуструјемо случај у којем се звучни експлозив /b/ у позицији после паузе јавља без звучне оклузије – нема звучног појаса у доњем делу спектрограма (сл. 5).

Слика 5

За поређење дајемо спектрограм реализације истог експлозива која је иначе типична за српски језик и која подразумева јасан звучни појас у доњем делу спектрограма:

Слика 6

4. ИСТРАЖИВАЊЕ БР. 3: БЕЗВУЧНИ ЕКСПЛОЗИВИ У ИНИЦИЈАЛНОЈ ПОЗИЦИЈИ ПОСЛЕ ПАУЗЕ

4.1. Корпус и методолошки поступци. У овом истраживању испитујемо истих шест информатора као у истраживању бр. 2. Поделили смо их у две групе: у тип 1 спадају они код којих се прогресивно обезвучавање не јавља или се јавља у малом броју случајева (информатори 1–3 из табеле бр. 3), а у тип 2 спадају они информатори код којих се прогресивно обезвучавање јавља у преко 50% случајева (информатори 4–6 из табеле бр. 3).

4.2. BOT. Време отпочињања тона (енгл. *Voice onset time*) представља интервал од почетка експлозије до почетка вибрирања гласних жица (LADEFOGED 2003: 96), односно представља „разлику у времену између иницирања артикулационог покрета одговорног за уклањање преграде и иницирања ларингалног покрета којим започиње вибрација гласних жица” (CHO – LADEFOGED 1999: 225)⁶. Код безвучних експлозива BOT се мери од тачке у којој почиње експлозија до тачке у којој гласне жице започињу са радом.⁷ Мерење

⁶ „[...] the difference in time between the initiation of the articulatory gesture responsible for the release of closure and the initiation of the laryngeal gesture responsible for vocal fold vibration.”

⁷ Међутим, постоје различита мишљења о томе како треба мерити BOT код (потпуно) звучних експлозива. Пошто при њиховој артикулацији гласне жице трепере све време или већи део времена оклузије, у страним радовима је уобичајена пракса да се BOT у таквим случајевима рачуна од почетка оклузије до почетка експлозије и да му се ставља *негајиван њредзнак* (LADEFOGED 2001⁴: 126, 127; REETZ – JONGMAN 2009: 97). Ј. Бакран, међутим, предлаже да се за звучне експлозиве у хрватском језику BOT рачуна на исти начин као и код безвучних, тј. од почетка експлозије до почетка вибрирања гласних жица вокала који следи (BAKRAN 1996: 71).

ВОТ-а се у бројним радовима користи за описивање звучних и беззвучних експлозива у зависности од места артикулације и у зависности од тога да ли су аспировани или не (CHO – LADEFOGED 1999). На основу резултата истраживања установљено је да је ВОТ дужи код гласова који се изговарају дубље у усној дупљи ($p < t < k$) и да је ВОТ код аспированих гласова⁸ дужи од неаспированих ($p < p^h$, $t < t^h$, $k < k^h$).

4.3. Испитивани случајеви. За ово истраживање изабрали смо 15 речи-узорака које садрже беззвучни експлозив на почетку речи у позицији после паузе: у 5 случајева /p/ се налази на почетку речи, у 5 случајева /t/, а у 5 /k/. Испитивали смо ВОТ беззвучних експлозива у иницијалној позицији код информатора код којих се јавља прогресивно обеззвучавање експлозива и код информатора код којих се чешће (или искључиво) јавља регресивно озвучавање (претходног консонанта).

Следећом табелом износимо просечне вредности ВОТ-а гласова [p], [t] и [k].

Табела 4

ВОТ	Тип	Просек [ms]	Ст. девијација	Број мерења
[p]	1	16,47	2,10	15
	2	20,53	0,50	15
	Укупно	18,50	2,61	30
[t]	1	19,13	5,91	15
	2	23,80	5,11	15
	Укупно	21,47	5,56	30
[k]	1	43,33	2,42	15
	2	40,13	8,93	15
	Укупно	41,73	6,11	30

Анализом варијансе за поновљена мерења нису утврђени статистички значајни резултати у трајању ВОТ-а међу типовима ($p = 0,339$). Статистички значајни су резултати варирања просечног трајања ВОТ-а код сва три гласа у зависности од информатора: глас [p] ($F = 880,071$, $df = 1$, $p < 0,001$), глас [t] ($F = 92,697$, $df = 1$, $p = 0,001$) и глас [k] ($F = 244,312$, $df = 1$, $p < 0,001$). Другим речима, трајање ВОТ-а беззвучних експлозива у иницијалној позицији после паузе не варира у зависности од типа говорника (оних са тенденцијом прогресивног обеззвучавања и оних без такве тенденције), већ варира индивидуално.

Накнадном анализом Бонферијевог теста за међусобна поређења утврђено је и да најдуже траје ВОТ гласа [k] (дуже траје од гласа [p] ($p = 0,003$) и од гласа [t] ($p = 0,011$)). Трајање ВОТ-а гласова [p] и [t] међусобно се на основу овог истраживања не разликује ($p = 0,737$).

5. ЗАКЉУЧАК. На фонетском плану у проклзи и енклзи прогресивно обеззвучавање се код неких говорника уопште не јавља, код других се јавља

⁸ Аспировани консонанти се дефинишу као они консонанти иза којих се одлаже почетак звучности; прати их период беззвучне фонације (TRASK 1996: *s.v.* ASPIRATED).

у малом броју случајева, а код треће групе преовладава. Пошто, како смо већ истакли, појаве које припадају фонетском плану карактерише варијантност и градуелност, овакви резултати нису зачуђујући.

Утврдили смо да је појава прогресивног обезвучавања експлозива у енклизи и проклизи у корелацији са појавом звучних експлозива без звучне оклузије у иницијалној позицији после паузе. Другим речима, код информатора код којих нема тенденције прогресивног обезвучавања у проклизи и енклизи (оно се или уопште не јавља, или се јавља у малом броју случајева) ређе се јављају у иницијалној позицији после паузе звучни експлозиви без звучне оклузије, док се код информатора код којих има тенденције прогресивног обезвучавања у проклизи и енклизи (јавља се у више од 50% случајева), чешће јављају звучни експлозиви без звучне оклузије у иницијалној позицији после паузе. Између те две групе говорника не постоји статистички значајна разлика у трајању ВОТ-а безвучних експлозива у иницијалној позицији после паузе.

Дакле, на основу ових истраживања можемо закључити да је прогресивно обезвучавање у проклизи и енклизи индивидуално условљено, тј. да се окасионално јавља код појединих говорника и да код тих истих говорника постоји тенденција да се звучни експлозиви јаве без звучне оклузије у иницијалној позицији после паузе.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БАТАС, Ана. *Фонетске и акценатске промене речи у континуалном говору*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, 2014.
- ЛОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ, Јелица. *Прозодија и говорна култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2012.
- КАРАЧИЋ, Вук. *Српски рјечник*. Беч [s. n.], 1818.
- КАШИЋ, Зорка. Гласовне промене у проклизи у српскохрватском језику на основу експерименталних истраживања. *Наш језик* XXIV/4–5 (1980): 217–246.
- КАШИЋ, Зорка. Гласовне промене у енклизи. *Наш језик* XXVI/4–5 (1985): 228–233.
- МИЛЕТИЋ, Бранко. *Основи фонетике српског језика*. Београд: Научна књига, 1952.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, Снежана Гудурић. *Фонологија српског језика*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2010.
- РЕШЕТАР, Милан. Дуги сугласници у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* II (1921): 111–114.
- СИМИЋ, Радоје, Бранислав Остојић. *Основи фонологије српског књижевног језика*. Београд: Универзитет у Београду, 1996³.

*

- BAVIĆ, Stjepan. Jednačenje suglasnika u govoru i pismu. *Jezik* XXIV/3–4 (1977): 74–81.
- BAKRAN, Juraj. *Zvučna slika hrvatskoga govora*. Zagreb: Ibis, 1996.
- CHO, Taehong, Peter LADEFEGED. Variations and Universals in VOT: Evidence from 18 Languages. *Journal of Phonetics* 27 (1999): 207–229.
- CHOMSKY, Noam, MORRIS HALLE. *The Sound Pattern of English*. New York: Harper and Row, 1968.
- DOCHERTY, Gerard J. *The Timing of Voicing in British English Obstruents*. Berlin – New York: Foris Publications, 1992.
- FANT, Gunnar. Descriptive Analysis of the Acoustic Aspects of Speech. *Logos* 5 (1962): 3–17.
- FLEMMING, Edward S. *Auditory Representations in Phonology*. New York – London: Routledge, 2002.
- GOBL, Christer, Ní CHASAIDE, Ailbhe. Voice Source Variation in the Vowel as a Function of Consonantal Context. William J. Hardcastle, Nigel Hewlett (eds.). *Coarticulation: Theory, Data and Techniques*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999: 122–143.

- JANSEN, Wouter. Phonological 'Voicing', Phonetic Voicing, and Assimilation in English. *Language Science* 29/2–3 (2007): 276–293.
- JOHNSON, Keith. *Acoustic and Auditory Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing, 2003².
- KAŠIĆ, Zorka. Sandhi u neutralizaciji distinktivnih obeležja. *Књижевности и језик* XXXVII/1 (1990): 71–73.
- KEATING, Patricia A. Phonetic and Phonological Representation of Stop Consonant Voicing. *Language* 60/2 (1984): 286–319.
- KINGSTON, John. The Phonetic–Phonology Interface. Paul de Lacy (ed.). *The Cambridge Handbook of Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007: 401–434.
- KRISTAL, Devid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike* (prev. I. Klajn, B. Hlebec). Beograd: Nolit, [1980] 1999².
- LADEFOGED, Peter. *A Course in Phonetics*. Boston: Heinle & Heinle, 2001⁴.
- LADEFOGED, Peter. *Phonetic Data Analysis: An Introduction to Fieldwork and Instrumental Techniques*. Oxford: Blackwell Publishing, 2003.
- LINDBLOM, Björn. P. F. Economy of Speech Gestures. MacNeilage (ed.). *The Production of Speech*. New York: Springer-Verlag, 1983, 217–245.
- LINDBLOM, Björn. Phonetic Invariance and the Adaptive Nature of Speech. B. A. G. Elsendoom, H. Bouma (eds.). *Working Models of Human Perception*. London: Academic Press, 1989, 139–173.
- LINDBLOM, Björn. Explaining Phonetic Variation: A Sketch of the H&H Theory. W. J. Hardcastle, A. Marchal (eds.). *Speech Production and Speech Modelling*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1990, 403–439.
- LUCE, Paul, A., Jan Charles-LUCE. Contextual Effects on Vowel Duration, Closure Duration, and the Consonant/Vowel Ratio in Speech Production. *Journal of the Acoustical Society of America* 78/6 (1985): 1949–1957.
- MYERS, Scott. Regressive Voicing Assimilation: Production and Perception Studies. *Journal of the International Phonetic Association* 40/2 (2010): 163–179.
- PECO, Asim. Izgovor zvučnih suglasnika na kraju riječi u srpskohrvatskom jeziku – prilog diskusiji o ovom pitanju. *Зборник за филологију и лингвистику* IV–V (1961–1962): 235–244.
- RECASENS, Daniel, Meritxell MIRA. Voicing Assimilation in Catalan Two-consonant Clusters. *Journal of Phonetics* 40 (2012): 639–654.
- REETZ, Henning, Allard JONGMAN. *Phonetics. Transcription, Production, Acoustics and Perception*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2009.
- TRASK, R. L. *A Dictionary of Phonetics and Phonology*. London – New York: Routledge, 1996.
- ZSIGA, Elizabeth. Phonetic Alignment Constrains: Consonant Overlap and Palatalization in English and Russian. *Journal of Phonetics* 28 (2000): 69–102.
- ZSIGA, Elizabeth. An Acoustic and Electropalatographic Study of Lexical and Post-lexical Palatalization in American English. B. Connell, A. Arvaniti (eds.). *Phonology and Phonetic Evidence, Papers in Laboratory Phonology IV*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, 282–302.
- ŠKARIĆ, Ivo. Glasovne promjene unutar izgovorene riječi. *Jezik* XVII/5 (1970): 134–145.

Ana Batas

PROGRESSIVE DEVOICING OF PLOSIVES ACROSS
A CLITIC BOUNDARY AS A SPEAKER-DEPENDENT
PHONETIC PHENOMENON IN THE SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

This paper examines progressive devoicing of plosives across a clitic boundary by methods of acoustic phonetics. Consonant sequences composed of a word-final voiceless obstruents followed by voiced plosives are analyzed. The results reveal considerable speaker-dependent differences in the direction of voicing coarticulation. For the purpose of the first experiment, 18 speakers of Neoshtokavian dialect of the Serbian language were recorded and analyzed. The recorded material consisted of a list of carrier sentences which included prosodic words with final voiceless obstruents (plosives, fricatives, affricates) and initial voiced plosives. For the second and the third experiment

6 of 18 speakers from the previous experiment (3 speakers with predominantly progressive devoicing and 3 with predominant regressive voicing) were analyzed. The recorded material consisted of a list of carrier sentences which included words with voiced and voiceless plosives in word-initial postpausal position. In previous studies of Serbian consonant assimilations across clitic boundaries, it was held that voicing assimilation is invariably regressive, affecting the first obstruent in a cluster. This study showed somewhat different results: one-third of the speakers were found to have exclusively regressive voicing, one-third had a negligible number of tokens with progressive plosive devoicing, but one-third had progressive plosive devoicing in 22 to 67% of tokens. A correlation was also found between the number of cases with progressive devoicing and the number of cases with voiced plosives without voicing during oral closure in word-initial postpausal position. The differences in VOT duration of voiceless plosives between the speakers with predominantly progressive devoicing and the speakers with predominantly regressive voicing were not found.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик с јужнословенским језицима
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
anabatas@fil.bg.ac.rs

Nikola Dobrić

THE PREDICTIVE POWER OF THE (MICRO)CONTEXT REVISITED – BEHAVIORAL PROFILING AND WORD SENSE DISAMBIGUATION*

One of the most pressing issues in lexical semantics is the lack of solid empirical (linguistic) criteria in accounting for sense distinction. The methodology explored in the current paper starts from the premise that, if not a complete, then at least a largely criteria-based account of word senses is possible by approaching word sense discrimination through a combination of supervised and unsupervised WSD. We aim to test this claim, which has also been raised by the relatively recently re-emerging corpus-based bag-of-words approaches to WSD. The paper concludes that using exclusively the criteria of linguistic (microcontextual) data is not sufficient, distinctive, and useful for successful WSD and reveals a solely linguistic account as not applicable in practice.

Key words: corpus-based semantics, word sense disambiguation, Behavioral Profiling, predictive power, prediction ratio.

Један од проблема у лексичкој семантици је недостатак чврстих (лингвистичких) критеријума за опис дистинкција међу различитим значењима једне исте речи. Методологија коју испитујемо тврди да је опис значења речи заснован на емпиријским критеријумима могућ кроз употребу комбинације надгледаног и ненадгледаног машинског разазнавања значења. Циљ нам је да истражимо ову тврдњу која је недавно добила на популарности поновном појавом корпусних статистичких метода машинског разазнавања значења. Рад закључује како употреба искључиво лингвистичких емпиријских критеријума није довољна, не пружа задовољавајући ниво дистинкције и није од практичне вредности у разазнавању значења.

Кључне речи: корпусна семантика, разазнавање значења, *Behavioral Profiling*, моћ предвиђања, опсег предвиђања.

1. INTRODUCTION. Looking at the three examples below it is safe to assume that any sufficiently proficient speaker of English would not have any problems in understanding (disambiguating) the meanings of the verb *look*, at least in not the first two examples:

- (1) After her grandfather left, Marina *looked after* the dog for a week.
- (2) After her grandfather left, Marina *looked after* the van till it turned the corner.
- (3) After her grandfather left, Marina *looked after* the van.

However, if asked to provide clear and attestable criteria of why, for example, the verb *look* (or rather *look after*) in (1) can be paraphrased as ‘take care of’, in (2) ‘direct your gaze towards someone or something’ while in (3) it can read both,

* This work was done within the CASIS (Computer Aided Sense Recognition System) project (AFR87500039 and A71125000015) funded by the Forschungsrat and the Sondermittel der Fakultät für Kulturwissenschaften at the Alpen-Adria-Universität Klagenfurt over the course of the last two years and more fully described in DOBRIĆ 2013.

even the most experienced linguists would be very hard pressed to do so.¹ This problem of an apparent lack of decisive criteria for defining word senses and clearly discriminating between them has always been a burning issue of lexical semantics to the point that it fundamentally questions the possibility to provide a clear account of polysemy. The problem is quite obvious when one looks, for example, at the discrepancies between the paraphrases and the number of the senses of one and the same lexeme given in different dictionaries despite the fact that they usually reference each other (TEUBERT 2005: 11), as well as when one tries to use any machine translation (MT) software (GUERBEROF ARENAS 2010: 4–5). However, relatively recently we could witness the resurrection of a statistical view of lexical meanings promising to bring more attestable criteria to the disambiguation table.²

The theoretical background of this view of the nature of lexical meaning can be seen in the all-inclusive usage-based account of language (EVANS – GREENE 2006: 27), which suggests that there is no fundamental difference between the lexicon and the grammar of a language since they can both be seen as carrying meaning (or aspects of it). In this way, lexicon and grammar mutually complement each other regarding their semantic (and cognitive) information and how they contribute to their form–meaning relationship (ONYSKO 2011). This view of language, in essence, sees particular uses of a given lexical item as dependent on their place within a multidimensional network comprised of linguistic (semantic and syntactic) microcontextual knowledge (the microcontext here referring to the smallest speech unit, that being a sentence or a clause), where each instance re-defines and strengthens the network as it is added to those elements in the network to which it is most similar (GRIES 2010: 338). The linguistic theories that promote such a view of lexical meaning include Construction Grammar (GOLDBERG 1995; CROFT 2001); Pattern Grammar (HUNSTON – FRANCIS 2000); Emergent Grammar (HOPPER 1987; BYBEE 1998); Lexical Functional Grammar (HALLIDAY 1994; BRESNAN 2001); Norms and Exploitations Theory (HANKS 2009; 2013); and others.³ The practical WSD methodology based on this theoretical view revolves around the belief that the meaning of words can be reconstructed out of the given multidimensional distributional patterns constituting the immediate contexts of the target words (DOBRIĆ 2013: 33–36). The paper focuses precisely on this empirical issue and explores the practical application of this methodology. The methodology can indeed be viewed as resurrected because such essentially statistics-based approaches were

¹ Despite the assertion that verbs together with prepositions should not be an issue in disambiguation (due to the apparent compositionality of their combined meanings), if we were to observe some joint occurrences as multi-word expressions with non-compositional meanings – expressions such as for example ‘look after’ or ‘look through’ – we can see that they cannot be easily interpreted from their constituent meanings in a compositional manner, that they are in many cases very ambiguous, and are hence an issue in sense disambiguation.

² The author would like to thank Alexander Onysko for his input during the writing of this paper as well as the reviewers whose comments helped to navigate the more troublesome aspects of the topic at hand.

³ In fact the idea originally stems from historical-philological linguistics and the view of sense as defined by language use; structuralist and neostructuralist views on sense as a function of distribution; and the first major lexicographic works based on language corpora as well (GEERAERTS 2010: 1–179).

discarded as unsuccessful in any practical WSD (working well only with limited terminology and contexts) due to the issue of data sparseness (IDE – VÉRONIS 1998: 15). This means that not enough linguistic and contextual data could be gathered to account for the sometimes very numerous distinct readings of polysemous lexemes. These approaches have nonetheless been revived on the basis of strong faith in the wealth of linguistic (contextual) data which relatively recently became more available through large online corpora and which could, in theory, overcome the problem of data sparseness (COLLIER – PACEY 1997). Among many of these approaches, one of the most transparent and most promising ones is Behavioral Profiling (BP) (GRIES 2006; DIVJAK – GRIES 2006; 2009; GRIES – DIVJAK 2009; DIVJAK 2010; GRIES 2010; GRIES – OTANI 2010; DOBRIĆ 2010; 2013). The revival of this methodology was also caused by its apparent potential of solving the knowledge acquisition bottleneck (GALE et al. 1992a: 249), which is the problem of manually creating large-scale knowledge resources (such as for instance sense-tagged corpora). The paper will then look into how justified the said resurrection is and try to find out whether more representative language corpora of today can indeed provide us with sufficient distributional (linguistic) data on word senses, with particular focus being placed on cases of highly polysemous lexemes. The theoretical implications will deal with the question whether such a notion of word senses is even plausible and worth pursuing. Its evaluation is based on the target verb *look* and the manually preprocessed CASIS Corpus⁴ which is described in the next section.

2. MAKING A BEHAVIORAL PROFILE. In an effort to make the evaluation procedure of BP and the WSD based on this methodology as objective as possible, the external knowledge source chosen was to be a manually annotated corpus created out of the full COCA⁵ concordance of *look* (a total of 271,160 tokens). Out of the full range of concordances 27,116 instances (10% of the complete sample) of *look* were selected by random sampling⁶ – 15,645 of which were verbs and 11,471 nouns. After eliminating wrongly POS (part of speech) tagged examples and duplicate sentences from the selection of verbs, the final number of sentences containing a verb form of *look* was 13,119. Since raw corpus citations represent a fully unstructured source of data, the structure was provided by annotating it for microcontextual features using a token-based tagset. The assembling of the tagset was guided by

⁴ The author would like to thank Thomas Hainscho for his programming support; Herman Cesnik for his aid with statistical processing; and Alexandra Galler, Verena Novak, Pamela Prohaska, and Tjasa Zemlja for their work on manually processing the corpus sample.

⁵ The Corpus of Contemporary American English (COCA) was chosen due to its size and representativeness (for a full description of the corpus at hand see DAVIES (2001) or visit the COCA homepage). The same considerations apply to using the British National Corpus (BNC). At this point one may remark that corpora such as COCA or BNC are not commonly employed in WSD studies and that was precisely one of the reasons we used it. Since it is far less a controlled source than the ones found used in similar studies, the COCA sample we employed can be argued to be more representative of the vagaries of real language. With the additional bonus of having the samples (both for the training data and the disambiguation experiment, which actually came from BNC) extracted randomly, our data can arguably be seen as representing a fully random model as is actual WSD in practice.

⁶ Random sampling was done using RANDOM.ORG.

both the contextual representativeness of the ontology and, to a large extent, by the ease of tag identification and annotation (aimed at a higher interannotator agreement) since the tagging was done by the advanced students hired for the CASIS project. The final tagset (which numbered 200 tags and is given fully in Appendix 2) included: a) Tense: Present Simple; Present Simple 3rd; Present Progressive; etc.; c) Voice: active and passive; d) Other features: transitivity; clause properties (declarative; interrogative; imperative; main; subordinate; etc.); features of co-occurring subject, head, complement and/or object (human; proper; simple; animate; machine; etc.); and d) non-predefined contextual features: statistically significant L1, R1, L2 and R2 collocates and frequently co-occurring subordinators.⁷ The tagset was to be applied to the microcontextual surroundings of the verb *look* in all 13,119 sentences. This basically means that every functional (and by extension constituent) category in each sentence or clause housing the target verb *look* received a tag.

The biggest problem in structuring this training data set was the list of word senses of the verb *look* required for the training procedure and the necessary level of sense granularity. Since the whole exercise was done for the purposes of evaluating a particular WSD methodology, it was easy to decide on a finely grained selection of senses. To obtain the selection itself, however, two major issues had to be considered: firstly, it is quite impossible to capture all of the possible interpretations and productive uses of a lexeme in any constructed list of senses (KILGARRIFF 2006: 30); and secondly, any enumerative approach to word senses involves using one of several equally subjective sources – either dictionaries (paper or machine-readable), WordNet entries, parallel corpora, or native speaker intuition (IDE – WILKS 2006: 78). Regarding first the theoretical considerations, any reference to objective criteria of what a sense is and how to determine the ‘real’ number of senses of one polysemous lexeme is extremely problematic due to the contextual dependence of lexical meaning and semantic open-endedness of lexemes. The issue is still very much a burning one in lexical semantics even after being debated extensively over the last century or so without a clear result (see GEERAERTS 2010 for an in-depth discussion). As for the practical side, we can see that we were faced with four

⁷ Not every co-occurrence of two lexemes is to be seen as a meaningful link and not every pattern is a *pattern*. The break-off point for considering a frequency of a co-occurring non-predefined feature (L1, R1, L2 or R2 collocates and frequently appearing subordinators) as statistically relevant was that it had to have a minimum frequency of occurrence value equal to at least 10 percent of the token maximum measured for any non-predefined feature. In our case the maximum token frequency measured for one non-predefined feature was 4,725 occurrences of the supposed L1 collocate ‘at’. If we follow our statistical benchmark of 10% of the attested token maximum, it computes that no non-predefined feature under the frequency of 47.25 (or rather 47) will be considered as being relevantly linked to a given sense. This brings the number down from an actual total of attested 372 non-predefined feature types to up to 85 considered. That is why we must deal differently with the data regarding predefined and non-predefined contextual features. Since the predefined ones were obligatorily tested as positive (present) or negative, zero value (absent), in their case the absence also had to be seen as a building-block of the patterns influencing sense selection. Hence, all of them had to be considered, regardless of their (low or non-existent) frequency. With the non-predefined ones, a zero value and an absence of a feature such as a collocate or a subordinator tells us nothing as there was no predefined list for all of the senses. One special feature is the sense itself – it has its own distinctiveness at the maximum 35 being in each case unique, its own frequency values, and it serves as the corner-stone of the entire set of training data.

possible concrete options: using a bilingual parallel corpus which would validate the senses of words through having them confirmed by a translated form, using WordNet inventories of senses, using parallel (translated) corpora or using native speakers' intuition in identifying possible readings. The choice was made difficult by the fact that the drawbacks of subjectivity and the mentioned theoretical issues apply to all of these possible methods – the translated equivalents found in a parallel corpus also depend on the subjective sense identification of the respective translator, the WordNet senses are intrinsically of the same nature as the ones in dictionaries when it comes to their inventory, while it is a known fact that native speakers' intuition cannot be as highly valued in semantics as it is when dealing with grammar since it is far too varied. In light of this and as practical considerations beg making a choice and contemporary lexical semantic theory offers no perfect solutions, using a cross-referenced set of meanings from a number of respected monolingual dictionaries was chosen, namely a set extracted from New Oxford Dictionary of English, Oxford English Dictionary, and The Oxford Dictionary of Idioms. It is the most commonly employed technique in WSD studies and other practically orientated lexicographic exercises as it is least time-consuming due to the (electronically) accessible nature of dictionary entries (e.g. WordNet senses can be difficult to extract). Hence, observing entries in the said three dictionaries and combining them together yielded 42 very finely grained paraphrases of the senses of the verb *look* to be used in the experiment. The list of senses generated in this manner (and given in Appendix 1) served as the crucial linking marker also annotated by human annotators for every of the 13,119 sentences in the training corpus during manual processing.

The classification method suggested by BP methodology is based on weighted context vectors⁸ (NAVIGLI 2009: 26) (or two-way matrices (BARONI – LENCI 2010: 4), which are vectors whose dimensions represent the contextual features or ID tags (ATKINS 1987: 24) typically co-occurring with the word (in our case within the smallest speech unit of sentence/clause). They are built through a process of exemplar-based learning around the previously defined finely-grained enumerated list of senses. A behavioral profile is then constructed out of all possible and attested context vectors. The given list of senses is subsequently discarded and the profile obtained is then used as the contextual representation of a given sense without referring further to any other sense annotation.

2.1. DISTINCTIVENESS AND PREDICTIVE POWERS. The decision list in the WSD procedure is based on the construction of a behavioral profile and centers on the weighted values of the contextual vectors. The weighting is based on the strength of influence the co-occurrences between the given word and its microcontextual surroundings have on conditioning a particular sense of the given word. For example, the contextual feature 'Voice: Active' appears with all of the attested senses of the verb *look* in the corpus and it does so 13,075 times within the total of 13,119 sentences in the corpus. Hence, it very frequently connects with various senses of the verb *look*. The frequency contributes significantly to the feature's influence in conditioning a given sense (or senses) while its high level of interplay (appearing

⁸ Based in essence on *word spaces* (SCHÜTZE 1998).

with all of the identified senses) in fact reduces that influence since it cannot be seen as specially marking any particular sense (or senses). On the other hand, a feature ‘Head: Compound’⁹ appears with only one sense and only one time. The bonus for the influence this particular contextual feature can have in marking a contextual slot for one particular sense is definitely in the fact that it exclusively appears with only one reading. The factor that reduces this influence is its statistically almost insignificant frequency of appearance since it was identified only once in 13,119 sentences (which can ultimately be interpreted as a mere chance occurrence). It follows that in order to find a feature which can be seen as influential in marking a given context we must look for contextual features which appear with only one or not more than a few senses, and which also appear frequently enough within this specific range of senses. The former dimension, the interplay value, is the distinctiveness of a contextual feature while the latter dimension relates to the frequency in which it appears with a given sense. Distinctiveness, when observed over our range of 35 attested senses (7 out of the original 42 predefined senses were not attested at all in our corpus sample) has then a maximal value of 35 (when a given contextual feature appears with only one sense) and minimal of 1 (when it co-occurs with each of the 35 senses). It must be added, though it might be objectionable, that relative frequency values need to be used instead of absolute ones as the relative frequency brings the necessary correctional element to the inherent skewness and sparseness of corpus data (HUNSTON 2006: 234). The context vectors are then weighted by a combination of these two factors, termed predictive power (*pp*) of a feature. The *pp* value can thus be calculated taking into account the frequency of co-occurrence of a contextual feature with a given sense and the distinctiveness of that feature. If both values for frequency and distinctiveness are high, the factor of contextual conditioning is strong:¹⁰

$$\text{Predictive power} = \frac{\text{Relative frequency of a feature} \times \text{Distinctiveness of a feature}}{\text{Total number of senses}}$$

To illustrate the formation of a particular *pp* value we can take, for example, two contextual features ‘Aspect: Simple’ and ‘Subject: Location’.

As *pp* of a contextual feature depends on the senses we are observing at the moment these two features of ‘Aspect: Simple’ and ‘Subject: Location’ will have different values when applied to each of the attested 35 senses of the verb *look*. Each contextual vector is then comprised of a word (or rather a word sense) and a weighted contextual feature with its own predictive power value *pp* (0 to 1). Summing up these predictive values (in effect clustering the contexts), we arrive at a prediction ratio (*pr*) of a given context which in essence represents its capacity to condition a particular sense. This means that if we were to take each of the 200 contextual features and process them in the same way we exemplified above through ‘Aspect: Simple’ and ‘Subject: Location’, we would obtain a *pp* value for

⁹ ‘Head’ refers here to the head of the phrase at hand as being a compound.

¹⁰ To standardize the values of the predictive powers they are averaged over the total number of senses giving them a value range of minimum 0 and maximum 1.

Table 1. Relative frequencies, distinctiveness values, and predictive power (*pp*) values for the two exemplary contextual features ‘Aspect: Simple’ and ‘Subject: Location’ (with the additional value of the ‘total number of senses’ included).¹¹

Sense	‘Aspect: Simple’ - relative freq-	‘Subject: Location’ - relative freq-	‘Aspect: Simple’ - <i>pp</i> -	‘Subject: Location’ - <i>pp</i> -
1	0.91592	0.00175	0,027739	0,000438
2	0.40300	0.00030	0,012205	0,000075
3	0.00175	0	0,000053	0
4	0	0	0	0
5	0.00008	0	0,000002	0
6	0.00252	0	0,000076	0
7	0.00236	0	0,000071	0
8	0.01479	0	0,000448	0
9	0.06395	0	0,001937	0
10	0.01776	0	0,000538	0
11	0.01181	0.00008	0,000358	0,000020
12	0.11586	0.00038	0,003509	0,000095
13	0.00008	0	0,000002	0
14	0.22448	0.00099	0,006799	0,000248
15	0.01258	0	0,000381	0
16	0.00015	0	0,000005	0
17	0.00846	0	0,000256	0
18	0.00008	0	0,000002	0
19	0.00076	0	0,000023	0
20	0.00015	0	0,000005	0
21	0.00274	0	0,000083	0
22	0.00008	0	0,000002	0
23	0.00274	0	0,000083	0
24	0.00038	0	0,000012	0
25	0.00678	0	0,000205	0
26	0.00732	0	0,000222	0
27	0.00030	0	0,000009	0
28	0.00084	0	0,000025	0
29	0.00739	0	0,000224	0
30	0.00008	0	0,000002	0
31	0.00145	0	0,000044	0
32	0.00183	0	0,000055	0
33	0.00000	0	0	0
34	0.00015	0	0,000005	0
35	0.00198	0	0,000060	0
Distinctiveness	1.06	8.75	<i>Total number of senses</i>	35

¹¹ The codes representing the senses given in column one in Table 1 correspond to the list of predefined senses given in Appendix 1.

each and every one and in relation to each and every one sense and would then be able to sum them up per sense and arrive at each sense's *pr*. This information is provided to us in Table 2. The relative strength of a sense's prediction ratio is illustrated when compared to the theoretically maximal conditioning value which would occur if each attested co-occurring feature would be maximally frequent and maximally distinctive and its *pp* value would be 1 (Table 2 demonstrates this as well).

Table 2. Ordered prediction ratios constrained within 35 senses alongside the maximal possible prediction ratios for each sense.

Rank	SENSE	Pred. ratio	Theoretical max pred. ratio
	have the appearance of	36	181
	direct your gaze towards someone or something or in a specified direction	28.95	176
	attempt to find	7.42	154
	think of or regard in a particular manner	5.42	144
	eagerly await something or someone	3.57	107
	evaluate someone carefully	3.16	80
	investigate in great detail	2.46	114
	move round in order to investigate something	2.46	98
	rely on someone or something	1.80	98
	show likelihood of	1.78	103
	examine and consider	1.62	129
	peruse a book or other written material	1.46	68
	take care of someone or something	1.19	104
	view someone with superiority	0.77	72
	for a structure or part of body to have a view or outlook in a specified direction	0.58	83
	inspect something briefly	0.44	60
	quickly take notice	0.32	57
	have respect for someone	0.30	47
	ignore wrongdoing	0.29	65
	search for and find particular information in a piece of writing	0.25	62
	observe an event without getting involved	0.23	42
	have the appearance of being as old as you are	0.16	51
	suffer a setback	0.10	47
	reminisce past events	0.07	23
	express or show something to someone	0.04	23
	pay a short visit	0.03	22
	appear your usual self	0.026	18
	evaluate someone or something with a quick glance	0.025	23
	make future plans	0.022	30
	express a perceived air of superiority	0.016	23
	bring an improvement to a situation	0.016	19
	expect (hope) to do something	0.011	19
	pay a social visit while going somewhere else	0.0005	24
	ignore someone or something by pretending not to notice them	0.0003	18
	observe someone without showing embarrassment or fear	0.0002	12

3. IN VITRO EVALUATION. For the purposes of evaluating the trained system (PALMER et al. 2006: 76) in vitro and ultimately evaluating the applicability of the BP methodology in WSD, the CASIS Example Corpus has been constructed as a standard form of a word sense induction and disambiguation task. It consists of a test set comprising 1,392 random sentences¹² containing the lexeme *look* (both noun and verb, to make it more challenging for the task), extracted from the BNC and tagged using the same tagset as in the original training set. The only difference is that these sentences have not been marked for senses. The senses are only a list which contains the 35 readings of the verb *look* attested in the training corpus¹³, which served as the mold for the creation of the context clusters. The given list of senses is then an external source of knowledge (a dictionary) serving as a cross-reference for any identified prediction ratio. The decision list of the testing procedure includes the following steps:

- after all of the surrounding contextual features of the verb *look* have been identified, the program assigns each of the features with a *pp* based on every possible value it can have in every context attested in the training set, linked to every possible contextual vector individually;
- the program identifies the highest possible *pp* for every contextual vector;
- the senses which correspond to these contextual vectors are then identified in the reference list of 35 senses;
- the program then calculates the *prs* out of these highest *pps*; and
- it churns out the sense(s) with the highest *pr*(s) as accurate WSD.¹⁴

In order to illustrate this point on an example we can take one sentence out of the CASIS Example Corpus (coming originally from BNC) and break down the procedure:

(4) He tossed his horse's reins to a groom and went storming off *looking* for Dacourt.

Mimicking the original annotation procedure, all of the relevant contextual features (following the original tagset) have been manually marked. The subsequent annotation (copied from the corpus tagger used in both the training and evaluation data processing) shows how one of the mentioned student annotators processed the sentence from example (4):

- POS of look: verb
- Related Tags¹⁵
 - Tense: Past simple
 - Aspect: simple
 - Voice: active
 - intransitive/transitive/complex transitive/linking verb: transitive
 - declarative/interrogative/imperative: declarative
 - main/subordinate/relative subordinate: main

¹² 8 sentences were left out of the 1,400 original sample since they were either wrongly POS tagged in BNC or were duplicate examples.

¹³ Again, out of the original 42 finely grained senses of the verb *look* 7 were not attested in the corpus sample at all.

¹⁴ The actual WSD within the CASIS Example Corpus can be attempted by any interested parties by logging in at http://casis.uni-klu.ac.at/casis_example/users/login – username/email: guest1@test.at, password: guest1.

¹⁵ Relating to the clause containing the target lexeme and its main verb.

- Tagged sentence features
 - Subject:
 - pronoun
 - Object:
 - human
 - uncountable
 - simple
 - singular
 - L1: off
 - L2: storming
 - R1: for¹⁶

The senses which have been attested as co-occurring with all or some of these features are then activated in the disambiguation decision list. They included all of the 35 senses, the senses themselves co-occurring with between the minimum of 3 and the maximum of all 12 identified features¹⁷ in the example sentence (4) above (as given in Table 3 below).

Table 3. The number of identified types of features (out of the 12 possible attested ones) and the list of ordered prediction ratios of the potential senses in the example sentence (4) ‘He tossed his horse’s reins to a groom and went storming off *looking* for Dacourt.’ for each of the senses they co-occur with.

Rank	SENSE	Possible feature types	Identified feature types	Prediction ratio
	direct your gaze towards someone or something or in a specified direction	12	12	0.229
	attempt to find	12	12	0.208
	have the appearance of	12	12	0.057
	think of or regard in a particular manner	12	12	0.033
	examine and consider	12	12	0.008
	move round in order to investigate something	12	12	0.007
	rely on someone or something	12	12	0.006
	investigate in great detail	12	12	0.005
	eagerly await something or someone	12	12	0.004
	evaluate someone carefully	12	11	0.004
	take care of someone or something	12	11	0.002
	ignore wrongdoing	12	11	0.002
	view someone with superiority	12	10	0.002
	quickly take notice	12	12	0.001
	show likelihood of	12	11	0.001
	quickly take notice	12	10	0.001
	search for and find particular information in a piece of writing	12	10	0.001

¹⁶ The marked collocates, as we previously noted, are given here as potential collocates and their status was to be decided on (based on statistical relevance) in the post-annotation process.

¹⁷ Leaving out ‘L2: storming’ and ‘L1: off’ which were not in fact to be found as one of the 85 statistically relevant non-predefined features after all.

have respect for someone	12	10	0.001
peruse a book or other written material	12	9	0.001
have the appearance of being as old as you are	12	8	0.001
for a structure or part of body to have a view or outlook in a specified direction	12	8	0.0011
suffer a setback	12	10	0.0003
make future plans	12	10	0.0003
observe an event without getting involved	12	7	0.0003
reminisce past events	12	8	0.00013
express a perceived air of superiority	12	8	0.00013
pay a social visit while going somewhere else while going somewhere else	12	9	0.00009
express or show something to someone	12	5	0.00009
evaluate someone or something with a quick glance	12	8	0.00009
ignore someone or something by pretending not to notice them	12	6	0.00003
pay a short visit	12	5	0.00002
appear your usual self	12	4	0.00002
bring an improvement to a situation	12	4	0.00002
expect (hope) to do something	12	4	0.00001
observe someone without showing embarrassment or fear	12	3	0.00001

The next suggested step is summing up the predictive powers each of these 12 attested contextual features have in respect of each of the given senses they co-occur with. For this the program refers to the information on all the predictive powers originally attested for these 12 features, also given in Table 3.

After generating such a hierarchical representation of most probable disambiguation solutions for a given sentence (or rather the verb *look* in it), the program then offers up the three top ranking prediction ratios as the three most probable readings. Instead of selecting only the top one we have the program offer us the top three in an attempt to soften the influence of the most frequently occurring sense which tends, due to its overwhelming number of occurrence, to be forced most frequently as the first choice. And, as the Table 3 suggests, the second-ranking reading of ‘attempt to find’ seems to be the correct one.

Leaving the relatively successfully disambiguated example (4) aside for now, in order to evaluate the effectiveness of BP in WSD we have to look at the overall results for all of the 1,392 sentences in the CASIS Example Corpus.

3.1. EFFECTIVENESS OF WSD. In order to evaluate the effectiveness of any WSD there are three measures that need to be obtained (NAVIGLI 2009: 41–42):

- the coverage *C*, which represents the percentage of senses offered within the entire test set (for all the sentences in the test set):

$$\text{Predictive power} = \frac{\text{number of senses offered}}{\text{total number of sentences}}$$

- the precision P , which relates the percentage of the correctly disambiguated instances of the given word out of the senses attested in the test set, and

$$P = \frac{\text{number of senses identified correctly}}{\text{number of senses offered}}$$

- the recall R , or accuracy, which represents the ratio between the correctly identified senses and the total number of possible (or rather listed) ones:

$$P = \frac{\text{number of senses identified correctly}}{\text{total number of sentences}}$$

A successful WSD method would then have $R \leq P$ (equal when $C=1$ and the coverage is total, as it normally is in targeted WSD). BP-based WSD tested on the CASIS Example Corpus gives us the weighted mean of the relationship between the precision and accuracy or the F-score (ARTILES et al. 2009) of 0.289. When we compare it to the less competitive random sense baseline (calculated as the chance or random choice of a sense from within the reference dictionary relating to each target word within the test set (GALE et al. 1992b) of $2,05255e-5$ ¹⁸ we can see that it easily exceeds this lower bound. The comparison with the perceived upper bound or the interannotator agreement (ITA) bound (DUFFIELD et al. 2007) must however be manually performed and elaborated on.¹⁹

4. RESULTS. Manual inspection of the way in which the BP-based WSD success relates to the ITA bound must, first of all, consider the last step in the program's decision list. The CASIS Example Corpus suggests as accurate the senses corresponding to the top 3 ranked *prs* (as seen in Figure 1, rank 1 corresponding to the highest *pr* as offered by the decision list, ranks 2 and 3 to the next two in size) in an effort to compensate for the issues of the dominance of the most frequently

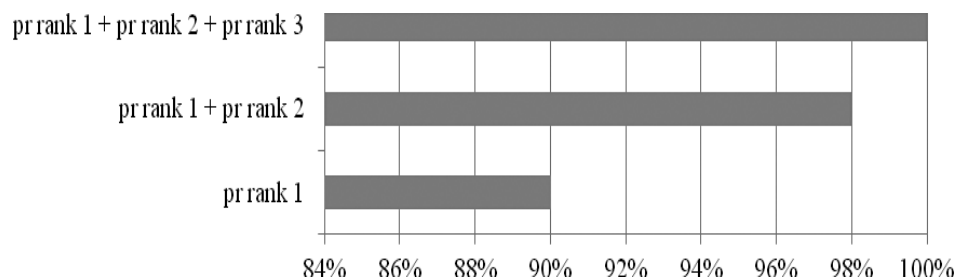
¹⁸ The value of a random baseline is inherently low as we are looking at a random probability of identifying a particular sense within a combination of 35 possible senses and 1,392 sentences containing the target lexeme. It is calculated using the following formula (simplified from NAVIGLI 2009: 42–43):

$$\text{Random sense baseline} = \frac{1}{\text{total number of senses} \times \text{the size of the test set}}$$

¹⁹ The paper does not provide any information on the ITA scores in terms of human-based disambiguation scores even though it is the one aspired bound. The reason is that even though a level or a measurement of human-based WSD agreement is something we can intuitively recognize, it is problematic and poorly adapted quantitative measurement when applied to language data. The major problem of using something like the Kappa statistics, which is the widely accepted manner of measuring agreement in categorization tasks, is precisely in its lack of applicability to language-related categorization. One of the causes of such a problematic nature is due to the lack of a finite/standard version of language performance. In addition to that, there is the problem of comparing the results of ITA (expressed by a certain value of the Kappa coefficient) with some existing benchmark or a standard of similar ITA when annotations (of similar or even any kind) are concerned in an effort to discern one score as successful or not. See for instance FLEISS et al. 1979; GWET (2002) or TENFJORD et al. 2006 for a lengthier discussion of using Kappa statistics in measuring ITA.

occurring senses (KILGARRIFF – ROSENZWIEG 2000; KILGARRIFF 2004). It is the closer look at these senses offered as the top three that exposes the real problem of the accuracy of the methodology.

Figure 1. The ratio of various *pr* rankings as offered by the CASIS Example Corpus WSD.

Out of the 1,392 sentences offered in the disambiguation task there were 371 accurately identified ones expressed in the Figure 1 above as being the total of 100% of successful identification. The manual inspection of this result however reveals that out of all of the accurately identified readings 90% (or 344 sentences) were all of one single, the most frequently occurring, identified sense ‘direct your gaze towards someone or something or in a specified direction’. In fact, this sense was suggested as the most likely candidate (of rank 1 probability) for every single sentence attested in the CASIS Example Corpus. The rest of the 10% (so basically 37 sentences with senses identified correctly) was always alternatively being taken up by only two senses – ‘have the appearance of’ and ‘attempt to find’ offered as either rank 2 or rank 3 suggested *prs*. These two senses were also, akin to the ‘direct your gaze towards someone or something or in a specified direction’ one, offered as either rank 2 or rank 3 for the total number of sentences in the CASIS Example Corpus. Hence, basically all of the correct sense disambiguation was solely of these three listed senses (including being offered as the top three for all of the other unsuccessful cases as well) while not a single less frequent (usually idiomatic) sense, 32 being left possible to choose from, has been successfully identified.²⁰ Such an outcome seems to strongly suggest that any upper bound would be far above the reach of this system.

²⁰ The fact that only 3 of 42 possible senses of the verb *look* have been successfully disambiguated in or CASIS Example Corpus when observed from the point of view of the apparent suggestiveness of the fact that many senses of the verb *look* are in some way based on the co-occurrence of particles (such as *through*, *at*, *into*, *around*, *over*, or *like*) brings into question the adequacy of the sample as a possible reason for such poor WSD results. The truth is that even if the test corpus was not constructed randomly but was made to definitely contain sentences with strongly linked co-occurrences such as *look through* or *look over*, the microcontext is processed on such a scale and in such a way in Behavioral Profiling and similar methodologies that the semantic strength of these links, such as between say *look* and *through*, we recognize intuitively is lost in the statistical data when fed into computer software. To make the explanation as plastic as possible, imagine it like this: in one sentence, for example ‘He looked through me.’, the combination of *look* and *through* is quite easily disambiguated by us and can be arguably equally easily related in terms of a computer program following the given structure (*look* + *through*) as firmly linked to a certain semantic content (‘did not see me’ for instance). Then imagine a computer program that now has to add the following in its

5. DISCUSSION. Using a relatively simplified analysis in our experiment and actually performing all of the steps manually rather than employing the suggested elaborate statistical methods, such as the commonly used hierarchical cluster analysis (GRIES 2006: 93) or equally elaborate learning algorithms (NG 1997), has allowed us to break down the BP methodology of WSD into its most transparent constituents. Such a methodical step-by-step analysis pinpointed the exact stumbling block of the approach. Confirming then the mentioned findings of earlier similar research endeavors we can see that the reason why using only linguistic (micro-contextual) information as the source of knowledge in WSD (as BP seems to be indicating) failed to satisfy the ITA standards is again related to data sparseness (at various levels).

We have demonstrated that, even when drawing on large contemporary corpora, there is not enough quantitative data to provide sufficient and sufficiently detailed information about the senses of a given word. Out of 42 senses compiled from dictionaries (which do not even foresee the open-endedness of polysemous lexical networks) only 35 were identified in the corpus. Furthermore, out of those 35 identified senses some were found as few as only once, while others, indicating again the skewness of the data, appeared more than 5,000 times (within 13,119 random sentences). Even if this sort of data skewness could be compensated for by employing elaborate statistic(al) methods (GRIES 2009), data sparseness affected the identification of the contextual features and the structure of the contextual vectors as well.

The less frequently occurring senses offered just a small chance to attest a sufficient number of co-relating contextual features in order to exceed the level of chance co-occurrences. This issue had a major effect on the *pps* of the features as the frequency of a contextual feature is one of the two dimensions that construe them. The other dimension of the *pps*, the distinctiveness of the contextual features, was also affected by the problem of data sparseness. Indeed the number of truly distinctive contextual features (the ones that appeared with only one particular sense) was also very low.

The question that arises at this point is whether data sparseness could be addressed perhaps by increasing the size of the sample further in an attempt to increase the amount of quantifiable data or by extending the ontology of the contextual features in order to define the context vectors in more depth. The first reason why neither of these solutions would bear fruit is that it would be very demanding

storage of combinations: ‘He looked though the wall’, ‘He looked through the spy glass’, ‘He may look through and through as a lumberjack’, and theoretically, having in mind the semantic open-endedness of language, countless other similar combinations. How semantically meaningful is the *look + through* combination when expanded over thousands of sentences of the sample itself, let alone of the theoretical lack of finiteness in real language, and compared to the existence of thousands of other *lexeme + look + lexeme* combinations. The bottom line, as we have demonstrated, is that applying strictly linguistic data of the microcontext in a statistical manner, due to frequency problems that combinations cause (in terms of occurrences and co-occurrences) and due to their immense overlap (as we saw *through* appearing with various meanings of the verb *look* just in one simple example), almost all of what we perceive as strong semantic links, such as the suggested *look through*, gets devalued in quantitative terms, skewed by inherent frequency discrepancies between senses of a polysemous lexeme, and subsequently more often than not fails to be recognizable by WSD software.

to manually process the extremely large numbers of sentences (and here we are talking millions since thousands did not suffice), especially if we include more complex ontologies (such as theta roles or argument structures for example).²¹ The second and more important reason why it would not work, even if we attempted it as an exercise in theoretical semantics, is that the results presented above seem to indicate that the quantitative discrepancy between the very frequently occurring senses and the least frequently occurring ones would again considerably influence both the distinctiveness and the frequency of occurrence and co-occurrence of the contextual features. If we break down the argumentation, the more frequent a sense the more co-occurring features it can be identified with and the more diverse those features are. And even though some authors, such as Divjak (2010), argue that, for verbs, the analysis of polysemy plays at the coarse-grained inter-constructural level and that by including constructional information (such as argument structure) in building behavioral profiles of verbs, WSD results would be more positive. Looking at the results obtained by our reduced and simplified procedure alone, we can see that no additional information we could include in a behavioral profile of verbs, even for the sake of a theoretical exercise (as practically they are not of much use in WSD seeing that constructional information are difficult to tackle automatically), would not yield better results. The claim is that major frequency misbalance between the senses and the distinctiveness problems in BP information of any kind this causes render the methodology impotent when it comes to practical WSD. It is unlikely that a sufficient number of prediction-powerful contextual features (i.e. distinctive and at the same time frequent enough) can be found within any possible contextual environment regardless of the complexity of the ontology we may choose (including constructional information) or the size of the corpus we may opt for. The result of any such WSD approach, based entirely on microcontextual linguistic data and unsupported by various advanced and debatable statistical scaffolding, would most likely mirror what we have seen in the experiment presented above – the predictive powers would be higher for the more frequent senses and would decline (nearing zero) for the less frequent ones, all due to multifaceted data sparseness. The problem ultimately seems to derive from the fact that the analysis eventually models cognition and cognition probably does not work with as clear-cut distinctions and hence the lack of distinctive data.

These practical implications actually relate back the main theoretical backbone of the methodology: that you can know a word by the company it keeps (FIRTH 1957: 16). The theoretical conclusion that seems unavoidable is that when it comes to semantic meaning and the manner in which the multiple meanings interplay within a polysemous lexical item, the microcontextual conditioning is simply not strong enough and hence you cannot know a word by its (immediate) company. The problem of data sparseness in this respect, however, does not refer to the impossibility of gathering enough data as corpora available these days number hundreds of millions of words and the manner of their processing is constantly being improved. Instead, data sparseness should be understood as the impossibility

²¹ As employing solely unsupervised context clustering still leads only to working with coarsely grained sense discrimination (PALMER et al. 2004).

of finding enough microcontextual, solely linguistic, features which would be distinctive enough so they exclusively condition a particular reading to that extent that its conditioning is now distinctive enough to separate it from other related finely grained senses of the same polysemous item (again regardless of the complexity of the ontology we might use to describe the microcontext at hand or the size of the corpus we may be working with). Most contextual features co-occur very widely – the more frequent the sense the greater the need imposed by its use to occur in more diverse contexts.

In the end, it seems that using methods such as Behavioral Profiling as the basis of WSD can give us only so much rope to go down the rabbit's hole that is semantic meaning. Meaning is so context dependent (including here various kinds of contexts starting with the micro one all the way up to what we may term general knowledge) that turning it solely into a list of coded rules and linguistic data alone and presenting it as a matter of numbers does seem unattainable. Hence, it is important to be aware of the limitations of these methods and of the limitations of the application of statistics to WSD and ultimately understand the methodology as perhaps only one in an arsenal of tools which may aid us in successful WSD, the practical usefulness of which, when we have in mind the amount of (manual) input these methods usually require, is still to be ascertained.

SOURCES

BRITISH NATIONAL CORPUS: <<http://www.natcorp.ox.ac.uk/>> accessed 05.11.2011.
 CASIS CORPUS: <<http://casis.uni-klu.ac.at/users/login>> accessed 20.09.2011.
 CASIS EXAMPLE CORPUS: <http://casis.uni-klu.ac.at/casis_example/> accessed 20.09.2011.
 CORPUS OF CONTEMPORARY AMERICAN ENGLISH: <<http://www.americancorpus.org/>> [accessed 10.06.2011].
 RANDOM.ORG: <<http://www.random.org/>> accessed 20.09.2011.

REFERENCES

- ARTILES, Javier, Enrique AMIGÓ, Gonzalo JULIO. The Role of Named Entities in Web People Search. Philipp Koehn, Rada Mihalcea (eds.). *Proceedings of the 2009 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing (EMNLP '09)*. Stroudsburg: Association for Computational Linguistics, 2009, 534–542.
- ATKINS, Beryl. T. Sue. Semantic ID Tags: Corpus Evidence for Dictionary Senses. *Proceedings of the Third Annual Conference of the UW Center for the New Oxford English Dictionary*. Waterloo: University of Waterloo, 1987, 17–36.
- BARONI, Marco, Alessandro LENCI. Distributional Memory: A General Framework for Corpus-based Semantics. *Computational Linguistics* 36/4 (2010): 673–721.
- BRESNAN, Joan. *Lexical-Functional Syntax*. New York: Blackwell, 2001.
- BYBEE, Joan. A Functionalist Approach to Grammar and its Evolution. *Evolution of Communication* 2/2 (1998): 249–278.
- COLLIER, Alex, Mike PACEY. A Large-scale Corpus System for Identifying Thesaural Relations. Magnus Ljung (ed.). *Corpus-Based Studies in English: Papers from the 17th International Conference on English Language Research on Computerized Corpora (ICAME 17)*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi, 1997, 87–100.

- CROFT, William. *Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective*. New York: Oxford University Press, 2001.
- DAVIES, Mark. The Corpus of Contemporary American English as the First Reliable Monitor Corpus of English. *Literary and Linguistic Computing* 2 (2011): 447–465.
- DIVJAK, Dagmar, Stefan GRIES. Ways of Trying in Russian: Clustering Behavioral Profiles. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 2/1 (2006): 23–60.
- DIVJAK, Dagmar, Stefan GRIES. Corpus-based Cognitive Semantics: A Contrastive Study of Phrasal Verbs in English and Russian. Katarzyna Dziwirek, Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (eds.). *Studies in Cognitive Corpus Linguistics*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009, 273–296.
- DIVJAK, Dagmar. *Structuring the Lexicon: A Clustered Model for Near-synonymy*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2010.
- DOBRIĆ, Nikola. Word Sense Disambiguation Using ID Tags – Identifying Meaning in Polysemous Words in English. Duško Vitas, Cvetana Krstev (eds.). *Proceedings of the 29th International Conference on Lexis and Grammar/LGC*. Belgrade: Faculty of Mathematics at the University of Belgrade, 2010, 97–105.
- DOBRIĆ, Nikola. *The Theory and Practice of Corpus-based Semantics*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2013.
- DUFFIELD, Jill, Jena HWANG, Susan BROWN, Dmitry DLIGACH, Sarah VIEWEG, Jenny DAVIS, Martha PALMER. Criteria for the Manual Grouping of Verb Senses. Branimir Boguraev, Nancy Ide, Adam Meyers, Shigeko Nariyama, Manfred Stede, Janyce Wiebe, Graham Wilcock (eds.). *Proceedings of the Linguistic Annotation Workshop*. Prague: Association for Computational Linguistic, 2007, 46–52.
- EVANS, Vyvyan, Melanie GREEN. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Mahwah: Erlbaum, 2006.
- FIRTH, John. *Papers in Linguistics*. London: Oxford University Press, 1957.
- FLEISS, Joseph, Joseph NEE, Richard LANDIS. Large Sample Variance of Kappa in the Case of Different Sets of Raters. *Psychological Bulletin* 86 (1979): 974–977.
- GALE, William, Kenneth CHURCH, David YAROWSKY. A Method for Disambiguating Word Senses in a Large Corpus. *Computers and the Humanities* 26 (1992a): 415–439.
- GALE, William, Kenneth CHURCH, David YAROWSKY. Estimating Upper and Lower Bounds on the Performance of Word-sense Disambiguation Programs. Henry Thompson (ed.). *Proceedings of the 30th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*. Newark: Association for Computational Linguistics, 1992b, 249–256.
- GEERAERTS, Dirk. *Theories of Lexical Semantics*. New York: Oxford University Press, 2010.
- GOLDBERG, Adele. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press, 1995.
- GRIES, Stefan. Corpus-based Methods and Cognitive Semantics: The Many Senses of *to Run*. Stefan Gries, Anatol Stefanowitsch (eds.). *Corpora in Cognitive Linguistics: Corpus-based Approaches to Syntax and Lexis*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2006, 57–99.
- GRIES, Stefan. *Statistics for Linguistics with R: A Practical Introduction*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2009.
- GRIES, Stefan. Behavioral Profiles: A Fine-Grained and Quantitative Approach in Corpus-based Lexical Semantics. *Mental Lexicon* 3/5 (2010): 323–346.
- GRIES, Stefan, Dagmar DIVJAK. Behavioral Profiles: A Corpus-Based Approach to Cognitive Semantic Analysis. Vyvyan Evans, Stéphanie Pourcel (eds.). *New Directions in Cognitive Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2009, 57–75.
- GRIES, Stefan, Naoki OTANI. Behavioral Profiles: A Corpus-Based Perspective on Synonymy and Antonymy. *ICAME Journal* 34 (2010): 121–150.
- GUERBEROF ARENAS, Ana. Exploring Machine Translation on the Web. *Tradumàtica: traducció i tecnologies de la informació i la comunicació* 8 (2010): 1–6.
- GWET, K. Kappa Statistic is not Satisfactory for Assessing the Extent of Agreement between Raters. *Statistical Methods for Inter-Rater Reliability Assessment Series* 1 (2002): 1–6.
- HALLIDAY, M. A. K. *An Introduction to Functional Grammar*. Abingdon: Hodder Education Publishers, 1994.
- HANKS, Patrick. The Linguistic Double Helix: Norms and Exploitations. Dana Hlaváčková, Aleš Horák, Klára Osolobě, Pavel Rychlý (eds.). *After Half a Century of Slavonic Natural Language Processing*. Brno: Masaryk University, 2009, 63–90.

- HANKS, Patrick. *Lexical Analysis: Norms and Exploitations*. Cambridge: MIT Press, 2013.
- HOPPER, Paul. Emergent Grammar. *Berkeley Linguistics Conference* 13 (1987): 139–157.
- HUNSTON, Susan, Gill FRANCIS. *Pattern Grammar. A Corpus-driven Approach to the Lexical Grammar of English*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2000.
- HUNSTON, Susan. Corpus Linguistics. Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics, 14-volume set, second edition*. Cambridge: Elsevier, 2006, 234–248.
- IDE, Nancy, Jean VÉRONIS. Word Sense Disambiguation: The State of the Art. *Computational Linguistics* 24 (1998): 1–40.
- IDE, Nancy, Yorick WILKS. Making Sense about Sense. Eneko Agirre, Philip Edmonds (eds.). *Word Sense Disambiguation: Algorithms and Applications*. New York: Springer, 2006, 47–73.
- KAPLAN, Abraham. An Experimental Study of Ambiguity and Context. *Mechanical Translation* 2/2 (1955): 39–46.
- KILGARRIFF, Adam. How Dominant is the Commonest Sense of a Word? Petr Sojka, Ivan Kopeček, Karel Pala (eds.). *Text, Speech, Dialogue. Lecture Notes in Artificial Intelligence Vol. 3206*. New York: Springer, 2004, 103–112.
- KILGARRIFF, Adam. Word Senses. Eneko Agirre, Philip Edmonds (eds.). *Word Sense Disambiguation: Algorithms and Applications*. New York: Springer, 2006, 29–46.
- KILGARRIFF, Adam, Joseph ROSENZWIEG. English Senseval: Report and Results. Maria Gavrilidou, George Carayannis, Stella Markantonatu, Stelios Piperidis, Gregory Stainhaouer (eds.). *Proceedings of LREC-2000, Second International Conference on Language Resources and Evaluation*. Athens: ELDA, 2000, 1239–1244.
- NODE: *New Oxford Dictionary of English* (eds. Judy Pearsall and Patrick Hanks), 1. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- NAVIGLI, Roberto. Word Sense Disambiguation: A Survey. *ACM Computing Surveys* 41/2 (2009): 1–69.
- NG, Hwee Tou. Exemplar-based Word Sense Disambiguation: Some Recent Improvements. Claire Cardie, Ralph Weischedel (eds.). *Proceedings of the 2nd Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*. Rhode Island: The Association for Computational Linguistics, 1997, 208–213.
- ODI: *The Oxford Dictionary of Idioms* (ed. Jennifer Speake), 1. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- OED: *Oxford English Dictionary* (ed. John Simpson, Edmund S. Weiner), 2. Oxford: Oxford University Press, 1989.
- ONYSKO, Alexander. Boundaries of Language? A Glance from a Cognitive Semantics Point of View. Peter Holzer, Manfred Kienpointner, Julia Pröll, Ulla Ratheiser (eds.). *An den Grenzen der Sprache*. Innsbruck: Innsbruck University Press, 2011, 237–254.
- PALMER, Marhta, Olga BABKO-MALAYA, Hoa Trang DANG. Different Sense Granularities for Different Applications. Robert Porzel (ed.). *Proceedings of the 2nd Workshop on Scalable Natural Language Understanding Systems (HLT-NAACL 2004)*. Boston: Association for Computational Linguistics, 2004, 49–56.
- PALMER, Marhta, Hwee Tou NG, Hoa Trang DANG. Evaluation of WSD Systems. Eneko Agirre, Philip Edmonds (eds.). *Word Sense Disambiguation: Algorithms and Applications*. New York: Springer, 2006, 75–106.
- SCHÜTZE, Heinrich. Automatic Word Sense Discrimination. *Computational Linguistics* 24/1 (1998): 97–123.
- TENFJORD, Kari, Jon Erik HAGEN, Hilde JOHANSEN. The *How*s and *Why*s of Coding Categories in a Learner Corpus (or “*How* and *Why* an Error-Tagged Learner Corpus is not Ipso Facto One Big Comparative Fallacy”). *Rivista di psicolinguistica applicata* 6/3 (2006): 93–108.
- TEUBERT, Wolfgang. My Version of Corpus Linguistics. *International Journal of Corpus Linguistics* 10/1 (2005): 1–13.

APPENDICES

Appendix 1 List of predefined senses of the verb look.

Code	SENSE
1	direct your gaze towards someone or something or in a specified direction
2	for a structure or part of body to have a view or outlook in a specified direction
3	express or show something to someone
4	ignore someone or something by pretending not to notice them
5	inspect something briefly
6	peruse a book or other written material
7	move round in order to investigate something
8	think of or regard in a particular manner
9	examine and consider
10	investigate in great detail
11	attempt to find
12	evaluate someone or something with a quick glance
13	have the appearance of
14	show likelihood of
15	appear your usual self
16	rely on someone or something
17	expect (hope) to do something
18	have the appearance of being as old as you are
19	express a perceived air of superiority
20	view someone with superiority
21	observe someone without showing embarrassment or fear
22	ignore wrongdoing
23	make future plans
24	evaluate someone carefully
25	take care of someone or something
26	reminisce past events
27	suffer a setback
28	eagerly await something or someone
29	pay a short visit
30	observe an event without getting involved
31	quickly take notice
32	bring an improvement to a situation
33	pay a social visit while going somewhere else
34	search for and find particular information in a piece of writing
35	have respect for someone
36	have a downcast or mournful look
37	express emotion (anger) by look or glance (look daggers at)
38	suggest to someone to be quick at doing something (look alive; look lively; look sharp)
39	do not act before considering the possible consequence (look before you leap)
40	appear weak or unimportant (look small)
41	search for and produce something (look something out)
42	question the quality of a gift or a favor received (look a gift horse in the mouth)

Appendix 2 List of all features used as the tagset for the BP.

Number	PREDEFINED FEATURES
1	Tense: Present simple
2	Tense: Present simple 3rd
3	Tense: Present progressive (person)
4	Tense: Past simple
5	Tense: Past progressive (person)
6	Tense: Pes. Perfect (person)
7	Tense: Present Perfect Progressive (person)
8	Tense: Past Perfect
9	Tense: Past Perfect Progressive
10	Tense: will + inf
11	Tense: will Progressive
12	Tense: will Perfect
13	Tense: will Perfect Progressive
14	Tense: going to
15	Tense: modal present (verb)
16	Tense: modal past (verb)
17	Tense: Present Participle
18	Tense: Past Participle
19	Tense: to infinitive
20	Aspect: simple
21	Aspect: progressive
22	Aspect: perfect
23	Aspect: perfect progressive
24	Voice: active
25	Voice: passive
26	Intransitive
27	Transitive
28	Complex transitive
29	Linking verb
30	Declarative
31	Interrogative
32	Imperative
33	Main
34	Subordinate (with/no subordinator)
35	Relative subordinate
36	Subject: human
37	Subject: animate
38	Subject: inanimate
39	Subject: concrete
40	Subject: countable
41	Subject: uncountable
42	Subject: abstract
43	Subject: proper
44	Subject: machine

45	Subject: location
46	Subject: quantity
47	Subject: possessive
48	Subject: expletive
49	Subject: simple
50	Subject: compound
51	Subject: phrase
52	Subject: clause
53	Subject: singular
54	Subject: plural
55	Subject: pronoun
56	Head: human
57	Head: animate
58	Head: inanimate
59	Head: concrete
60	Head: countable
61	Head: uncountable
62	Head: abstract
63	Head: proper
64	Head: machine
65	Head: location
66	Head: quantity
67	Head: possessive
68	Head: expletive
69	Head: simple
70	Head: compound
71	Head: phrase
72	Head: clause
73	Head: singular
74	Head: plural
75	Head: pronoun
76	Object: human
77	Object: animate
78	Object: inanimate
79	Object: concrete
80	Object: countable
81	Object: uncountable
82	Object: abstract
83	Object: proper
84	Object: machine
85	Object: location
86	Object: quantity
87	Object: possessive
88	Object: expletive
89	Object: simple
90	Object: compound

91	Object: phrase
92	Object: clause
93	Object: singular
94	Object: plural
95	Object: pronoun
96	Complement: human
97	Complement: animate
98	Complement: inanimate
99	Complement: concrete
100	Complement: countable
101	Complement: uncountable
102	Complement: abstract
103	Complement: proper
104	Complement: machine
105	Complement: location
106	Complement: quantity
107	Complement: possessive
108	Complement: expletive
109	Complement: simple
110	Complement: compound
111	Complement: phrase
112	Complement: clause
113	Complement: singular
114	Complement: plural
115	Complement: pronoun
116	NON-PREDEFINED FEATURES
117	L1 collocate: after
118	L1 collocate: and
119	L1 collocate: at
120	L1 collocate: but
121	L1 collocate: by
122	L1 collocate: for
123	L1 collocate: forward
124	L1 collocate: he
125	L1 collocate: how
126	L1 collocate: in
127	L1 collocate: it
128	L1 collocate: It
129	L1 collocate: just
130	L1 collocate: like
131	L1 collocate: she
132	L1 collocate: that
133	L1 collocate: to
134	L1 collocate: up
135	L1 collocate: what
136	L1 collocate: when

137	L1 collocate: which
138	L1 collocate: who
139	L2 collocate: at
140	L2 collocate: out
141	L2 collocate: that
142	R1 collocate: after
143	R1 collocate: and
144	R1 collocate: around
145	R1 collocate: as
146	R1 collocate: at
147	R1 collocate: away
148	R1 collocate: back
149	R1 collocate: down
150	R1 collocate: for
151	R1 collocate: forward
152	R1 collocate: from
153	R1 collocate: if
154	R1 collocate: in
155	R1 collocate: into
156	R1 collocate: it
157	R1 collocate: like
158	R1 collocate: on
159	R1 collocate: out
160	R1 collocate: over
161	R1 collocate: that
162	R1 collocate: through
163	R1 collocate: to
164	R1 collocate: up
165	R1 collocate: what
166	R2 collocate: around
167	R2 collocate: as
168	R2 collocate: at
169	R2 collocate: for
170	R2 collocate: from
171	R2 collocate: how
172	R2 collocate: if
173	R2 collocate: in
174	R2 collocate: into
175	R2 collocate: like
176	R2 collocate: on
177	R2 collocate: over
178	R2 collocate: through
179	R2 collocate: to
180	R2 collocate: up
181	R2 collocate: what
182	Subordinator: after

183	Subordinator: and
184	Subordinator: as
185	Subordinator: at
186	Subordinator: but
187	Subordinator: for
188	Subordinator: from
189	Subordinator: how
190	Subordinator: if
191	Subordinator: in
192	Subordinator: like
193	Subordinator: that
194	Subordinator: then
195	Subordinator: through
196	Subordinator: to
197	Subordinator: what
198	Subordinator: when
199	Subordinator: which
200	Subordinator: while
201	Subordinator: who

Никола Добрић

ПОНОВНИ ПОГЛЕД НА ПРЕДВИЂАЈУЋУ МОЋ (МИКРО)КОНТЕКСТА
– *BEHAVIORAL PROFILING* И РАЗАЗНАВАЊЕ ЗНАЧЕЊА

Резиме

Као што још увек можемо видети у савременој лексикографској пракси, чини се да је једини заиста успешан модус разазнавања значења речи и даље само лична људска процена. Обновљена вера у велике репрезентативне рачунарске корпусе језика и недавна поновна појава корпусних статистичких метода машинског разазнавања значења поново стављају у фокус идеју да је, ако не потпун онда већински, опис значења речи заснован на емпиријским (лингвистичким) критеријумима ипак могућ. Рад полази од прегледа теоријске и практичне природе ове идеје и лексичко-семантичке методологије коју предлаже. Главни циљ рада је, међутим, да испита тачност тврдње о могућем искључиво лингвистичком (статистичком) опису лексичких значења. Тестирање ове тврдње се спроводи кроз пример примене једне од најскоријих верзија сличне методологије (*Behavioral Profiling*) на вишезначни глагол look 'гледати' у енглеском језику. Закључак који се намеће после примене и практичног тестирања дате методологије на правој употреби машинског разазнавања речи јесте да употреба само лингвистичких (микроконтекстуалних) критеријума при опису значења није довољна јер дати критеријуми нису довољно дистинктивни, те стога сама методологија није од употребне вредности у лексикографској пракси и при машинском разазнавању значења.

Alpen-Adria-Universität Klagenfurt
Universitätsstraße 65-67
9020 Klagenfurt, Austria
Nikola.Dobric@uni-klu.ac.at

Гордана Штрбац
Гордана Штасни

ИМЕНИЧКИ АНГЛИЦИЗМИ НА *-ИНГ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду су анализирани англицизми на *-инг*, као што су *кастинг*, *кејтеринг*, *консалтинг*, *џоџинг* итд. Представљена су њихова морфолошко-деривациона и семантичка својства која показују да ова образовања заузимају сасвим особено место у лексикону српског језика. Адаптирани су као именице мушког рода прве деklinације које су, без обзира на претежно глаголско порекло у језику даваоцу, у највећем броју случајева лексикализоване и тематски обележене. Њихово преузимање које се одвија паралелно с могућношћу формирања назива од домаћих или одомаћених елемената (*рафтинг* : *сјлаварење* и *дриблинг* : *дрибловање*) указује на неке од важних аспеката позајмљивања уопште.

Кључне речи: англицизми на *-инг*, морфолошко-деривациона адаптација, семантичка адаптација.

This paper analyzes the anglicisms ending in *-ing*, such as *kasting*, *ketering*, *konsalting*, *džoging*, etc. It presents their morphological-derivational and semantic characteristics which show that these formations have a special place in the lexicon of the Serbian language. They are adapted as masculine gender nouns of the first declension class which are, regardless of their mainly verbal origin in the source language, usually lexicalized and denote: types of sports and sports activities (*paraglajding*, *surfing*, *rafting*), jobs, professions and trades (*keternig*, *konsalting*, *marketing*, *modeling*), various techniques and procedures (*rendering*, *skrining*, *dabing*), as well as concrete terms from different fields (*parking*, *smoking*, *toping*). Importing these units simultaneously with the possibility to form notions from native or nativized elements (*rafting* : *splavarenje* and *dribling* : *driblovanje*) points to some of the important aspects of borrowing in general.

Key words: anglicisms in *-ing*, morphological-derivational adaptation, semantic adaptation.

1. Увод. Један од најважнијих поступака иновирања лексикона у савременом српском језику свакако је позајмљивање. У том процесу као најважнији изворишни језик данас наступа енглески, који је током двадесетог века израстао у истински глобални језик, те више није својина само оних који њиме изворно говоре, већ и многих других говорника који се њиме служе у различите комуникацијске сврхе (BUGARSKI 2009a: 60). Услед све интензивнијег продора речи из енглеског у српски, нарочито у последњих петнаестак година, формиран је веома разуђен слој англицизама, који се међусобно разликују према обличкој реализацији, начину постанка, степену одомаћености и интегрисаности, као и према оправданости позајмљивања (PRČIĆ 2011: 119–143). Утицај енглеског на српски постаје толико интензиван да долази до својеврсне хибридизације и стварања једног посебног социолекта

* Истраживање је рађено у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

названог англосрпским језиком, који настаје као последица недовољног познавања норме обају језика, а испољава се на свим нивоима: правописном, граматичком, лексичко-семантичком и прагматичком (VASIĆ i dr. 2001: 7; PRČIĆ 2011: 77–88).¹ У српској лингвистици прихваћен је став да објективна потреба постоји само за оним англицизмима који уносе нове значењске нијансе односно који попуњавају лексичке празнине јављајући се као адекватно име за потпуно нове појмове (PRČIĆ 2011: 132–134).

1.1. У условима контакта двају структурно различитих језика, какви су енглески и српски, као крупан проблем намеће се морфолошко-деривациона и семантичка адаптација речи из енглеског и њихово уклапање у одговарајућу парадигму у српском језику.

Морфолошком адаптацијом позајмљена реч добија флективна обележја карактеристична за језик прималац, док се прилагођавањем на деривационом плану она преобликује домаћим или одомаћеним творбеним средствима. Будући да у српском језику творбени форманти имају двоморфемску структуру, која садржи творбену и граматичку морфему (ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 12), ова два нивоа могу да делују удружено. Према Р. Филиповићу, прилагођавање законитостима језика примаоца може да се реализује као: а) нулта трансморфемизација, карактеристична за случајеве са нултим суфиксом у језику даваоцу, нпр. *rugby* > *ragbi*; б) компромисна трансморфемизација, када позајмљеница задржава суфикс из језика даваоца који је фонолошки адаптиран, али није у инвентару језика примаоца, нпр. *jogging* > *džoging*; в) потпуна трансморфемизација, коју одликује замена страног суфикса домаћим или одомаћеним исте функције и значења, нпр. *striker* > *štrajkač* (FILIPović 1986: 119–123).

На другој страни, семантичко прилагођавање обухвата промене које настају на плану значења у процесу преузимања лексичких јединица и њиховог уклапања у лексикон српског језика. Оно се остварује као: а) нулта семантичка екстензија – значење позајмљенице остаје непромењено у језику примаоцу и потпуно одговара значењу речи у језику даваоцу; б) сужење значења – позајмљеницом се у језик прималац преноси део значења лексеме из језика даваоца; в) проширење значења – уколико се позајмљеница у језику примаоцу одомаћи тако да престане њена првобитна функција попуњавања лексичке празнине, губи се прецизност њеног значења и она постаје подложна ширењу семантичке структуре (FILIPović 1986: 161–184).

1.2. На примеру именичких англицизама на *-инџ*, какви су: *дојинџ*, *касиџинџ*, *кејтеринџ*, *консалиџинџ*, *лисиџинџ*, *моџинџ*, *швојинџ* итд., настоје се осветлити неки од општих принципа усвајања ове категорије речи и њеног функционисања у српском језичком систему. Сасвим особено место ових англицизама у систему позајмљеница проистиче из специфичног семантичко-деривационог статуса који имају у језику даваоцу, затим начина преузимања, принципа адаптације те семантичких и деривационих карактеристика у језику примаоцу. Иако је извршена тотална ексцерпција грађе из неколико извора: шесто-

¹ Негативан став према неконтролисаној навали англицизама одражавају и термини у другим европским језицима: *anglomanie*, *franglais*, *Denglis(c)h* (WINTER-FROEMEL 2008: 16).

томног *Речника српскохрватскога књижевног језика* Матице српске, *Di ui speak anglosrpski? Rečnika novijih anglicizama* Вере Васић, Твртка Прћића и Гордане Нејгебауер, те *Великог речника сѝраних речи и израза* Ивана Клајна и Милана Шипке, анализом је обухваћено 90 лексичких јединица.² У анализи која следи описују се специфичности позајмљивања наведене групе речи и њихове интеграције утврђивањем законитости њихове адаптације на морфолошко-деривационом и семантичком плану те указивањем на особеност њиховог статуса у лексикону српског језика.

2. Морфолошко-деривациона ОБЕЛЕЖЈА АНГЛИЦИЗАМА НА -ИНГ. Завршетак -инг у енглеском језику има двоструку функцију – морфолошку и творбену, тако да речи у чији састав улази представљају, с једне стране, граматичке, а с друге, творбене категорије, или се ове вредности у неким случајевима преплићу. Ова јединица, дакле, учествује у формирању граматичких облика као што је садашњи партицип, који, осим глаголске, може имати именичку и придевску вредност (WF 1993: 83), али и у образовању девербалних именичких деривата са значењем процеса или резултата (PLAG 2003: 90). За ово истраживање значајна је управо друга група речи, које у знатном броју случајева не функционишу само као номинализациона средства, него имају и развијен семантички садржај. Иначе, с аспекта когнитивне семантике девербална образовања концептуализују се као конкретни објекти: смештају се у време, просторно су ограничени и до извесне мере опипљиви (SCHMID 2011: 168).

2.1. Англицизми на -инг улазе у српски језик као именице мушког рода са нултим граматичким наставком у номинативу, те имају промену по првој деklinацији. Већина ових именица прошла је кроз компромисну трансморфемизацију, што значи да су сачувале суфикс из језика даваоца, тако да је цела јединица адаптирана на фонолошком нивоу (FILIPović 1986: 121–122). Стога је за већину речи на -инг карактеристична примарна адаптација (*адверџајзинг*, *каштинг*, *кејштеринг* итд.).³ Секундарној адаптацији припадају изведенице у језику примаоцу којима су ове речи у основи (*аеромийинг*, *конѝпрамијинг*), као и нешто ређи случајеви елипсе (FILIPović 1986: 159), када из изворног облика речи језика даваоца изостаје један елеменат (*лифѝинг* < face-lifting, *смокинг* < smoking jacket, *холдинг* < holding company, *ѝаркинг* < parking lot).

Како показује речничка грађа (Николић 2000), елеменат -инг имају искључиво именице страног порекла па се поставља питање има ли смисла посматрати га као посебан творбени елеменат, изолован од речи са којима улази у српски језик. Међутим, чињеница да се ради о системској појави, тј. о уношењу знатног броја речи формираних по истом семантичко-деривационом

² Изостављен је невелик број примера, првенствено оних за које је претраживањем електронских корпуса, махом новинских текстова, утврђено да нису уобичајени у употреби или испољавају недоследности на плану фонолошке, правописне, морфолошке или семантичке адаптације, што указује на њихову нестабилност у систему.

³ Примарна адаптација започиње од момента трансфера модела до интеграције реплике и у том периоду осећају се утицаји и језика даваоца и језика примаоца. Секундарна адаптација започиње од момента интегрисања реплике и њеног потпуног одомаћивања у језику примаоцу (FILIPović 1986: 56–57).

моделу, затим постојање деривационих низова са заједничком основом (*дрибловати*, *дриблинџ*, *дриблер*; *сурфовати*, *сурф*, *сурфинџ*, *сурфер*), те присуство жаргонске лексики попут *мувинџ* ‘мување’, *совинџ* ‘спавање’, *чаминџ* ‘чамити’, *блесинџ* ‘блесав’ (BUGARSKI 2009: 248), подстакли су неке од аутора да ову језичку јединицу третирају као засебан суфикс (БАВИЋ 2002: 361; КЛАЈН 2003: 241; BUGARSKI 2006: 142–147; 2009: 248). Према И. Клајну (2003: 241), енглески суфикс *-инџ* у српском језику део је немотивисаних речи, какве су *миџинџ*, *луџинџ*, *смокинџ*, али и оних као што су *џаркинџ*, *џиренинџ*, *камџинџ*, где основа одговара глаголима на *-ираџи* и *-оваџи*. Статус творбених јединица овог типа у српском језику представља велики теоријски и методолошки проблем и намеће питање творбене рашчлањивости речи у којима се оне налазе (Ђорђевић 2008: 41). Наиме, односи у деривационој парадигми лексики страног порекла нису идентични онима који постоје у домаћој или одомаћеној лексици. Јасно је да је *сурфовање* дериват од глагол *сурфовати*, али се поставља питање каква се врста творбене везе успоставља између речи *сурфовати* и *сурфинџ*. Сасвим је сигурно да су обе лексеме позајмљене, вероватно у кратком временском размаку због изразите категоријалне блискости, тј. да реч *сурфинџ* није настала суфиксацијом од глагола *сурфовати* у српском, али везу међу њима немогуће је занемарити. Међутим, иако се међу облицима овог типа „на новом терену могу уочити исти или слични мотивациони односи, карактеристични иначе за језик давалац” (Ђорђевић 2008: 41), о *-инџ* као суфиксу може се говорити тек у случајевима када он системски почне да се комбинује са домаћим или одомаћеним основама. Докле год је он део индивидуалних творевина, као што су *блесинџ*, *чаминџ*, *совинџ*, тешко га је посматрати као засебну творбену јединицу у српском.

2.2. Англицизми на *-инџ* у српски језик улазе на неколико различитих начина, што ће бити предочено у наредним редовима.

2.2.1. Најпре се издвајају примери који, иако изворно деривати, у српски језик улазе изоловано, без своје мотивне речи или изван комбинације с још једним дериватом исте основе. Ови англицизми, који су у грађи и најбројнији (има их 57), примљени су као готове лексичке јединице, с јасно формираним значењем. Ту су следећи примери: *касџинџ*, *кеџеринџ*, *консалџинџ*, *лисџинџ*, *џилинџ*, *џирсинџ*, *реџинџ*, *скајдајвинџ*, *џелебанкинџ* итд. У ову групу уврстићемо и именицу *сџиречинџ* ‘метода опуштања мишића и лигамената којом се успоставља боља циркулација и релаксирање организма’ (КШ), јер није мотивисана именицом *сџиреч* ‘тканина која садржи најлон, еластин и врло је растегљива’ (КШ), већ глаголом *to stretch* ‘straighten or extend one’s body to its full length, typically so as to tighten one’s muscles or in order to reach something’ (ODE), који није примљен у наш језик, будући да у њему већ постоји одговарајућа глаголска лексема – *истеџати*. На исти начин из енглеског у српски ушле су и именице *маркеџинџ* и *мониџоринџ*.

2.2.2. Ту су, даље, позајмљенице на *-инџ*, које су примљене заједно с именицама на *-ер*, махом из групе *nomina instrumenti* или *nomina agentis*, такође, без речи која их је мотивисала у језику даваоцу: *џровајдинџ* и *џровајдер*; *комиџуџинџ* и *комиџуџер*; *џејџинџ* и *џејџер*; *семџинџ* и *семџлер*; *џајминџ* и

шајмер; *боди-билдинг*⁴ и *боди-билдер*; *букмејкинг* и *букмејкер*; *виндсурфинг* и *виндсурфер*; *параглајдинг* и *параглајдер*. Англицизмом на -инг именује се одговарајућа активност или процес, док образовања на -ер упућују на вршиоца дате активности односно средство помоћу којег се она остварује.

2.2.3. Затим следе позајмљени двочлани низови које конституишу: основна именица и образовање на -инг (*аквајлан* и *аквајланинг*; *дой* и *дойинг*; *јахт* и *јахтинг*; *модел* и *моделинг*; *јајилајн* и *јајилајнинг*; *шой* и *шойинг*) и ређе трочлани низови у које је укључена још и форма на -ер (*рафти*, *рафтинг* и *рафтиер*; *сноуборд*, *сноубординг* и *сноубордер*).

Они су посебно занимљиви јер је из процеса позајмљивања изостављен глагол који мотивише девербална образовања, али је прихваћена именица од које је конверзијом формирана глаголска реч у енглеском. Именице на -инг махом обележавају одређену врсту спортске активности, ређе други процес, док се основном именичком лексемом указује на својеврстан спортски реквизит, средство помоћу којег се та активност изводи.

2.2.4. Известан број англицизама на -инг у српски језик ушао је заједно са својом мотивном речју у енглеском, а често и с другим њеним изведеницама. Ови низови у српском имају разноврстан састав: а) морфолошки адаптиран глагол и именица на -инг (*брифовати* и *брифинг*; *букирати* и *букинг*; *паркирати* и *паркинг*; *скринирати* и *скрининг*; *чекирати* и *чекинг*); б) морфолошки адаптиран глагол, именица на -инг и именица на -ер (*дриблати*, *дриблинг* и *дриблер*; *ијенирати*, *ијенинг* и *ијенер*; *мојирати*, *мојинг* и *мојер*); в) именица, морфолошки адаптиран глагол, именица на -инг и именица на -ер (*кам*, *камповати*, *кампинг* и *кампер*); г) морфолошки адаптиран глагол + именица на -а, именица на -инг и именица на -ер (*сурфовати*, *сурф*, *сурфинг* и *сурфер*). Уз малобројне изузетке, глаголом се обележава одређена радња, именицом на -инг – врста активности, док форма на -ер припада категорији *nomina agentis*.

2.2.5. И на крају, може се издвојити неколико појединачних случајева. У првом реду то је сложеница *банцијаминг*, примљена заједно с једном од мотивних речи – *банци* у значењу ‘уже с кукама на оба краја које служи за причвршћивање (нпр. терета на возилу)’. Затим су ту форме *инжењеринг* и *биоинжењеринг*, фонолошки адаптиране према именици *инжењер*, позајмљеној из француског језика (*ingénieur*), те именице *аероминг* и *контираминг*, настале у резултату секундарне адаптације, придруживањем префиксоида из групе интернационализама одомаћеном англицизму (*аеро-*, *контра-*).

Овако систематизована грађа отвара једно кључно питање: како је могуће да изворно девербална образовања у језик прималац улазе врло често без мотивне речи са којом су у најдиректнијој концептуалној вези. Да би се на ово питање одговорило, потребно је сагледати и семантички аспект ових позајмљеница.

3. СЕМАНТИЧКА ОБЕЛЕЖЈА АНГЛИЦИЗАМА НА -ИНГ. При описивању семантичких обележја англицизама не могу се занемарити њихова својства у језику

⁴ Глагол *билдоваати* настао је као резултат секундарне адаптације.

даваоцу. У одговарајућој литератури изведенице с овим суфиксом у енглеском углавном се одређују као девербална образовања са значењем процеса или резултата радње (нпр. в. PLAG 2003; SCHMID 2011), дакле, као класа *nomina actionis*. Лексичко-семантички статус ових речи у језику даваоцу сагледан је на основу принципа њихове лексикографске обраде у једнојезичном речнику енглеског језика – *Oxford Dictionary of English* (ODE). Могу се запазити три основна лексикографска приступа овим јединицама.

3.1. У првом реду издвајају се образовања која имају статус одредничке речи, тј. која су обрађена, као и све друге лексеме, у оквиру засебног речничког чланка, нпр.:⁵

rating⁶ ► noun **1** a classification or ranking of someone or something based on a comparative assessment of their quality, standard, or performance: *the hotel regained its five-star rating*. ■ (**ratings**) the estimated audience size of a particular television or radio programme: *the soap's ratings have recently picked up...* (ODE).

Ова појава је и најзаступљенија – у нешто више од шездесет примера лексикографи су поступили на овај начин, што говори о томе да је махом реч о самосталним лексичким јединицама односно о завршеном процесу лексикализације посматраних речи или њиховој тенденцији ка лексикализацији у одређеним случајевима.

3.2. У другу групу улазе јединице које у речнику немају статус одредничке речи, већ се најчешће помињу као врсте деривата мотивног глагола или именице с којима су значењски повезане, нпр.:

kern⁶ Printing ► verb [with obj.] **1** (usu. as noun **kerning**) adjust the spacing between (characters) in a piece of text to be printed.

skateboard ► noun a short narrow board with two small wheels fixed to the bottom of either end, on which a person can ride in a standing or crouching position, propelling themselves by occasionally pushing one foot against the ground.

► verb [no obj.] (often as noun **skateboarding**) ride on a skateboard (ODE).

У свега неколико случајева може се запазити овакав лексикографски поступак, који сведочи о постојању одговарајућих номиналних образовања и њиховој честој, а понекад и уобичајенијој употреби у односу на глаголски корелат. Овако је номинализациона функција датих јединица и посебно истакнута.

3.3. И двадесетак лексема није потврђено ни у једном од консултованих речника (ODE, CCELD, LDCE), нпр. изворни облици за англицизме *дриблинг*, *луинг*, *провајдинг*, *сиречинг*, *џуринг* итд. Њихов изостанак, међутим, не треба тумачити непостојањем у језику, већ највероватније њиховом предвидљивошћу у компетенцији говорника језика даваоца.

⁵ Именица *tour* остварује значење 'a journey for pleasure in which several different places are visited [...] a short trip to or through a place in order to view or inspect something' (ODE).

На основу наведеног може се закључити да посматрана образовања у семантичком погледу у језику даваоцу остварују континуум од граматичких категорија речи с улогом номинализационих средстава до јединица са статусом лексема. Оваква својства у знатној мери утичу на процес позајмљивања ових образовања односно на формирање и стабилизацију слоја англицизама на -инг у језику примаоцу.

3.4. На плану семантичке адаптације, која подразумева обликовање семантичког садржаја позајмљенице и његово устаљивање, англицизми на -инг испољавају различите особености.

3.4.1. У више од половине примера уочава се нулта семантичка екстензија (Filipović 1986: 161) – у погледу броја значења и природе семантичког садржаја позајмљена лексема подудара се са својим изворником у језику даваоцу (што је утврђено на основу поређења с одговарајућим изворима: ODE, CCELD, LDCE). Овај вид адаптације заступљен је махом код моносемичних лексема, какве су *комјјуџинг*, *јахџинг*, *рафџинг* итд.

3.4.2. У преосталим случајевима семантичко прилагођавање остварује се на неколико различитих начина. Најпре издвајамо сужење броја значења (Filipović 1986: 165), које се очитује у парцијалном преузимању значења при позајмљивању полисемичних лексема из језика даваоца. Дакле, не преузима се цела полисемантичка структура енглеске лексеме, већ само једно или два значења, нпр. *бординг* ‘укрцавање преседање (на авион или брод)’ (КШ) према *boarding* 3. ‘the action of getting on or into a ship, aircraft, or other vehicle’ (ODE).

На другој страни, као резултат секундарне адаптације, поједине позајмљенице овог типа проширују своја значења (Filipović 1986: 169), развијањем још једног сегмента из истог домена најчешће механизмом метонимије или синегдохе, нпр. *кејтеринг* ‘припремање и служење хране и пића у авионима, бродовима, возовима, предузећима, на прославама, рођенданима, свадбама и сл.; сервис за такве услуге’ (КШ); *маркејтинг* ‘1. скуп организованих активности усмерен на пласман робе на тржиште и освајање купца, почев од рекламирања и информисања до чина продаје. 2. (обично у говору) реклама, пропаганда (*џолиџички* ~)’ (КШ).

3.4.3. Лексема *миџинг*, међутим, одражава нешто другачији поступак адаптације на семантичком нивоу. Наиме, када се упореде полисемантичке структуре позајмљенице и изворног облика, може се запазити потпуна подударност само у сегменту значења ‘такмичење у неким спортовима (атлетици, пливању, ваздухопловству и сл.) у циљу ширења њихове популарности’ (КШ) = ‘an organized event at which a number of races or other sporting contests are held’ (ODE), док извесна одступања постоје у погледу примарних семантичких реализација. Наиме, примарно значење енглеске речи ‘an assembly of people for a particular purpose, especially for formal discussion’ у српском језику прихваћено је у модификованој форми – ‘скуп већег броја људи на којем се говори о јавним питањима, изражава одређен политички или социјални став, програм, протест итд.; политички скуп’.

3.4.4. Посебно су занимљиви англицизми настали адаптацијом образовања која у коришћеним речницима енглеског језика нису регистрована. Именице на *-ин̄* овог типа у српском језику формирају углавном једно значење (ређе два или више) према сегменту (поли)семантичке структуре мотивне глаголске речи у енглеском, нпр.:

<i>дабин̄</i> ‘преснимавање или накнадно озвучавање видео-траке’ (КШ)	< <i>dub</i> ‘add (sound effects) to a film or recording; make a copy of (a sound or video recording)’ (ODE),
<i>дриблин̄</i> ‘дрибловање’ (РМС)	< <i>dribble</i> ‘(in soccer, hockey, and basketball) take (the ball) forwards past opponents with slight touches of the feet or the stick, or (in basketball) by continuous bouncing’ (ODE),
<i>џурин̄</i> ‘туристичко путовање; обилазак занимљивих локалитета’ (КШ)	< <i>tour</i> ‘make a tour (of an area)’ (ODE)

Уколико је глаголска семантика у језику даваоцу сувише општа, процес адаптације девербала своди се на својеврсну специјализацију значења у језику примаоцу тежећи терминологизацији, нпр.:

<i>џровајдин̄</i> ‘обезбеђивање приступа неком телекомуникационом систему, најчешће интернету’ (КШ)	< <i>provide</i> ‘make available for use; supply’ (ODE),
<i>сџиречин̄</i> ‘метода опуштања мишића и лигамената којом се успоставља боља циркулација и релаксирање организма, која је постала популарна од 90-их година XX века’ (КШ)	< <i>stretch</i> ‘straighten or extend one’s body or a part of one’s body to its full length, typically so as to tighten one’s muscles or in order to reach something’ (ODE),
<i>џрекин̄</i> ‘туристичко планинарење означеним стазама.’ (КШ)	< <i>trek</i> ‘go on a arduous journey, typically on foot’ (ODE),
<i>федин̄</i> ‘повремено слабљење или потпуни престанак пријема звука у радио-техници’ (КШ)	< <i>fade</i> ‘gradually grow faint and disappear’ (ODE).

Процес сужавања семантичког садржаја може ићи до те мере да се у фази секундарне адаптације метонимијском трансформацијом формира ново значење. Тако се из примарне семантичке реализације лексеме *џилин̄* ‘у козметици поступак уклањања оштећених и изумрлих ћелија с површине коже (лица и тела)’ развио сродан семантички садржај – ‘препарат који се примењује у ту сврху’.

С друге стране, англицизми *фуџин̄* и *хеџин̄* имају своје изворне облике у енглеском – *footing* и *hedging*, међутим, њихова значења нису адаптирана према семантици датих образовања, већ према одговарајућем семантичком садржају мотивне глаголске речи.

хеџинџ 'пословно-финансијска стратегија избегавања ризика односно губитака предузимањем нових пословних акција' (КШ)	hedging 'the planting or trimming of hedges; bushes and shrubs planted to form hedges' (ODE)	< hedge 'protect (one's investment or an investor) against loss by making balancing or compensating contracts or transactions' (ODE),
фуџинџ 'трчање и пешачење на чистом ваздуху као тренинг' (КШ)	footing '1. a secure grip with one's feet; 2. the basis on which something is established or operates; the position or status of a person in relation to others; 3. the foundations of a wall, usually with a course of brickwork wider than base of the wall' (ODE)	< foot 'cover a distance, especially a long one, on foot' (ODE).

Поређења значења англицизама на -инџ са значењима изворних облика у енглеском показују да у процесу семантичке адаптације посматране позајмљенице у знатној мери одражавају стање у језику даваоцу, али да у исто време теже сужавању семантичког поља и својеврсној специјализацији.

3.5. Тематска подела изведеница на -инџ коју у својим истраживањима спроводи Р. Бугарски (2006: 143–146; 2009: 246–248) може се и овде начелно применити. Дакле, ове лексеме обележавају појмове из разноврсних области: спорта (*џиренинџ*, *дриблинџ*, *ајсдајвинџ* итд.), технологије и комуникација (*инжењеринџ*, *џровајдинџ* итд.), саобраћаја и туризма (*џаркинџ*, *букинџ*, *чекинџ*), моде (*сџајлинџ*, *џирсинџ*, *моделинџ* итд.) и других. Реч је махом о терминолошкој лексици шире употребе или лексици општег фонда, најчешће са изразито модерним или помодним призвуком (BUGARSKI 2009: 245). Како истиче Р. Бугарски (2009: 249), ове изведенице у српском имају сасвим особену творбену и симболичку вредност иако је овај суфикс у језику даваоцу потпуно обичан, безбојан и незанимљив.

На категоријална семантичка обележја англицизама на -инџ утиче у првом реду њихов статус у језику даваоцу, али у знатној мери и путеви уласка те видови адаптације у језику примаоцу. Наиме, гледано у целини, могу се издвојити три основна семантичка типа именица на -инџ.

3.5.1. У првој су групи именице за које можемо рећи да представљају чиста имена радње (*nomina actionis*). У њиховом семантичком садржају доминантна је компонента процесуалности, док је лексикализација у мањој мери присутна: *адверџајзинџ*, *брејнвоџинџ*, *брејнсџорминџ*, *бординџ*, *комџуџинџ*, *џеџинџ*, *џоџинџ*, *букинџ*, *чекинџ*, *камџинџ*. Оне се могу заменити једнолексемским или вишелексемским еквивалентима, чиме елеменат активности у њиховом значењу постаје очигледнији: *рекламирање* (*реклама*), *исџирање мозга*, *џреџресање идеја*, *укрцавање*, *уџоџреба комџуџџера*, *комуникација џомоћу џеџџера*, *куџовина*, *резервисање смеџџаја*, *џријава џуџџника*, *боравак у камџу* / *камџовање*.

3.5.2. У другу групу улазе лексеме код којих је степен лексикализације израженији јер се не ради само о средствима номинализације, већ је она праћена својеврсном спецификацијом денотираног процеса. Ове именичке лексеме и даље чувају глаголску мотивацију, будући да се њима сугерише одређена активност, али њихова семантика тежи извесном сужавању. Дакле, дата образовања нису само имена радње, већ врста активности специфична за одређену област. Овде је знатан број разноврсних подтипова.

Њима се, најпре, именују различити појмови из спорта, и то врсте спор-та и спортских активности или рекреације (*аквајлаинџ*, *банџиџаминџ*, *боди-билдинџ*, *виндсурфинџ*, *јахтинџ*, *керлинџ*, *јаараџлајдинџ*, *рафтинџ*, *скај-дајвинџ*, *скејџбординџ*, *скубадајвинџ*, *сноубординџ*, *сурфинџ*, *хенџлајдинџ*), облици вежбања (*џиренинџ*, *џрекинџ*, *сџиречинџ*, *фуџинџ*, *џоџинџ*), методе и технике у одређеном спорту (*дриблинџ*, *луџинџ*, *џресинџ*, *сџаринџ*, *џприџинџ*), врсте спортских такмичења (*карџинџ*). Овој области припада и именица *доџинџ*, која указује на поступак употребе недозвољених средстава у спорту ради побољшања физичке спремности.

Затим следе називи делатности, професија и струка (*букмејкинџ*, *инжењеринџ*, *биоинжењеринџ*, *кеџеринџ*, *консалџинџ*, *маркеџинџ*, *моделинџ*), као и називи услуга, поступака, техника и захвата примењених у одређеним струкама, какве су банкарство и финансије (*џелебанкинџ*, *хоумбенкинџ*, *фиксинџ*, *лизинџ*, *хеџинџ*), продаја (*џелемаркеџинџ*), рачунарство (*џајџлајнинџ*, *рендеринџ*, *сорџинџ*, *сџириминџ*, *џракинџ*), технологија (*џоџинџ*), медицина (*скрининџ*, *лифџинџ*), комуникације (*џровајдинџ*), штампарство (*кернинџ*), техника (*дабинџ*, *фединџ*, *монџиџоринџ*), туризам (*џајџмџеринџ*), медији (*џелевоџинџ*, *брифинџ*), уметност (*екџин џејџинџ*, *семџинџ*, *касџинџ*), козметика (*џилинџ*), мода (*сџајџлинџ*, *џирсинџ*).⁶

3.5.3. И на крају се издвајају именице код којих је остварен пун степен лексикализације, те оне немају девербална својства, првенствено особине процесуалности, већ денотирају конкретне, чулима доступне референте, или сасвим одређене апстрактне категорије. У ову групу улазе називи за: конкретне рачунарске појмове (*џракинџ*, *хединџ*), врсте јела (*дресинџ*, *џоџинџ*), тканине и одећу (*џерџинџ*, *смокинџ*), пословну организацију (*холдинџ*), простор с посебном наменом (*дансинџ*, *џаркинџ*), козметичке препарате (*џилинџ*), догађаје (*хеџенинџ*, *миџинџ*, *аеромиџинџ*, *конџирамиџинџ*), спискове (*лисџинџ*), као и називи за апстрактне ентитете (*филинџ*, *џајџминџ*).

3.6. Како показују семантичка анализа англицизама на *-инџ* и принципи њиховог преузимања, код већине ових образовања, иако у језику даваоцу мотивисаних глаголским речима, девербална својства углавном су потиснута. У први план избија њихова обележеност у тематском погледу, што води ка својеврсној семантичкој спецификованости. Ова констатација може се поткрепити следећим аргументима. На првом месту њу подржава претпоставка да се овакво понашање англицизама на *-инџ* може у извесном смислу сматрати наслеђеним будући да су и у енглеском ове именице у знатном броју случајева термилошки обележене па самим тим и лексикализоване, што доказује податак да подлежу лексикографској обради у речницима. Њу, даље,

⁶ Неке од побројаних именица могу развити и другачија значења.

потврђује запажање да у српском иста семантичка обележја имају и они англицизми чији се изворни облици у речницима енглеског језика наводе само као деривати (*кернинџ*, *скејџбординџ* итд.), односно они чији изворни облици нису пронађени у коришћеним речницима, где се дефинише само мотивна глаголска лексема (*дабинџ*, *дриблинџ*, *јровајдинџ* итд.). То показује да јединице које су само номинализациона средства у језику даваоцу у српском аналошки према већини таквих позајмљеница, постају самосталне лексичке јединице с јасно одређеним семантичким садржајем.

У прилог констатацији о губљењу девербалних својстава англицизама на -инџ иде и принцип селективног позајмљивања – преузимања именичке лексеме без мотивне глаголске речи у већини случајева, иако су ове категорије концептуално повезане. Постоји више разлога за то. Оваква врста позајмљивања највероватније је условљена потребом у језику примаоцу за именовањем појаве као такве (нпр. именовање врсте спорта, спортског реквизита и сл.), а не за именовањем саме радње која је по правилу обележена процесуалношћу. Даље, неке од глаголских лексема веома је тешко подвргнути морфолошкој и деривационој адаптацији (нпр. *скајдајвинџ* < skydiving < skydive, *сноубординџ* < snowboarding < snowboard и сл.). И на крају, за многе глаголе у српском већ постоје еквивалентне лексеме или се без проблема могу описно превести: *адверџајзинџ* < advertising < advertise = рекламирати, *консалтинџ* < consulting < consult = саветовати, *касџинџ* < casting < cast = бирати глумца за одређену улогу итд.). С обзиром на последње, логично је онда запитати се зашто је било неопходно позајмити образовање на -инџ ако је већ постојала могућност да се од домаће глаголске лексеме формира именица с одговарајућим значењем (нпр. *рекламирање*, *савезивање*, *сјлаварење* итд.). Или обрнуто: зашто смо позајмили форме на -инџ у случајевима када од позајмљене глаголске лексеме можемо формирати наше именице на -ње, те имамо однос *сурфоваџи* – *сурфовање* – *сурфинџ*, *дриблаџи* – *дриблање* – *дриблинџ*, *камјоваџи* – *камјовање* – *камјинџ*, *џоџираџи* – *џоџирање* – *џоџинџ* итд. Одговори на ова питања враћају нас на почетну констатацију. Именице на -инџ, за разлику од образовања на -ње, која у случајевима са страном основом настају као резултат секундарне адаптације, имају спецификовано значење односно изгледелу девербалну компоненту. Ту спецификованост омогућава им управо њихово страно порекло. У случајевима када је потребно именovati нови појам или указати на нову семантичку нијансу појма, оне су врло погодна средства јер су говорницима српског језика потпуно непрозирне те им њихово страно порекло обезбеђује лакшу проходност. Управо је потреба за постизањем прецизности у значењу и сужавањем значења уопште подстака не само оправдан унос лексике страног порекла већ и неоправдано позајмљивање јединица, за које постоје одговарајуће замене у језику примаоцу.

4. ЗАКЉУЧАК. На основу анализе морфолошко-деривационе и семантичке адаптације англицизама на -инџ можемо закључити да ове позајмљенице представљају једну сасвим особену скупину у лексикону српског језика. Њихова особеност се, у првом реду, огледа у бројности. Међутим, иако су бројне, облик -инџ није се осамосталио као формант у језику примаоцу те не утиче на његов деривациони систем. Сасвим су спорадични случајеви у

којима се комбинује с домаћим или одомаћеним основама те такве примере можемо сматрати индивидуалним творевинама или хапаксима.

Иако су многе од ових позајмљеница неоправдане, јер постоји могућност замене еквивалентним јединицама, оне имају прилично стабилно место у лексикону које им обезбеђује њихова прилагодљивост на морфолошком и семантичком плану. Оне се без проблема уклапају у парадигму именица мушког рода прве деклинације, а претежно чувају значење и тематску обележеност одговарајуће енглеске речи.

У српски језик англицизми на *-инџ* најчешће улазе изоловано, ређе су праћени другим дериватим и мотивном речју из језика даваоца. Што се тиче њихових семантичких обележја, њима се исказују разноврсни феномени у различитим тематским доменима, као што су спорт, банкарство и финансије, рачунарство итд. (*рафџинџ*, *сурфинџ*, *џоџинџ*, *џелебанкинџ*, *сџириминџ* итд.). Иако је њихово порекло у језику примаоцу девербално, компонента процесуалности је потиснута те су ове јединице у највећем броју случајева лексикализоване – денотирају посебне врсте спортских и других активности, методе, поступке и захвате итд., а у ограниченом броју имају и предметну референцију (*дресинџ*, *смокинџ*, *џаркинџ* итд.).

Посебно је занимљиво постојање синонима као што су *сџлаварење* : *рафџинџ*, *рекламирање* : *адверџајзинџ*, *сурфовање* : *сурфинџ*, *дрибловање* : *дриблинџ*, у случајевима када у српски с англицизмима на *-инџ* уђу и мотивни глаголи. Ова могућност свакако доводи у питање оправданост преузимања образовања на *-инџ*, које се може објаснити потребом да се посебном лексемом, чије страно порекло замагљује њено девербално значење, на одређен начин постигне спецификованост у именовању.

ИЗВОРИ

КШ: Клајн, Иван, Милан Шипка. *Велики речник сџраних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2006.

РМС: *Речник срџскохрвајскоџа књижевноџ језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

*

Vasić, Vera, Tvrtko Prčić, Gordana Nejgebauer. *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Zmaj, 2001.

КОНТРОЛНИ ИЗВОРИ

Николић, Мирослав. *Обрајџни речник срџскоџа језика*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2000.

*

CCELD: *Collins Cobuild English Language Dictionary* (ed. John Sinclair). London: HarperCollins Publishers, 1994.

LDCE: *Longman Dictionary of Contemporary English*. Fifth impression (dir. Della Summers). Harlow: Pearson Education Limited, 2006.

ODE: *Oxford Dictionary of English*. Third edition (ed. Angus Stevenson). Oxford: Oxford University Press, 2010.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и орђанизација лексичког сисџема у српскоме језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику, Дружи део – суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.
- ТОРИЋ, Божо. *Творба именица у српском језику*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
- *
- БАБИЋ, Стјепан. *Творба riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Treće, poboljšano izdanje. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod Globus, 2002.
- BUGARSKI, Ranko. *Žargon. Lingvistička studija*. Drugo, prerađeno i prošireno izdanje. Beograd: Biblioteka XX vek – Knjižara Krug, 2006.
- BUGARSKI, Ranko. *Nova lica jezika. Sociolingvističke teme*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2009.
- BUGARSKI, Ranko. *Šta nam znači engleski jezik. Evropa u jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek – Knjižara Krug, 2009, 57–75.
- FILIPOVIĆ, Rudolf. *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 1986.
- FILIPOVIĆ, Rudolf. *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo – razvoj – značenje*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 1990.
- PLAG, Ingo. *Word-formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Engleski u srpskom*. Drugo izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011.
- SCHMID, Hans-Jörg. *English Morphology and Word-formation. An Introduction*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2011.
- WINTER-FROEMEL, Esme. Unpleasant, Unnecessary, Unintelligible? Cognitive and Communicative Criteria for Evaluating Borrowings and Alternative Strategies. *Anglicisms in Europe: Linguistic Diversity in a Global Context*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2008, 16–41.
- WF 1993: *Collins Cobuild English Guides 2. Word Formation* (John Sinclair). London: HarperCollins Publishers, 1993.

Gordana Štrbac
Gordana Štasni

NOMINAL ANGLICISMS IN -ING IN SERBIAN

S u m m a r y

This paper analyzes the morphological-derivational and semantic characteristics of the nominal anglicisms ending in *-ing*, such as: *ketering, konsalting, marketing, surfing*, etc. It describes their adaptation and their place in the lexicon of the Serbian language. These lexemes usually enter Serbian as isolated units (*kasting, ketering, listing*), less often combined with another derivative of the same base (*provajdnig, provajder*) or with a motivate word (*trenirati, trening, trener*). Although they are mostly derived from verbs in the source language, they are lexicalized and thematically marked. They denominate types of sports and sports activities (*paraglajding, rafting, surfing*), types of jobs, professions and trades (*keternig, konsalting, marketing, modeling*), various techniques and methods (*rendering, skrining, dabling*), as well as concrete terms (*parking, listing, toping*). Due to their specific features, they have a special place in the lexicon of the Serbian language, and the relations such as *rafting* : *splavarenje* and *dribling* : *driblovanje* reveal some of the very important questions in the process of lexical borrowing in general.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
strbacsn@eunet.rs
gordanastasni@yahoo.com

Душанка Вујовић

ПОРЕДБЕНИ ГЛАГОЛСКО-ИМЕНИЧКИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА ЗНАЧЕЊЕМ КРЕТАЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се описује група поредбених глаголско-именичких фразеологизама са значењем људског кретања. Представљена је њихова морфолошка и лексичка структура, као и њихова семантика. Одређени су структурни типови фразеологизама, а на основу лексичко-семантичке анализе утврђено је који су то концепти кретања у човековој околини и уопште у природи уграђени у поредбену фразеологију српског језика, какве су представе тога кретања у нашој спознаји и како су оне изражене фразеолошким јединицама. На основу различитих семантичких критеријума фразеологизми су груписани у подтипове: фразеологизме којима се конотира брзо или споро кретање, па кретање у групи, пажљиво или непажљиво кретање итд.

Кључне речи: српски језик, семантика, структура, концепт кретања, поредбени фразеологизми.

This paper describes a group of comparative verbal-nominal phraseologisms with the meaning of human motion. We present their morphological and lexical structure as well as their semantics. We determine the structural types of phraseologisms and on the basis of the lexical semantic analysis we determine which concepts of motion in the human surroundings and in nature in general are embedded in the comparative phraseology of the Serbian language, what representations of motion are found in our conceptualization, and how they are expressed in phraseological units. On the basis of various semantic criteria we group phraseologisms in the following subtypes: phraseologisms which connote fast or slow motion, motion in a group, careful or careless motion, etc.

Key words: Serbian language, semantics, structure, concept of motion, comparative phraseologisms.

1. Увод. Кретање је иманентна човекова особина и оно се у језику означава и описује различитим лексичким и граматичким средствима. Једно од тих средстава су и поредбени фразеологизми у којима се оно описује путем поређења, обично са нечим из његове околине, живим или неживим.

1.1. О ПОРЕЂЕЊУ УОПШТЕ И О ПОРЕДБЕНИМ ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА. Поређење је честа фигура како у свакодневном говору тако и у књижевности. Поређе „обогаћују стил, чине га живљим, пластичнијим, сликовитијим, угоднијим за слушање или читкијим” (FINK-ARSOVSKI 2002: 10). Поређење је језичко средство помоћу којег се два појма или појаве доводе у везу на основу међусобне сличности или на основу неке заједничке особине или својства. Помоћу поређења се појам који се пореди приказује сликовитије, експресивније и емоционалније.

* Овај прилог представља део истраживања у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Део рада је изложен на Међународној славистичкој конференцији *Дванадесетите славистички међународни четенија Движение и пространство в славянските езици, литератури и култури*, одржаној од 9. до 10. маја 2014. г. на софијском Универзитету „Св. Климент Охридски” у Бугарској.

Фразеологизми у којима се представа о неком појму ствара помоћу поређења називају се поредбени или компаративни фразеологизми. Они своје значење формирају на основу поређења са представом о одређеном појму, на основу његове слике тј. на основу постојећег знања о појавама и предметима.

Разлика између поређења као стилске фигуре и поредбених фразеологизама је у томе што се поређење као говорна и књижевна фигура ствара у тренутку говора или писања док се поредбени фразеологизми памте, репродукују и уклапају у контекст као готове, јединствене целине.

У овом раду спроведена је структурно-семантичка анализа оних фразеологизама који по свом основном структурном моделу спадају у поредбене (компаративне) глаголско-именичке фразеологизме, а у погледу опште семантике могу се сврстати у оне којима је конотирано кретање човека у просторним релацијама.

Грађу за рад чини око 30 ПОРЕДБЕНИХ ГЛАГОЛСКО-ИМЕНИЧКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА СА ЗНАЧЕЊЕМ КРЕТАЊА ПРИКУПЉЕНИХ ИЗ *Фразеолошког рјечника хрвајског или српског језика* (FRHJ), *Фразеолошког речника српског језика* Ђорђа Оташевића (ОТАШЕВИЋ 2012), из *Речника српскохрвајског књижевног језика* Матице српске (РМС), а неки примери су пронађени и у Електронском корпусу српског језика (КССЈ). Значења фразеологизама су углавном преузимања или парафразирана из извора.

Циљ рада је да се опише структура и семантика поредбених глаголско-именичких фразеологизама са општим категоријалним значењем човековог кретања. Пошто су извори за грађу ограничени углавном на већ постојеће речнике и пошто у новије време немамо обухватнијих, већих, вишетомних речника фразеологизама нити располажемо обимнијом фразеолошком грађом у којој би били забележени и новији фразеологизми, циљ рада није био да се напишу сви постојећи фразеологизми већ да се да преглед онога што постоји у речницима, а што се из савремене перспективе чини још увек актуелним, а затим да се изврши анализа на типичним примерима.

2. СТРУКТУРА ПОРЕДБЕНИХ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА. Поредбени фразеологизми (ПФ) који су у фокусу овог рада имају троделну структуру. Елементи њихове структуре су део који се пореди (А део или *comparandum*), поредбени везник као којим се обележава поредба (Б део или *comparatum*) и део са којим се пореди (Ц део или *tertium comparationis*) (МАТЕШИЋ 1978: 212). Такву структуру можемо изразити формулом А + Б (као) + Ц, нпр. *шрчи као зец*. У фокусу пажње су глаголско-именички фразеологизми, што значи да је *comparandum* исказан глаголом, а *tertium comparationis* именицом или неком именичком конструкцијом.

2.1. У структури једног типа ПФ део који се пореди није увек иста лексема. Такве ПФ не одликује „стабилност лексичког састава” што је једна од основних особина фразеологизама (ПЕТРОВИЋ 1989: 34). Међутим, њихов *comparatum* и *tertium comparationis* су увек исти и, у структури фразеологизма, нерашчлањиви. Они се, због тога, називају двочланим ПФ. У својој структури такви фразеологизми имају само два фиксна, стабилна елемента који чине фразеологизам (као + Ц), а да би испунили своју функцију поређења они се

увек придружују лексеми са којом се пореди тј. *comparandum* који је променљив и који зависи од колокацијског опсега поредбеног дела фразеологизма. На његовом месту могу стајати разне лексеме, нпр. фразеологизам *као луд* чији је колокацијски опсег врло широк, може да колоцира са низом лексема као што су *ишчајши*, *јуриши*, *ићи*, *возиши*, *смејаше се*, *учиши*, *радиши*, *израши*, *пожађаше* ...

Не постоји формална граница између двочланих и трочланих ПФ и понекад их је тешко разврстати, али без претходног истаживања (које би било неопходно) и сасвим условно, за потребе овог рада, у двочлане фразеологизме сврставамо оне фразеологизме који имају чврсту структуру у којој је *comparatum* поредбени везник *као*, а *tertium comparationis* именица или именичка конструкција, док на месту *comparatum* могу да се појаве више од три лексеме сличног или различитог значења које нису само видски парњаци или деривати једне лексеме. Овакве фразеологизме Матешић назива фразеологизмима „без компоненте (нулти тип)” (МАТЕШИЋ 1978: 214). Често је колокацијски опсег двочланих ПФ веома ограничен и у њега спадају углавном речи из исте лексичко-семантичке групе са сличним значењем, али их ипак сврставамо у двочлане због броја лексема са којима колоцирају. Нпр. фразеологизам *као без главе* може да колоцира са глаголима *биши*, *ходаши*, *ишчајши*, *јуриши*, *бежаше*, *срљаше*, *леишаше*, *возиши*; *као лав у кавезу* колоцира са глаголима *шеишаше*, *ходаши*, *кружиши*, *живеши*, *понацаши се*, *вришаше се*; *као љушком пожођен* колоцира са глаголима *одјуриши*, *побећи*, *доишчајши*, *иасиши*, *сручиши се*, *скочиши*; *као већар* колоцира са глаголима *ишчајши*, *јуриши*, *бежаше*, *леишаше*, *оиши*, *несишаше*, итд. Све ове и њима сличне фразеологизме, као што су нпр. фразеологизми *као без душе*, *као муве на мед*, *као мува без главе* и сл. који могу да колоцирају са више од три лексеме, сматрамо двочланим фразеологизмима.

2.2. Структура трочланих ПФ који су у корпусу овог рада одређује се према морфолошкој припадности речи у њима, а структурни тип према главној речи фразеологизма у синтаксичком смислу. Категоријална припадност, тј. категоријално значење се одређује према њиховој глобалној семантици. Анализирани фразеологизми структурно и категоријално спадају у глаголске ПФ са значењем човековог кретања, нпр. *јури као муња*, *иде као ћорава мачка* и сл.

Овако структурирани фразеологизми обично су рашчлањиви и њихови елементи могу да промене место. Између првог и другог дела фразеологизма може да се уметне нека лексема тако да нпр. фразеологизам *хода као по јајима* може бити проширен на следећи начин: *хода на штиклама као по јајима*, *хода ошрезно као по јајима* и сл. или нпр. фразеологизам *вуче се као љуж* проширујемо овако: *вуче се за њима као љуж*, *вуче се до краја као љуж* итд. У неким примерима може доћи и до промене места елемената унутар фразеологизма, нпр. *као љуж се вуче по кући*.

Будући да је у саставу свих група анализираних фразеологизама глаголска компонента, у многим примерима могу бити променљива њена граматичко-семантичка обележја, као што су време, лице, број, вид или род, што потврђују примери типа *ходаши као по јајима* (*ходам*, *ходају као по јајима*,

ходале смо као њо јајима) или рецимо *јролазији* / *јроћи* као *јоред јурској* *јробља* и други.

Ни могућност проширивања фразеолошке структуре нити варијабилност глаголског елемента датог фразеологизма не нарушава његову граматичко-семантичку структуру.¹

3. Структурни типови ПФ и семантика. У анализираним глаголским ПФ део који се пореди увек је глагол кретања. То је уједно и главни, структурни елемент фразеологизма и носилац опште семантике ПФ (док је именска компонента фразеологизирани део ПФ), при чему он задржава своје основно или секундарно значење, па због тога сви анализирани фразеологизми спадају у групу такозваних компонентних фразеологизама (Мршевић-Радовић 1987: 14).

У грађи су се појавили и фразеологизми са истим, односно сличним значењем. Ако два или три фразеологизма преносе сличан семантички садржај, а у њиховом саставу (Ц делу) је иста именска компонента, а неистоветна глаголска компонента сличног значења у првом делу, сматрамо их варијантним фразеологизмима, нпр. *долејтеји* као *бура* и *бануји* као *бура*. Варијантама се могу сматрати и они фразеологизми који конотирају сличан садржај, са истом лексичком компонентом у А делу, а синонимичним речима у Ц делу чије се значење у потпуности или делом поклапа. У нашој грађи је то случај са фразеологизмима који у једној варијанти, рецимо, имају хипероним, а у другој хипоним, нпр. *скијайи* се као *џлува кучка* и *скијайи* се као *џлув љас*². Ако је у саставу фразеологизама исти глагол у А делу, а различита именичка компонента или именичка структура у Ц делу са сличним значењем, сматрамо их синонимима, као и оне који су формиран од различитих лексема, а преносе врло блиска значења, нпр. *јурији* као *муња*, *јурији* као *зец*, *јирчаји* као *јушком* *јођођен*. То значи да се варијантни ПФ заснивају на истим сликама јер је део који се фразеологизира напроменљив, а синонимни ПФ се заснивају на различитим сликама јер се у њима мења део који се фразеологизира (MELVINGER 1984: 133–134). Варијантне форме фразеологизама наводимо иза косе црте, а синонимичне фразеологизме један испод другог. Фразеологизме са глаголском компонентом у којој варира видско обележје (дакле, појављују се у оба глаголска вида), сматрамо такође варијантним фразеологизмима.

Глагол који се пореди у фразеологизму задржава своје примарно или секундарно значење, док је део Ц са којим се пореди, тј. именичка компонента, носилац фразеологизације пошто је у датој фразеолошкој јединици њено значење у потпуности промењено, или је извучена само једна семантичка компонента из њеног значењског потенцијала (уп. рецимо *јурији* као *зец*).

Према структури Ц дела све глаголско-именичке ПФ са значењем кретања, могуће је груписати у више типова или структурних образаца: 1) на оне са једном именицом у номинативу, тип Гл + као + Им_{ном}; 2) на оне са именич-

¹ О томе како долази до варирања фразеологизама у контексту новина и како то може разградити сам фразеологизам писала је у оквиру своје студије о новинској фразеологији В. Петровић 1989.

² Лексеме *љас* и *кучка* у овим примерима сматрамо хиперонимом и хипонимом, мада оне могу бити и у кохипонимијском односу.

ком предлошко-падежном конструкцијом, тип Гл + као + Пред + Им_{зав.пад.}, као и 3) на оне са именичком и придевском компонентом, тип Гл + као + Прид + Им_{ном.}³

Постоје и типови са придевском синтагмом и клаузом у Ц делу, али они нису овом приликом обухваћени корпусом.

3.1. Првој, најбројнијој групи ПФ припадају они којима се углавном представља слика кретања супротстављеног по критеријуму интензитета ‘споро – брзо’ или по аудитивном критерију ‘тихо – бучно’, а када је више актера, учесника кретања, то је онда групно, уједначено, правилно кретање, као у неком низу. Постоји и ПФ у чијој је основи слика стања актера специфичног кретања, које се одвија невољно и незаинтересовано.

Такви концепти кретања моделовани су као ПФ, према структурном обрасцу (1):

Гл + као + Им_{ном.} Њих илуструју следећи примери⁴:

- *бануићи / долеићи као бура* „бучно и брзо банути, појавити се”,
- *улеићи као вихор* „врло брзо, ненадано банути, појавити се”,
- *ходаићи / њролазијићи као мува* „тихо, нечујно пролазити, ходати”,
- *ићи / њролазијићи као ѓуске* „ићи у реду, ићи један за другим”,
- *ићи / вући се као њуж* „ићи полако, врло споро се кретати”,
- *ходаићи као корњача* „споро се кретати”,
- *јуријићи као муња* „врло брзо се кретати, трчати”,
- *јуријићи / њрчајићи као зец* „врло брзо се кретати, трчати”,
- *њојуријићи / њолеићићи / излеићићи као сњрела* „потрчати што се најбрже може”,
- *њуићовајићи као кофер* „путовати без занимања за ствари и појаве око себе”,
- *вући се као црева* „ићи полако у дугом (отегнутом) реду”.

У овој групи, односно структурном типу фразеологизама, на месту елемента који се пореди (тј. дела А), појављују се глаголи *бануићи*, *долеићи*, *јуријићи*, *њојуријићи*, *ходаићи*, *ићи*, *њролазијићи*, *њолеићићи*, *улеићићи*, *излеићићи*, *њуићовајићи*, *њрчајићи* и *вући се*. То су најчешће глаголи кретања у свом примарном значењу, основни и/или деривирани. Глаголи деривирани од глагола *леићи*: *долеићи*, *излеићи*, *њолеићи* примарно означавају кретање птица, а секундарно означавају брзо кретање човека и у том значењу се налазе у анализираним ПФ *њолеићићи као сњрела*, *излеићићи као сњрела*, *улеићићи као вихор*, *долеићићи као бура*.

Што се тиче Ц дела ових ПФ, односно дела са којим се пореди, ту се појављују именице које можемо разврстати у лексичко-семантичке групе, а то су:

- природне појаве типа *веиџар*: *бура* и *вихор*,
- називи за животиње: *корњача*, *мува*, *ѓуске*, *њуж*, *зец*,
- предмети: *сњрела*, *кофер*,
- део тела: *црева*.

³ Скраћенице које се користе у раду: Гл – глагол, Им – именица, Им_{зав.пад.} – именица у зависном падежу, Им_{ном.} – именица у номинативу, Им_{ген.} – именица у генитиву, Им_{ак.} – именица у акузативу, Им_{лок.} – именица у локативу, Прид – придев, Пред – предлог.

⁴ Треба истаћи да је, међу анализираним примерима разврстаним у структурне типове, ово несумњиво најбројнији тип. То би се могло објаснити тиме што је такав модел основни, односно прототипичан за поредбене конструкције.

Кретање какво је означено анализираним ПФ поседује нека своја иманентна, доминантна обележја. Доминантне карактеристике према којима се формира и опште значење поредбених фразема ове групе јесу: брзо или споро, затим тихо, опрезно, пажљиво или бучно, ненадано кретање, као и кретање групе у реду и, коначно, специфично кретање које се може оквалификовати као незаинтересовано, безвољно.

Основни семантички садржај (или доминантно обележје) глаголског дела ових фразеологизама, или нека од његових потенцијалних сема, увек кореспондира са одређеним семантичким елементом поредбеног дела фразеологизма, што, у основи, омогућава да се дати глагол и именичка компонента уопште и уланчају у овом типу фразеологизама. Помоћу поредбеног дела фразеологизма спецификује се кретање и додатно се истичу, понекад чак и преувеличавају његове особине стварајући често једну хиперболисану слику (уп. нпр. *вуче се као њуж*).

Кретање се често пореди са ветром тј. са врстама јаког ветра, буром и вихором у фразеологизмима којима се означава брзо кретање: *улећети као вихор*, *долећети као бура*, *банути као бура*. Део А чине већином перфективни глаголи *улећети*, *долећети*, *банути*, којима се уједно сигнализира не само брзина него и изненадност нечијег доласка.

У поредбеном делу ПФ са значењем човековог кретања често се употребљавају називи за животиње, и то оне које су типични представници одређеног начина кретања са којим се упоређује човеково кретање. Брзо кретање зеца се код нас сматра прототипским брзим кретањем у свету животиња па се због тога веома брзо кретање човека упоређује са кретањем зеца у фразеологизмима: *јурићи као зец*, *ћрчати као зец*⁵. Доминантна сема у семантичком садржају глаголских лексема *јурићи* и *ћрчати* јесте 'брзо кретање', што је истовремено и један од квалификатора именског појма *зец*.

За пужа и корњачу се сматра да су типични представници животиња које се споро крећу па се због тога лексеме *њуж* и *корњача* појављују као поредбени део фразеологизама *ходаћи као корњача*, *ићи као њуж*, *вући се као њуж* којима се означава човеково споро кретање. Глаголи *ходаћи* и *ићи* су прототипски глаголи човековог кретања и неутрални су по обележју брзине кретања. Али једна од њихових потенцијалних сема у структури њиховог семског састава јесте брзина кретања (мања или већа) због чега могу да се комбинују са различитим прилозима да би означили брже или спорије кретање: *хода/иде брзо/споро* и због чега кретање које они означавају може да се пореди са спорим кретањем корњаче и пужа.

Кретање муве по некој површини (када не лети) за човека је нечујно, па се зато опрезно и тихо кретање пореди са кретањем муве по површини у фразеологизмима *ходаћи као мува*, *пролазити као мува*. Семе 'опрезно кретање' или 'тихо кретање' нису активне семе у примарном семантичком

⁵ Оно што се сматра типичним представником одређеног начина кретања у животињском свету не мора бити универзалија и може да се разликује од културе до културе. У немачком језику, на пример, у поредбеном фразеологизму са значењем брзог кретања јавља се лексема *ласица* па се каже *er läuft wie ein wiesel* „трчи као ласица” док се фразеологизам са лексемом *зец* у том значењу не користи.

садржају глагола *ходајѝи* и *йролазијѝи*, али су активирани при фразеологизацији наведених примера.

За кретање гусака је карактеристично да се, када су у групи, крећу у реду једна за другом па се отуд кретање људи упоређује са кретањем гусака у примерима *ићи као ђуске*, *йролазијѝи као ђуске*, како би се пренела слика кретања групе људи у низу. Сви глаголи који се јављају у структури ПФ са називима животиња имперфективног су вида.

Кретање у ПФ *вући се као црева* пореди се и са цревима као делом тела. Мотивација за настанак овог фразеологизма није сасвим јасна. Храна кроз црева пролази споро. Када се одмотају, црева су веома дугачка. Приликом израде кобасица обично се користе животињска црева која морају да се одмотају и веома полако навлаче на машину за пуњење, пуне и ређају једна за другим. То би могла бити мотивациона база датог ПФ, у чијој је основи слика спорог, дугог, вијугавог кретања.

Понекад се кретање може поредити и са кретањем предмета у примерима *йушовајѝи као кофер* у значењу ‘незаинтересовано кретање’ и *йолејѝејѝи као сйрела* и *йојуријѝи као сйрела* са значењем ‘потрчати што се најбрже може’, чији су иницијатори људи. У првом примеру мотивациона основа је јаснија: кофер као неживи, неми, непокретни предмет може бити само пратилац нечијег кретања, који при том не може испољити интересовање јер се не креће својом вољом већ вољом онога који га носи. Поређењем нечијег путовања са путовањем кофера спецификовано је на посебан начин то кретање. У друга два наведена примера кретање човека се упоређује са летом одапете стреле која се креће веома брзо и на тај начин се интензификује само кретање изражено глаголима који у свом лексичком садржају имају семе брзог кретања, *јуријѝи* у примарном, а *лејѝејѝи* у секундарном семантичком лику.

3.2. Овом другом (2) групом фразеологизама који су моделовани по обрасцу: Гл + као + Прид + Им_{ном}, где је *tertium comparationis* именичка синтагма састављена од конгруентне придевске одредбе и именице у номинативу, по правилу се преноси слика кретања без циља, без реда или врло спорог, невољног кретања. Носиоци таквих семантичких садржаја ПФ јесу придевске компоненте као детерминатори именица којима су иначе именоване животиње или неки други појмови (*војска*, *година*).

Њих илуструју следећи примери:

- *ићи као ћорава мачка* „ићи без плана, без циља”,
- *вући се / скијѝајѝи се као ђлува кучка / ђлув ѝас* „ићи без циља, тумарати”,
- *скијѝајѝи се / лујѝајѝи као јалови ѝас* „скитати се, лутати без циља”,
- *ићи као разбијена војска* „ићи у нереду”,
- *расујѝи се / разбећи се као ракова војска* „разићи се, побећи куд који, на све стране, без реда”,
- *корачајѝи као сийѝа ѝајѝка* „гегати се”,
- *вући се као йребијена мачка* „споро и невољно се кретати”,
- *вући се као ђладна година* „трајати врло дуго, споро ићи”.

На месту дела који се пореди у овој групи појављују се глаголи кретања *вући се*, *ићи*, *корачајѝи*, *лујѝајѝи*, *йроћи*, *расујѝи се*, *разбећи се*, *скијѝајѝи се*. Сви глаголи примарно означавају кретања.

Kao *tertium comparationis* у овој групи се налазе именичке синтагме састављене од придева и именице у којима придев детерминише именицу. Најчешће су то називи за животиње. Кретање без циља, лутање пореди се са кретањем ћораве мачке: *ићи као ћорава мачка*, глуве кучке: *вући се / скићати се као ђлува кучка*, глувог пса: *скићати се као ђлув ђас* и јаловог пса: *скићати се / лућати као јалови ђас*. Слабовидост и глувоћа утичу на дезоријентацију кретања, нарочито код животиња. Због тога се човеково кретање упоређује са кретањем ћораве мачке, глуве кучке и глувог пса да би се означило кретање без циља, неоријентисано кретање. Придев *јалов* у синтагми *јалов ђас* значи „неплодан”, али и „узалудан, некористан”. Као што је јалов пас некористан, некорисно и узалудно је кретање без циља, па је у мотивационој бази ПФ слика таквог кретања: *скићати се, лућати као јалов ђас*.

Разбијена војска се креће на све стране, без реда, као и ракови који се крећу обично уназад и без реда. Због тога се кретање у фразеологизмима *ићи као разбијена војска* и *расући се / разбићи се као ракова војска* упоређује са кретањем разбијене војске и ракове војске да би се означило кретање без реда, на све стране и кретање уназад, бежање.

Да би се означило успорено и невољно кретање, користи се поређење са кретањем пребијене мачке (*вући се као ђребијена мачка*) или поређење са гладном годином (*вући се као ђладна година*). Гладна година метафоризује гладног човека, односно доба глади, беде, сиромаштва које, ма колико да траје, човеку се увек чини да веома споро пролази, па је то послужило као мотивациона база за дати фразеологизам којим се управо преноси слика спорог и невољног кретања.

Поређење са кретањем сите патке која је због ситости још округлија и неспретније се креће: *ђега се као сити ђајка*, мотивисало је стварање ПФ са значењем врло отежаног и неравномерног кретања, гегања.

Скоро сви наведени фразеологизми имају и благу негативну конотацију.

3.3. Трећом групом (3) која је моделована по структурном обрасцу: Гл + као + Пред + Им_{зав.пад.} кретање је на посебне начине представљено, а може се уочити у некој мери сличност са првом групом. Концепти кретања су такви да ПФ осликавају могућа психофизиолошка стања или осећања (страх, радозналост, потпуно одсуство интересовања, безвољност, несигурност и сл.) човека као актера кретања, која могу бити изазвана, мотивисана и неким спољним фактором, па отуд у њима има лексичких компонената попут *вајпре, чуда, ђубилициђа, ђробља, ђирња, јаја, воде*.

Унутар ових фразеологизма на месту елемента са којим се пореди појављују се следеће именичке, предлошко-падежне конструкције:

- из + Им_{ген.}: *излеђеђи као из ђуђке* „брзо, нагло изађи”,
- на + Им_{ак.}: *ићи као на чудо* „ићи камо с великим занимањем; ићи у великом броју”⁶; *ићи као на ђубилициђе* „ићи без имало воље, нерасположен”,
- на + Им_{лок.}: *ићи као на крилима* „брзо ићи, журити, хитати”; *долеђеђи као на крилима* „врло брзо доћи, стићи”,

⁶ Овај ПФ има два различита значењска лика, што иначе није карактеристично за фразеолошке јединице. Такве семантичке интерпретације забележене су у ФРХЈ у оквиру одређених *чудо*.

- од + Им_{ген}: *бежати* као од *вајре* „бежати бојећи се велике опасности”,
- по + Им_{лок}: *ићи* / *ходати* као *по јајима* „пажљиво, бојажљиво ходати, ходати неспретно, спутано”; *ићи* као *по њрњу* „ићи врло опрезно”; *ићи* / *ходати* као *по води* „ходати несигурно”,
- поред + Им_{ген}: *пролазити* / *проћи* као *пored (крај, њокрај) њурскоџа џробља* „пролазити, проћи без поздрава, не обраћајући никакве пажње, посве незаинтересовано”.

На месту *comparanduma* у овим фразеологизмима најчешће се налази глагол *ићи*, а осим њега ту су и други глаголи кретања: *ходати*, *долећети*, *пролазити*, *проћи*, *бежати*, *излећети*. *Tertium comparationis* у наведеним примерима састоји се од предлога *на*, *по*, *пored*, *од*, *из* и именице која може бити уз предлоге *пored*, *од* и *из* у генитиву, уз предлог *на* у акузативу или локативу и уз предлог *по* у локативу. Овим фразеологизираним предлошко-падежним конструкцијама спецификује се начин кретања. То може бити брзо кретање (аблативног типа) које се одвија од неке тачке у простору, па су тако мотивисани ПФ у којима се кретање пореди са кретањем метка из пушке или удаљавањем од ватре⁷: *излећети* као *из њушке*, *бежати* као *од вајре*⁸. То може бити и брзо кретање адлативног типа када се пореди са брзим летом птица тј. летом на крилима: *долећети* као *на крилима*, као и са летом птица уопште помоћу крила, што значи да је то брзо, лако кретање: *ићи* као *на крилима*.

Као мотивациона база за ПФ *ићи* као *на чудо* послужила је слика кретања које се одвија када се настоји видети неко чудо, тј. натприродна или необична појава.

У ПФ кретање може бити представљено и као одлазак на губилиште, што значи без икакве жеље, воље актера тога чина (*ићи* као *на џубилиције*), а слика проласка поред некога или нечега, а да се при том не покаже заинтересованост за то, преноси се фразеологизмом *проћи* / *пролазити* као *пored (крај, њокрај) њурскоџа џробља*, где синтагма *њурско џробље* конотира нешто без икакве вредности и значаја за оног који пролази.

Конечно, фразеологизми у којима се кретање пореди са ходањем по нечему што је лако ломљиво (као *по јајима*), што је врло болно, непријатно (као *по њрњу*) или је нестално (као *по води*), конотирају опрезно или несигурно кретање.

4. СЕМАНТИЧКЕ ГРУПЕ ПФ СА ЗНАЧЕЊЕМ КРЕТАЊА. Имајући у виду опште категоријално значење свих поредбених фразеологизама са глаголском компонентом кретања, подвргнутих анализи, могуће је на крају објединити све ПФ по већ назначеним семантичким групама у оквиру структурних типова. Тако смо добили више група.

Највише примера смо забележили са ПФ којима је кретање представљено по критеријуму интензитета, тј. брзине кретања.

⁷ У нашу грађу нисмо уврстили фразеологизме типа *бежати* као *ђаво од крстиа*, *бежати* као *од куће* јер они конотирају избегавање или страх од некога/нечега, а не физичко кретање.

⁸ О фразеологизму *бежати* као *од вајре* пише и Д. Мршевић (2008: 190–191) и показује да је страх, односно ватра, изазивач овако усмереног кретања.

То су ПФ за представљање брзог кретања уопште: *ићи као на крилима*, *јурићи као муња*, *јурићи / шрчаји као зец*; за брзо кретање адлативног типа: *банући / долећићи као бура*, *долећићи као на крилима*, *улећићи као вихор*; за брзо кретање аблативног усмерења: *појурићи / полећићи / излећићи као сирела*, *излећићи као из њушке*, *бежатићи као од вајре*.

Њима насупрот издвајамо ПФ за представљање спорог кретања: *ићи / вући се као њуж*, *ходајићи као корњача*, *вући се као црева*, *вући се као пребјена мачка*, *вући се као гладна година*, односно тромог, спорог кретања: *кора-чајићи као сииа иаика*.

Посебну групу чине ПФ којима је људско кретање квалификовано на различите начине; пре свега, то је пажљиво, опрезно, несигурно или нечујно, тихо кретање: *ићи / ходајићи као по јајима*, *ићи као по шрњу*, *ићи / ходајићи као по води*, *ходајићи / пролазијићи као мува*.

ПФ којима се преноси слика бесциљног кретања, лутања су: *ићи као ћорав мачка*, *вући се / скијајићи се као злува кучка*, *злув иас*, *скијајићи се / лујајићи као јалови иас*.

Њима су блиски ПФ којима се на посебан начин квалификује кретање чији носиоци не показују вољу за кретањем, нити било какво интересовање или пажњу. Они су пасивни, и њихово кретање се одвија као под каквом прирудом: *ићи као на зублициће*, *пролазијићи / проћићи као поред / крај / око крај шурског гробља*, *пошовајићи као кофер*.

Само један ПФ носи значење усмереног, вољног кретања, чији актери испољавају велико интересовање за то кретање, у великом броју: *ићи као на чудо*.

Групно кретање, кретање у нeredу представљено је фразеологизмима: *ићи као разбијена војска*, *расујићи се / разбићи се као ракова војска*.

Једним фразеологизмом је представљено кретање групе у реду: *ићи / пролазијићи као зуске*.

Ако се глаголом у наведеним фразеологизмима обележава само кретање које није посебно спецификовано у смислу брзине кретања, циља, управљености и сл., онда га поредбени део спецификује. Глагол *ићи*, који се и најчешће јавља у анализираним примерима, прототипски је, необележен глагол кретања тако да он у поредбеним фразеологизмима бива спецификован помоћу поредбеног дела, нпр. у фразеологизму *ићи као њуж* у значењу „ићи полако”. Ако је сам глагол кретања спецификован као што је нпр. глагол *јурићи*, који означава веома брзо кретање, онда његово значење поредбени елеменат додатно интензивира, нпр. у фразеологизму *јури као муња* значење глагола се не спецификује јер је већ спецификовано, већ се поредбеним делом само појачава.

5. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. Наша грађа је показала како може бити концептуализовано људско кретање у поредбеној фразеологији српског језика. У анализи се пошло од основног структурног модела, а затим су издвојени структурни типови, тј. обрасци, и при том је извршена анализа лексичког састава, пре свега оних елемената који чине Ц део, као носилаца фразеологизације датих израза. Исто тако је на основу значења вршена и семантичка типологија фразеолошких јединица унутар уочена три структурна типа.

Највише примера је моделовано према првом структурном обрасцу Гл + као + Им_{ном} (*јурији као муња*), којим се покрива и више различитих семантичких група.

У анализираним ПФ поређења се заснивају на представама, схватањима, сликама природних појава, животиња и предмета који нас окружују. Слика кретања неких животиња најчешћа је мотивациона база за настанак анализираних фразеологизама. Као што је у уводном делу већ речено, исто или слично семантичко обележје глагола и именице омогућава да се они појаве скупа у анализираним ПФ који немају све особине правих фразема како тврди и Матешић (МАТЕШИЋ 1987). Њима се спецификује или истиче и појачава нека од особина кретања исказаног управним глаголом који као елеменат који се пореди не мења своје значење док се поредбени елеменат у процесу идиоматизације делимично или потпуно десемантизује уносећи у опште категоријално значење фразема најчешће само један семантички елемент, односно једну сему из свог укупног семског састава помоћу које се квалификује или интензивира значење управног глагола. Међутим, ови фразеологизми имају устаљену граматичку и лексичку структуру, семантички су јединствени, не формирају се у тренутку говора већ се користе као формиране целине, имају функцију једног реченичног члана и попут правих, односно типичних фразема, уклапају се и функционишу у укупном фразеолошком систему српског језика.

ИЗВОРИ

КССЈ: *Корпус савременог српског језика* (Душко Витас и сарадници) <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>> 20.03.2014.

ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј, 2012.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

*

FRHJ: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (ur. Josip Matešić). Zagreb: Školska knjiga, 1982.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана. *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српско-хрватском језику*. Београд: Филолошки факултет, 1987.

МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана. *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије – Чигоја штампа, 2008.

ПЕТРОВИЋ, Владислава. *Новинска фразеологија*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1989.

РУЖИЋ, Владислава. Концепт нестанка осликан фраземама српског језика. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LV/2 (2012): 94–103.

*

FINK-ARSOVSKI, Željka. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: Filozofski fakultet, 2002.

MATEŠIĆ, Josip. O poredbenom frazemu u hrvatskom jeziku. *Filologija* 8 (1978): 211–217.

MELVINGER, Jasna. Poredbeni frazemi. *Jezik* 5/XXXI (1984): 129–135.

Dušanka Vujović

COMPARATIVE VERBAL-NOMINAL PHRASEOLOGISMS
WITH THE MEANING OF MOTION IN THE SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

This paper presents the structure and semantics of around 30 comparative verbal-nominal phraseologisms with the meaning of human motion. We analyze only those phraseologisms which have three permanent elements in their structure: *comparandum* which is a verb that denotes motion primarily or secondarily, *comparatum* which is a comparative conjunction *kao* (like) and *tertium comparationis* which is the carrier of phraseologization and which occurs in the form of a noun, nominal phrase or nominal prepositional-case construction. Having in mind the general categorial meaning of the analyzed phraseologisms, we can say that they occur in the following meanings: fast motion (*ići kao na krilima*, *juriti kao munja*, *trčati kao zec* etc.), slow motion (*ići / vući se kao puž*, *vući se kao prebijena mačka* etc.), careful, quiet motion (*prolaziti kao muva*, *ići kao po trnju* etc.), aimless, careless motion (*ići kao ćorava mačka*, *vući se / skitati se kao gluva kučka / gluv pas* etc.), motion with great interest (*ići kao na čudo*), motion of a group in a line (*ići / prolaziti kao guske*), difficult, slow motion (*koračati kao sita patka*). The verb *go* (*ići*) is the most frequent one in the analyzed examples, which again confirms its central, prototypical position in the system of the verbs of motion. In the analyzed phraseologisms comparison is based on representations, understanding, images of natural phenomena, animals and objects that surround us. They specify or emphasize one of the features of motion expressed with the verb which, as an element which is compared, does not change its meaning, whereas the comparative element *tertium comparationis* in the process of idiomatization is partly or fully desemanticized and introduces into the general categorial meaning of the phraseme most often just one semantic element, i.e. one seme from its complete semic set with which it qualifies or intensifies the meaning of the main verb. These phraseologisms have a conventional grammatical and lexical structure, they are semantically unique, they are not formed at the moment of speech but are used as pre-made wholes, they have a function of a single sentence member and, like real, i.e. typical phraseologisms, fit into the total linguistic phraseological picture of the world.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dusankavujovic@sbb.rs

Страхиња Степанов

НОВИНСКИ КОМЕНТАР И АРГУМЕНТАЦИЈА: ОДНОС СЕМАНТИКЕ И СТРУКТУРЕ ТЕКСТА*

Рад се састоји из пет целина. У првој се целини жанровски и текстуално новински (редакцијски) коментар ситуира у оквирима публицистичког функционалног стила. У другој се говори о исказу (у тексту) и његовом пропозиционалном представљању, што ће послужити за увођење у расправу макропропозиције као основне јединице анализе у раду. Трећа се целина фокусира на појам аргументације; у четвртој се сегменту даје анализа (једног) редакцијског коментара из НИИ-а с описаних позиција лингвистике текста и Ван Дејкове теорије макропропозиција и суперструктура, те се утврђује веза између семантике (садржајне) стране текста и његове организације. У завршном сегменту се дају закључна разматрања.

Кључне речи: публицистички функционални стил, редакцијски коментар, макропропозиција, аргументација, суперструктура.

This paper consists of five sections. In the first section, newspaper/magazine editorial is situated – with respect to its genre and textual characteristics – within publicist (newspaper) functional style. In the second segment, utterance as a linguistic unit is being discussed (with respect to text as a complex unit) and correlated to the its propositional representation, which will serve as the introduction to the discussion of macro-propositions as the basic units of the analysis in this paper. The third section focuses on the concept of argumentation. In the fourth segment the author provides the analyses of an editorial from NIN, as described previously: from the text linguistics positions and Van Dijk's idea of macropropositions and superstructure. In the final segment the author gives concluding remarks.

Key words: journalistic functional style, editorial, macroproposition, argumentation, superstructure.

1. Увод. Предмет овог рада је текстуална анализа жанра редакцијског коментара (уводника) у недељнику НИИ. Редакцијски коментар је био и досад предметом анализа, пре свега у области новинске стилистике, фразеологије и типолошких (жанровских) испитивања (у области журналистике), али није спроведено такво истраживање које би у оквиру текстуалне/дискурсне лингвистике утврдило везу између семантичког и структурног нивоа овог новинског жанра. Отуда је циљ рада да се опише и анализира редакцијски коментар као текст с одређеном функцијом, тачније да се утврди поседује ли коментар инваријантну структуру (тзв. суперструктуру) аргументацијског типа и каква је веза те структуре са семантичком (садржајном) страном текста.¹ Зато ће се у другој целини пажња посветити пропозиционалним јединицама

* Рад урађен у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Када се каже семантичка (садржајна) страна текста, не мисли се на тему текста (оно о чему је текст), него се има на уму пропозиционална схема (тј. како се пропозиције уланчавају у тексту).

(анализе), а у трећој целини теорији аргументације, како би се, затим, успоставила корелација између семантичке (пропозиционалне) и структурне стране текста и, сходно томе, утврдило да ли заиста редакцијски коментар карактерише наведена структура.

Као терминологизован појам у журналистици (тзв. жанристици), коментар представља публицистички жанр чији је садржај (актуелна) вест² коју новинар својим тумачењем и аргументацијом покушава јасније представити читаоцима, и сам се, на тај начин, активно укључујући у решавање проблема. Он, „тумачећи узроке, разлоге, околности, отвара поглед на суштину, изоловане чињенице повезује у целину објашњења, и тако се приближава истини” (Ђурић 2003: 183).³ Дакле, јасно је да се коментар мора бавити нечим што је од значаја за читаоце, тј. за друштвену заједницу. Предмет коментарисања не мора бити само нова вест; може се радити и о нечему што је познато од раније, али на шта се заборавило или је (неоправдано) маргинализовано (није се довољно обратила пажња) и што новинар жели изнова проблематизовати, подсетити нас на то, из другачијег угла објаснити. Будући да је оријентисан на решавање одређеног проблема (или барем на упозоравање и истицање у чему је проблем), коментар би требало да буде убедљив, а та убедљивост коментара, тј. начин језичког творења и структурирања текста ради постизања тог ефекта убедљивости и јесте предмет овог рада.

2. О ИСКАЗУ У ТЕКСТУ – (МАКРО)ПРОПОЗИЦИОНАЛНА АНАЛИЗА. Да би се могла предузети текстуална анализа новинских коментара, тј. да би се могла утврдити аргументацијска схема у новинском коментару, потребно је разлучити оне сегменте текста који служе као еталон за језичку реализацију аргументацијског ланца од оних чија је улога у аргументацији минорна или потпуно неутрализована. У овом ће истраживању (методолшко) исходиште бити ситуирано у Ван Дејковом моделу семантичке обраде (разумевања и произвођења) текста (детаљније у: VAN DIJK 1977a; 1977b; 1977c; 1980; KINTSCH – VAN DIJK 1978; VAN DIJK – KINTSCH 1983).

За проучавање елемената аргументације најзначајнијим се чини Ван Дејков увид да су семантичке структуре организоване на више нивоа: почевши од тзв. микроструктура (микропропозиција) до макроструктура (макропропозиција), уз експлицирање правила која регулишу како се (теоријски) може објаснити транзиција с нижих ка вишим разинама. Дискурс (односно текст), како напомињу Кинч и Ван Дејк (KINTSCH – VAN DIJK 1978: 365), може се разумети као „површинска структура коју чини низ пропозиција”, иако (све) везе између пропозиција не морају бити површински остварене (и, по правилу, никад ни нису) и отуда изравно доступне, те их је нужно инферирати у процесу произвођења и разумевања текста (инференција је управо оно што се у Ван Дејковој (и Кинчовој) теорији поимања (разумевања/произво-

² „Основа за коментар је вест. Коментар се пише тек пошто се нешто догодило. (...) Вест мора бити значајна да би се коментарисала” (Тодоровић 2000: 175).

³ Исп. и Силићеву (2006: 78) дефиницију: „Коментар је осврт на текст, говор особе, културни, умјетнички, друштвени, политички или какав други актуални догађај. Одликује се једноставношћу излагања, точношћу (неконтекстуализираног) значења ријечи и тежњом за објективношћу изношења чињеница”.

ђења) текста издваја из дотадашње традиције текстуалних истраживања и, условно речено, статичког тумачења репрезентације у дискурсу/тексту). Пошто се анализа базира на екстракцији пропозиција (из текста) и конструисању макропропозиција, потребно је одредити шта се подразумева под појмом пропозиција. Како је у питању један од највише али и најразличитије употребљаваних термина у филозофији (логици), а потом и лингвистици, у овом се раду прихвата следећа дефиниција пропозиције:⁴

пропозиција је апстрактан теоријски конструкт, који се употребљава да би се идентификовало значење или оно што је исказано реченицом, контекстуално ограничено (говорником, местом, временом), и што се може описати истинским вредностима (VAN DIJK – KINTSCH 1983: 111).

Истовремено пропозиције нису само (предмет и) јединице лингвистичке и логичке анализе него су оне истовремено и когнитивне јединице – „концептуалне репрезентације могућих чињеница” (VAN DIJK – KINTSCH 1983: 125). У томе је и значај – за овај рад – издвајања пропозиција, а потом и формулисања макропропозиција којима ће се формирати аргументацијски ланац, јер (ре)конструисање чињеница (које фигурирају као елементи у аргументацији) зависи од пропозиционалне структуре.⁵

Ово је битно нагласити јер се у анализи новинског коментара и откривању подлежуће аргументацијске структуре полази – обрнутим редоследом – од издвајања (конструисања) пропозиција (пропозиционалних схема) које формирају макропропозиције да би се даљом семантичком редукцијом садржаја дошло до апстрактне, генерализујуће структуре текста.

Према Ван Дејку (VAN DIJK 1977с: 137) макроструктура одређене (реченичне/пропозиционалне) секвенце јесте нека врста *семантичке репрезентације*, тј. *макропропозиција*⁶ која се може извести на основу дубинских (подлежућих) микропропозиција неког текста (односно дискурса). Према томе, та макроструктура – изведена из садржаја једне или више пропозиција – представља „кондензат” одређеног броја (микро)садржаја односних микропропозиција. Дискурсну тему, тј. макропропозицију Ван Дејк дефинише као јединицу

⁴ Ван Дејк и Кинч (VAN DIJK – KINTSCH 1983: 110–112) упозоравају на мноштво (каткад међусобно крајње неподударних) дефиниција појма *пропозиција*, од интензионалног (конотирајућег) до екстензионалног (реферирајућег/денотирајућег) тумачења, што може довести до погрешног схватања читаве теорије; отуда се – у овом приступу – пропозиција треба разумети као „интензионална јединица, кореспондентна значењу реченице у лингвистици или концептуалној репрезентацији у когнитивизму” (VAN DIJK – KINTSCH 1983: 112).

⁵ „Не може се поуздано рећи какве су стратегије формирања пропозиција (...). Интуитивно, може се претпоставити да прво одређен број главних учесника бива идентификован, и притом су неки од њих фокусирани. Затим се анализирају биофизичке трансформације (крећање, дељење) које чине процесе, догађаје, стања у којима поменути учесници партиципирају (истовремено, могућно, утичући и на друге предмете и сл.). Па ипак, изгледа да је перцептивно примарнија промена света, измена својстава, саме радње него идентификација појединаца. Зато је и когнитивни фокус на предикату, те се чињеница приписује свету/ситуацији тек онда када је издвојен односни предикат.” (VAN DIJK – KINTSCH 1983: 128)

⁶ Концепт макропропозиција јесте најдетаљније разрађен у Ван Дејковом приступу, али сам термин (с нешто другачијим садржајем) потиче још из средине шездесетих, а увео га је у лингвистичка истраживања Бирвиш, говорећи о наративним структурама (уп. LOUWERSE – GRAESSER 2006: 426).

која одређује расподелу података у реченичном низу (секвенци) – *редукујући*, *органујући* и *кайеџоризујући* информације у тој секвенци.⁷ Да би се нека пропозиција могла одредити, тј. ‘реконструисати’ као дискурсна тема – неопходно је да (та пропозиција) хијерархијски организује концептуалну структуру дате секвенце. Макропропозиција не сме бити *ипројшћиа*, и због тога се захтева да односи закључивања буду директни, тј. непосредни.⁸ Дакле, уколико за одређени број реченица, односно за дату секвенцу треба одредити тему, она мора представљати *директни надређени концепти* датим секвенцијалним концептима. Семантичко мапирање између ова два (микро и макро) нивоа изводи се помоћу трију *макрооперација* (VAN DIJK 1977c: 143): (а) *брисања* или *селекције*, (б) *генерализације* и (с) *конструкције*, које редукују (у деривационо-инференцијалном поступку) информације из микропропозиција успостављајући тиме тзв. глобални ниво репрезентације.

3. ПОЈАМ АРГУМЕНТАЦИЈЕ И ЊЕН СТРУКТУРНИ МОДЕЛ. Као што је напоменуто у уводном делу, друго важно питање и ослонац анализе у овом раду је теорија аргументације. Аргументација као феномен предмет је различитих дисциплинарних и интердисциплинарних приступа. У филозофским и реторичким лексиконима и приручницима одреднице посвећене аргументацији заузимају много више простора и далеко се детаљније описују него у лингвистичким речницима (ако се уопште у њима и нађу) (NUSSBAUMER 1995: 6),⁹ но несумњиво је да је аргументација специфична врста језичког деловања, односно комуникацијски чин, који се издваја од других врста (чинова) на основу својих инхерентних својстава. Најзнаменитији антички реторичари – Квинтилијан и Цицерон – одредили су аргументацију „као процес којим нешто спорно постаје неспорно уз помоћ неспорних чињеница” (нав. према NUSSBAUMER 1995: 1): пропонент или опонент, дакле онај који аргументује *за* или *ипројшћив* (*pro et contra/confirmatio* vs. *reprehensio*), покушава убедити саговорника/аудиторијум да се сагласи с њим и усвоји/прихвати његово становиште. Емерен и Гротендорст (EEMEREN – GROOTENDORST 1984) истичу четири фундаменталне карактеристике аргументацијског типа дискурса – *екстернализованоси*, *функционализованоси*, *социјализованоси* и *дијалектичност*,¹⁰ дефинишући

⁷ Уп. – „Реченичне теме [sentential topics] одређују дистрибуцију информација у секвенцама реченица, док дискурсне теме *редукују*, *органују* и *кайеџоризују* семантичке информације дате секвенце као целине” (VAN DIJK 1977c: 132).

⁸ „Тема не сме бити сувише ОПШТА (...). Како би се дискурсна тема учинила што СПЕЦИФИЧНИЈОМ јака импликација [entailment] мора бити ДИРЕКТНА или следити НЕПОСРЕДНО ПОСЛЕ, тј. мора дефинисати најмањи СУПЕРСЕТ неког сета (скупине). Тај ћемо суперсет назвати НЕПОСРЕДНИ СУПЕРКОНЦЕПТ односног концепта. Тако је, примера ради, непосредан суперконцепт ‘куће’ – ‘зграда’” (VAN DIJK 1977c: 135).

⁹ Нусбаумер (NUSSBAUMER 1995: 6–7) наводи да филозофију, у проучавању феномена аргументације, највише интересује *мисаони процес* и како она (аргументација) утиче на *изградњу* и *развој знања*, док је за реторику аргументација најбитнији сегмент те вештине.

¹⁰ Под овим се појмовима подразумева следеће: (а) вербалним се средствима екстернализују разлике у мишљењу које у току комуникације доводе до аргументативних исказа; (б) аргументација има јасно одређену сврху у комуникацијском догађају (Попер је чак сматрао да је аргументативна заправо најважнија функција језика); (в) аргументација је не само комуникација него и *интеракција*, дакле *билатералан процес* у којем учествују (најмање) две особе; и (г) дијалектичност аргументацијске активности огледа се у томе што сваком од саговорника

аргументацију као „говорни чин који се састоји од исказа изречених ради оправдања (подршке) или порицања неког става, срчанутих тако да у одређеној дискусији убеде рационалног саговорника у одређено стајалиште сходно прихватљивости или неприхватљивости изреченог става” (EEMEREN – GROOTEN-DORST 1984: 18). Фивег (FIVEG 1987: 138) додаје да „кад неко говори, он мора бити у могућности да своје говорење и оправда. (...) Само на тај начин остаје дијалог рационалан, што у оптималном оспеку омогућује оправдавање теоријских и практичних тврдњи”.

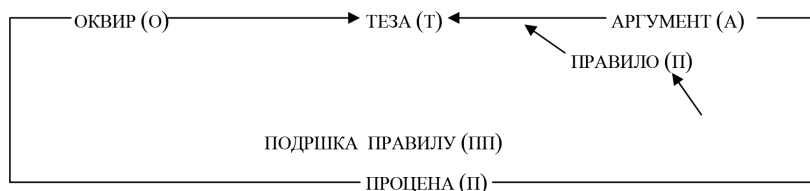
Према Стивену Тулмину, аргументацијски се процес састоји из шест делова: *теза* представља оно што говорник (онај који аргументује) образлаже и у шта жели уверити саговорника (аудиторијум). Да би обезбедио подршку за успешну реализацију свог циља, тј. да би што је могуће снажније подупро своју (још неприхваћену) тезу, говорник пружа одређене *аргументе*, надајући се да саговорник на основу њих може доћи до закључка који кореспондира с исказаном тезом. Међутим, пут од аргумен(а)та до закључка није аутоматски, него почива на одређеним *правилима*. Та би правила требало да обезбеде извођење закључка на основу датих аргумената, и она се могу представити упрошћено као логичка импликација „Ако А, онда Т”, односно „Т, јер А”.¹¹ Правило може имати (додатну) потврду у *подршци правила*, чија је улога да покаже како правило заиста важи/делује. Уколико се нека тврдња износи са мањом или већом вероватноћом, говорник неретко ту своју тврдњу (епистемички) модализује – као *врло вероватну*, *мало вероватну*, *могућну*, *извесну*, *сиђурну* и сл. На тај начин говорник се одређује према епистемичкој фундираности (верифицираности или верификабилности) неког твђења, односно он (*процењује* ту тезу. И напослетку, читав овај процес аргументовања остварује се у неком *оквиру*, тј. у тачно одређеној комуникацијској ситуацији.¹² Модел аргументацијског устројства *свакодневно*¹³ говора, тзв. класични Тулминов модел, може се представити следећим дијаграмом:

мора бити дозвољено да изнесе своје аргументе и контрааргументе (*pro et contra*) и тек након свих саслушаних исказа донесе закључак.

¹¹ О овом кондиционално-каузалном комплексу, у оквиру минималне текстуалне структуре (сложене трокомпоненте реченице), писала је у свом раду Вера Васић (2007). Ту су, на име, анализиране структуре типа: (a) Cond. Cl. + Sup. Cl. (*што је* + Caus. Cl. [*зашто* *чијо* + Pred.]) и (b) Cond. Cl. + Compl. Cl. (*што значи* + Caus. Cl. [*да* + Pred.]), које заправо представљају једну могућу синтаксичку варијанту управо наведене релације *аргументи* – *правило* – *закључак*. Ауторка (2007: 108) каже како се „између пропозиција формулисаних помоћу кондиционалне клаузе и каузалне и комплементне клаузе успоставља протазно-аподозни однос, и то ‘ако р, онда q’, али и ‘ако q, онда р’. Кондиционално-каузалним комплексом говорник може, дакле, образложити своју претпоставку (...), или условити, ограничити своју тврдњу (...)” Управо тај аспект образлагања или условљавања је оно што *правило* – када је експлицирано – уноси у ланац аргументације.

¹² Овome се моделу додаје и седми елемент, *изузетак*, и он представља одступање од правила, дакле појединачни случај за који не важи наведено правило.

¹³ За Тулмина је изузетно важно да истакне како се ради о *свакодневном* говору. Наиме, наспрам традиционалног (Аристотеловог) модела аргументације у логици (филозофској и математичкој), који су потпуно формализовани (деконтекстуализовани или конструисани), модел који Тулмин развија и који примењује у овом раду проистиче из свакодневног говора и представља процес аргументовања који је контекстуализован и у комуникацији остварен (или реално остварив). Његовим речима (Toulmin 2003: 10): „Али једна од ствари у које сам убеђен је да ће нам посматрање логице као *уопште* *јуриспруденције* и тестирање наших

Из свега реченог следи да, како *није извесно* да ће саговорник прихватити тезу (закључак), говорник управо због тога и предузима читав процес аргументисања.¹⁴ У сваком аргументацијском процесу аргументи који подупиру тезу морају бити *ојравдани*, тј. морају испуњавати одређене услове. Сваки аргументативни дискурс усмерен је од (стрaне) убеђивача (адресанта) према убеђиваном (адресату); циљ процеса је да се адресат убеди у неку тезу/закључак; та теза/закључак је нека пропозиција у чију валидност верује аргументатор (или се барем тако позиционира), а која је, с друге стране, реципијенту још увек „неприступачна”; да би убедио реципијента у ту тезу, аргументатор користи расположива средства – аргументе/чињенице, као и спремност¹⁵ реципијента да прихвати аргументацију. Поред два најважнија елемента (*аргументи* → *закључак*), уочава се и значај правила. Управо су ова три елемента међусобно најчвршће повезана, и само у њиховом садејству аргументација функционише. Правило је заправо у функцији *премошћавања* секвенце аргумент-закључак. Важно је напоменути да правило може бити представљено неком формулом математичке (формалне) логике, али такво аутоматско (механичко) пресликавање нпр. формуле *p*, *зайио* *цийо* *q* није и довољно да би оно корелирало између неког аргумента и закључка. Потребно је да то правило буде у *домeну* тог и таквог аргумента и на основу њега изведеног закључка, тј. да буде кохерентно с њима.¹⁶ Тиме се долази до *оквира* читавог процеса

идеја у ситуацијама *сйварне йраксе йроцене аржумeнаиѿа* (пре него инсистирање на филозофовим идеалима) омогућити стварање једне сасвим другачије слике од оне коју традиционално познајемо” (итал. аут.).

¹⁴ Оно што он (пошиљалац) верује да је тачно/истинито или, боље казано, оно у шта жели да убеди саговорника (како би и овај прихватио такав став, мишљење и сл.) очигледно није једнозначно (аутоматски) прихватљиво, тј. не постоји консензус, те аргументација функционише као средство којим ће оно што је *сйорно* (или *осйорено*) бити „преквалификовано” и добити статус *несйорноѿ*. При убеђивању, адресант „захтева”, тј. потребна му је пажња адресата, промишљање и, напослетку, суд (Toulmin 2003: 11). С друге стране, минимално очекивање критичког слушаоца (имплицитно) је формулисано у његовом захтеву да онај који износи тезу, пружи и ваљане доказе за такав став. Аргументација је, дакле, „*можућа* само онда када су јединке (субјекти) спремни да неком питању (проблему) приступе аргументативно и када облици друштвеног општења структурно подржавају овакав начин комуникативног савладавања проблема” (Kopperschmidt 1989: 14).

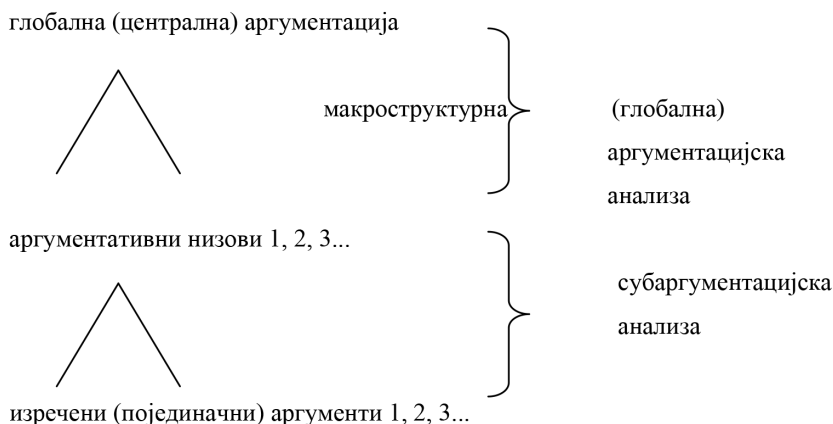
¹⁵ Под спремношћу се подразумева компетенција реципијента, тј. његова психичка, интелектуална (али и физичка) диспозиција да разуме оно што му говорник казује.

¹⁶ То је управо оно што смо описали као динамичност процеса аргументовања, односно променљивост (нестатичност) аргумената и тема. „Да ли премошћавање од чињеница ка закључку – а тиме и поспешивање убедљивости читаве аргументације – може бити успешно изведено, зависи од тога да ли (барем) три инстанце (Ч-чињенице, З-закључак и П-правило) формирају један кохерентан систем. Њихове прагматичко-семантичке компоненте овде су кључне, тј. три наведене компоненте морају бити прагматичко-семантички међусобно усклађене” (Wen 2001: 26).

аргументовања – тј. до чињенице да се сваки такав процес одвија на јасно одређеној (семантичко-)прагматичкој сцени, у којој владају одређене закономерности и релације.

Да ли се и како се остварује овај Тулминов аргументацијски модел у конкретной ситуацији, тј. у новинском коментару, биће приказано у даљој анализи. Но, већ се интуитивно може претпоставити да се Тулминов сложени модел неће готово никад (у таквом обиму) остварити, тј. да ће се процес свести на три најбитнија члана *аргументи* – *правило* – *ишеза* (па чак ће и један од та три најважнија елемента – *правило* – најчешће бити имплицитно, тј. невербализовано).¹⁷

Новински коментар, као аналитички тип текста, већ обимом и сложењом структуром, претпоставља комплексну организацију аргументације. Ради се заправо о развијеној аргументацији, коју чини више субаргументација. Свака од ових субаргументација представља компоненту у глобалној аргументативној структури и служи у реализацији тог глобалног чина. Овако сложеним структурама најефикасније се може приступити помоћу Копершмитовог модела аргументације (KOPPERSCHMIDT 1989: 206-228), што би схематски изгледало овако:

Да би се теорија аргументације могла применити у оваквој врсти анализе, нужно је прећи у домен лингвистике текста и фокусирати се на организацију текста. Другачије речено, досадашњи схематизирани модели аргументације (њихова језгрена логичка структура) огледају се у језику/тексту на различите начине: редослед (распоред) и број аргумената, остварени или неостварени делови аргументацијског ланца, имплицирани или експлицирани сегменти, али и они елементи текста који нису конституенти саме аргументације, све то обликује реализовану структуру, тј. посматрани текст. Бринкер

¹⁷ Ако се има у виду Аристотелово поимање закључивања, може се приметити да и он увиђа како се понекад у процесу аргументовања одређени елементи могу изоставити. Наиме, Аристотел долази до увида како је заправо ентимем „скраћени закључак коме се једна премиса изоставља и не исказује, али може да се допуни у мислима. (...) Заправо, ентимем је силлогизам, дедуктивна врста закључивања, али онај његов тип у коме је једна премиса изостављена” (PETROVIĆ 1995: 176).

(BRINKER 2005: 65–87, посебно 79–87) говори о тзв. развијању теме, разликујући дескриптивно, наративно, експликативно и, као последње, аргументацијско развијање теме, а слично размишљају и Хајнеман – Хајнеман (HEINEMANN – HEINEMANN 2002: 187–190), док П. Мразовић (2009: 748–753) даје нешто другачију поделу: информативни, нормативни, аргументативни, инструктивни и наративни текст, упозоравајући да ретко кад имамо посла с чистим типовима текста. Следећи Ван Дејка (VAN DIJK 1980: 108), као што је било речи о макропропозицијама (као семантичким глобални/ији/м структурама), можемо говорити и о глобалним, конвенционализованим структурама текста – *сујерсџрукџурама*. То су „схематске форме – састављене из функционалних категорија – које организују глобално значење текста” (VAN DIJK 1980: 108–109), а које могу утицати и на макропропозиције, тј. на садржај поруке (текста).

У анализи која следи покушаће се утврдити како кореспондирају семантичка и структурна глобална форма текста, тј. какав је однос између макропропозиција и суперструктуре новинског коментара.

4. ПРИМЕР АНАЛИЗЕ. У редакцијском коментару из НИН-а, под насловом *Месечина над српском елијом*,¹⁸ провериће се – користећи се Ван Дејковом теоријом – колико је фундиран онтолошки статус публицистичког жанра коментара и како се може додатно такав статус поткрепити на основу једне овакве анализе. Прво ће бити издвојене све пропозиције коментара, на основу реченичне делимитираности у тексту:

Пропозиције у коментару (K1) *Месечина над српском елијом*:

s1 – Дакле у божићно подне палим свој хрватски радио-телевизор и што видим?

s2 – Горан Бреговић у бијелом одијелу удара по некој мјешини.

s3 – А крај њега српски трубачи и српски пјевачи у српским ношњама на перфектном српском пјевају ‘Месечина, месечина јооој, јооој’, па додају ‘Са небеса зрак пробија, нико не зна шта то сија!’ Да, на Божић! Усред државне телевизије”.

s4 – Нико од домаћих новинара није приметио да је ексјугословенски музичар Горан Бреговић и његов *Оркесџар за свадбе и сахране* одржао божићни концерт у једној од највећих католичких светиња, цркви Светог Фрање у Асизију.

s5 – Али један од најбољих хрватских кolumnиста то јесте приметио пошто је тај концерт на велики празник преносила Хрватска државна телевизија и то употребио за духовито поигравање са католичким и великохрватским пуританцима који су ето доживели да благодане проводе са „распојасаним цезерима с Мораву” и да им још такво брутално изненађење приреде чувари и следбеници светог Фрање Асишког.

s6 – Али ово није пригодна празнична прича у њој неће бити речи о Богу и поданицима његовог царства, екуменским дијалозима и политичким раздорима, нити о српско-хрватским односима које су некада давно поделили службеници Господа Бога...

s7 – Није реч ни о толеранцији о којој се некако ритуално говори уочи Нове године и Божића, да би већ на крају двонедељног славља грађане почели да хватају мамурлук и зла воља.

s8 – Овде је пре реч о нечему сасвим једноставном – шта ће Месечина у Асизију на Божић?

¹⁸ Новински коментар је објављен 5. I 2006. у НИН-у, бр. 2871.

s9 – Како се то догодило да трубачи, са којима се Срби срећу само под озбиљним дејством малигана, постану предмет одушевљења у главним престоницама европске културе и духовности.

s10 – Је ли то доказ неке европске декаденције или можда наших заблуда да ништа одавде не може да буде прихваћено осим хашких оптуженика?

s11 – Хоће ли ико објаснити збуњеним и равнодушним грађанима шта се то из Србије у свету прихвата и зашто?

s12 – Или зашто се уметници или дела које на Западу имају велики успех у београдским елитама примају са презиром?

s13 – Самопроглашени интелектуални крем Београда, који је убедио себе да је Марко Видојковић најбољи писац у Србији, а Милутин Петровић режисер коме се диви свет (али о томе још није обавештен), вероватно мисли да су озбиљни успеси Кустуричаних филмова или овдашње етномузике само крунски доказ да свет на нас гледа као на неку врсту културног сафарија који им омогућава да повремено побегну из удобних и досадних живота у балканску дивљину и некажњено се врате.

s14 – Све што се ослања на традицију, сваки сеоски мотив, сваки приказ сеоске цркве, куће у којој се нађу јабуке на ормару а живина у дворишту, све то нужно подсећа на Милошевића, ратне злочине и катарзу без које нема просперитета и будућности.

s15 – Ако би још неки момци заиграли коло, ту би већ хашки истражитељи морали да превентивно реагују.

s16 – То банално убеђење да ништа одавде не може бити успешно у свету и да све из света мора бити успешно овде, некако је постало златно правило савремене Србије.

s17 – Гледајући на савремену уметност, културу и политику кроз дурбин политичке коректности, сваки опскурни концептуалиста ће лако постати икона овдашње елите али ће носити трауме човека којег прихватају мондијалисти али не и свет.

s18 – Није довољно да прекопирасте неку од провокација са венецијанских бијенала или других изложби (измет пакован у конзерви, угаљ који пробија зид, каменовање папе...) и прелијете их са шаком српских симбола, па да доживите светски успех.

s19 – „Та ваша савремена уметност ми делује као нека бледа пародија на некадашње велике провокације, које су биле скандалозне и истовремено уметнички значајне.

s20 – Ово је као када неко покушава да прави Ворхолове постере са Јеленом Карлеушом, слушао сам у Лондону Љиљану Петровић, невероватну цез или соул певачицу на сјајном концерту, али сам чуо да је овде певала по кафанама а затим схватила да ту нема шта да тражи.

s21 – То је стварно невероватно!”, рекао је један амерички уметник на привременом боравку у Србији.

s22 – Није дакле довољно да имате Хендриксову гитару и да узимате дроге које је он користио да би вас прогласили за великог гитаристу, не треба вам дупли бурбон на столу и кохиба у руци да би неко помислио да сте српски великан цеза.

s23 – Те провинцијалне навике само говоре о драматичним заблудама овдашње елите, ако она у друштву закованом за подземље уопште постоји.

s24 – Готово сви овдашњи медији су пуни великих стручњака за Косово који не знају ни реч албанског језика нити прате тамошње медије и културна збивања, не можете да живите од правних стручњака који су се прославили пла-

гирањем докторских дисертација или тешким расправама о искушењима самоуправљања, као ни од новинарских громада који још не знају да ипак постоји нека разлика између клетве и клевете, транзитне или транзиционе земље, а своје колеге још питају да ли и ове године Божић пада 7. јануара.

s25 – О политичарима не би ваљало причати током великог поста, када се верници уздржавају од тешких речи.

s26 – Таква, оперетска елита не може да нанесе велико зло друштву, али може да га остави у неком од европских магацина где се иначе остављају бескорисне и изношене ствари.

s27 – Зато би неко ипак морао да се усуди да каже како се 90 одсто најбољих цезера сваке године окупи у Гучи (не у Гучију), као и да Мокра гора може да послужи као образац како се свету може нешто понудити и без завртања руку али уз употребу мозга.

s28 – О оним клинцима који седе у централама Мотороле, Мајкрософта или Сименса, неки други пут.

Објашњење извођења макропропозиција. Новински је текст ортографски (већ) подељен на реченице на основу чијих се пропозиционалних садржаја изводе макропропозиције. У првом параграфу четири реченице (s1, s2, s3 и s5) творе једну макропропозицију. Макропропозиција p1 добија се елиминацијом оних података који даље у тексту неће фигурирати или који неће послужити за извођење неке друге макропропозиције (нпр. наслов песме *Месечина, месечина јооој, јооој*’ као и стихови *Са небеса зрак њробија, нико не зна џија њо сија!*, или пак временско-месни циркумстанцијални подаци *Да, на Божић! Усред државне њтелевизије* – све ово бива изостављено при формулисању макропропозиције p1), што значи да макрооперације, у творењу односног апстрактног семантичког модела, имају „увид” и у оно што је претходећа али и у оно што потоња информација; пошто је садржај p1 већ садржан у деловима ових реченичних пропозиција нема потребе за другим макрооперацијама него се све своди на брисање. Друга макропропозиција p2 добија се, такође, само брисањем оних података који неће бити релевантни у даљој интерпретацији текста. Трећа се макропропозиција p3 конституише на основу пропозиционалног садржаја s6 и s7 и то уз помоћ макрооперација брисања и уопштавања. Сама макропропозиција p3 има метатекстуални карактер јер не сажима семантички садржај који реферише о ономе о чему се говори у новинском тексту, него даје екстерни коментар о чему текст није, односно јесте. Макропропозиција p3 не садржи појединачне номиналне изразе чији концепти упућују на крајње озбиљну (или комплексну) тематику (*о Боју и њоданицима његовог царсџва, екуменским дијалозима и њолиџичким раздорима, о срјско-хрвајским односима* итд.), него се они макрооперацијом генерализације сажимају у *сериозне њеме*. Остали се подаци, небитни за обраду и разумевање текста, бришу и не појављују се више у макропропозицији. Из пропозиционалног садржаја реченица s8, s9, s10, s11 и s12, које су синтаксички исказане као (реторичка) питања, образује се реплика на претходну макропропозицију p3, јер макропропозиција p4 – опет метатекстуалне природе – нуди одговор на питање о чему ће говорити новински коментар. И макропропозиција p4 се изводи помоћу операција брисања и уопштавања. Макропропозиција p5 изводи се коришћењем две макрооперације – брисањем

података и уопштавањем; наиме, бришу се појединачна имена (уметника) која су и поменути не ради истицања њихове индивидуалности него симболички (као репрезентаната две, пре свега, политичко-идеолошке концепције), чиме се добија слика два света (који одговарају двама доминантним идеолошким концептима – прозападном и антизападном), док се уопштавање огледа у преласку с две уметности (филм и музика) на универзални уметнички план. Пропозиционални садржаји s14 и s15 даље илуструју какав је резон и став интелектуалне елите, што води оформљењу макропропозиције p6, опет кориштењем ових двају макрооперацијских поступака. Садржински се претходним двама макропропозицијама приклања и наредна p7, у којој се експлицира шта је оно што „београдска елита” цени и високо вреднује – само оно што долази са Запада и што нема „натрухе” домаћег и традиционалног карактера. Пропозиционални садржаји s19, s20 и s21 воде ка макропропозицији p8, која говори о томе за чим се поводи наша елита и шта је врхунско уметничко по њиховом мишљењу. Из трију реченица s22, s23 и s25 може се издвојити макропропозиционални садржај p9, који предочава слику о површној елити, фасцинираној искључиво модним, пролазним, краткотрајним, површним и периферним појавама, док се партикуларна својстава појединачних енитета (исказаних именским изразима), при формулисању p9, бришу и уопштавају. Исте се макрооперације предузимају и при издвајању макропропозиције p10, која сажима критику не више усмерену искључиво на културну елиту него уопште на све који се (само)проглашавају за велике стручњаке и свезналице. Наредна макропропозиција p11 настаје искључиво брисањем одређених података из пропозиционалног садржаја реченице s26. Последња макропропозиција p12 настаје, за разлику од претходних, извођењем, први пут, свих трију макрооперација, и тако се добија новински коментар сведен на 12 макропропозиција (првог нивоа).

<i>input: садржај реченица (s)</i>	<i>макро-операције</i>	<i>макропропозиције првог нивоа (pⁿ)</i>
s1, s2, s3, s5	брисање	p ⁿ¹ 1 – Хрватски новинар је приметио наступ Бреговића у Асизију.
s4	брисање	p ⁿ¹ 2 – Српски новинари нису приметили наступ Бреговића у иностранству.
s6, s7	брисање и уопштавање	p ⁿ¹ 3 – У чланку се неће говорити о крајње сериозним темама.
s8, s9, s10, s11, s12	брисање и уопштавање	p ⁿ¹ 4 – У чланку ће се говорити о правој српској уметности која бива занемарена.
s13	брисање и уопштавање	p ⁿ¹ 5 – Интелектуални крем Београда сматра да је права (вредна) уметност она коју репрезентују западно оријентисани, антитрадиционалистички уметници.
s14, s15	брисање и уопштавање	p ⁿ¹ 6 – Они сматрају и да српска традиционална култура за Европу представља само неку врсту културног егзотизма и назадности, и у њој не види ништа вредно.
s16, s17, s18	брисање и уопштавање	p ⁿ¹ 7 – За српску интелектуалну и културну елиту добро је само оно што долази са Запада, а оно што је домаће не ваља.

s19, s20, s21	брисање и уопштавање	p ⁿ¹⁸ – Наша савремена уметност само опонаша неке западњачке навике и далеко је од квалитета и међународног значаја.
s22, s23, s25	брисање и уопштавање	p ⁿ¹⁹ – Наша елита има провинцијалну нарав.
s24	брисање и уопштавање	p ⁿ¹¹⁰ – Код нас се многи припадници тзв. елите издају за експерте, а заправо ништа не знају.
s26	брисање	p ⁿ¹¹¹ – Таква елита може нанети велику штету држави.
s27, s28	брисање, уопштавање, конструисање	p ⁿ¹¹² – Треба се окренути правим, националним, вредним стварима.

Редукција суме пропозиционалних садржаја на 12 макропропозиција првог нивоа (pⁿ¹) олакшава манипулисање значењским нивоом текста, али и доприноси уочавању поступака у погледу организације текста и развијања основне (глобалне) теме текста. Да би се дошло до централне теме текста, али и уочило како су ове макропропозиције међусобно повезане и условљене, потребно је укључити у интерпретацију и сâм наслов текста, као једно (заправо, главно) од тзв. проминентних делова текста (уз поднаслов, уводну и завршну реченицу текста и сл.), која дају не само семантичке него и структурне оријентире у кретању кроз текст.

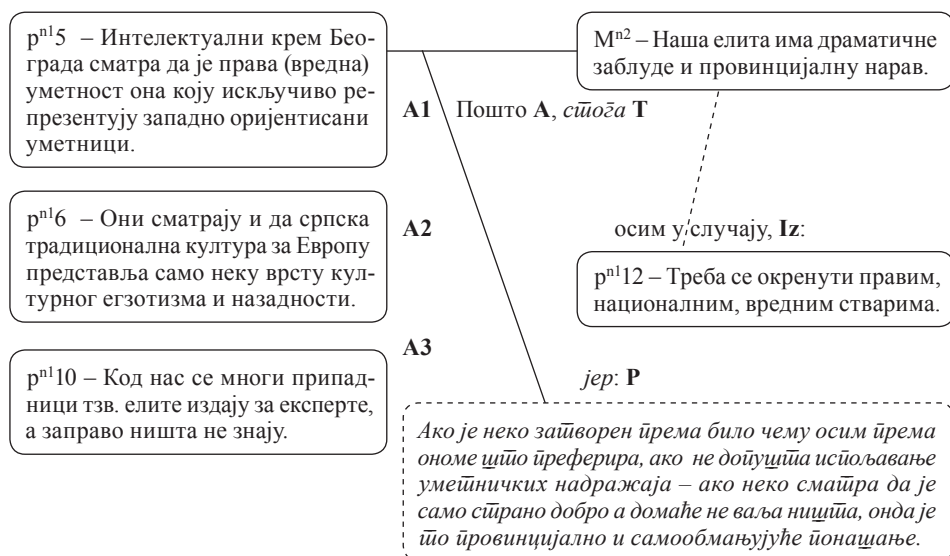
Формирајући, значи, макропропозиционалну схему другог нивоа (pⁿ²), прво се, свакако, могу елиминисати оне макропропозиције с pⁿ¹ нивоа које немају садржински него оријентациони карактер: pⁿ¹³ и pⁿ¹⁴. То су, како је речено, макропропозиције које имају екстрадијегетску или метадијегетску природу, превасходно експликативну службу, а не тематско-еволутивну, јер се помоћу њих читаоцу скреће пажња у којем ће се правцу наратија даље развијати, те се, као недијегетске, аутоматски изостављају из даље обраде. Тренутно остају по страни и финалне макропропозиције pⁿ¹¹¹ и pⁿ¹¹²; оне ће бити доцније предмет кратког осврта. Остале макропропозиције, укључивши и наслов (pⁿ¹⁰), служе за конструисање макропропозиционалне схеме другог нивоа.

Функција је наслова да привуче пажњу читалаца али и да тематизује оно о чему ће се у чланку говорити, те уопште истакне (контекстуализује) коментар у датом часопису. Јасно је да су информативна и експресивна компонента најрелевантнија обележја наслова (уз, дакако, економичност), као и да се у зависности од тога која од ове две карактеристике однесе превагу, може добити крајње сензационалистички (таблоидни) или пак „суви”, готово таксативни наслов. Из наслова *Месечина над српском елијом* може се претпоставити да је тема уводника *српска елија*, но управна реч *месечина* оставља недоумицу о томе како је заправо та елита оквалификована. Вероватна прва асоцијација на помињање *месечине* је *Месечева свейлоси, обасјаноси, освейљеноси, исйакнуиоси* и сл., али већ после прочитаног увода читалац открива да се ова лексема односи на наслов познате песме Горана Бреговића *Месечина, месечина...* и да је значење читаве синтагме из наслова битно супротно спрам очекиваног. Дакле, у наслову је аутор користећи метонимију (дело – аутор дела) постигао ефекат интригантности, што, међутим,

читаоца тек уводи у ширу *pars pro toto* семантичку трансформацију, јер лексема *месечина* „заступајући” Г. Бреговића има функцију да репрезентује, јасно је из текста, све што припада српској уметности (или култури) са доминантном етно-цртом. Из овога се види да је наслов не само изразито експресиван него и да битно учествује у разумевању текста и извођењу глобалне теме текста.

Даље, у каквој су вези преостале макропропозиције првог нивоа? Чини се да се све групишу око p^{n19} , и да је то заправо централна макропропозиција текста, што би било и у складу с насловом текста. Макропропозиције $p^{n15}/p^{n17^{19}}$ и p^{n16} директно, а p^{n18} индиректно (преко описа савремене уметности коју једина домаћа елита поштује) описују спрску елиту као помодарску, затворену за све што није по њеном укусу, мондијалистичку... Томе се прикључују и уводне две макропропозиције p^{n11} и p^{n12} , које – када се корпус оних који се убрајају у елиту прошири и на новинаре – такође говоре о духу затворености те елите, јер наши новинари (за разлику од хрватских) уопште не примећују, или ако примећују, не извештавају о томе где су наши познати уметници/„уметници” наступали за Нову годину. Слично овим двома функционише и макропропозиција p^{n10} , јер се новинари „раскринкавају” као незналице, иако се самопромовишу у експерте и стручњаке за сва могућа питања.

Из овакве структуре може се сада деривирати и главна макропропозиција коментара: *Наша елиџа има драматичне заблуде и љровинџијалну нарав*. Ако се пажљиве промотре односи који владају између p^{n11} , p^{n12} , p^{n15}/p^{n17} , p^{n16} , p^{n18} и p^{n10} , с једне стране, и p^{n19} , с друге, онда се показује да је коментар организован као аргументација:

¹⁹ Ове ћемо две макропропозиције тако бележити јер им је садржај подударан и, када се елиминишу они подаци који нису неопходни за даљу обраду, уносе истоветну информацију као инпут у наредни циклус информационе редукције, разумевања и интерпретације.

Уочава се, дакле, да макропропозиције²⁰ pⁿ¹1, pⁿ¹2, pⁿ¹5/pⁿ¹7, pⁿ¹6, pⁿ¹8 и pⁿ¹10 функционишу као аргументи, док pⁿ¹9 фигурира као глобална тема текста (означено као макропропозиција другог нивоа Mⁿ²) и, уједно, закључак у аргументацијском процесу. То су, како је напоменуто у прегледу ставова везаних за тзв. свакодневну аргументацију, два централна (и нужна) елемента сваке аргументације. Такође, опет како је претходно казано, изостаје правило, иако је реч о експлицитном конективном елементу, који повезује аргумент(е) са закључком (што је у схеми назначено испрекиданим оквиром у коме је вербализован садржај могућег правила који повезује такве аргументе са добијеним закључком). Тиме се долази и до финалних макропропозиција pⁿ¹11 и pⁿ¹12. Ова последња pⁿ¹12 се може уврстити у аргументацију тако што ће јој се приписати вредност *изузетика* или контрааргумента, што значи да, ако је она на снази, онда је инхибиран процес који доводи до онаквог закључка. На крају, ван овог оквира остаје pⁿ¹11, али се, с друге стране, јавља као претпоставка и упозорење на основу управо донесеног закључка о природи елите, те се може рећи да Mⁿ² и pⁿ¹11 оформљују свој (другостепени) микроаргументацијски ланац, али тако што сада Mⁿ² преузима, у складу с рекурзивном природом макрооперација, улогу аргумента, а pⁿ¹11 закључка-упозорења. Тако се и окончава процес семантичке редукције и компресије текста, и своди на минимални (макро)пропозиционални оквир који предочава суштину коментара.

5. Закључак. Аргументација се у овом раду посматра доминантно из угла прагматике, а то је стога што свака аргументација представља *језичко деловање (чињење)*, односно изводи се *језичким средствима* одређеног кода (језичког система) и конституише комуникацијски догађај у који су укључени говорник (емитент) и саговорник/аудиторијум (реципијент).

Структура одређеног типа текста (у овом случају – коментара) требало би да садржи одређене инваријантне елементе како би се за њу могло рећи да представља одређени тип. Полазећи од Тулминовог схватања, заузет је став да аргументацијски процес садржи следеће елементе: аргумент – правило (уз подршку правилу) – закључак/теза (уз евентуални изузетак и процену). Наравно, вербализовање („површинско” реализовање) *свих* наведених конституената по правилу је врло ретко, чак изузетно. То ипак (никако) не значи да је такав коментар мање веродостојан и аргументацијски несавршен. Наведени елементи, који у тексту остају нереализовани, подразумевају се и њиховим би се експлицирањем често више изгубило него добило: то не би допринело убедљивости, али би на другој страни могло залихосно (и стилски) преоптеретити текст и учинити га тако мање ефикасним (тј. умањити жељени перлокуциони ефекат).

Будући да је текст и сам семантичка јединица (HALLIDAY – HASAN 1976) вишег ранга, и јединице нижег ранга су семантичког типа: дакле, пропозиције, а не реченице. Након што је текст рашчлањен на пропозиционалне јединице, оне су затим употребљене за реконституицију текста (на основу тзв.

²⁰ У приказаној је схеми било нужно поједноставити приказ свих аргумената, тако да су изостављени pⁿ¹1 и pⁿ¹2, али и они свакако припадају аргументацијском ланцу.

макрооперација), конституишући (конструишући) веће пропозиционалне комплексе – макропропозиције. Такви семантички комплекси (макропропозиције) потом се устројавају и међусобно повезују на одређен начин. Утврђено је да принцип њиховог повезивања аргументацијски, што, последично, даје читавом новинском коментару обележје аргументацијске структуре. Дакле, пропозиционална анализа има два циља – примарни и секундарни. Секундарним се циљем обезбеђује рашчлањивање текста на значењске јединице ниже разине, док је примарни циљ утврђивање глобалног значења али и суперструктуре (која се, опет, може утврдити једино након што је секундарни циљ испуњен), тј. онога што Бринкер (BRINKER 2005) назива *Themeentfaltung*, дакле начина развијања теме.

Анализа је показала, као прво, да се од пет елемената Тулминовог аргументацијског модела, врло ретко, заправо, изузетно, сви вербализују у коментару. Два централна елемента – аргумент и закључак (теза) – по правилу су експлицирани. То је са *сйрукйурне* стране очекивано и логично, а с *йублицисийичке* оправдано, јер та два елемента чине окосницу новинског чланка и читаоци очекују да добију одређене чињенице. Правило као трећи елемент Тулминовог система, који има функцију *йремошћавана*, односно повезивања аргумената и закључка, и овде најчешће изостаје, јер је сваки коментар контекстуализован, а вест, која је предмет коментара, значајна и (најчешће) актуелна, те се претпоставља и да је позната читаоцима, па стога није потребно да се веза између аргумента и закључка искаже правилом. Дакле, новинар се ослања на опште и пресупонирано знање (које је увек присутно у комуникацији). С друге стране, невербализовање правила може бити и (јесте) стратегија самог новинара којом ће довести у везу одређене аргументе и закључак, неексплициравши спону и тако повезати одређене феномене без објашњења. А то је управо и жанровска карактеристика коментара који оставља читаоцу могућност другачијих интерпретација. Потенцијалне разлике у тумачењу почивају на амбивитету и алузијама које настају (између осталог) и невербализовањем свих елемената у аргументацијском ланцу.

Тиме долазимо до закључка да је упрошћена схема аргументације примерена опису новинског коментара, тј. да елементи *аргументи* – *йтеза/закључак*, чине *консйанйно* (*инваријанйно*) у структури коментара, управо из наведених разлога – коментар има јасно дефинисану улогу у новинама: традиција штампе позиционирала га је врло високо међу публицистичким врстама и одредила му сврху, примарни циљ – да објашњава и утиче на разумевање одређених (релевантних) феномена и појава у друштву. Овако мотивисан и жанровски условљен, коментар „захтева” од новинара убедљивост, уверљивост, поузданост и веродостојност дедуктивног процеса која се постиже логичком консеквентношћу.²¹ Логичка доследност остварива је само уколико новинар примењује одређену стратегију – а то је консеквентан след аргументације, који се остварује, закључили смо, у анализираном коментару.

Теза (односно закључак) може бити, како смо видели, позиционирана у наслову. На основу тога може се закључити да је наслов – као текстуално

²¹ Наглашава се дедуктивни процес и консеквентност јер веродостојност (и поузданост) зависе не само од логичке доследности него и од података на основу којих се гради аргументацијска схема.

јака позиција – полифункционалан. Наслов не само да привлачи пажњу читалаца и уоквирује чланак него „активно” учествује у његовој аргументацијској структури (по чему се разликује од сензационалистичких наслова жуте штампе). Аргументи које подупиру тезу могу се остварити или реконструсати као појединачне (микро)пропозиције или као изведене макропропозиције. Њих најчешће налазимо у централном делу чланка. На другој страни, уводни део коментара (лид) састављен је, по правилу, од пропозиција које контекстуализују тему чланка и које имају функцију ситуирања чланка.

Показало се да подаци добивени интерпретацијом могу објаснити устројство коментара и да (у лотмановском духу) попут романа, докумената или молићве (или оџласа) коментар заправо реализује културну функцију и да преноси одређено целиовићо значење (LOTMAN 1976).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ВАСИЋ, Вера. Кондиционално-каузални комплекс. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* L (2007): 105–110.
 БУРИЋ, Душан. *Новинарска енциклопедија*. Београд: Београдско машинско-графичко предузеће, 1997.

*

- BRINKER, Klaus. *Linguistische Textanalyse*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2005.
 EEMEREN, Frans van, Rob GROOTENDORST. *Speech Acts in Argumentative Discussions: A Theoretical Model for the Analysis of Discussions Directed Towards Solving Conflicts of Opinion*. Dordrecht: Foris Publications, 1984.
 FIVEG, Teodor. *Topika i jurisprudencija*. Beograd: Nolit, 1987.
 GLOVACKI-BERNARDI, Zrinka. *O tekstu*. Zagreb: Školska knjiga, 2004.
 HALLIDAY, Michael, Riqaiya HASAN. *Cohesion in English*. London: Longman, 1976.
 HEINEMANN, Margot, Wolfgang HEINEMANN. *Grundlagen der Textlinguistik*. Tübingen: Niemeyer, 2002.
 KINTSCH, Walter. *The Representation of Meaning in Memory*. Hillsdale: Erlbaum, 1974.
 KINTSCH, Walter, Teun VAN DIJK. Toward a Model of Text Comprehension and Production. *Psychological Review* 85/5 (1978): 363–394.
 KOPPERSCHMIDT, Josef. *Methodik der Argumentationsanalyse*. Stuttgart – Bad Cannstatt: Friedrich Frommann Verlag & Günther Holzboog, 1989.
 LOTMAN, Jurij. *Struktura umetničkog teksta*. Beograd: Nolit, 1976.
 LOUWERSE, Max, Arthur GRAESSER. Macrostructures. E. K. Brown (ed.). *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier, 2006, 426–429.
 MRAZOVIĆ, Pavica. *Gramatika srpskog za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
 NUSSBAUMER, Markus. *Argumentation und Argumentationstheorie*. Heidelberg: Groos, 1995.
 ÖHLSCHLÄGER, Günther. Über das Argumentieren. M. Schecker (Hrsg.). *Theorie der Argumentation*. Tübingen: Narr, 1977, 11–26.
 PETROVIĆ, Sreten. *Retorika*. Beograd: IŠP Savremena administracija, 1995.
 SEIBERT, Thomas. Argumentationsbeispiele aus dem Rechtsbereich. M. Schecker (Hrsg.). *Theorie der Argumentation*. Tübingen: Verlag Gunter Narr, 1977, 313–353.
 SILIĆ, Josip. *Funkcionalni stilovi hrvatskoga*. Zagreb: Disput, 2006.
 TODOROVIĆ, Neda. *Savremeno novinarstvo*. Beograd: Čigoja štampa Beograd, 1998.
 TOULMIN, Stephen E. *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
 VAN DIJK, Teun. Narrative Macrostructures. *A Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature* 1 (1976): 547–568.
 VAN DIJK, Teun. Pragmatic Macrostructures in Discourse and Cognition. M. De Mey et al. (eds.). CC 77. University of Ghent, 1977a, 99–113.
 VAN DIJK, Teun. Sentence Topic and Discourse Topic. *Papers in Slavic Philology* 1 (1977b): 49–61.

- VAN DIJK, Teun. *Text and Context, Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. London – New York: Longman, 1977c.
- VAN DIJK, Teun. *Macropropositions*. London – New York: Longman, 1980.
- VAN DIJK, Teun. Structures of News in the Press. T. Van Dijk (ed.). *Discourse and Communication*. Berlin: De Gruyter, 1985, 69–93.
- VAN DIJK, Teun, Walter KINTSCH. *Strategies of Discourse Comprehension*. New York: Academic Press, 1983.
- VATER, Heinz. *Einführung in die Textlinguistik. Struktur, Thema und Referenz in Texten*. Tübingen: Niemeyer, 1992.
- WEN, Renbai. *Textstruktur des Zeitungskommentars*. Bern: Lang, 2001.

Strahinja Stepanov

MAGAZINE EDITORIAL AND ARGUMENTATION: CORRELATION BETWEEN SEMANTIC AND SYNTACTIC STRUCTURE OF THE TEXT

S u m m a r y

The subject of the research described in this paper is the relation between (magazine) editorial and argumentation (argumentation scheme). In order to determine whether editorial (as specific analytic newspaper genre) possesses argumentative structure, it was necessary to undertake several steps: to make a decision concerning the linguistic unit adequate for this type of analysis, apply Van Dijk's methodology and, finally, see if the results provide enough data to claim that editorial does follow argumentative text pattern. That is why the paper is divided into five sections: I. Preliminary considerations, II. An utterance and/in the text – (macro) propositional analysis, III. The concept of argumentation and its structural model, IV. An example of analysis and, finally, V. Concluding remarks. In the first section, newspaper/magazine editorial is situated – with respect to its genre and textual characteristics – within publicist (newspaper) functional style. In the second segment, utterance as a linguistic unit is being discussed (with respect to text as a complex unit) and correlated to the its propositional representation, which will serve as the introduction to the discussion of macro-propositions as the basic units of the analysis in this paper. The third section focuses on the concept of argumentation. In the fourth segment the author presents the analyses of an editorial from NIN, as described previously: from the text linguistics positions and Van Dijk's idea of macro-propositions and superstructure. In conclusion, the author is trying to determine the relationship between semantics of the text (content) and its organization, as well as to the ascertain the position of editorial in the newspaper/weekly magazine.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
straxstepanov@yahoo.com

Јован Чудомировић

МОБИЛИЗАЦИЈА ПУБЛИКЕ: ИЗВЕШТАВАЊЕ ДНЕВНИХ НОВИНА У СРБИЈИ О НАСТУПИМА ФУДБАЛСКЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИЈЕ*

У раду се анализирају извештаји новина у Србији о наступу репрезентације на Светском првенству у фудбалу, како би се утврдили начини на које се у њима конструише национални идентитет. Уочена су два основна средства: *конструктивним стратегијама* (одговарајућом употребом првог лица множине, државних симбола и др.) остварује се колективна идентификација нације са фудбалским тимом, док се *стратегијама одржавања* утакмице смештају у контекст националне историје. Таквом дискурсном конструкцијом национални идентитет успоставља се као изразито хомоген, монолитан, и пре свега усмерен на одржавање унутрашњег јединства.

Кључне речи: српски језик; медијски дискурс; новинско извештавање; критичка анализа дискурса; фудбал; Светско првенство у фудбалу 2010; национални идентитет.

This paper analyzes the Serbian press' reports of the national team matches in the 2010 World Cup in order to identify the ways of discursive construction of national identity. Two main strategies were identified: *constructive strategies* (the usage of the first person plural, state symbols, etc.) help establish the nation's collective identification with the football team, while *perpetuation strategies* put the football matches in the context of national history. As a result, national identity is constructed as highly homogenous, monolithic, and mostly focused on maintaining intra-national unity.

Keywords: Serbian language, media discourse, press reportage, critical discourse analysis, football, World Cup 2010, national identity.

1. Увод. Медијски дискурс важан је извор за проучавање механизма којима се конструише национални идентитет и начина на који једна заједница види себе као нацију (уп. BISHOP – JAWORSKI 2003: 244 и друге изворе које они наводе). Циљ овог рада је да испита на које начине се у извештајима дневних новина о наступима фудбалске репрезентације Србије на Светском првенству у Јужној Африци 2010. конструише хомогени колективни (национални) идентитет.

* Ово истраживање урађено је у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примена* (бр. 178006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Прва верзија овог рада настала је под руководством проф. др Јелене Филиповић на курсу *Интердисциплинарности у проучавању односа језика и друштва*, у оквиру докторских студија на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Део резултата овог истраживања аутор је представио на 42. *Познајеском лингвистичком сасијанку* (1–3. V 2011), чија је тема била *Језик, дискурс и друштво: колективни и индивидуални аспекти друштвене динамике* (*Language, Discourse and Society: Collective and Individual Aspects of Social Dynamics*). Дугујемо захвалност проф. др Душки Кликовац на пажљивом читању нацрта овог рада и важним предлозима и запажањима, којима је он битно побољшан. За све пропусте остаје, наравно, одговоран само аутор.

2. ПОЛМОВНО-ТЕОРИЈСКИ И МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР И КОРПУС. У овом истраживању поћи ћемо од познатог предлога дефиниције нације који је дао Бенедикт Андерсон (ANDERSON 1983: 5–6): реч је о политичким заједницама које су *замишљене*, и то замишљене као *ограничене* и *суверене*. *Замишљене* су јер чланови једне нације „никад неће упознати већину припадника своје нације, неће се срести с њима, нити чути за њих; но, у глави сваког припадника нације постоји представа о заједништву” (ANDERSON 1983: 6).¹ *Ограничене* су јер се ниједна не протеже на читав људски род, већ свака има „коначне, макар оне биле и еластичне, границе, иза којих се налазе друге нације”² и јер чак ни највећи националисти не сањају дан кад ће читаво човечанство припадати њиховој нацији (ANDERSON 1983: 7). Говорећи да су нације замишљене као *суверене*, Андерсон истиче да све нације теже да буду слободне, а суверена држава је пун израз, заокружење ове тежње. Најзад, то су *заједнице* јер су нације увек схваћене као „дубока, хоризонтална братства” („deep, horizontal comradeship”), без обзира на све разлике које унутар њих могу постојати (ANDERSON 1983: 7).

Такође, усвојићемо виђење дискурса разрађено у оквирима критичке анализе дискурса: то је специфична друштвена пракса која зависи од ситуационог, друштвеног и институционалног контекста у коме настаје, али истовремено, по принципу повратне спреге, и она утиче на друштвену и политичку стварност (FAIRCLOUGH – WODAK 1997: 258, према WODAK – MEYER 2009: 7–8). Разматрајући питање конструкције националног идентитета, Де Цилија, Рајзигл и Р. Водак (DE CILLIA et al. 1999: 153) сматрају да се он, као и други облици друштвеног идентитета, „ствара, репродукује, трансформише и разара”, а као један од извора фигуративног дискурса којим се учвршћују веровања на којима почива национални идентитет, ови аутори, поред политике, интелигенције, медија, образовног система и неких других, експлицитно наводе и спортске догађаје.

Поменути аутори (DE CILLIA et al. 1999: 160–161), такође, формулишу четири врсте макростратегија дискурсне³ конструкције националног идентитета; то су: (1) конструктивне стратегије (*constructive strategies*), којима се одређени национални идентитет изграђује и успоставља (нпр. употреба првог лица множине); (2) стратегије одржавања и оправдавања (*perpetuation and justification strategies*), којима се постојећи идентитет подржава, оснажује и/или додатно легитимизује; (3) трансформационе стратегије (*transformation strategies*), којима се значење једног аспекта националног идентитета преноси на неки други; и (4) деструктивне стратегије (*dismantling/destructive strategies*), којима се национални идентитет или неки његов елемент демитологизује и уништава.

¹ У оригиналу: „[...] the members of even the smallest nation will never know most of their fellow-members, meet them, or even hear of them, yet in the minds of each lives the image of their communion”. Цитат на српском преузели смо из књиге Т. Х. Ериксона (2004: 173), коју је превела Александра Бајазетов-Вучен.

² У оригиналу: „[...] has finite, if elastic, boundaries, beyond which lie other nations”. Превод овог цитата је наш.

³ Мада се у литератури користи и придев *дискурзиван* (енг. *discursive*), ми ћемо, као једноставнији и семантички прозирнији, користити придев *дискурсни*.

Конструкција идентитета (националног, родног и др.) кроз спорт и медијско извештавање о спортским догађајима већ је била предмет бројних истраживања (cf. BISHOP – JAWORSKI 2003; MEĀN 2001, као и литературу која се тамо наводи). Тако Бишоп и Јаворски (BISHOP – JAWORSKI 2003: 266–267), говорећи о национализму у извештавању британских медија о утакмици Енглеска–Немачка на Европском првенству у фудбалу 2000, закључују да се он манифестује у форми три стратегије, а то су: (1) раздвајање (*separation*), које се најпре састоји у тзв. „реторици *ми : они*“; (2) сукоб (*conflict*), који, пре свега, подразумева доследну употребу војних метафора и слика рата; и (3) типизација (*typification*), под којом се мисли на употребу стереотипа којима се нација представља као безвремена и хомогена категорија, а они који се у такву слику не уклапају аутоматски су означени као „други“. Такође, они примећују да британски медији, прихватајући „дискурс кривице“ када говоре о дивљању хулигана из УК, подржавају међународни поредак који почива на сувереним националним државама које су одговорне за понашање сопствених грађана, а тиме се читаоци смештају у положај у коме се као природно стање подразумева и припадност нацији и право државе да контролише и регулише њихово понашање (BISHOP – JAWORSKI 2003: 267).

Кад је реч о спортском извештавању у бившој Југославији, оно је већ било предмет различитих лингвистичких истраживања (уп. нпр. Savić 1978, где се анализирају разлике између радијских и телевизијских преноса фудбалских утакмица; в. и радове Siplaški 2009a; 2009b, у којима се различити аспекти спортског извештавања анализирају из когнитивне перспективе), али је за тему која нас интересује пре свега важна студија етнолога Ивана Чоловића (ČOLOVIĆ 2000 [1985]). Иако је реч о раду у другачијем теоријском оквиру него што је наш, његови налази су релевантни за ово истраживање. Чоловић, на пример, закључује да су у извештавању новина о фудбалским утакмицама југословенске репрезентације (или југословенских клубова у међународним такмичењима) „збивања интерпретирана као ефемерна и увек делимична отеловљења једног архетипског, митског Догађаја – сукоба нас и њих“, при чему је једино „наш“ фудбал права игра, док странци могу у најбољем случају бити увежбани, дисциплиновани, снажни или лукави (ČOLOVIĆ 2000: 263–264). Ова супротстављеност има и једну дубљу димензију – наш фудбал оличава темељне људске вредности, док су одлике игре странаца оне „чија се суштина налази с ону страну човека и којима се одликују силе које угрожавају безбедност људског света“ (ČOLOVIĆ 2000: 272). „Фудбалска митска прича“ има два основна задатка – да сваки пораз наших фудбалера претвори у победу, а сваку победу у подвиг (ČOLOVIĆ 2000: 275–276).

Као корпус за ово истраживање послужили су нам текстови из дневних листова који излазе у Србији (*Полиџика*, *Блиц*, *Данас*, *Прес*, *Курир*, *Ало*) од 13–14. јуна, 17–19. јуна и 23–26. јуна 2010 (укупно 35 текстова). Под текстовима мислимо на вести, извештаје и интервјуе (укључујући и наслове, поднасловe и издвојене елементе, као што су антрфилеи, а тамо где је то било релевантно анализа је обухватила и пратеће садржаје, попут фотографија и фотомонтажа објављених уз извештаје или на насловним странама) који су објављени дан или два пре утакмица репрезентације Србије на Светском

првенству или на сам дан утакмице (у којима се наступи репрезентације најављују), као и дан или два после утакмица (у којима се извештава о њиховом току и резултату). Дужина текстова варира: најкраће најаве утакмица репрезентације у таблоидима понекад не прелазе 100–150 речи, док извештај са утакмице Србија–Немачка објављен у *Полицији* има око 930 речи. Кад је реч о ауторима, потписани текстови дело су пет различитих аутора (Ђ. Смиљанић и/или З. Стојадиновић у *Полицији*, Ж. Бабовић и Д. Н. у *Блицу* и О. Н. у листу *Данас*), али је већина текстова непотписана или означена као компилација агенцијских извештаја.

3. АНАЛИЗА

3.1. КОЛЕКТИВ: СВИ КАО ЈЕДАН. На језичком плану, типична стратегија којом се нација успоставља као заједница јесте употреба првог лица множине (De Cillia et al. 1999: 160), без обзира на то да ли је реч о личној заменици, присвојној заменици или, просто, граматичком облику:

- (1) – Наш тим, мимо обичаја, није умирао у лепоти, него је играо на резултат. (Политика, 19.06)
- (2) „Gijanov neodbranljiv šut iz penala, „odbojkaška” reakcija Kuzmanovića i neoprezno povlačenje rukom Lukovića bili su samo surova kazna za preslabo izdanje našeg tima, jer su izabranici selektora Radomira Antića premalo pokazali u duelu sa aktuelnim afričkim vicešampionom, našeg stručnjaka Milovana Rajevca. (Данас, 14.06)
- (3) За остатак планете – ови наши већ су отписани. (Блиц, 18.06)
- (4) Otkrivali su se tek u finišu utakmice, kada je isključen Aleksandar Luković, ali je tada Zdravko Kuzmanović prosuo mleko i naterao nam suze na oči. (Пепс, 14.06)
- (5) Imali su „orlovi” i u manevru blago rečeno raspoloženog Miloša Ninkovića, koji je oficijelnu loptu Mundijala čuvao kao u sefu, razigravao saigrače na strani, izvršavao defanzivne zadatke, ali nas je golman Australije Mark Švarcer konstantno bacao u očaj. (Пепс, 24.06)
- (6) Мећеви против Немаčke и Аустралије дефинитивно ће показати да ли смо претходних осам месеци живели у илузији чекајући да тим Radomira Antića испише историју на Рту добре наде и буде на потребном nivou када је то најважније... (Пепс, 14.06)
- (7) Oni за које ćемо данас навijати, zbog којих ćемо strepetи а можда се и радовати, наши су. Кад ће да буду најбољи ако не сад? Ако су могли репрезентативци Северне Кореје да умire моћне Бразилце, ако су отписани Швајкарци могли да победе првака Европе, а Грци после оčajног првог мећа да буду актери најбоље утакмице у досадашњем току шампионата, што не би могли и наши да нас изненаде? Или, заправо, да буду управо оно што смо од њих приљекивали да буду. Dostojni vere читаве нације у „orlove”. (Блиц, 18.06)
- (8) Јер, изгубили смо од Гане са 1:0 (0:0) зато што смо, шаховски речено, направили превиде у чистим ситуацијама. (Политика, 14.06)

У наведеним примерима прво лице множине употребљено је, у погледу референције, на три различита начина. У примерима 1–2 *ми* подразумева читаву нацију као заједницу, а у примерима 3–7 та заједница би се пре могла схватити као „нација посматрач”, тј. као *нација минус репрезентација*. А захваљујући метонимијској вези између нације и репрезентације, првим лицем множине могуће је упућивати и на сам тим (пример 8):

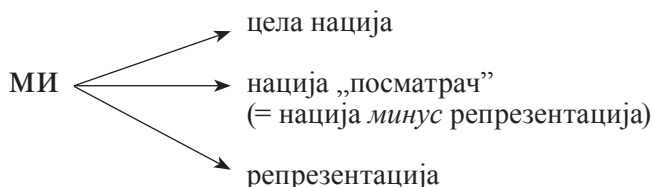

Схема 1. Употреба првог лица множине као стратегија успостављања колективног (националног) идентитета.

Оваква употреба првог лица множине представља основ за колективну идентификацију нације са фудбалским тимом који је представља. Имплицитно, читалац који неуспехе репрезентације не доживљава лично и емотивно (примери 4–6) или се не идентификује са фудбалском репрезентацијом (примери 7–8) – искључен је из заједнице. Ван Левен (VAN LEEUWEN 2008) овакве поступке назива *радикалним искључивањем* (*radical exclusion*),⁴ јер иза себе не остављају никакав траг: судећи само на основу анализираних текстова, нема никаквог доказа да постоје друштвени актери чију пажњу утакмице репрезентације не привлаче.

Ово није једини начин да се успостави колектив. Поред њега, у штампи се репрезентација, преко симбола на државном грбу, систематски идентификује са државом и нацијом. Тако се фудбалери националног тима фамилијарно називају „орловима”:

(9) *Tako se to radi: „Orlovi” pobedili Nemce!* (Блиц, 19.06)⁵

(10) „*Orlovima*” su potkresana krila već na startu 19. Svetskog prvenstva u Južnoj Africi. (Данас, 14. 6)

(11) Desni bek „*orlova*” je dodao da fudbalske reprezentativce Srbije večeras u Nelspruitu očekuje utakmica do poslednjeg krampona i duela... (Пес, 23.06)

(12) *Орлови* *испали са Мундијала, кришке судији*. (Политика, 24.06)

Новинари су и смислили фамилијарни назив „орлови”, пре неколико година, кад је Србија почела да наступа самостално у међународним такмичењима. Његова ефектност, осим што асоцира на државни грб, лежи и у чињеници да представља захвалну, економичну стилску резерву: често је у истом чланку неопходно много пута упутити на репрезентацију – у таквој ситуацији *орлови* су једно од решења, и то краће од већине алтернатива (*репрезентација Србије, наша репрезентација, наш национални тим* итд.) – захваљујући таквој економичности, често се налази у насловима.

И иначе, чињеница да репрезентација наступа под државним обележјима неретко се истиче, уз „повишен” тон:

(13) Ajmo, bre, Srbi! Fudbalska reprezentacija naše zemlje danas (16 časova, RTS) prvi put u istoriji igra mundijalski meč sa ocilom i dvoglavim orlom na dresu! (Пес, 13.06)

⁴ Дугујемо захвалност једном од анонимних рецензента са *Познањског лингвистичког састављања*, који нам је скренуо пажњу на Ван Левенов приступ.

⁵ Курзивом означавамо да је реч о наслову.

- (14) Došao je i taj dan! Dan u kojem će se u Južnoj Africi zavijoriti srpska zastava i zavisirati srpska himna, dan u kojem će samostalna Srbija upisati prvenac na Svetskom prvenstvu. (Ало, 13.06)

У складу с тим, утакмице репрезентације, њени успеси и неуспеси, од највећег су могућег значаја за *чишћаву* нацију:

- (15) Fudbalske reprezentacije Srbije i Nemačke sastaju se u 13 časova i 30 minuta u drugom kolu Svetskog prvenstva, a važnost meča je tolika da danas teško da ćete razmišljati o drugim stvarima. (Блиц, 18.06)
- (16) Oni za koje ćemo danas navijati, zbog kojih ćemo strepeti a možda se i radovati, naši su. Kad će da budu najbolji ako ne sad? Ako su mogli reprezentativci Severne Koreje da umire moćne Brazilce, ako su otpisani Švajcarci mogli da pobede prvaka Evrope, a Grci posle očajnog prvog meča da budu akteri najbolje utakmice u dosadašnjem toku šampionata, što ne bi mogli i naši da nas iznenade? Ili, zapravo, da budu upravo ono što smo od njih priželjkivali da budu. Dostojni vere čitave nacije u „orlove”. (Блиц, 18.06)
- (17) Jedan od najlepših komentara koje smo dobili od početka Mondijala, a koje je bilo upućeno našim fudbalerima, glasi: „Neću ja osminu finala. Neću ni četvrtfinale, a ni polufinale. Hoću fudbal!”. Da, ovaj narod nema problem da kaže „ima i boljih od nas”, ali itekako ima problem kada ga neko zastupa a ne daje sve od sebe. U ovom danu samo to se traži od „orlova”. I u ovom danu, „orlovi” će za ovaj narod da budu sve. Oličenje svih naših nadanja da vredimo, i da možemo da se nosimo sa izazovom koji je pred nama ma koliko da je težak. (Блиц, 18.06)
- (18) Mečevi protiv Nemačke i Australije definitivno će pokazati da li smo prethodnih osam meseci živeli u iluziji čekajući da tim Radomira Antića ispiše istoriju na Rtu dobre nade i bude na potrebnom nivou kada je to najvažnije... (Пес, 14.06)
- (19) U to "daće sve od sebe" se više ne sumnja, niti to predstavlja samo puku nadu svih nas koji ćemo čitavog dana čekati da noć koja je pred nama – pretvorimo u vreme slavlja. U to se, jednostavno, veruje u čitavoj Srbiji koja naizgled priželjkuje samo jedno u ovom danu: pobedu nad Australijom. (Блиц, 23.06)
- (20) U ovoj noći nacija neće tek tako čekati famoznu pobedu nad Australijom. Niti će čekati da se izdešava neka drugačija fudbalska kombinatorika koja će naše fudbalere odvesti u osminu finala. Noć slavlja počinje onog trenutka kada nas "orlovi" uvere da su ponovo dali sve od sebe. (Блиц, 23.06)
- (21) Baš za takvih 90 fudbalskih minuta živeće se večeras u Srbiji i svuda gde ima Srba. Ta vera da je dovoljno dati sve od sebe da bi se dostigla radost i jeste definicija zadovoljstva. Doduše, nismo baš naviknuti na to, ali srećom imamo "orlove" da nas priviknu. Zato ih, valjda, toliko i volimo. I zato ćemo od 20:30h biti uz njih, jer će i igrati za nas i za našu sreću. (Блиц, 23.06)
- (22) Gotovo je, idemo kući... Umesto urnebesnog veselja i puta u istoriju, srpski fudbaleri će već sutra put Beograda. Reprezentacija Srbije eliminisana je sa Svetskog prvenstva u Južnoj Africi, pošto je u trećem kolu grupe D poražena od Australije sa 2:1. (Пес, 24.06)
- (23) *Hvala ti, Stojke, BOŽE NAŠ!!!* (Ало, 19.06)

У репрезентацију верује читава нација (пример 16), она је предмет великих очекивања, тј. „свих наших надања” (17, 18, 19, 20), њене успехе сви слаavimo, а од неуспеха стрепимо (16, 19, 22), репрезентација нас заступа и игра за нас (17, 21), њу читава нација воли и од њених успеха зависи хоћемо ли бити срећни (21). У ишчекивању важне утакмице читаоци се подсећају да се ни о чему другом уопште не може ни мислити (15), а када одбрани пенал,

голман репрезентације постаје – бог (23). Једном речју – „орлови” су за овај народ *све* (17). Може се повући јасна паралела између драматичног, на моменте чак екстатичног тона цитираних текстова и онога што је на свом корпусу приметио Чоловић (2000: 274): да је фудбалска борба у новинским извештајима „крајње напета и драматична”, а приказује се „као искушење играча, а још више кроз узбуђење гледалишта распетог између наде и страха”, јер је улог највећи могући – опстанак људскости. Рекло би се, међутим, да је у текстовима који су предмет наше анализе тај улог пре – опстанак нације.

С друге стране, изјаве чланова репрезентације, а посебно селектора Антића, којима припада значајан простор, а често бивају стављене и у наслове, доносе потврду да је описани однос нације и њене репрезентације двосмеран – за нацију је репрезентација све, а за репрезентацију – народ је све:

- (24) – Нисмо били инфериорни ни против кога и нећемо мењати опредељење у игри. Постали смо љубимци народа што нас додатно обавезује! (изјава Р. Антића, Политика, 13.06)
- (25) На питање коме би посветио победу, искусни стручњак је без премишљања одговорио: – Нашем народу, који је знао да је прослави. Овај тим репрезентује свој народ карактером, борбеношћу и ароганцијом. Народ је препознао себе у овим момцима и апсолутно је заслужио да му се ова победа посвети. (Политика, 19.06)
- (26) „Vojnik sam ove zemlje i ove reprezentacije. Dok budem bio potreban ja ću biti tu. Sam sigurno neću otići”, rekao je Pantelić. (Блиц, 25.06)
- (27) Miloš Krasić je lični neuspeh ostavio po strani i najviše mu je žao nacije. „Najviše mi je žao vas. Sigurno se više očekivalo, ali pokazali smo u poslednjoj utakmici da želimo dalje, ipak, nije nas sreća poslužila, kažnjeni smo zbog propuštenih šansi. Još jednom ponavljam, najviše mi je žao naroda”, rekao je Krasić. (Блиц, 26.06)

Најзад, и репрезентативци и они који их бодре деле управо оне особине које се сматрају типичним за нацију којој припадају:

- (28) Kod navijača i kod naših fudbalera jeste proradio srpski inat. Omalovažavanje nemačkih novinara, koji su naš tim nazivali „krdom zebri” i „pokretnim balvanima”, došli su im glave. (Курир, 19.06)

Однос нације према репрезентацији покровитељски је и фамилијаран: то су „наши момци”, „ови наши”, „орлови”, „орлићи”. Ова готово породична атмосфера појачана је и чињеницом да се фудбалери репрезентације уобичајено именују и надимцима (исту појаву, мада са нешто другачијом функцијом, примећује Чоловић (2000: 275)), а не само пуним (именима и) презименима (као што смо већ видели у примеру 23):

- (29) Samim tim što su Lane i Krasa bili neuhvatljivi, i Žigić je imao znatno više upotrebljivih lopti. (Ало, 19.06)
- (30) Što se igre tiče, popularni Deki je jasno stavio do znanja da je pobjeda prioritet. (Блиц, 13.06)
- (31) *Kuku, crni Kuzmane!* (Ало, 14.06)
- (32) Ubedljivo najveće poverenje uživa defanzivni dvojac Vidić – Ivanović, a popularni Vida je dobio i najviše glasova – 8.179, dok Bane ima koju stotinu manje. (Блиц, 18.06)

А како ни сама репрезентација није ништа друго него нација у малом, то и она представља породицу:

- (33) Radomir Antić: Biću zadovoljan samo pobedom, jer moji momci su rođeni šampioni. (Прес, 13.06)
- (34) Od kada sam postao selektor, moji momci su svake godine osvajali deset trofeja. (изјава Р. Антића, Прес, 13.06)
- (35) Obe ekipe su imale svoje određene prednosti i mane. Mislim da je definitivno prednost ove ekipe homogenost. Antić je napravio porodičnu atmosferu među reprezentativcima. (изјава Слободана Сантрача, Прес, 23.06)
- (36) Dragoslav Šekularac i Milutin Šoškić, članovi reprezentacije sa SP u Čileu 1962, nadaju se da Antićeви синови neće napraviti njihovu grešku i posvađati se između sebe (Куир, 22.06)

Глава те породице је селектор Радомир Антић (за играче – „Мистер”⁶, уп. изјаву Д. Станковића листу *Ало* од 14.06), док су играчи „његови момци” (33, 34), па и дословно – „синови” (36).

3.2. ЗАЈЕДНИЦА У ВЕЧНОМ ТРАЈАЊУ: ОД ПРЕДАКА ПОТОМЦИМА. Историја је један од најважнијих елемената сваке националне идеологије: нација почива на историјском континуитету, а он на колективном памћењу – избору догађаја из прошлости који су за једну заједницу посебно важни (DE CILLIA et al. 1999: 154–155; SMITH 1986: 148). На овај начин успоставља се веза између теоријског и апстрактног дискурса о националном идентитету и симбола и ритуала свакодневног живота (DE CILLIA et al. 1999: 154–155). Тако конструисана „заједничка прошлост” није само још једна ствар која повезује припаднике нације овде и сада, већ оно што омогућује да се нација успостави као ванвременска категорија, као „заједница предака и потомака”, предодређена за вечно трајање.

Стога су колективно памћење и историјска свест неизоставни елемент сваког националног идентитета, а њихово „откривање” један од кључних корака у конструкцији тог идентитета. Поступак који подразумева да се спортски догађаји сместе у историјски контекст, а извештавање о њима обогати историјским реминисценцијама чини једну од стратегија којима се кроз извештавање о спорту конструише национални идентитет.

У нашој грађи запажамо увођење двеју „историјских димензија”. Једну бисмо условно могли назвати унутрашњом – актуелни догађаји смештају се у контекст спортске историје тако што се подсећа на ранија такмичења и, посебно, раније сусрете са истим противником:

⁶ У вези с овим надимком селектора Антића треба поменути да је Чоловић у својој студији приметио како је свет фудбалских звезда, менаџера и тренера представљен у „ситуацијама карактеристичним за детективски роман” (ЋОЛОВИЋ 2000: 245). Притом, то пре свега важи за странце: само они могу да живе „у двосмисленом, фасцинантном и застрашујућем свету новца, великих послова, богатих газда, телохранитеља, вила и базена”, а од „наших” ту се могу наћи само искусни тренери, који тај свет „знају, али су му – рекло би се – одолели” (ЋОЛОВИЋ 2000: 246). Антићев надимак, чини се, у основи одговара овој митологизованој слици искусног домаћег тренера. Питање је, међутим, да ли та слика и данас подразумева подозрење и вредносну дистанцу према материјалном богатству Запада. С обзиром на другачије друштвене и политичке околности, рекло би се да су се ту ствари морале променити, али за утемељене закључке о томе потребан је корпус шири од оног који смо користили у овом истраживању.

- (37) Sa Nemcima nismo imali mnogo sreće na mondijalima, ali jedinu pobjedu imamo na tlu van Evrope (1962. u Čileu), što podjednako, kao i poraz Španaca od Švajcarske, podgreva nadu da se u prelepom Port Elizabetu danas može dogoditi čudo. (Блиц, 18.06)
- (38) Она велика Југославија се поносила победом с 1:0 против Западне Немачке на Светском првенству 1962. у Чилеу. Садашња Србија итекако има разлога да 1:0 (1:0) против уједињене Немачке препричава с колена на колено. У Порт Елизабету је одиграна утакмица коју као да нису играли Срби и Немци, тачније, као да су играли у промењеним улогама од оних у којима смо навикли да их гледамо.
Наш тим није умирао у лепоти. Наш тим је играо на резултат.
Раније је било обрнуто. Уздисали смо за пропуштеним приликама и чудили се како нас је надиграни противник победио.
Било је тако, да подсетимо само на светска првенства, у четвртфиналима 1954, када су Немци постали светски прваци, и 1958.
Или смо се вајкали да смо добро почели, као 1974. и 1990, па онда оба пута изгубили од будућег шампиона. А било је и, као 1998, када смо готово нокаутирали великог противника, али је он ипак меч дочекао на ногама (2:0 за нас, па 2:2). (Политика, 19.06)
- (39) После историјске победе наше репрезентације, прве на светским првенствима с именом и обележјима Србије, а уједно и прве након десет утакмица и 37 година против Немачке (такође 1:0) селектор Радомир Антић није крио задовољство... (Политика, 19.06)
- (40) Милан Јовановић је ушао у историју. Постигао је први гол за репрезентацију Србије на светским првенствима и донео историјску победу националном тиму на Мундијалу. (Политика, 19.06)

Смештање догађаја у некакав историјски контекст уобичајена је пракса у медијском дискурсу и саставни је део новинског извештавања. Па ипак, потреба да се историјска димензија нагласи, детаљно елаборира и наметне као перспектива из које се процењује целокупан наступ репрезентације на Светском првенству указује на то да историја у овом дискурсу није само узгредна информација, већ један од кључних оквира, без кога оно о чему се говори нема пуни смисао. О значају историјске димензије речито говори потреба да се сваки важнији тренутак на утакмици, и Првенству уопште, означи као историјски, те да се нагласи да наступ репрезентације Србије није само учешће на Првенству, већ и – писање историје:

- (41) Mečevi protiv Nemačke i Australije definitivno će pokazati da li smo prethodnih osam meseci živeli u iluziji čekajući da tim Radomira Antića ispiše istoriju na Rtu dobre nade i bude na potrebnom nivou kada je to najvažnije... (Прец, 14.06)
- (42) Srpski fudbaleri danas na Mundijalu protiv Australije (20.30) igraju meč decenije! Naši igrači uvereni su u pobjedu koja vodi u osminu finala i ističu da je ovaj duel utakmica njihovih života (Прец, 23.06)
- (43) Momci, uradite to! Fudbalska reprezentacija Srbije večeras u Nelspruitu protiv Australije (20.30) igra meč generacije, utakmicu u koju će za 90 minuta stati sve: dvogodišnji rad selektora Radomira Antića, kvalitet aktuelnog tima koji je pokazao da nema kompleksa, niti da preza od fudbalske istorije... (Прец, 23.06)
- (44) Србија је пред вратима мондијалског раја. Одговор на питање да ли ће Радомир Антић повести репрезентативце преко историјског прага нећемо још дуго чекати јер кад вечерас у 20,30, уругвајски арбитар Хорхе Лориондо означи почетак за одлучујућу битку и живот у Србији поистовети се са дешавањима

у Нелспрујту, већ ћемо моћи да наслутимо епилог. Срби су спремни да испишу ново поглавље своје историје, а њихов идејни вођа са клупе синоћ је то и потврдио причом пред многобројним новинарима на стадиону Мбомбела. (Политика, 23.06)

У свим новинама посебно се истиче чињеница да је ово први пут да репрезентација наступа под именом и обележјима Србије, због чега се и првенство и утакмице Србије на њему означавају као историјски (као што смо већ видели у примерима 13, 14, 39, 40):

- (45) Илузорно је било питати Радомира Антића како се осећа човек који је довео Србију на њен историјски – први „мондијал”. (Политика, 13.06)
- (46) Прва утакмица Србије под тим именом на светским фудбалским првенствима, биће запамћена као историјска, а самим тим ће ваљда бити сачуван и наук за будуће генерације да не стављамо сами себи клипове у точкове. Јер, изгубили смо од Гане с 1:0 (0:0) зато што смо, шаховски речено, направили превиде у чистим ситуацијама. (Политика, 14.06)

Тако ова чињеница (да Србија први пут наступа на Светском фудбалском првенству под тим именом), која је на први поглед релевантна само у спортским оквирима, добија на тежини као ствар од националног значаја, нешто што не припада само историји фудбалских такмичења, већ и националној историји. Овај аспект наступа репрезентације Србије на Првенству представља копчу са другом историјском димензијом, коју ћемо условно звати „спољашњом”. Наиме, осим што се смешта у контекст фудбалске историје, утакмица репрезентације са Немачком добија своје место и у контексту националне историје, тј. контексту српско-немачких односа. Чињеницу да су пред меч са Немачком репрезентацији Србије даване мале шансе за бољи резултат на Првенству, *Блиц* и *Курир* искористили су да ту утакмицу најаве као „повратак отписаних”⁷ правећи тако директну алузију на ТВ серију о београдским илегалцима за време Другог светског рата:

- (47) *Srbija – Nemačka: Povratak otpisanih, ili povratak kući?* (13:30h) (Блиц, 18.06)
- (48) *Povratak otpisanih!* (Курир, 18.06)

Осим тога, *Курир* је 18. јуна на насловној страни донео и фотомонтажу на којој су селектор Антић и фудбалери Дејан Станковић и Немања Видић приказани у сцени из серије (тачније, из филма, који је део истог серијала), као тројица партизанских илегалаца који, прерушени у немачке војнике, на мотоциклу стижу на полицијски контролни пункт и воде дијалог, дат у облачићима, који представља компилацију популарних духовитих реплика из ове серије (Станковић: Селекторе, шта ћемо ако они припуцају? Антић: Па, припуцаћемо ми први! Видић: Другови, има да им буде оп, трт, гевезен зајн!). Испод фотомонтаже је велики наслов – **ПОВРАТАК ОТПИСАНИХ!** – и наднаслов: *Народе, данас у 13.30 НАПАДАМО НЕМЦЕ!*

Иако је несумњиво да ова монтажа има и хумористичке претензије, остаје чињеница да се њоме евоцира одговарајући историјски контекст. Из пер-

⁷ То су учинили и бројни медији који нису штампани (интернет портали www.sportske.net и www.sportal.rs, и Радио-телевизија Србије у емисији посвећеној утакмици), као и неки штампани који не улазе у наш корпус (нпр. бањалучке *Независне новине*).

спективе Ван Левенове теорије друштвених актера, овде је реч о тзв. *преодређености* (*overdetermination*, cf. VAN LEEUWEN 2008: 47–48): друштвени актери представљени су тако да учествују у више од једне друштвене праксе. Коначно, исти лист је читаоце и директно подсетио на Други светски рат, а утакмицу видео као прилику да се исправе неправде које је тај рат донео:

- (49) Kad je Milan Jovanović doveo „orlove” do prednosti, srpska prestonica je pala u trans. Na hiljade mladih ljudi poskidalo je sve sa sebe, neki su počeli da ljube ekran najnovijeg LCD televizora, drugi da izručuju na eks pre[o]stalo pivo i u istom trenutku naručuju novo, treći urlali iz sveg glasa, ali svima pomenutima nijednog trenutka u glavi nisu bile „bolje polovine”, logično, jer Srbija je konačno razvaljivala Švabe, koje su nam ostale dužne još od davne 1945. godine... (Курир, 19.06)

Тако је наступ репрезентације Србије на Светском купу, осим што је „по природи ствари” означен као „историјски”, добио свој унутрашњи и спољашњи историјски контекст. Активирањем колективног памћења, како оног фудбалског, тако и општенационалног, учвршћује се слика о фудбалској селекцији као представнику нације, репрезентанту заједнице у историјском трајању. Свест о фудбалском тиму као симболу ванвременске заједнице предака и потомака можда се најбоље очитује у емотивном изливу фудбалера Милана Јовановића, који преноси *Полиџика*:

- (50) Милан Јовановић је ушао у историју. Постигао је први гол за репрезентацију Србије на светским првенствима и донео историјску победу националном тиму на Мундијалу.
– Сад сам срећан можда и више него у току меча. [...] Победити Немачку после 37 година на овако великом такмичењу значи да више немамо ни онај комплекс репрезентације која не може да савлада неку велику екипу. [...] – Немојмо сада да летимо, треба да останемо на земљи. 1:0 остаје записано после 37 година – Јовановић! Боже хвала ти! Оставио сам нешто синовима, оставио понешто нацији. (Политика, 19.06)

3.3. СУКОБ: УТАКМИЦА КАО РАТ. Из перспективе конструкције колективног идентитета сукоби и ратови посебно су важни: идентификовање непријатеља једно је од најјачих средстава хомогенизације колектива (за медије у Србији в. SIŁAŠKI и др. 2009).

Спортска надметања уобичајено се концептуализују као сукоби и ратови (уп. BISHOP – JAWORSKI 2003: 251–254, као и литературу коју они наводе). У грађи коју смо прикупили концептуализација утакмице као сукоба или рата није доминантна; метафорично виђење екипа као војски, тренера као војсковођа, утакмица као битак и сл. углавном изостаје. На схватање утакмице као сукоба и/или рата каткад се указује, пре свега, експресивним лексичким избором, али и то у невеликом броју примера:

- (51) *POKIDAĆEMO GANU!* (Курир, 13.06)
(52) *GRUVAJ!* (Ало, 13.06)
(53) *Srbijo, ne boj se. Momci su spremni, razvaliće svakoga ko im stane na put.* (Курир, 12.06)

За разлику од примера 51–53, у примеру 54 једна игра с лоптом – фудбал – концептуализује се као борилачки спорт – бокс:

- (54) Rival je praktično bio na konopcima, srpskom improvizacijom i tehnikom sateran u čošak, ali čuvar mreže londonskog Fulama nije pomišljao da baci peškir, najavivši nam košmar u Nelspriutu [sic]. (Прец, 24.06)

Осим ових примера, треба подсетити и на неке раније дате, у којима, на пример, један од играча себе експлицитно назива војником (26), као и на примере из претходног одељка, са алузијама на Други светски рат и немачку окупацију Србије.

У поређењу са неким другим случајевима, нпр. са извештавањем британских медија о утакмицама између Енглеске и Немачке, концептуализација утакмице као сукоба у нашој грађи далеко је ређа и не представља доминантно обележје дискурса. Разлог за то можда треба тражити у чињеници да је „прегрејано” извештавање британских новина, нарочито таблоида, о утакмицама репрезентације (посебно са Немачком) постало нека врста традиције, општег места, које, као егземпларан (и драстичан) пример „ратничког” дискурса у спортском извештавању одавно привлачи и пажњу академске јавности.⁸ Тако Бишоп и Јаворски (2003: 254), анализирајући писање британске штампе о утакмици између Енглеске и Немачке на Европском првенству 1996, наводе да је у једном од бројева таблоида *Сан* тадашњи енглески селектор Кевин Киген фотомонажом представљен као – Војвода од Велингтона. У поређењу са тим, алузија на „Отписане” из *Курира* делује духовито, и чак субверзивно, јер је реч о серијалу познатом по бројним комичним репликама, које су постале део популарне културе, на шта аутори монтаже и рачунају, јер је дијалог играча и селектора састављен управо од таквих реплика. Поступак аналоган ономе из листа *Сан* био би да су репрезентативци Србије, уместо као фиктивни ликови из серије који изговарају комичне реплике, били приказани као, рецимо, војводе и генерали српске војске из Првог светског рата.

Могуће је и поређење по другом основу – не са стањем у медијима из других земаља, већ са стањем у домаћим (југословенским) медијима пре тридесетак година. У уводном делу смо видели да је крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година прошлог века *сукоб нас и њих* био неизоставан, конститутивни елемент сваког извештавања југословенских новина о међународним фудбалским утакмицама (cf. Соловић 2000: 263). Чини се да у том погледу ствари данас стоје нешто другачије: у нашем корпусу виђење међународне утакмице као сукоба постаје битно обележје дискурса само ако се – као што је случај са утакмицом Србије и Немачке – може актуализовати у кључу националне историје, о чему смо говорили у одељку 3.2.

4. ЗАКЉУЧАК. Резимирајући изнето, можемо рећи да се конструктивним стратегијама као што су употреба укључујућег првог лица множине, фигуративни говор којим се асоцира на државне симболе, концептуализација

⁸ Поред већ више пута цитираног истраживања Бишопа и Јаворског (2003) о извештавању британске штампе о утакмици између Немачке и Енглеске на Европском првенству у фудбалу 2000, постоји више радова сличне тематике, који се баве утакмицом истих репрезентација на Европском шампионату 1996. (MAGUIRE et al. 1999a; MAGUIRE et al. 1999b) или утакмицом између Енглеске и Аргентине на Светском купу 1998. (ALABARCES et al. 2001). Кратак новински приказ ове традиције енглеског новинарства може се наћи у једном коментару писца Бориса Дежуловића (2010).

нације и националне репрезентације као породице, те спортског резултата као питања опстанка сваког члана заједнице понаособ успоставља снажна колективна идентификација са националним фудбалским тимом: он је симбол читаве заједнице, то су „наши момци”, сваки њихов успех јесте и успех „сваког од нас”, а могућност да члан заједнице не буде заокупљен наступима фудбалске репрезентације имплицитно је – а каткад и експлицитно – искључена. Активирањем етничких стереотипа (в. пример 28) овако успостављен колективни идентитет је и етнички обојен, тако да се у овом дискурсу *нација* пре односи на српски народ него на Србију као државу-нацију.

Стратегијама одржавања, као што је активирање одговарајућих слојева колективног памћења, конструише се неопходна историјска димензија националног идентитета, евоцирају се значајни догађаји из прошлости и заједница успоставља као ванвременска. Оваква слика не потиче искључиво из медијског дискурса, она у њега и „долази” (нпр. кроз изјаве играча и селектора или као „званично”, институционално обликовано виђење прошлости), али се затим у њему репродукује (кроз концептуализацију репрезентације као породице у новинским текстовима, или кроз инсистирање на „историчности” њених наступа).

Репрезентација представља читаву заједницу, читава заједница стрепи за репрезентацију; њени наступи само су наставак историјске мисије наших предака, а сваки њен успех залог је за потомке. Тако се кроз новинско извештавање национални идентитет конструише као изразито хомоген и практично монолитан, што и јесте циљ сваке националне идеологије.

Додајмо на крају да је национални идентитет конструисан у текстовима које смо анализирали изразито *усмерен на себе* – идентификација непријатеља, супротстављање *нас* и *њих*, метафоре рата и сл. у нашем корпусу имају маргиналну улогу (осим кад служе се њима евоцирају догађаји из националне историје, попут страдања у Другом светском рату). Уместо тога, нагласак је на својеврсној *мобилизацији публице*, тј. на постизању и одржавању повећане будности и унутрашње хомогености националног колектива. Ова усмереност показује се као битна диференцијална одлика анализираних текстова, како у поређењу са резултатима ранијих анализа домаћег новинарског дискурса, тако и у односу на текстове из савремене британске штампе.

ИЗВОРИ

Дневни лист *Политика*, од 13, 14, 19, 23. и 24.06.2010. Доступно на:

<<http://www.politika.rs/rubrike/sport-aktuelno/Mundijal-2010/138420.sr.html>> 26.09.2014;

<<http://www.politika.rs/rubrike/sport-aktuelno/Mundijal-2010/138551.sr.html>> 26.09.2014;

<<http://www.politika.rs/rubrike/sport-aktuelno/Mundijal-2010/139040.sr.html>> 26.09.2014; <<http://www.politika.rs/rubrike/sport-aktuelno/Mundijal-2010/139110.sr.html>> 26.09.2014; <<http://www.politika.rs/rubrike/sport-aktuelno/Mundijal-2010/139761.sr.html>> 26.09.2014;

<<http://www.politika.rs/rubrike/Sport/fudbal/Mundijal-Srbija-ispala-poraz-Australija.lt.html>> 26.09.2014.

Дневни лист *Блиц*, од 13, 18, 19, 23, 25. и 26. јуна 2010. Доступно на:

<<http://sport.blic.rs/mondijal2010/vesti/179541/SP--3-dan-Svi-uz-Orlove-Srbija--Gana-16h>> 26.09.2014.

<<http://sport.blic.rs/mondijal2010/vesti/179711/Srbija--Nemacka-Povratak-otpisanih-ili-povratak-kuci-1330h>> 26.09.2014;

<<http://sport.blic.rs/mondijal2010/vesti/179729/Stanje-u-taboru-orlova-pred-duel-sa-Nemcima>> 26.09.2014;
 <<http://sport.blic.rs/mondijal2010/vesti/179736/Srbija--Nemacka-Izabrali-ste-idealnih-11>> 26.09.2014;
 <<http://sport.blic.rs/mondijal2010/vesti/179908/Cekajuci-noc-slavlja-Srbija--Australija-2030h>> 26.09.2014;
 <<http://sport.blic.rs/mondijal2010/vesti/179974/Lakovic-Igraci-su-se-korektno-ponasali-Pantelic-Vojnik-sam-ove-zemlje>> 26.09.2014;
 <<http://sport.blic.rs/mondijal2010/vesti/180009/Orlovi-Ne-odustajemo-ova-generacija-moze-mnogo>> 26.09.2014.
 Дневни лист *Данас*, од 14. јуна 2010. Доступно на:
 <http://www.danas.rs/danasrs/sport/fudbal/gijan_prizemljio_orlove_.74.html?news_id=192666> 28.09.2014.

Дневни лист *Курир*, од 13, 18, 19. и 22.06.2010. Доступно на:
 <<http://www.kurir-info.rs/sport/pokidacemo-ganu-37461.php>> 28.09.2014;
 <<http://www.kurir-info.rs/sport/orlovi-sad-se-pokazite-38265.php>> 28.09.2014;
 <<http://www.kurir-info.rs/sport/povratak-otpisanih-juriiis-na-nemce-38258.php>> 28.09.2014;
 <<http://www.kurir-info.rs/sport/srbija-nemacka-1-0-38324.php>> 28.09.2014;
 <<http://www.kurir-info.rs/sport/antic-srbijo-bices-ponosna-na-svoju-decu-38331.php>> 28.09.2014;
 <<http://www.kurir-info.rs/sport/berlin-kaputt-orlovi-ponovo-lete-38406.php>> 28.09.2014;
 <<http://www.kurir-info.rs/sport/delirijum-u-beogradu-38409.php>> 28.09.2014;
 <<http://www.kurir-info.rs/sport/papa-nije-pomogao-nemcima-38405.php>> 28.09.2014;
 <<http://www.kurir-info.rs/sport/samo-je-sloga-orlovima-potrebna-38764.php>> 28.09.2014.
 Дневни лист *Прес*, од 13, 14, 22, 23. и 24. јуна 2010. Доступно на:
 <<http://www.pressonline.rs/sr/sport/fudbal/story/121542/Srbija+danas+igra+protiv+Gane+%2816h%2C+RTS+1%29%3A+Ho%C4%87emo+pobedu!.html>> 26.09.2014;
 <<http://www.pressonline.rs/sr/sport/fudbal/story/121603/Srbija+izgubila+od+Gane%3A+Razo%C4%8Daranje+na+startu%2C+ali+idemo+dalje!.html>> 26.09.2014;
 <<http://www.pressonline.rs/sr/sport/fudbal/story/122292/Dan+istine+za+srpski+fudbal%3A+%E2%80%9EOrlovi%22+ili+koko%C5%A1ke!.html>> 26.09.2014;
 <<http://www.pressonline.rs/sr/sport/fudbal/story/122700/Obradovi%C4%87+i+Petrovi%C4%87+u+timu+za+%E2%80%9EEkengure%22!.html>> 26.09.2014;
 <<http://www.pressonline.rs/sr/sport/fudbal/story/122848/Nemci+ili+Rajevac,+pitanje+je+sad.html>> 26.09.2014;
 <<http://www.pressonline.rs/sr/sport/fudbal/story/122823/Eh,+da+su+meni+bili+Lane+i+Krasi%C4%87!.html>> 26.09.2014;
 <<http://www.pressonline.rs/sr/sport/fudbal/story/122822/Srbija+ve%C4%8Deras+protiv+Australije:+Presko%C4%8Dite+%E2%80%9EEkengure%22!.html>> 26.09.2014;
 <<http://www.pressonline.rs/sr/sport/fudbal/story/122871/RADOMIR+ANTI%C4%86:+Ne+bojte+se,+dobijamo!.html>> 26.09.2014;
 <<http://www.pressonline.rs/sr/sport/fudbal/story/122938/Srbija+ide+ku%C4%87i!!!.html>> 26.09.2014.
 Дневни лист *Ало*, од 13, 14. и 19. јуна 2010. У архиви новог сајта листа *Ало* нисмо успели да пронађемо издања из 2010.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ALABARCES, Pablo, Alan TOMLINSON, Christopher YOUNG. Argentina Versus England at the France '98 World Cup: Narratives of Nation and the Mythologizing of the Popular. *Media Culture and Society* 23/5 (2001): 547–566.
- ANDERSON, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1983.
- BISHOP, Hywel, Adam JAWORSKI. 'We Beat 'em': Nationalism and the Hegemony of Homogeneity in the British Press Reportage of Germany Versus England During Euro 2000. *Discourse and Society* 14/3 (2003): 243–271.
- DE CILLIA, Rudolf, Martin REISIGL, Ruth WODAK. The Discursive Construction of National Identities. *Discourse & Society* 10/2 (1999): 149–173.
- ČOLOVIĆ, Ivan. *Divlja književnost*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2000².

- DEŽULOVIĆ, Boris. Drugi svjetski rat je gotov. *Peščanik*, 7.07.2010. <<http://pescanik.net/2010/07/drugi-svjetski-rat-je-gotov/>> 9.8.2014.
- ERIKSEN, Thomas Hylland. *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2004. [T. H. Eriksen. *Ethnicity and Nationalism*. London: Pluto Press, 1993].
- FAIRCLOUGH, Norman, Ruth WODAK. Critical Discourse Analysis. T. A. Van Dijk (ed.). *Discourse as Social Interaction (Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. Vol. 2)*. London: Sage, 1997, 258–284.
- MAGUIRE, Joseph, Emma POULTON, Catherine POSSAMAI. The War of the Words?: Identity Politics in the Anglo-German Press Coverage of Euro '96. *European Journal of Communication* 14/1 (1999): 42–69.
- MAGUIRE, Joseph, Emma POULTON, Catherine POSSAMAI. Weltkrieg III?: Media Coverage of England Versus Germany in Euro '96. *Journal of Sport and Social Issues* 23/4 (1999): 439–454.
- MEĀN, Lindsey. Identity and Discursive Practice – Doing Gender on the Football Pitch. *Discourse and Society* 12/6 (2001): 789–815.
- SAVIĆ, Svenka. Govor u prenosu fudbalske utakmice preko radija i televizije: uporedna analiza. *Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije* 2 (1978): 143–153.
- SILAŠKI, Nadežda. *Valjak gazi punom parom* – metafora i metonimija u naslovima u sportskoj štampi. Međunarodna konferencija *Jezik, književnost, identitet*, Filozofski fakultet, Niš, 24–25. aprila (2009a).
- SILAŠKI, Nadežda. Sportski diskurs u svetlu kognitivne lingvistike – konceptualizacija pobeđe i poraza u naslovima. *Nasleđe* 14 (2009b): 107–121.
- SILAŠKI, Nadežda, Tatjana ĐUROVIĆ, Biljana RADIĆ-BOJANIĆ. *Javni diskurs Srbije: kognitivističko-kritička studija*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, 2009.
- SMITH, Anthony D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell, 1986.
- VAN LEEUWEN, Theo. *Discourse and Practice. New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- WODAK, Ruth, Michael MEYER. Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory and Methodology. Ruth Wodak, Michael Meyer (eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage, 2009, 1–33.

Jovan Čudomirović

CONSCRIPTING THE AUDIENCE: THE PRESS REPORTAGE OF SERBIAN NATIONAL FOOTBALL TEAM MATCHES

S u m m a r y

This paper examines the ways of discursive construction of national identity in the press coverage of Serbian national football team matches in the 2010 World Cup. The corpus consists of 35 reports from Serbian daily newspapers. In these texts, two main strategies of discursive construction of national identity were identified: constructive and perpetuation strategies. Constructive strategies (the usage of the first person plural, state symbols, etc.) help establish the nation's collective identification with the football team. Perpetuating strategies (e.g. putting the match between Serbia and Germany in the context of the Second World War) serve to strengthen and legitimize this identification by constructing its historical dimension. Unlike some other cases (e.g. the British press coverage of England – Germany), different sorts of othering (identification of the enemy, *we : they* rhetoric, war-imagery, etc.) play rather marginal role. As a result, national identity is constructed as highly homogenous, but also as “self-focused”, i.e. primarily concerned with achieving and maintaining intra-national unity.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
jovan.cudomirovic@fil.bg.ac.rs

Бојана Вељовић

ОБЛИЦИ ИМПЕРФЕКТА У ГОВОРУ ТУТИНА И ОКОЛИНЕ*

У раду се са морфолошког аспекта анализира имперфекат у говору Тутина и околине. Имајући у виду конкретне наставке за грађење овог глаголског времена, као и однос основа појединих глагола, ситуација у српским дијалектима указује на присуство знатне раслојености. Испитивањем односа тутинског и осталих говора зетско-сјеничког дијалекта уочен је низ диференцијалних црта, у које се убрајају: дистрибуција наставка *-ијах*, *-ијаше* итд. код глагола I Белићеве врсте; неједнака употреба облика типа *знадијах*, *имадијах*; присуство специфичних облика глагола *бић* и сл. Стање у тутинском говору, а шире и зетско-сјеничком дијалекту, пореди се са ситуацијом у другим српским говорима са очуваним имперфектом.

Кључне речи: зетско-сјенички дијалекат, тутински говор, имперфекат, наставци, основе.

This paper analyzes the forms of imperfect tense in the speech of Tutin and surrounding areas from the morphological perspective. Taking into consideration the suffixes used for the formation of this tense, as well as the relations between the stems of certain verbs, imperfect tense forms in Serbian dialects show local stratification. The analysis has revealed the presence of a number of differential features including: distribution of the suffixes *-ijah*, *-ijaše* etc. with verbs of Belić's I class; the use of forms like *znadijah*, *imadijah*; the presence of dialect-specific forms of the verb *bit* etc. The state in the speech of Tutin and the Zeta-Sjenica dialect is also compared with the situation in other Serbian dialects which have retained imperfect.

Key words: Zeta-Sjenica dialect, Tutin speech, imperfect tense, suffixes, stems.

1. Увод. У раду се са морфолошког становишта анализира имперфекат у говору Тутина и околине.

1.1. У тутинском говору имперфекат је жива граматичка категорија са релативно високом фреквентношћу употребе и широким дијапазоном функција. У начелу, наведено важи и за остале говоре зетско-сјеничког дијалекта. Имперфекат се добро чува у источноцрногорским говорима, црмничком говору, староцрногорским говорима, говору Броћанца, мрковићком, говору Бјелопавлића и Васојевића (СТЕВАНОВИЋ 1933/34: 118; МИЛЕТИЋ 1940: 450–451; ПЕШИКАН 1965: 176–178; ПЕТРОВИЋ 1967: 238; ВУЈОВИЋ 1969: 263–264; ЋУПИЋ 1977: 94; СТИЛОВИЋ 2007: 174–177). У говору Паштровића имперфекат је „у фази постепеног губљења” (ЈОВАНОВИЋ 2005: 390). У србијанским говорима зетско-сјеничког дијалекта стање је различито: новопазарско-сјеничку зону карактерише добро чување имперфекта (БАРИАКТАРЕВИЋ 1966: 102–103), што потврђује и наша грађа; у поибарским говорима косовско-ресавског типа имперфекат је у знатном повлачењу, док је далеко фреквентнији у онима са

* Рад је урађен у оквиру пројекта *Динамика језичких стилова савременог српског језика* (178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

леве стране Ибра, који припадају зетско-сјеничком дијалекту (Божовић 2008: 83); ниска фреквентност овог глаголског времена одлика је студеничких говора, где је имперфекат у процесу одумирања (Драгин 2006: 447). У говорима косовско-ресавског дијалекта имперфекат је углавном у процесу нестајања (в. Јовић 1968: 144–146; Пецо – Милановић 1968: 352–353; Симић 1972: 395–397), исто важи и за смедеревско-вршачке говоре (Реметић 1985: 315; Бошњак-ковић 2012: 199). У шумадијско-војођанском дијалекту имперфекат више није жива категорија, сведен је на остатке. Углавном су то окамењени облици глагола *биџи* и *звџи* (Николић М. Б. 1969: 29; Ивић и др. 1997: 166–167). Говори херцеговачко-крајишког дијалекта различито чувају имперфекат. У говорима Црне Горе овај глаголски облик добро се очувао (Вуковић 1940: 87–89), док је у србијанском делу углавном у процесу нестајања (Николић 1972: 681; Николић 1991: 477). Најзад, говори призренско-тимочке зоне имперфекат добро чувају (Белић 1905: 546; Реметић 1996: 505–507), с тим да је нешто ређи у Алексиначком Поморављу (Богдановић 1987: 195–198). Говоре Косовске и Метохијске котлине карактерише већи обим продора перфекта несвршених глагола у сферу употребе имперфекта. Притом, у јужнокосовском делу имперфекат је фреквентнији, „док је – како се иде према северу – његова заступљеност слабија”. Даље, „и у јужној Метохији, како је и у Косовској котлини, имперфекат губи на снази како се иде од југа ка северу” (Младеновић 2013: 340–341). Говоре на југозападу Косова и Метохије карактерише богатство имперфекатских облика, што је условљено дијалекатском разуђеношћу овог простора и „природом ивичне језичке и дијалекатске области српског и македонског језика” (Младеновић 2004: 459).

У стандардном језику имперфекат се у данашње време употребљава готово једино у књижевно-уметничком регистру као стилско средство, најчешће у циљу архаизације текста (Вуковић 1967: 24; Станочич – Поповић 2005: 393).

1.2. Као што је поменуто, у зетско-сјеничком дијалекту имперфекат је жива категорија коју карактерише богатство форми. Притом, велики је број примера који указују на раслојеност присутну на простору зетско-сјеничког дијалекта, а даље и на српском етнојезичком простору у целини. Тако на пример, наставак 3. л. мн. имперфекта у једним говорима је *-āxū* (*видаху*), у другима *-āyū*, *-āzū*, *-ājū* (*мњавау*, *йецијаџу*, *носају*), док поједини знају само за форме *видадију*, *йпресадију*. Даље, део говора зна за двојство форми типа *йпресах* и *йпресијах*, док су у другима у употреби само краћи облици. У појединим говорима финални сугласник основе се јотује, док у другима јотовање изостаје (*јеђах* : *једах*) и сл. Поменуто „шаренило” облика, о чему ће у раду бити више речи, огледа се како у погледу присуства различитих наставака у свим лицима једнине и множине, тако и по питању основа појединих глагола, фреквентности појединачних облика, различитости акценатских ликова¹ и сл.

¹ Питање акценатских варијација не спада у домен нашег интересовања. Услед присутности великог броја акценатских ликова у говорима зетско-сјеничког дијалекта, акценат имперфекта могао би бити предмет посебног рада. Акценатски систем тутинског говора одликује се присутношћу краткосилазног, дугосилазног и дугоузлазног акцента, као и неакцентованих дужина у позицији испред и иза акцента. Краткоузлазни акценат није бележен. Ова особина тутински говор приближава староцрногорским говорима зетско-сјеничког дијалекта, док га с друге стране диференцира од говора Бјелопавлића (Ћупић 1977: 64), Васојевића (Сти-

1.3. Циљ овога рада јесте утврђивање инвентара имперфекатских облика који функционишу у систему тутинског говора. На основу грађе прикупљене на терену биће, најпре, дат преглед наставака који у овом говору учествују у грађењу имперфекта. Разматраће се, затим, и специфичности које се тичу основа глагола у оквиру појединих глаголских врста, као и разлике у фреквентности појединачних облика имперфекта.

Имајући у виду поменуте различитости, које постоје међу појединачним говорима зетско-сјеничког дијалекта, настојаћемо да најпре дефинишемо место тутинског говора унутар ширег система који чине зетско-сјенички говори. У циљу сагледања потпуније слике имперфекатских облика, стање у тутинском говору пореди се са ситуацијом у ширем ареалу који чине остали српски говори са добро очуваним имперфектом.

Треба поменути и то да је на основу грађе из Новог Пазара уочено неколико особености које новопазарски говор диференцирају од тутинског, приближавајући га, истовремено, севернијим зетско-сјеничким говорима, а даље и говорима косовско-ресавског дијалекта. Стога ће у раду пажња бити посвећена и издвајању ових језичких црта.

1.4. Утврђивање стања у тутинском и новопазарском говору биће извршено на основу теренске грађе коју смо прикупили током 2013. и 2014. године. Истраживањем је обухваћено девет пунктова² са територије новопазарског говора и педесет пунктова³ са простора Тутина⁴. У циљу утврђивања односа

Јовић 2007: 55), говора у околини Сјенице (тријебински говор) (Ивић – Реметић 1981: 560) и др., у којима је у одређеним категоријама краткоузлазни акценат присутан.

² Истраживање је извршено у новопазарским селима: Балетиће, Боторовина, Јуковача, Козарево, Лукаре, Пожега, Прћенова, Сува Ћуприја, Трнава. Притом, грађа је прикупљена како од информатора муслиманске вероисповести: Аза Ницевић, Расим Дупљак, Реџеп Џанковић, Ризо Колић и Хусо Црновршанин; тако и од информатора хришћана: Весо Јоловић, Видосав Плавишић, Владимирка Плавишић, Манасија Ристовић и Светло Биорац.

³ Списак пунктова са територије Тутина: Биохане, Блаца, Бороштица, Брегови, Врба, Врујца, Глухавица, Годово, Глоговик, Гурдијеље, Делимеђе, Детане, Добри Дуб, Добриња, Долово, Дулебе, Ђерекаре, Ервенице, Жирче, Жупа, Кељеполје, Коваче, Кониче, Кочарник, Лескова, Липица, Мелница, Митрова, Мојстир, Набоје, Островица, Палево, Пероше, Пленибабе, Попе, Пресло, Пружањ, Рамошево, Рачиће, Рудница, Руђа, Саш, Сврачиће, Смолућа, Старчевиће, Струмце, Суви До, Црниш, Шароње, Шипче.

Овом приликом наводимо списак информатора од којих је забележено највише коришћене грађе.

Информатори муслиманске вероисповести: Авдулах Хот, Амир Бишевац, Амира Захитовић, Бајрамка Бишевац, Бајрамка Хацић, Бедрија Климента, Вејсел Хабибовић, Ђузида Цакковић, Ђузида Џуцевић, Елез Тахировић, Еља Рецовић, Етем Селимовић, Заим Фазлић, Зејна Тртовац, Јука Шкријељ, Мехдија Чуљевић, Назим Шемсовић, Нафија Булић, Нурадин Хацић, Омер Тутић, Пемба Рашљанин, Рамиз Дедеић, Рамиза Чалаковић, Рахима Шемовић, Реља Шкријељ, Ризван Чоловић, Сабит Климента, Садрија Џуцевић, Сафета Даздаревић, Сејдо Демировић, Сенада Шаћировић, Смајо Ризвановић, Соко Рамовић, Ујкан Дедић, Умихана Бајровић, Фатима Куч, Фатима Хамзић, Хајро Адемовић, Хајрија Халитовић, Хајрудин Шкријељ, Хамдија Бешировић, Хамид Хајризовић, Ханкија Захтовић, Ханефија Лукач, Хука Шкријељ, Шеља Реџеповић, Шемо Куч и Шемсо Укић.

Информатори хришћанске вероисповести: Божидарка Марковић, Даница Танасковић, Даринка Вељовић, Драгиња Савић, Драгица Вељовић, Илинка Сташевић, Јаблан Ђуровић, Миливоје Савић, Милован Кељевић, Миломир Радовић, Милутин Марковић, Петкана Рачић, Радмила Милуновић, Радмила Сташевић, Радојко Вукајловић и Сена Видосављевић.

⁴ Тутин и Нови Пазар насељени су мешовитим становништвом, при чему у обема општинама доминира становништво муслиманске вероисповести. Грађа за овај рад прикупљена је

према другим говорима зетско-сјеничког дијалекта, и ареалне распрострањености појединачних облика имперфекта, коришћени су подаци презентовани у монографским описима ових говора (в. СТЕВАНОВИЋ 1933/34; ПЕШИКАН 1965; БАРИЈАКТАРЕВИЋ 1966; ВУЛОВИЋ 1969; ПЕТРОВИЋ 1973; ЋУПИЋ 1977; 1977а; ЈОВАНОВИЋ 2005; СТИЈОВИЋ 2007), те појединачним радовима (в. ДРАГИН 2006; БОЖОВИЋ 2008). За потребе рада, у одређеним случајевима вршено је и поређење са говорима косовско-ресавског дијалекта.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

2.1. Глаголи II, IVб, VI и VIII Белићеве врсте, који имперфекат граде од пуне инфинитивне основе у говору Тутина, као и у стандардном језику, у 1. л. јд. имају наставак *-ах*:

вālā *сiāwāx*, чўвā^х кра́ве, неко́ бра̑шно добио па *исiшwāṛā^х*, jā чўвā^х ђвце, брiсā ово мало авл'ијē, љ̑љ̑дā̑ тељевiљ̑з̑р⁵ вālā, кўвā^х рúчак овiјема из Београ̑да, jā овāкō како љ̑ежāx, jā тād држāx свиње, iомāḡā^х некā др̑ва Сафету.

Глаголи III, IVа и VII врсте, који имперфекат граде од окрњене презентске основе, у 1. л. јд. имају наставак *-āх*:

пiјāх jā тāпўт, jā како не чўjā^х дōбро, седāх прет кўћу, рādāх нешто дōл'е, не видāх по мрāку.

За разлику од аориста, где се финално *-х* у 1. л. јд. готово редовно губи (*дōђо*, *вiдо*, *рāди*, *iљ̑ва*), крајње *-х* у облицима имперфекта очувано је у највећем броју примера (свега је неколико забележених са ишчезлим консонантом: *вiдā*, *мḡā*).

Судбина крајњег сугласника у осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта различита је. Условљена је стабилношћу овог консонанта у гласовном систему уопште. Међу примерима које бележи Митар Пешикан у староцрногорским говорима налазе се или они са *-х*: *jḡdāx*, *iḡāx*, или они са *-ḡ/-к* на месту овога гласа: *кḡḡāḡ*, *мḡḡāḡ* / *бḡṛāк*, *iḡṛāк* (ПЕШИКАН 1965: 176–177). У

од информатора који су припадници обеју конфесија. Ранијим истраживањима утврђено је да раслојеност условљена конфесионалним разликама постоји на фонетско-фонолошком плану. Тако неразликовање парова африката, присуство *љ* уместо *л* у позицији испред вокала предњег реда и сл. својствено говору муслимана изостаје у говору хришћана (о томе детаљније види у: ВЕЉОВИЋ 2012: 33–43). С друге стране, на морфолошком нивоу, односно када је у питању стање које се тиче облика имперфекта, разлике у конфесији нису се показале релевантним. Будући да не постоји диференцијална црта која би указивала на различитост условљену односом хришћани : муслимани, у раду се поменуте разлике не узимају у обзир.

⁵ У позицији пред вокалима предњег реда изговор гласа *л* у тутинском говору варира од умекшаног *л'* до *љ*. Умекшан изговор *л* у групама *ли*, *ле* својствен је говору припадника обеју конфесија на делу територије ближег градској средини. Појава неутрализације *л* : *љ* у истим позицијама одлика је говора муслиманског становништва у пештерској зони, где је на фонетско-фонолошком нивоу утицај несловенских језика (албанског и турског) знатно присутнији. На исти начин, у делу говора на Пештеру присутна је и неутрализација у паровима африката (*ч* : *ћ*; *ш* : *ш̑*), уз свођење углавном на меке јединице, док на остатку територије функционишу и опозиција по платалности и опозиција по звучности (детаљније у: ВЕЉОВИЋ 2012: 39–41). Имајући у виду да су нашим истраживањем обухваћене обе зоне, у раду су присутни како облици типа: *ḡiшā*, *ḡiдно*, *ḡiй*, *ḡiзва* и сл., тако и они са стандардноштокавским изговором поменутих консонаната.

мрковићком говору забележено је *илѣһах*, али је више примера са -к: *нѣсјак*, *ийѣйја^ок*, *һак* (Вуловић 1969: 263–264); -к је редовно у врачанском говору (Петровић 1973: 214). У говору Бјелопавлића -х најчешће изостаје: *вѣзѣ*, *йѣрѣ*, *чийѣ* (Ћупић 1977: 94), тако је и у говору Васојевића (СТИЛОВИЋ 2007: 174). Сви примери забележени у поибарским и говорима Студенице су са ишчезлим веларом: *бѣа*, *сийѣвѣдија*, *жњѣдија* (Божовић 2008: 84–85), *һѣһа* (ДРАГИН 2006: 449).

2.2. У тутинском говору наставак имперфекта у 2. и 3. л. јд. је -*ѣще*:

тѣ се *држѣще* с њѣм зѣ рѣку, *ил'ейѣще* ѣндѣ некѣ чарѣпе, тѣ л'йѣпо *йѣвѣще*, овѣкѣ како тѣ онѣ *седѣще*, *йрѣчѣще* л' тѣ онѣ саш њѣм? Тѣ овѣкѣ *сийѣвѣще* у крѣвет.

Мѣна *л'ежѣще*, *ийсѣще*, бѣш *ийсѣще* јѣдна, кѣко онѣ *ийсѣще* нѣ знѣм, овѣ ми снѣха ѣна тѣ *ийѣще*, јѣдан мѣлѣгѣ *кѣснѣще*, *викѣще* Влѣде, кѣ[д] сте вѣ бѣлѣ мѣлѣ па ѣна ве *мѣловѣще*, и дѣјете пѣсѣн *шеѣйѣще*, у кољѣца и *шеѣйѣще* онудѣ, нѣје бѣло окѣћено, тѣпѣт се *не кѣйѣще*, онѣ *викѣще* овѣ, онѣ оснѣве што ѣна *йрѣчѣще*, јѣдна сѣстрица што *рѣдѣще* с дѣктором, *викѣще* шта јѣј је ѣн рѣкѣ тѣ су јѣј и у Бѣѣграт рѣклѣ, ту се *сийѣще* пѣрѣнач, тѣмо се *йрѣдѣвѣще* невѣста, ми се ѣниѣ сѣд да *не сѣйѣновѣще* тѣ нѣко, *сийѣвѣще* кѣт кѣћѣ, ѣна *йѣзнѣвѣще* нѣш нѣрот, ѣна *йрѣдѣвѣще* сѣр дѣл'е; *не чѣјѣще* ѣна нѣшта, тѣ ми *зѣйѣрѣще* у грѣкѣлен, тѣ *веѣѣще* за прѣтѣсѣк.

2.3. Наставак 1. л. мн. редовно је -*ѣсмо*:

куйѣвѣсмо тѣд тѣ марѣме у Позѣр, *илѣсийѣсмо* ми у л'ивѣду кѣт ѣн дѣѣе, *йѣвѣсмо* дѣк *увѣдѣще* невѣсту, *бежѣсмо* прѣко тѣјѣ брѣдѣ, *ийѣјѣсмо* кѣт кѣзѣна рѣкѣју кѣд ѣн нѣйѣе.

У говору Тутина, као ни у осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта, нѣје бѣлежен наставак -(х)мо. Стабилност наставка -смо одликује и севернѣметѣхијске гѣворе, у којѣма је ѣвај наставак знѣтно фреквѣнтнѣји од -мо (Букумирић 2003: 262). Иста особѣна наставѣља се и у метѣхијским и косѣвским гѣворѣма прѣзренско-јужномѣравског тѣпа (в. РЕМЕТИЋ 1996: 505; Млѣдѣновић 2004: 460; 2013: 344; 2013а: 175). Тутински гѣвор се, стога, ѣвом својѣм особѣном уклапа у шири арѣал којѣ карѣктерѣше ѣствѣрена стабилѣзѣција -смо у 1. л. мн. имперфекта.

2.4. Иѣко малѣбројни, забѣлежѣни прѣмери показују да је наставак 2. л. м. -*ѣсѣе*:

йрѣчѣсѣе л' мѣлопрѣје вѣ саш њѣм? *Пѣвѣсѣе* л' вѣ на сѣбѣре ѣнѣ црнѣѣрскѣ пѣсѣме? Вѣ у Пѣпѣ *изѣзѣсѣе* на грѣбѣље сѣбѣтѣм.

2.5. Највѣћи број глагола у 3. л. мн. има наставак -*ѣху*:

држѣху дѣста стѣкѣ, *не мѣдѣѣху* да пѣгѣдѣ, то *йрѣћѣху* да ѣ имѣло рѣнѣјѣ, ѣви што *йрѣчѣху* су ис Крѣгѣјѣвѣца, *йѣрѣху* Нѣмѣце, *йѣрѣху* Бѣѣжа Бѣѣлицу, ѣни дѣѣѣше пѣнику да нѣјѣсу дѣбѣри партизѣни па *бежѣху*, нѣкат тѣ ни не *йрѣдѣѣху*, *викѣху* ѣѣе да кољѣбу нѣкѣ направѣи, јѣнѣт *узѣмѣху*, тѣ не *веѣѣху*, *йѣфѣл'ѣвѣху* га, тѣ *илѣћѣху* ѣни, ѣни *викѣху* ѣтѣ јѣш да прѣвѣ, *викѣху* да ѣтѣ, кѣт ѣнѣ *слѣвѣху* нѣ знѣм, ѣни ме *искѣху* на дрѣѣгѣ мѣсто, тѣкѣ хи *узѣмѣху*, ѣви *илѣсийѣху* сѣд ѣнѣ л'ивѣде дѣл'е, *ийѣйѣху* л' шта за ѣѣ кѣд ѣде тѣмо? *Вѣкѣху* да су прѣнѣшѣли, трѣ дѣѣѣка *йрѣћѣху*.

сл. (Пешикан 1965: 176). У говору Бјелопавлића је редовно *īprēsijā/īprēsijāше/īprēsijāсмо, īprēdijā/īprēdijāсмо/īprēdijāше* (Ћупић 1977: 94). У говору Васојевића, Зете и Врачана, међутим, као и у Тутину, превладавају краћи наставци (СТИЈОВИЋ 2007: 176; Ћупић 1977а: 280; ПЕТРОВИЋ 1973: 214).

У новопазарско-сјеничкој зони у целини, како наводи Д. Барјактаревић, такође су у превласти краћи наставци (1966: 102).

2.6.1.1. Код неколико глагола, међутим, у тутинском говору забележен је наставак *-ијāх (-ијāше...)*:

имадијāх нешто пāрā, *не моџадијā* да дōђēm јучē, *знадијāше* дōста да причā онā жēна, *имадијāше* двōје децē, ђпштиња је ўзēла мало вишē ал' и ђпēt мало пōбољē но што *ћāдију* да ўзмў.

Нема облика *знађа, имађа* и сл.

Појаву елемента *-д-* у основи могуће је објаснити уколико се има у виду да глаголи *ймай, знāй, мōћ мōј* и *хйēй* у тутинском говору имају двојакe облике како презента: *ймāм/имāд(н)ēm, ймајў/имāд(н)ў... знāм/знāд(н)ēm, знāјў/знāд(н)ў... мōгнēm/могāд(н)ēm... хйēд(н)ēm...* тако и императива: *знāј/знāди, знāјше/знāдише... ймāј/имāд(н)и, ймāјше/имāд(н)ише* и сл. Стога се елемент *-д-* може тумачити управо продором из наведених облика. Свега је један забележени пример који одступа од овог модела: онй што *седāдију* дōл'е.

Поменути облици са основом на *-д-* у имперфекту у тутинском говору ретко се јављају (ограничени су на свега неколико примера). Много чешћи су облици који имперфекат граде као и остали глаголи одговарајуће глаголске врсте (*имāх, имāху... мōгāх, мōгāхў... и сл.*):

тйпўт *имāх* ћетрнēсторо пāраунућāдй, јā *имāх* пāрā понāјвишē, *имāх* богме пōвишē пāрā, *имāше л'* још једна старйја ўдāта? *Нēmāше* ни бйјела брашна ђндā, тāмо *имāше* једна земљорāдничкā зāдруга, ђн *имāше* дōста децē, *имāше л'* којй гōј по својој вōљи? Ђндā *нēmāше* сл'йкā, јā йдо ал *нēmāше* нйко, у фйрму један *имāше* Лукāч, *имāше* ђсморо децē, бйла сам и код Бēска па *нēmāше*, ђн ме вйдō, *имāше* једну крāву, ђн *имāше* једну сēстру нēудату, *имāше* шћēри ўдāте кa[д] сам јā дōшла, на утōбуску *имāше* кафāна, нйко *нēmāше*, богме ћўтурē *имāше*, тō ђде и *нēmāше*, тāпўт *нēmāше* кōлā, па *нēmāше* сōљи, *нēmāше* ни кāплē једнē, *нēmāше* нйко, слйке нйхове *имāхў*, код нйх *имāху* другачйјй ђбичāји. *Не мōгāх* да трпйм, *не мōгā* да се помēрйм с тел'ѓфōна, *не мōгā* јā, *не мōгā* да хōдйм, *мōгāсйше л'* погōдит кўћу? Јā *кћā* д[a] ђдēm, ал' нē стиго, јā *ћā* него ме ђна збўнй, ми *не шћāсмо* нйкāко да попўшћймо, кат *шћāхў* да дōћў.

Нису бележени облици *хоћāху, хоћāше...*

Знāше л' шта д[a] испрйчā, тā стāрā свē *знāше* о ђбичāјима, *не знāсмо* штā не је снāшло, они *знāхў* и ћē се кō родйо.

Бележени су и облици *знāвāше, знāвāхў...*:

не знāвāх нйшта кō дйјете, *знāвāше* силу песама, *знāвāхў* уз гўсље.

Тип *знадијāше/имадијāше* познат је и суседним новопазарским говорима с напоменом да се јавља од већег броја глагола. Осим поменутих, познатих и тутинском говору, присутни су и имперфекти:

вељадијаше л' то штă? *Вол'едијаше* да долăзи код нăс, *вол'едијасиѐ* да јѣдѣте то кă[д] сте бѣл'е мăл'ѐ, *вељадијѹ* л' штă јăбуке?

Глаголи *вѣлей*, *вă'лаи*/*вѣ'лаи* такође имају двојачке облике презента и императива (*ва'ла/ва'ладѣ/ва'лади*; *вѣли/вѣдѣдѣ/вѣди*).

Оно што додатно новопазарски говор диференцира од говора Тутина и околине јесте присуство елемента -д-, односно -ад- и у другим глаголима, који иначе немају двојачке облике презента и императива. Продор поменутог елемента, међутим, није захватио читаву парадигму, већ само 1. л. јд. и 3. л. мн. Тако глагол *ѣричай*, на пример, има следеће облике: *ѣричадијо/ѣричадија* (ум. *ѣричах*), *ѣричаѣше*, *ѣричаѣше*, *ѣричаѣсмо*, *ѣричаѣсиѐ*, *ѣричадијѹ* (ум. *ѣричахѹ*).

Форме са -адијă/-адијо и -адијѹ у новопазарском ареалу у потпуности су потиснуле облике са -ăху у 3. л. мн. (*чујаху*, *ѣричаху* и сл.). Редовно је:

ѣрăвадијѹ некѣ колăче дѣл'е, *ѣѹјадијѹ* се некѣ љѹди, *ѣричадијѹ* да нѣје имăо нѣко, *рăдадијѹ* око кѹѣѣ, *нѣсадијѹ* нешто у кѣсе, *дѣнадијѹ* сѣјено дѣл'е, *ѣрăвадијѹ* кокошăр, *беăдијѹ* пѣшл'и за Пазăр.

Присуство овог елемента може се објаснити аналошким продором из облика глагола типа *знаи*, *имаи*, односно могуће је да је -адијѹ само додато као готов наставак уместо -ахѹ. Имајући у виду да су на обликовање облика презента и императива типа *знăдѣм/знăди*, *имăдѣм/имăди*... утицали глаголи типа *дăи* (*дăм/дăдѣм*), *јѣси* (*јѣдѣм*), може се узети у обзир и посредни утицај ових глагола на формирање поменутих имперфекатских форми.

У 1. л. јд. у неколико примера овога типа у новопазарском говору забележен је наставак -ă:

јă беăдијă отѣшла, *мăсадијă* да дѣѣм.

Међутим, много су чешћи облици са -о на крају: *јă мăсăдијо* да кѹпѣм нешто, *чујăдијо* је да вѣчѣ, *седăдијо* дѣл'е, *рăдăдијо* нешто, *беăдијо* отѣшла, *јă вѣкăдијо* да кѹпѣм, *дѣнăдијо* сѣјено, *ѣрăвăдијо* нешто.

У литератури нисмо пронашли потврде о постојању оваквих облика имперфекта. Постојање сличних форми у другим српским говорима, међутим, води ка претпоставци да је овде дошло до продора наставка аориста у облике имперфекта⁷, будући да су оба облика у живој употреби (аорист и

⁷ Појаву обличког укрштања имперфекта и аориста уочио је Александар Белић на терену источне и јужне Србије. У овим говорима, наиме, један тип имперфекта гради се додавањем наставка аориста. Наставци аориста почели су се преносити на имперфекат најпре подстицајем који је дошао од глагола који имају исти фонетски лик у оба глаголска времена (*брăх*, *брăх* акценатски углавном сведени у овим говорима на један облик *брăх* (са ексипраторним акцен-том)). Према мишљењу Александра Белића, „та једнакост облика, а сем тога и једнакост наставка за 1. л. једн. и 1. и 2. мн. учинила је и да се почну наставци аориста за лица преносити на имперфекат” (Белић 1906: 547). Каснија истраживања показала су да на српском етнојезичком простору постоји релативно широк ареал говора у којима долази до укрштања аористних и имперфекатских наставка, у корист једног или другог времена (о чему ће бити речи и на другим местима у раду). За разумевање наведене ситуације у новопазарској зони од значаја је податак да је у гатњанском говору такође примећен процес продора аористног -о у 1. л. јд. имперфекта, са ширењем елемента -ш-. Такво приближавање двају претерита у овом говору дало је наставак -шо у 1. л. јд. имперфекта (Младеновић 2013: 341). Притом, у гатњанском говору „подстицај за наставак облика типа *звăщо* стигао је из више праваца: имперфекат гл. прве врсте (*ѣлейо*, *ѣресо*); приближавање облика множине аориста и имперфекта у корист аориста; слабљење семантичког потенцијала имперфекта, у чију зону употребе предире перфекат

од свршених и од несвршених глагола). Притом, краткоћа финалног вокала у облицима типа *беадијо*, *мисадијо*, а присуство дужине у *беадијџ*, *мисадијџ* може бити доказ да је посреди аористно *-о*.

Примери типа *рададијџ*/*рададијо*/*рададијџу* нису својствени тутинској зони. Њихово присуство, стога, новопазарски говор диференцира од тутинског, али га повезује са севернијим говорима зетско-сјеничког дијалекта, у којима овакви облици нису необични. Гордана Драгин у студеничким говорима бележи форме: *звџдију*, *знџдију* и *рађадију*, али само у 3. л. мн. (2006: 449). У говорима са леве стране Ибра, који припадају зетско-сјеничком дијалекту, присутне су форме: *сиџвџдија*, *иџрадија*, *џресџдија*, *кџадија*, *носџдија*, *кџадијаше*, *сиџвџдијасмо*, *иџрадију*, *умџдија*; а јављају се и у поибарским говорима косовско-ресавског типа. Присутно је и двојство облика: *жњџдија* и *жњџаше*; *знџдија* и *знаџаше*, *знаџаше*, *имџдија* и *имџаше*, *смџдија* и *смџаше* (Божовић 2008: 84–85)⁸. Имперфекти овог типа обични су и у косовско-ресавским говорима. У трстеничком: како се *звџдијаше*, *беџдија*, *џадија* (има и примера са проширењем *-џа-*: *немџадијасмо*, *држџадијасмо* и сл.) (Јовић 1968: 144–145); у левачким говорима чести су примери са секвенцом *-ађа-*: како се *звџађаше*, *нџмађасмо*, *нџсађаше* брадицу (Симић 1972: 396). Ова појава севернометохијске говоре захватила је само делимично. Присутнија је у источном делу територије (Букумирић 2003: 262).

Слични примери (али само за 1. л. јд.) бележени су у говору Пиве и Дробњака: *смџедијџ*, *џџадијџ*, *џознџдијџ* (Вуковић 1938/39: 71). Модел *имадијџ* врло је продуктиван у говорима србијанског Полимља (бележен у примерима: *дади'а'џу*, *знџди'џ*, *моџади'џаше*, *сјеџди'џаше* и сл.) (Николић 1991: 498).

Да су овакви облици одлика севернијих говора, односно обележје које те говоре зетско-сјеничког дијалекта повезује, пре свега, са косовско-ресавским, сведочи и њихово спорадично присуство у говорима Црне Горе. У мрковићком и врачанском говору, потом говору Зете, Паштровића и Васојевића их нема (в. Вуловић 1969: 263–264; Петровић 1973: 214; Ћупић 1977а: 280; Јовановић 2005: 390–392; Стиловић 2007: 174–177). М. Пешикан наводи да у староцрногорским говорима нема облика *џџадијџ* (Пешикан 1965: 171), а једино глагол *знџџ/знџм* има двојске форме: *знџвџџ/знџдијџџ* (Пешикан 1965: 172).

2.6.2. У тутинском говору код глагола III и VII врсте у целој парадигми редовно изостаје јотовање финалног сугласника основе (нису забележени облици *ноџах*, *виџах*, *раџах* и сл.):

свршених глагола, што је довело до слабљења његовог морфолошког идентитета” (Младеновић 2013: 342). Ипак, треба имати у виду да је у новопазарском, а посебно у тутинском ареалу, поменута морфолошка неутрализација ових претериталних облика присутна у знатно мањем обиму у односу на поменуте говоре. Разлог томе налазимо у чињеници да морфолошко приближавање аориста и имперфекта у гатњанском говору, на пример, „не доводи до хомонимије пошто је употреба једног или другог облика строго раздвојена глаголским видом” (Младеновић 2013: 341). У новопазарској и тутинској зони глаголски вид није диференцијална категорија, будући да је аорист веома чест и од несвршених глагола. Стога је мањи број примера укрштања ових двају глаголских облика.

⁸ Глагол *кџџџи* у зетско-сјеничким поибарским говорима има имперфекат: *џџаше* или *џџа*, *кџџаше* или *кџџа*; *џџадија*, *џџадије*; у множини: *џџасмо*, *кџџасмо*; *џџаџаше*, *кџџаџаше*; *џџу* или *кџџу*; *џџадијасмо*, *џџадију* или *кџџадију* (Божовић 2008: 84). Са леве стране Ибра, у косовско-ресавској зони је: *кџадија*, *кџадију*, *кџа*, *кџаше*, *кџасмо*, *кџаџу* (Божовић 2008: 85).

седāх прет *кўһу*, *радāх* нешто дōл'е, не *вїдā* дōбро, *ндсāх* тїпūt марāму, *ндсāх* му нешто да *једē*, *идāше* л' тї којї пūt код њї? *Вїдāше* се онā планина, *Слāвко ндсāше* тō ў цеп, нē знāм кōл'ко оно *седāше*, тō *радāше* Мāка, ђн *радāше* у Нēмачкў, ђна *волāше* да *једē* тў погāчу, не *вїдāсмо* нїшта по нђи, *излāзāше* на грōбље, тў *їрāвāху* људи гўслē, дōбро *жївāху*, жēне тїпūt *ндсāху* пēче што им покрївају л'їце, сāмо им се ђчи *вїдāху*, *слāвāху* трї дāна, *вдāху* нēшто, *кўйāху* некē *јāбуке*.

Једино глагол *мїслии* има двојакe форме – *мїслāх*, *мїслāше*... и *мїщїлāх*, *мїщїлāше*...

јā *мїщїлā* да сврātим мāло, *мїслāх* да јој кўпим нēшто, кā да *мїслāше* да украдē нēшто.

Крајњи сугласник не јотује се ни код глагола I врсте, па изостаје тип *јеђах*, *иђах*:

јдōдāх нēшто, вāлā нїшта не рāдїм, *јддāх*, *идāх* у шкōлу тїпūt, нē знāм ђе онō *идāше*, кад онō *идāху* за свāтове нē знāм, сāмо *идāху* тї пūt у Позāр на пїјоц.

На ширем терену зетско-сјеничког дијалекта стање је неуједначено. У староцрногорским говорима у VII врсти стање је као и у књижевном језику, изузев код основа на -с и -з, код којих нема рефлекса јотовања у имперфекту: *кдсāсмо*, *квāсāх*, *їрдсāху*, *ндсау*. Измењен сугласник (тј. рефлекс јотовања) у овим говорима јавља се у I и III врсти, али недоследно, па је: *јђђāх*, *иђāх*, али и *јддїлāх*, *јддāх*. Нема облика *знађах* (нормално је *знāдїлāж/знāвāж*, изузетно *знāдивāсмо*) (Пешикан 1965: 177). У говору Бјелопавлића присутно је двојство форми: *изндсā/изндсā*, *вдзā/вдзжā*, *ндсā/ндсā* (Ћупић 1977: 94). У мрковићком говору код глагола VII врсте не јотују се сугласници *с* и *з* у основи: *рдсāше*, *долāзау*, *їдзāше*. Међутим, судећи по изложеној грађи, редовно је: *їлђђау*, *їдђау*, *иђāу* (Вуловић 1969: 263–264).

У севернијим говорима (студенички и поибарски) јотовање је доследно: ђе *рāђаше* ђтац, мēне телевђн не *рāђаше*, којў слāву *слāвљаше* нāша цркђа, ђн *сеђāше*, онā *иђāше* (Драгин 2006: 448); *їрђђāсмо*, *ношāше*, *вожāше*, *вожāше*, *јеђāдїју* и *једāдїју*, *јеђāше*; *вољāдїја*, *виђāдїја* и *виђāше*, *рāђāдїју* и *рāђāше* (Божовић 2008: 84–85).

2.6.3. Од глагола са основом на велар (*їђђ*, *сђђ*, *врђ*) у тутинском говору забележени су једино облици са основом на *ч*, *ж*, *щ* и краћим наставцима, као и код осталих глагола прве врсте: *їечāх*, *їечāше*... *врщāх*, *врщāше*...

јā *врщāх* некђ жїто, *сечāх* некā дрђа, *врщāсмо* пшеницу, *їечāху* некē хђљдђвнђ ђђбове.

У староцрногорским говорима нема облика типа *їечах*. Присутни су облици са рефлексом прве палатализације и аналошким рефлексом друге палатализације: *їеђїјāх* и *їеђїјāх* (Пешикан 1965: 177). У Бјелопавлићима је *їеђїјāу/їеђїјāж/їечāсмо/їеђїјāше* (Ћупић 1977: 94). У поибарском говорима у употреби су форме: *їечāдїја*, *сїрижāдїју* (Божовић 2008: 84).

2.6.4. Глаголи са различитим превојним ступњем у корену (*брāи*, *звāи* (се), *дрāи* и сл.) у говору Тутина и околине имперфекат граде и од презент-

бѣ у војскѣ, *бѣ* у Рашке (Божовић 2008: 83–84). Облик *бѣ* својствен је говорима Левча (Симић 1972: 394). У севернометохијским говорима је такође *бѣ* (Букумирић 2003: 285). Наведено одговара тутинском *бѣх*.

Што се облика *бѣхѧ* тиче, у литератури нисмо пронашли потврде о његовом постојању у другим говорима зетско-сјеничког дијалекта. У поибарским говорима, међутим, бележена је форма *бѣа*, поред поменуте *бѣ*: *бѣа* на регрутације, *бѣа* ја тад млада, *бѣа* у шумѣ та пѹт ја (Божовић 2008: 83–84). Гордана Драгин бележи исту форму у студеничким говорима, и то у употреби за сва лица једине (2006: 448–449), а иста ситуација је и у трстеничком говору (Јовић 1968: 145). На основу наведених потврда можемо претпоставити да је глас *-х-* у форми *бѣхѧ* у тутинском говору секундарног порекла (*беја(х)* > *беа(х)* > *беха*). Може се претпоставити и да је дошло до контаминације већ присутног *бѣх* и ранијег *бѣѧ(х)* < *беја(х)*. У том случају, настанак облика могао је бити потпомогнут и аналогijом према другим глаголима са *-ѧ* на крају (посебно након испадања *-х*) (*бѣхѧ* : *раѧѧ*, *мѧѧ*, *нѧѧ*, *ѧѧ*).

2.7.2. У 2. и 3. л. јд. у употреби је једино облик *бѣше*:

бѣше л' ти тѹ? Ти *бѣше* отишла у Позѧр, ти *нѣ бѣше* тѹ, мѧмак ти *бѣше*, *нѣ бѣше* ти дѧшла ѧде, тапѹт ти *бѣше* нѣудѧта.

Нѣ знам кѧт *бѣше* ѡвѧ пѹт се пѧчео рѧдит, ѡвѧј Сѹљѧ се *бѣше* родѧо, *бѣше* на мапѹ, л' ѧјепѧ *бѣше*, јѣдан *бѣше* постѧ, ѧѣ *бѣше* нѣ знам, мѧѧго *бѣше* постѧрѧла, штѧ *бѣше* л' ѧчнѧ кѧрта тѡѧја код мѣне ѧде у двѧриште? Тѧ *бѣше* ѧбиѧѧј, зѧма јѧш *нѣ бѣше* изѧшла, чѡвек јѧ *бѣше* тѹ, *нѣ бѣше* им дѧбар Тѧто, Зѣчѣвић јѣдан прѡбѧрац *бѣше*, *бѣше* јѣдну шесѣт трѣћѣ, ѧтац ми *бѣше* бѧн, стѧра ми *бѣше* свѣкрѡа, чѡвек ми *бѣше* на посѧ, *нѣ бѣше* тѹ, а мајка му *бѣше* ѹмрѧла ѧд жѹчнѣ кѣсѣ, зар јѧ *бѣше* ѧна свѧја, кѧко му *бѣше* ѧме ѧномѣ Шѧптѧру? Сѡѣкар ми *нѣ бѣше* тѹ, *бѣше* га погодѧо приш у прѣс, да ѧ *бѣше* ѧна ѹзѣла Мѧца? ѧн *бѣше* спѧѧо, *нѣ бѣше* нѧко погѧнуѧ, а што га *бѣше* спѹшѧиѧ на пѧсту, испѧло му јѣдно крѧло *бѣше*, *нѣ бѣше* нѧко погѧнуѧ, тѹ *бѣше* та мѣлница.

2.7.3. У сва три лица множине присутно је двојство, односно тројство форми.

2.7.3.1. Облици: *бѣсмо*, *бѣсѧѣ*, *бѣхѹ*, присутни у тутинском говору, својствени су и стандардном језику. У Бјелопавлићима је редовно: *бљѣсмо*, *бљѣсѧѣ*, *бљѣѹ* (Ћупић 1977: 94), тако је и у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 171). У поибарским говорима су осим облика: *бѣѹ* ту и ѧни; *бѣсмо* уплѧшене, јављају се и дужи, са групом *-ѣа* < *ѣја*: кад *бѣасмо* у Мѧтровицу, као и плуралске форме: *беѧѧѧјѧмо*, *беѧѧѧјѧсѧѣ*, *беѧѧѧјѧѹ* (Божовић 2008: 83–84). У говору Студенице у 1. л. мн. је *бѣсмо* и *бѣјасмо*, а у 3. л. мн. *бѣѹ* или *бѣѧѹ*. (Драгин 2006: 448–449). Левачки говори знају за форме: *бѣѹ*, *бѣасмо* (Симић 1972: 396). У трстеничком говору је *бѣѧмо*, *бѣѧсѧѣ*, *бѣѧѹ*, односно *беѧѧѧјѧмо*, *беѧѧѧјѧсѧѣ*, *беѧѧѧјѧѹ* или *беѧѧѧѹ* тј. *беѧѧѧјѧѹ* (Јовић 1968: 145). У севернометохијским говорима је *бѣмо*/*бѣсмо*, *бѣѹ* (Букумирић 2003: 286).

2.7.3.2. Плуралски облици: *бѣхѧсмо*, *бѣхѧсѧѣ*, *бѣхѧѣ* подједнако су фреквентни у говору Тутина. Поставља се, међутим, питање порекла вокала *-ѧ-* у наставку, уместо очекиваног имперфекатског *-ѧ-*. Претпостављамо да је и ѡвде дошло до укрштања аористних и имперфекатских настаѡа, односно

да је *-о-* продрло из облика аориста. О томе сведочи и краткоћа вокала *-о-* (*бѣхосмо*), односно присуство дужине када је вокал *а* у наставку (*нѣ беѣсмo* дѣшлѣ). Тако створени наставци или су додавани на пуни облик 1. л. јд. (*бѣх*), или је *х* у њима секундарно (као у *бѣхѣ*). Облик *бѣхоше* уместо очекиваног имперфекатског *бѣхѣ* за 3. л. мн. (или *бѣахѣ* < *бѣјахѣ*) такође је пореклом из аориста.

Као потврду претходно наведеној тврдњи о пореклу *-ше*, односно вокала *-о-* у наставку, наводимо податак да је исти наставак у облицима 3. л. мн. глагола *биѣши* у употреби и у јужнокосовском ареалу (*бѣшоше*) (Младеновић 2013: 348), с тим да је овде процес једначења аористних и имперфекатских наставака у корист аориста обухватио и остале глаголе⁹ (Младеновић 2013: 346). Иначе, преобликовање имперфекатских форми под утицајем аористних облика у јужнокосовским говорима (гатњански говор) захватило је читаву парадигму глагола *биѣши*. Облици овог глагола у поменутом ареалу гласе: *бѣше/бѣшо, бѣше, бѣшосмо, бѣшосѣ, бѣшоше* (Младеновић 2013: 346), при чему множински облици одговарају тутинском *бѣхосмо, бѣхосѣ, бѣхоше*.

2.7.3.3. Форме *бејах* (*беа(х)*), *бејасмо* (*беасмо*), *бејасѣ* (*беасѣ*) готово су непознате су тутинском говору, забележена су само два примера: *бѣахѣ* и *љѣјепе, нѣ беѣсмo* дѣшлѣ. Облике *беадијасмо, беадију* у Тутину нисмо бележили. У новопазарској зони, међутим, облици са секвенцом *-диј-* преладавају у 1. л. јд. и 3. л. мн.: *беадијѣ* пѣшл'и за Пазѣр, *нѣ беадијo* отѣшла, *беадијѣ* тѣмо онѣ љѣди, *нѣ беадијѣ* дѣшл'и. Јављају се и облици *бѣа, бѣаше*, односно *бѣсѣ, бѣсмo*.

Примери за 1. л. мн.:

Бѣсмo дѣца мѣлѣ, мѣ *бесмо* отѣшлѣ.

Сиротѣња типѣт *бѣхосмо*, тѣт тѣк *бѣхосмо* кѣпѣлѣ овѣ ѣде, у свѣђу нешто *бѣхосмо*, уфѣтѣлѣ *бѣхосмо* некѣ зѣчеве.

2. л. мн.:

Бѣсѣ л' вѣ онѣ код њѣ? Вѣ *бѣсѣ* у продѣвницу, вѣ *бесѣ* дѣшл'и, *нѣ бесѣ* вѣ тѣ.

Бѣхосѣ љ вѣ кѣпѣлѣ онѣ од њѣга?

3. л. мн.:

Двѣје *бѣхѣ*, они *бѣхѣ* тѣ скѣро свѣ жѣвѣ застѣвилѣ дѣље, онѣ јѣдне марѣме *бѣхѣ* жѣћкастѣ, кѣпѣл'и ми *бѣхѣ* неко лѣнче, тѣмо *бѣхѣ* некѣ мѣзге, *бехѣ* трѣ Цѣгѣнке, ѣпѣт прѣтилѣ нам *бѣхѣ* кѣхву.

Бѣхоше дѣшлѣ љѣди, ѣни *бѣхоше* у Позѣр, *бѣхоше* сиротѣња, тѣ *бѣхоше* некѣ љѣди.

2.8. Мешање облика имперфекта, односно употреба форми јѣдног лица за саопштавање радѣи које врши неко друго лице, није особина која се често среће у говору Тутина. Тутинском говору није позната појава уопштавања

⁹ Стање, међутим, није ујѣдначено, па је „уопштавање *-ше* доследније у јужнијем делу јужног Косова, док је – како се иде према северу – број потврда са *-у* у 3. л. мн. имперфекта све већи” (Младеновић 2013: 345).

фекта (в. Драгин 2006: 449), јер не постоје језички разлози због којих би се имперфекатски облици губили у 1. и 2. л. мн. а не у 3, на пример. Овакво стање последица је комуникативних, односно синтаксичких околности.

Наиме, будући да информатори најчешће саопштавају доживљену прошлост чији су актери били, разумљиво је да се саопштење обликује у 1. односно 3. л. оба броја. С друге стране, ретке су ситуације, а условљавају их ванјезичке околности, у којима информатор прича доживљену прошлост чији су актери била и лица са којима (најчешће први пут) у том тренутку разговара.

Нешто мања фреквентност облика за 1. л. у односу на оне за 3. л. оба броја условљена је разлозима синтаксичке природе, односно семантиком овог глаголског времена. Ту пре свега мислимо на случајеве употребе имперфекта за саопштавање радњи из блиске прошлости. Када се за саопштавање таквих радњи употреби имперфекат: *малојре људи кошаху у ливади*, говорно лице заправо саопштава уочену радњу која се у моменту опажања вршила, а која се можда и даље, у тренутку говорења, врши, само то говорно лице не може са сигурношћу тврдити (Вуковић Ј. 1967: 112). Из тога јасно произилази да се овај тип саопштења не може обликовати у имперфекту у првом лицу оба броја, имајући у виду да говорно лице јасно перципира (не)завршеност радње чије је само вршилац. У оваквим ситуацијама употребио би се аорист несвршених глагола (*малојре косих доле у ливади*), којим се јасно наглашава целина, односно довршеност радње. Отуда нешто мањи број облика за прво лице у односу на оне за треће.

3. ЗАКЉУЧАК. Спроведена анализа показала је да се ситуација у тутинском говору у погледу наставака једним делом слаже са стањем својственим већини српских говора. С друге стране, одступања се тичу изостанака дужих наставака (*-ијах, -ијаше...*) код глагола I Белићеве врсте, те појаве облика типа *имадијџах/знадијџах* код глагола са двојаком основном презентом и императивом. У диференцијална својства потпадају и: изостанак јотовања финалног сугласника основе код глагола I, III и VII врсте; облици са основом на велар типа *йечџах* и присуство двојаких основа (презентске и инфинитивне) код глагола типа *брџи* и *звџи* (*се*).

Присуством специфичних облика глагола *биџи*, насталих под утицајем аористних наставака, стање у тутинском говору разликује се од оног присутног у зетско-сјеничким и већем делу других српских говора.

Присуство елемента *-д-*, односно *-ад-* у основама глагола типа *дџџадијо*, *виџадијо* и сл., а потом и аористно *-о* у *миџадијо*, *виџадијо* и сл. у новопазарском говору основна је црта која га разликује од суседног тутинског. Наведена особина новопазарску зону, даље, диференцира од говора у Црној Гори, а приближава је севернијим, србијанским говорима зетско-сјеничког дијалекта.

Што се стања на ширем терену зетско-сјеничког дијалекта тиче, оно је, као што је показано, махом неуједначено, тако да нема много особина које би биле заједничка свим говорима. Једина црта која спаја ове говоре јесте истоветност наставака у 2. и 3. л. јд. и 1. и 2. л. мн. у свима њима. С друге стране, много је више особина по којима се ови говори међусобно разликују. Ту спада различита судбина гласа *х* у наставцима 1. л. јд. и 3. л. мн., разлике

у облицима глагола *биѣи* и *хѣѣи*, двојство краћих и дужих наставака код глагола прве врсте, јотован : нејотован сугласник основе код неких глагола, грађење имперфекта од презентске и (или) инфинитивне основе код глагола типа *звѣи*, *браѣи* и сл.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БАРИАКТАРЕВИЋ, Данило. Новопазарско-сјенички говори. *Српски дијалектолошки зборник XVI* (1966): 1–177.
- БЕЛИЋ, Александар. Дијалекти источне и јужне Србије. *Српски дијалектолошки зборник I* (1905): 1–715.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. Говор Алексиначког Поморавља. *Српски дијалектолошки зборник XXXIII* (1987): 7–302.
- БОЖОВИЋ, Маринко. Инфинитив, аорист и имперфекат у поибарским говорима. Срето Танасић (ур.). *Зборник Инстѣиѣиѣа за српски језик САНУ I (јосвећено др Дражу Ћуѣићу ѣоводом 75-годишњице живѣиѣа)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008, 79–89.
- БОШЊАКОВИЋ, Жарко. Морфолошке особине говора источне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник LIX* (2012): 1–381.
- БУКУМИРИЋ, Милета. Говори северне Метохије. *Српски дијалектолошки зборник L* (2003): 1–351.
- ВЕЉОВИЋ, Бојана. О неким особинама фонетизма говора Тутина и околине. Милош Ковачевић (ур.). *Савремена ѣроучавања језика и књижевности III/1. Зборник радова са III научноѣ скуѣа младих филолоѣа Србије одржаноѣ 12. марта 2011. године на Филолошко-уметничком факултѣиѣу у Краѣујевцу*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2012, 33–43.
- ВУЛОВИЋ, Лука. Мрковићки дијалекат. *Српски дијалектолошки зборник XVIII* (1969): 73–400.
- ВУКОВИЋ, Ј. Јован. Говор Пиве и Дробњака. *Јужнословенски филолоѣ XVII* (1940): 1–114.
- ВУКОВИЋ, Јован. *Синѣакса ѣлаѣола*. Сарајево: Завод за издавање уѣбеника, 1967.
- ДРАГИН, Гордана. Имперфекат и аорист у говорима Студенице. *Српски језик 11/1–2* (2006): 447–456.
- ИВИЋ, Павле, Слободан Реметић. Тријебине (ОЛА 78). *Фонолошки оѣиси српскохрватских/хрватскосрпских, словеначких и македонских ѣовора обухваћених оѣиѣесловенским линѣвисѣичким аѣѣласом* (1981): 559–565.
- ИВИЋ, Павле, Жарко Бошњакловић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови. *Српски дијалектолошки зборник XLIII* (1997): 1–571.
- ЈОВАНОВИЋ, Миодраг. *Говор Паѣиѣровића*. Подгорица: Универзитет Црне Горе, 2005.
- ЈОВИЋ, Душан. Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): 1–241.
- МИЛЕТИЋ, Бранко. Црмнички говор. *Српски дијалектолошки зборник IX* (1940): 209–663.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. Говор шарпланинске жупе Гора. *Српски дијалектолошки зборник XLVIII* (2001): 1–606.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. Глаголски облици у северношарпланинским и јужнометохијским говорима. *Зборник Маѣиѣе српске за филолоѣију и линѣвисѣиѣу XLVII/1–2* (2004): 445–474.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. *Говор јужнокосовскоѣ села Гаѣиѣе*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. Преобликовање множине имперфекта и аориста српских говора у српско-македонском подручју. Снежана Гудурић (ур.). *Језиѣи и кулѣуре у времену и ѣросѣиѣору II. Тематски зборник*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, 2013а, 171–181.
- НИКОЛИЋ, Мирослав. Говори србијанског Полимља. *Српски дијалектолошки зборник XXXVII* (1991): 1–549.
- НИКОЛИЋ, Мирослав. Говор Горобила. *Српски дијалектолошки зборник XIX* (1972): 619–746.
- НИКОЛИЋ, М. Берислав. Колубарски говор. *Српски дијалектолошки зборник XVIII* (1969): 1–73.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. О говору Броћанца. *Годишњѣак Филозофскоѣ факултѣиѣа у Новом Саду X* (1967): 232–239.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. Морфолошке особине у говору Врачана. *Годишњѣак Филозофскоѣ факултѣиѣа у Новом Саду XVI/1* (1973): 201–235.

- Пецо, Асим, Бранислав Милановић. Ресавски говор. *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): 241–367.
- Пешикан, Митар. Староцрногорски средњокатунски и љешански говори. *Српски дијалектолошки зборник XV* (1965): 1–217.
- Реметић, Слободан. Српски призренски говор I (гласови и облици). *Српски дијалектолошки зборник XLII* (1996): 15–293.
- Реметић, Слободан. Говори централне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник XXXI* (1985): 1–555.
- Симић, Радоје. Левачки говори. *Српски дијалектолошки зборник XIX* (1972): 1–618.
- Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамађика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- Стевановић, Михаило. Источноцрногорски дијалекат. *Јужнословенски филолог XIII* (1933/34): 1–128.
- Стиловић, Рада. Говор Горњих Васојевића. *Српски дијалектолошки зборник LIV* (2007): 1–323.
- Ћупић, Драго. Говор Бјелопавлића. *Српски дијалектолошки зборник XXIII* (1977): 1–219.
- Ћупић, Драго. Преглед главнијих особина говора Зете. *Јужнословенски филолог XXXIII* (1977а): 265–285.

Bojana Veljović

FORMS OF IMPERFECT TENSE IN THE SPEECH OF TUTIN AND SURROUNDING AREAS

Summary

This paper analyzes the forms of imperfect tense in the speech of Tutin and surrounding areas from the morphological perspective. As in standard language, imperfect tense is formed with imperfective verbs. However, considering the certain suffixes used for the formation of this tense, as well as the relations between the stems of certain verbs, imperfect tense forms in Serbian dialects exhibit lot of differences. The analysis of the language material has revealed the presence of a number of differential features, including: the prevalence of the short suffixes *-ah*, *-aše* etc., i.e. the absence of alternative suffixes *-ijah*, *-ijaše* etc. with verbs of Belić's I class (the neutralization of form duality: *tresah* : *tresijah*); the use of forms like *znadijah*, *imadijah*; the absence of iotation in stem consonant with the verbs of classes I, III and VII (*jedah*, *nosah*, *vidah*); the presence of dialect-specific forms of the verb *bit* which originate from the contamination of aorist and imperfect tense forms (*beha*, *behasmo*...) and so on. The paper examines the relations between the speech of Tutin and other speeches of the Zeta-Sjenica dialect. The analysis has shown that the speeches of this dialect differ substantially in terms of imperfect tense forms. Of special importance for this paper is the presence of features which differentiate the Tutin speech and the adjacent Novi Pazar speech (e.g. the presence of forms such as *radadijo/radadija*, *vidadiju*, *beadiju* in the speech of Novi Pazar and their absence in the speech of Tutin).

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију, Катедра за српски језик
Јована Цвијића 66, 34 000 Крагујевац, Србија
bojana1919@hotmail.com

Sanja Ninković
Julijana Beli-Göncz
Milica Pasula

NEGATIVE EMOTIONEN IN DEUTSCHEN PHRASEOLOGISMEN UND IHRE SERBISCHEN ÄQUIVALENTE

Im Beitrag werden deutsche Phraseologismen behandelt, in welchen die negativen Emotionen *Hass*, *Neid* und *Verachtung* zum Ausdruck gebracht werden, indem nach ihren serbischen Äquivalenten gesucht wird. Gleichzeitig wird eine Klassifikation der so gewonnenen Äquivalenz-Typen vorgenommen (Volläquivalenz, Teiläquivalenz, semantischer Äquivalenz und Nulläquivalenz). Zum Schluss werden die untersuchten Phraseologismen auch im Lichte der kognitiven Metapherntheorie (konzeptuelle Metaphernanalyse) betrachtet. Die Ergebnisse sollen der Vertiefung des angeeigneten Sprachwissens im Germanistikstudium dienen, können aber auch im DaF-Unterricht Verwendung finden.

Schlüsselwörter: Phraseologismen, Emotionen, Hass, Neid, Verachtung, kontrastiv, konzeptuelle Metaphern.

This paper analyzes German phraseologisms which express negative emotions *hate*, *envy* and *contempt* in order to determine their Serbian equivalents. Simultaneously, the paper classifies types of equivalence (complete, partial, semantic and null equivalence). Finally, the analyzed phraseologisms are observed in the light of the Cognitive Metaphor Theory (conceptual analysis of metaphors). The results are supposed to deepen the acquired linguistic knowledge in German studies and they can also be used in teaching German as a foreign language.

Key words: phraseologisms, emotions, hate, envy, contempt, contrastive, conceptual metaphors.

1. EINLEITUNG. Ziel des vorliegenden Beitrags ist es, deutsche Phraseologismen¹, in denen die negativen Emotionen *Hass*, *Neid* und *Verachtung* zum Ausdruck gebracht werden, zu beschreiben und zu analysieren. Dabei soll im Serbischen nach deren Äquivalenten gesucht und eine Klassifikation der entstandenen Äquivalenz-Beziehungen vorgenommen werden. Neben der kontrastiven Analyse soll auch eine Analyse auf der Grundlage der kognitiven Metapherntheorie durchgeführt

¹ Phraseologismen sind „feste Wortkomplexe verschiedener syntaktischer Strukturtypen mit singulärer Verknüpfung der Komponenten, deren Bedeutung als Ergebnis einer vollständigen oder teilweisen semantischen Umdeutung oder Transformation des Komponentenbestandes entsteht“ (ČERNYŠEVA 1975: 209). Nach BURGER – BUHOFFER – SIALM 1982 sind sie eine „feste, getrennt formierte Einheit der Sprache, die über eine ganzheitliche (oder partiell ganzheitliche) Bedeutung verfügt und in kommunikativer Hinsicht keinen fertigen Satz darstellt“ (ebd.: 62). Phraseologismen müssen drei wichtige Merkmale aufweisen: Polylexikalität (sie müssen aus mehr als einem Wort bestehen), Festigkeit (sie müssen immer in gleicher Kombination von Wörtern gebraucht werden) und Idiomaticität (die Komponenten müssen eine durch die syntaktischen und semantischen Regularitäten der Verknüpfung nicht voll erklärbare Einheit bilden) (BURGER 2003: 14–15). Phraseologismen besitzen üblicherweise unterschiedliche Grade der Idiomatizität (Motiviertheit) – so entstehen vollidiomatische (Idiome), teildidiomatische (Teildidiome) und nichtidiomatische Phraseologismen (Kollokationen) (ebd.).

werden, da konzeptuelle Metaphern die Grundlage vieler Phraseologismen bilden.² Schlussendlich ist es eines der Ziele dieser Arbeit, dem besseren Verständnis deutscher Phraseologismen beizutragen.

1.1. Das Korpus bilden Phraseologismen, die aus folgenden Wörterbüchern exzerpiert wurden: *Deutsch-serbokroatisches phraseologisches Wörterbuch* von Pavica Mrazović – Ružica Primorac, *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten* von Lutz Röhrich und *Frazeološki rečnik srpskog jezika* von Đorđe Otašević. Es wurden aus dem genannten Korpus nicht nur jene Phraseologismen herausgesucht, welche die Komponenten *Hass*, *Neid* und *Verachtung* vorweisen, sondern auch all jene, aus deren Bedeutung heraus diese drei negativen Emotionen erschlossen werden können. Infolgedessen ist ein Korpus im Umfang von 114 deutschen Phraseologismen entstanden. Es ist wichtig zu betonen, dass das Korpusmaterial keinen Anspruch auf Vollständigkeit erhebt, sondern vielmehr als Grundlage für andere, ähnlich gestaltete Untersuchungen und Analysen, aber v. a. zu Vergleichszwecken dienen soll.

1.2. Verwendet werden die kontrastive, kognitive und die deskriptiv-analytische Methode, mithilfe deren Konvergenzen, Ähnlichkeiten und Divergenzen zwischen den hier angeführten deutschen und serbischen Phraseologismen in einem interlingualen Vergleich aufgedeckt werden sollen – folglich wird dieser Beitrag im Rahmen der Kontrastiven und (zum geringen Teil) auch der Kognitiven Linguistik behandelt.

2. PHRASEOLOGISMEN UND ÄQUIVALENZ. Es liegt nahe, dass alle Bereiche, die mit der menschlichen Psyche zu tun haben – insbesondere mit dem Ausdruck der Liebe, des Hasses, der Trauer, der Angst, des Glücks und des Unglücks – eine fruchtbare Quelle für viele Phraseologismen darstellen (vgl. BURGER 1982: 291).

2.1. Äquivalenz ist „eine (vollständige oder teilweise) Übereinstimmung sprachlicher Bedeutungen“ (WORBS 1994: 141). In diesem Beitrag wird eine Differenzierung zwischen vollständiger, partieller und semantischer Äquivalenz, sowie Nulläquivalenz vorgenommen. Dabei wird von der Annahme ausgegangen, dass nur jene Phraseologismen, die in beiden Sprachen übereinstimmen, sowohl in semantischer und struktureller, als auch in lexikalischer Hinsicht, vollständige Äquivalenz aufweisen. Partielle Äquivalenz wird jenen Phraseologismen zugeschrieben, für die gewisse Unterschiede in den analysierten Sprachen kennzeichnend sind: das können strukturelle oder lexikalische Unterschiede sein, eine Komponente kann ausgetauscht oder weggelassen werden u. Ä. Semantische Äquivalenz wird als jene Äquivalenz bezeichnet, bei welcher es in den beiden Sprachen unterschiedliche Strukturen und Komponenten im Rahmen eines Phraseologismus gibt, jedoch die Bedeutung gleich bleibt. Bei der Nulläquivalenz können die deutschen Phraseologismen nicht mit serbischen phraseologischen Entsprechungen übersetzt werden, sondern mithilfe verschiedener anderer Wörter.

² Die kognitive Linguistik, die in den 80er Jahren des 20. Jahrhunderts für viele Linguisten (etwa Lakoff und Johnson, Lakoff und Turner, Langacker u.v.m.) interessant geworden ist, stellt einen immer wichtiger werdenden Teil in der Sprachforschung, aber auch im (Fremd-)Sprachenunterricht dar (was für die Autorinnen dieses Beitrags besonders interessant ist).

3. EMOTIONEN – DEFINITIONSVERSUCH UND BEGRIFFSBESTIMMUNG. Emotionen beschäftigen die Menschheit seit hunderten von Jahren. Ob Künstler oder Wissenschaftler unterschiedlicher Provenienz – alle woll(t)en den Emotionen auf den Grund gehen. Unter den Wissenschaftlern besteht keine Einheit nicht nur über die Wesensbestimmung der Emotionen, sondern auch über ihre richtige Benennung und Gliederung (vgl. MILIVOJEVIĆ 2008: 9). So beschreibt sie z. B. Duden (2003: 458–459) als „seelische Erregung“, „Gemütsbewegung“, „Gefühl“ und / oder „Gefühlsregung“, während sie Hülshoff (2006: 14) als eine „körperlich-seelische Reaktion, durch die ein Umweltereignis aufgenommen, verarbeitet, klassifiziert und interpretiert wird, wobei eine Bewertung stattfindet“ beschreibt. Ähnlich sieht das Schwarz-Friesel (2007: 4), wenn sie bemerkt, dass Emotionen nicht nur „unsere Denk- und Handlungsprozesse [steuern]“, sondern auch „die Interpretation und Evaluation von Mitmenschen und Situationen“ bestimmen (ebd.). Für Milivojević (2008: 18) sind Emotionen Ergebnisse einer Veränderung in der Beziehung zwischen einem Wesen und der Welt um es, indem es gleichzeitig auch zum Wunsch und Bedürfnis kommt, einen Einklang zwischen ihnen herzustellen. Man muss sich nicht einmal in einer stimulativen Situation befinden, um eine entsprechende Emotion zu fühlen – schon der Gedanke allein oder die Erinnerung an eine solche Situation reichen aus, um mit einer Emotion zu antworten bzw. zu *reagieren*; man sollte den Begriff „emotionale Reaktion“ anstatt „Emotion“ benutzen, da Emotionen immer unsere *Reaktion* auf ein Geschehen darstellen (ebd.: 17, 22).³

3.1. Oft wird der Begriff „Gefühl“ synonym zu „Emotion“ verwendet, insbesondere in der Psychologie und Verhaltensforschung, obwohl ihre Bedeutungsbeschreibungen unterschiedlich sind, da Gefühle als „die wahrgenommenen emotionalen Körperzustände“ definiert werden (vgl. FRIES 1996: 4; HENN-MEMMESHEMER 2012: 22–23).⁴ Daneben stößt man in der Literatur auf die Begriffe „Affekt“ und „Stimmung“. Auch hier muss man vorsichtig sein, denn, trotz der Meinung vieler Psychologen, sollte weder das eine noch das andere mit „Emotion“ gleichgestellt werden. Eine einfache und deutliche Erklärung bietet Milivojević: „Kada je emocionalna reakcija veoma snažna govorimo o *afektu*, a kada je dugotrajna o *raspoloženju*“ (MILIVOJEVIĆ 2008: 17). Demnach dürfte eine lineare Anordnung der hier angeführten Begriffe folgendermaßen aussehen:

Emotion – Gefühl – Affekt⁵ – Stimmung

wobei davon ausgegangen wird, dass „Emotion“ als Oberbegriff und „Gefühl“ als die wahrgenommene Emotion betrachtet werden können, weiters, dass ein Affekt

³ „Emocija je reakcija subjekta na stimulus koji je ocenio kao važan, a koja visceralno, motorno, motivaciono i mentalno priprema subjekat za adaptivnu aktivnost“ (MILIVOJEVIĆ 2008: 20).

⁴ Als Ergebnis einer philosophischen und literarischen Entwicklung kommt es in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts zur Umbenennung der *Emotionen* in *Gefühle*, wobei diese als eine „diffuse emotionale Entität“ verstanden werden (NEWMARK 2008: 204). Goethes Faust mit seinem Ausruf „Gefühl ist alles!“ – und Sturm und Drang allgemein – „überhöhen das Gefühl als subjektive emotionale Selbsterfahrung“ (ebd.: 205).

⁵ Ein Affekt ist eine „plötzlich auftretende Gefühlsregung – wie Freude, Angst, Wut, Begeisterung, Scham, Eifersucht – mit körperlichen Begleiterscheinungen (Atmung, Herztätigkeit, Gesichtsfarbe)“ (ODENBACH 1974: 13). „Affekte wirken sich im Allgemeinen negativ auf rationale Einsicht und Kritikvermögen aus“ (SCHRÖDER 1985: 10).

erst dann zustande kommt, wenn überhaupt eine Emotion vorhanden ist, und zu guter Letzt, dass von Stimmung nur im Falle einer lang bzw. länger anhaltenden Emotion die Rede sein kann.⁶

3.2. Emotionen können auf vielerlei Art klassifiziert werden. Als prototypische Emotionen werden etwa Angst, Freude, Zorn, Glück, Ekel, Hass, Scham usw. bezeichnet (FIEHLER 1990: 56).⁷ Eine allgemeine Klassifikation der Emotionen beruht auf der Einteilung in positive und negative Emotionen, wobei zu den ersten Liebe, Glück, Freude u. Ä., zu den zweiten Hass, Angst, Zorn, Verachtung, Neid usw. dazuzurechnen sind (SCHWARZ-FRIESEL 2007: 67–68). Ähnlich steht es um die Einteilung der Emotionen im Hinblick auf ihren hedonistischen Ton – sie werden in zwei große Gruppen eingeteilt, nämlich in angenehme und unangenehme Emotionen. Zu den angenehmen werden gerechnet Glück, Freude, Liebe, Vertrauen u. Ä., und zu den unangenehmen Angst, Zorn, Trauer, Eifersucht, Neid u. Ä. (vgl. MILIVOJEVIĆ 2008: 35).⁸ Emotionen können ebenfalls in jene, die einen aktivieren (z. B. Zorn, Angst, Neid, Eifersucht), und solche, die einen passivieren (etwa Glück, Freude, Trauer) eingeteilt werden (ebd.: 40).⁹ Hinsichtlich ihrer Qualität lassen sich Emotionen in höhere und niedere einteilen, aber eine derartige Bewertung ist vielfach diskutabel, wie es noch Völz bemerkte (vgl. VÖLZ 2002). Wie auch immer definiert und klassifiziert, ob als irrational und gefährlich betrachtet, oder sogar als fähig, über Menschen zu herrschen und deren Bewusstsein zu unterbrechen, eines ist sicher – Emotionen sind und bleiben untrennbar vom Menschen, der sie fühlt (vgl. MILIVOJEVIĆ 2008: 10, 17).

4. EMOTIONEN IN PHRASEOLOGISMEN. Das Interesse an der Beziehung zwischen Emotion und Sprache ist vor allem Ende der 80er Jahre des vorigen Jahrhunderts in verschiedenen Bereichen der Wissenschaft gewachsen (vgl. FOLKERSMA 2010: 15). Für die meisten Menschen war und ist es nicht leicht, über Emotionen zu sprechen, egal ob positive oder negative. Umso einfacher fällt es uns aber, mithilfe phraseologischer Äußerungen unsere Meinung über jemanden oder etwas zu sagen, denn, so Fleischer (1997: 218–219), „Phraseologismen sind prädestiniert, [...] Einstellungen und negative sowie positive Emotionen auszudrücken“.¹⁰ Ähnlich sieht das auch Palm (1997: 49), welche meint, dass Phraseologismen „primär menschliche Emotionen [beschreiben]“.

⁶ Wierzbicka (1999) meint, dass viele Psychologen und Anthropologen lieber von Emotionen und nicht von Gefühlen sprechen; der Unterschied zwischen Emotion und Gefühl liege im Grunde in der Objektivität: „[...] emotions seem to be [...] objective. [...] emotions have a biological foundation and can therefore be studied objectively, whereas feelings cannot be studied at all.“ (ebd.: 1).

⁷ Zu den Basisemotionen gehören: Liebe, Freude, Glück, Angst, Traurigkeit, Zorn und Ekel. Descartes (1596–1650) hat in seiner *Leidenschaft der Seele* (1649) sechs Basisemotionen beschrieben: Verwunderung, Begierde, Freude, Liebe, Hass und Trauer, und er zeigte, wie sich diese sechs Basisemotionen untereinander verbinden, damit viele andere Emotionen entstehen können (etwa Verachtung, Eifersucht, Neid u. Ä.) (vgl. OATLEY – JENKINS 2007: 15).

⁸ Unangenehme Emotionen werden beinahe doppelt so intensiv wie angenehme erlebt (vgl. MILIVOJEVIĆ 2008: 36). Dies mag darauf hindeuten, dass es gewisse biologische Einschränkungen bezüglich des Erlebens vom Angenehmen gibt (ebd.: 37).

⁹ „Krajnja svrha svakog osećanja, a prvenstveno neprijatnog, jeste mobilizacija na neki oblik aktivnosti čiji je cilj adaptacija promenama u spoljašnjem svetu [...]“ (MILIVOJEVIĆ 2008: 40).

¹⁰ Folkersma (2010: 32) bemerkt, dass Emotionen erst durch die Sprache einigermaßen verstanden werden können.

4.1. Wie werden nun Emotionen ausgedrückt? Emotionen können ausschließlich durch lexikalische Mittel ausgedrückt werden, d. h., dass es weder morphologische noch syntaktische oder phonetisch-phonologische Muster gibt, die darauf spezialisiert sind, Emotionen wie Liebe, Hass usw. zum Ausdruck zu bringen (vgl. FRIES 1996: 10). Ein solches lexikalisches Mittel sind z. B. Interjektionen, die zwar auch einige Zustände wie Schmerz oder Kälteempfinden, z. B. *au*, *brr* u. Ä. beschreiben, aber im Grunde dazu dienen, Emotionen auszudrücken (vgl. ebd.: 11–12). Daneben können auch andere lexikalische Mittel emotionale Bedeutung haben, so etwa Diminutive bzw. Augmentative, aber auch Präfixe (z. B. *mist-*, *scheiß-*) und Suffixe (z. B. *-ling*) (ebd.).¹¹ Der vorliegende Beitrag beschäftigt sich mit Phraseologismen im Deutschen und ihren serbischen Äquivalenten, mithilfe derer die ausgewählten Emotionen (Hass, Neid und Verachtung) sprachlich ausgedrückt werden können.

4.2. Eine Vielzahl der Phraseologismen, die Emotionen, insbesondere negative, beschreiben, weisen einen hohen Grad an Somatismen¹² auf, was darauf hindeutet, dass zwischen den Emotionen und dem Körper, bzw. auch zwischen den Emotionen und den Organen, ein enger Zusammenhang besteht; dieser Körperbezug ist etwa in den Phraseologismen *j-m kommt die Galle hoch / läuft die Galle über* oder *kochen vor Wut* sichtbar (vgl. FOLKERSMA 2010: 39). Es kann davon ausgegangen werden, dass es, aufgrund gleichen Aufbaus und gleicher Funktion des menschlichen Körpers auch „gleiche physiologische Mechanismen emotionaler [...] Prozesse des Menschen“ gibt, sodass Ähnlichkeiten und eventuell auch Gemeinsamkeiten zwischen dem Deutschen und Serbischen in diesem Bereich zu erwarten sind, da Emotionen universell sind (vgl. ebd.: 44). Zwar kann sich der Bestand von Lexemen, die auf Emotionen, wie z. B. *Hass*, *Neid* usw. hinweisen, von Sprache zu Sprache stark unterscheiden, aber „spezifische abstraktere emotionale Aspekte der Äußerungsbedeutung sprachlicher Ausdrücke scheinen hingegen weniger einzelsprachlich festgelegt zu sein“ (FRIES 1996: 22).

4.3. Phraseologismen, die eine negative Emotion ausdrücken, sind laut Burger „übervertreten“ (vgl. BURGER 1982: 292). Nicht selten werden die betreffenden Emotionen sogar direkt präsent als Komponenten – etwa *Hass*, *Neid* und *Verachtung* bzw. *hassen*, *beneiden* und *verachten* – wobei sie wörtliche Bedeutung besitzen, wie z. B. in *(einen) Hass auf j-n / etw. haben* (vgl. FOLKERSMA 2010: 36). Trotzdem muss hervorgehoben werden, dass die Bedeutung vieler Phraseologismen nicht aus den einzelnen Komponenten, sondern „aus einer Summe der Bedeutungen der Komponenten“ erschießbar ist, wie z. B. in *j-n dick haben* (‘j-n. nicht ausstehen können’) (vgl. ebd.: 15).

5. NEGATIVE EMOTIONEN. Die Mehrzahl der Emotionen, die in fast allen Kulturen der Welt existieren und als solche erkannt werden, ist negativ. Das hat, so die

¹¹ Z. B. Diminutivbildungen wie *Männchen*, Präfixbildungen mit *scheiß-* wie in *scheißkalt* oder deadjektivische Personenbezeichnungen mit dem Suffix *-ling* (z. B. *Schönling*), wobei Präfixbildungen „unabhängig von der Bedeutung der Basis systematisch mit dem Ausdruck bestimmter emotionaler Bedeutungen verbunden [sind]; so bewirkt *scheiß-* bei Adjektiven systematisch eine Intensivierung (*scheißkalt*, *scheißfreundlich*) und bei Substantiven eine negative emotionale Bewertung des Substantivdenotats (*Scheißaufsatz*, *Scheißuni*)“ (FRIES 1996: 12).

¹² Somatismen sind Phraseologismen, die menschliche Körperteile bezeichnen (vgl. PALM 1997: 40).

Forscher, etwas damit zu tun, dass uns negative Emotionen in wichtigen oder gar gefährlichen Situationen zu überleben helfen. Im vorliegenden Beitrag werden drei negative Emotionen behandelt: Hass, Neid und Verachtung.

5.1. HASS. Der DUDEN (2003: 720) definiert *Hass* als „eine heftige Abneigung, ein starkes Gefühl der Ablehnung und Feindschaft“.¹³ Man hasst jemanden, von dem man annimmt, dass er einem Böses wünscht oder antut, auch dann, wenn dies nicht der Fall ist (vgl. MILIVOJEVIĆ 2008: 435). Hass kann sich auf eine Person, ein Volk, eine Gruppe, auf das andere Geschlecht oder auf eine Rasse beziehen (vgl. DUDEN 2003: 720; www.textlog.de/adler-psychologie-hass.html). Die Basis der Emotion *Hass* bildet der Wunsch, das Hassobjekt zu vernichten, da es nicht mehr als Lebewesen angesehen wird – es wird zum Objekt, zum Unmenschen, Dämon, Teufel u. Ä. (vgl. KREČ – KRAČFILD 1973: 257; MILIVOJEVIĆ 2008: 443–444).¹⁴

Obwohl viele meinen, dass Emotionen keiner Logik folgen, bemerkt man schon bei der Emotion *Hass*, dass sehr wohl Logik im Spiel ist, da die drei Stufen des Hasses verschiedene logische Niveaus aufweisen. Die erste Stufe des Hasses, die mildeste, bezieht sich auf jene Verhaltensweisen, die sozial relativ annehmbar sind. Dazu gehören etwa das Lästern, diverse Intrigen u. Ä. Zur zweiten Stufe gehört das Vernichten materieller Güter, die das Hassobjekt besitzt, aber auch das Verfassen anonymer (Droh)briefe usw. Die dritte und intensivste Stufe des Hasses bezieht sich auf Verhaltensweisen, die zu schweren Körperverletzungen und schließlich zu Mord führen können (vgl. MILIVOJEVIĆ 2008: 437).

5.1.1. Hass wird oft als Gegensatz zu Liebe definiert, denn es ist sehr offensichtlich und einfach, wenn wir uns diese zwei Emotionen an zwei Gegenpolen vorstellen.¹⁵ Doch bei genauerem Betrachten wird es klar, dass dies nicht immer der Fall sein muss, denn wenn man jemanden nicht liebt, muss man ihn nicht automatisch hassen.¹⁶ Und so wie *Liebe* irrtümlicherweise als Gegensatz zu *Hass* verstanden wird, so wird auch Zorn, der den Affekt des Hasses darstellt, mit Wut, einem Affekt des Ärgers, oft verwechselt, synonym verwendet oder sogar gleichgestellt, wobei es von großer Bedeutung ist, Hass und Ärger zu unterscheiden (vgl. ebd.: 435). Denn, während die Wut auf die Verhaltensänderung einer anderen Person gerichtet ist, richtet sich der Hass auf das Wesen der anderen Person (vgl. ebd.: 445). Schwierigkeiten sind diesbezüglich vor allem in jenen Kulturen zu erwarten, in deren Sprachen Hass und Wut, bzw. Zorn und Wut nicht eindeutig zu unterscheiden sind (vgl. ebd.: 448).

Man würde meinen, dass die Zivilisationsentwicklung Hass zum Verschwinden bringen kann, doch dem ist bei Weitem nicht so – er erscheint nur in weniger offensichtlichen, umgewandelten Formen. So unfassbar das auch klingen mag, Tatsache ist, dass Hass – solange er in einer sozial und gesellschaftlich akzeptablen Art und Weise ausgedrückt wird – als eine adäquate Reaktion betrachtet wird, auf die jeder Mensch ein Recht hat (vgl. MILIVOJEVIĆ 2008: 441).

¹³ Ähnlich definiert ihn das serbische Wörterbuch: „Mržnja: osećanje neprijateljstva, jake odbojnosti, nepoverljivosti, antipatije (prema nekome ili nečemu)“ (PCJ 2007: 737).

¹⁴ Im Original: David Krech, Richard S. Crutchfield. *Elements of Psychology*.

¹⁵ Auch Aristoteles führt in seiner *Rhetorik* (Buch II, Kap. 1–11) Liebe und Hass als Gegensatzpaare an (vgl. NEWMARK 2008: 225).

¹⁶ „Mržnja nije suprotnost ljubavi – suprotnost ljubavi čini ‚neljubav‘. *Neljubav* jednostavno znači da neko nekoga ne voli, ali to nikako ne znači da mora postojati mržnja“ (MILIVOJEVIĆ 2008: 449).

5.1.2. Im analysierten Korpus konnten insgesamt 82 Phraseologismen gefunden werden, die die Emotion *Hass* zum Ausdruck bringen. Davon wiesen 15 Phraseologismen Volläquivalenz, 18 partielle Äquivalenz, 17 semantische Äquivalenz und 32 Nulläquivalenz auf. Diese Phraseologismen werden – der Äquivalenz nach – im Folgenden dargestellt:¹⁷

Volläquivalenz: *j-n hassen wie die Pest – mrzeti nekoga kao kugu; j-n schief ansehen / anschauen – gledati nekoga iskosa / mrko / popreko; gledati nekoga s mržnjom / s netrpeljivošću / s odbojnošću; j-n zuschande bringen / richten – upropastiti, uništiti nekoga; an j-m Rache nehmen – osvetiti se nekome; j-n nicht riechen können – ne mirisati nekoga, ne podnositi nekoga; eine böse Zunge / ein böses Mundwerk haben – imati zao jezik; j-m Schwierigkeiten bereiten / machen – praviti / stvarati nekome teškoće; komplikovati mu život;*¹⁸ *j-m eine Stachel / ein Dorn im Auge sein – biti nekome trn u oku; j-m Steine in den Weg legen – bacati nekome kamenje, klipove pod noge; namerno nekome praviti teškoće; ein Herz von / aus Stein haben – imati srce od kamena; biti kamena srca; j-n stiefmütterlich behandeln – maćehinski se odnositi prema nekome; j-m zuleide tun – naneti nekome neko zlo; učiniti nažao; den Zankapfel hinwerfen – bacati jabuku razdora; unositi / izazivati, stvarati zlu krv; sejati mržnju; einen Zahn auf / gegen / wider j-n haben – imati zub na nekoga;*¹⁹ *Hol dich / ihn der Teufel! – neka te / ga đavo nosi, idi do vraga.*²⁰

Partielle Äquivalenz: *j-d steckt voll(er) Gift – pun je žuči, ogorčenosti, pakosti, zlobe, jeda; Drachensaat aussäen – sejati mržnju; baciti / bacati seme mržnje (razdora); j-n auf / für / in den Tod nicht ausstehen / leiden können – mrzeti nekoga iz dna duše; ne podnositi nekoga ni za živu glavu; j-n mit scheelen Blicken ansehen / betrachten (ili j-n grünen Blicks betrachten) – gledati nekoga popreko / sa mržnjom; gledati nekoga sa puno zavisti, pakosno; wenn Blicke töten könnten – ubiti pogledom; mrzi me, ne može očima da me vidi; einen Pik auf j-n haben – imati zub na nekoga;*²¹ *j-n in die Schwärze bringen – ocrniti nekoga; es j-m schwer machen – otežavati nekome život; zgorčavati nekome život / dane; j-m den Spaß versalzen – zapapriti nekome; pokvariti, zagorčati nekome radost; geh mir aus der Sonne! – idi mi s očiju; j-n wie ein Stiefkind behandeln – maćehinski se odnositi prema nekome; zunichte / zuschande machen – razrušiti, uništiti nešto; j-n / etwas zugrunde richten – uništiti, upropastiti nekoga / nešto; sein blaues Wunder erleben / sehen – videti svoga Boga; j-m eine Wunde schlagen – zadavati rane nekome; naneti bol, štetu; dem werde ich es versalzen – pokazati mu ja; zapapriću mu čorbu; j-m Stuhlbeine ansägen – izmicati nekome stolicu; pripremati nečiju propast; j-n stumm machen – učutkati nekoga za sva vremena; ubiti nekoga.*

Semantische Äquivalenz: *Ich habe ihn dick – sit sam ga do guše, ne mogu više da ga podnesem; j-n bis aufs Blut hassen – mrzeti nekoga iz dubine duše / srca; mrzeti do krajnjih granica; j-m die Pest an den Hals wünschen – nekome poželeti sve najgore; einen Rochus*²² *auf j-n haben – imati zub na nekoga, ne trpeti nekoga; j-n / etwas schlecht machen – ocrniti nekoga; bei j-m schwarz angeschrieben sein – biti*

¹⁷ Alle angeführten deutschen und serbischen Phraseologismen wurden den in der Einführung vorgestellten Wörterbüchern entnommen.

¹⁸ Der Phraseologismus *j-m Schwierigkeiten bereiten / machen* drückt zwar eine Handlung aus, jedoch wird diese durch die Emotion *Hass* aktiviert.

¹⁹ Auch: *uzeti nekoga na zub* (Anm. d. Autorinnen).

²⁰ *Hol dich / ihn der Teufel!* ist ein Fluch, den man ausspricht, wenn man jemandem gegenüber Hass- oder hassähnliche Gefühle empfindet.

²¹ Auch: *imati pik na nekoga* (Anm. d. Autorinnen).

²² Von jidd. *rochus*, *rauches* „Zorn“ (DUDEN 2003: 1319).

loše upisan kod nekoga; j-m den Schweden wünschen – želeti nekome veliku nesreću; den Spieß gegen j-n kehren – uzeti nekoga na metu, napasti nekoga; der stinkt mir – njega ne mirišem;²³ j-m den letzten Stoß geben – dotući, dokusuriti nekoga; naneti nekome poslednji udarac; j-m böse / üble / schlechte Streiche spielen – napakostiti nekome; udariti jarac; j-m den Wein ausrufen – ocrniti, ogovarati, oklevetati nekoga; j-m alle Sankt Velten wünschen – da Bog da crko; kuga te odnela; j-n auf dem Strich haben – ne podnositi nekoga; imati pik / zub na nekoga; biti neprijateljski raspoložen prema nekome; j-m den Stuhl vor die Tür setzen – otpustiti nekoga; izbaciti nekoga na ulicu; j-n als Sündenbock abschlachten – proglasiti nekoga za žrtvenog jarca; j-m die Suppe versalzen – zagorčati nekome nešto / život.

Nulläquivalenz: Chor des Hasses – sveopšta mržnja, neprijateljstvo; j-n zur Hölle wünschen – prokleti nekoga; j-n bei der Parabel kriegen – napasti nekoga; Basiliskeneier (aus)brüten²⁴ – izmišljati pakosti; einen Bittern auf j-n haben – ne podnositi nekoga; j-n gefressen haben – ne podnositi nešto ili nekoga; j-n in die Pfanne hauen – uništiti nekoga; es scharf auf j-n haben / j-n scharf haben – mrzeti nekoga; sich mit seinem eigenen Schatten zanken – mrzeti samog sebe; biti protiv sebe; etwas (nur) aus Schikane tun – biti zao, praviti teškoće iz zlobe; j-m ein Schnippchen schlagen – narugati se nekome; sich j-n drei Schritte vom Leib halten – držati nekoga na odstojanju; j-m etwas in die Schuhe schieben – svaliti krivicu na nekoga; nekome nešto podmetnuti; j-m die Schuld geben – svaliti krivicu na nekoga; dass dich die Schweden holen! – crko da Bog da; Bog te ubio; den / das haben die Schweden liegen lassen – taj / to ništa ne vredi; ne vredi ni prebijene pare; jemand will j-n sieden und braten – neko nekoga mrzi (ali mu ništa ne može); j-m die Socken scharf machen – pripretiti nekome; uterati mu strah u kosti; einen Span wider / gegen j-n haben – imati zub na nekoga; j-m einen Span einhauen – ocrniti nekoga; einander / sich spinnefeind sein – mrzeti se; biti smrtni neprijatelj nekome; j-m Stachelbeeren zu verschlucken geben – podbadati protiv nekoga; j-n in den Staub treten / ziehen / zerren / werfen / legen / stürzen – uništiti, upropastiti;²⁵ j-n zur Strecke bringen – uništiti nekoga;²⁶ j-m einen Stein in den Garten werfen – napakostiti nekome, naneti nekome štetu; j-m die Stelzen beschlagen – naneti nekome štetu; mit j-m einen Staub ausfechten – posvađati se sa nekim; j-n nicht verknusen können – ne podnositi nekoga; ne mirisati ga; j-m zum Verderben gereichen / werden – uništiti, upropastiti nekoga; j-n / einander bis auf / in den Tod hassen – smrtno mrzeti nekoga, mrzeti nekoga iz dubine duše / srca; ne podnositi nekoga; j-m in die Suppe spucken – podmetnuti nekome nogu; posvađati se sa nekim; in die Suppe gespuckt bekommen – doživeti neprijatnosti, podmetanja.

5.1.3. In Anlehnung an die im Vorfeld besprochenen drei Stufen des Hasses (s. Kap. 5.1.) sollen an dieser Stelle einige Überlegungen zur Intensität (man könnte auch von unterschiedlichen Stufen oder Nuancen sprechen) einer Emotion wie es der Hass ist vorgestellt werden. Es ist bemerkbar, dass die Intensität der genannten Emotion (und nicht nur dieser) in den angeführten Phraseologismen variiert. So ist der Hass etwa im Phraseologismus *j-n hassen wie die Pest* stärkerer Intensität als jener im Phraseologismus *j-n schief ansehen*. Denn „jemanden hassen“ kann

²³ Auch: *taj mi je sumnjiv* (MRAZOVIĆ – PRIMORAC 1991: 823).

²⁴ Diese Redewendung wird gebraucht, wenn sich jemand Böses ausdenkt oder etwas Schlimmes im Schilde führt. Unter einem *Basiliskenei* versteht man auch ein Geschenk, das in böser Absicht gegeben wird (DUDEN 2007).

²⁵ Auch: *potcenjivati nekoga, ponižavati nekoga* (in dieser Variante würde der Phraseologismus zur Emotion *Verachtung* gehören) (MRAZOVIĆ – PRIMORAC 1991: 810).

²⁶ Auch: *ubiti nekoga* (MRAZOVIĆ – PRIMORAC 1991: 828).

einerseits bedeuten, dass man jemandes physische und psychische Integrität beeinträchtigen kann (z. B. in *j-n stumm machen*), andererseits aber auch, dass man jemandes Stellung in der Gesellschaft absichtlich verschlechtern möchte (etwa in *j-n in die Schwärze bringen*), oder dass man jemanden (nur) dazu verleiten möchte, dass sich dieser unwohl oder beschämt fühlt (z. B. im Phraseologismus *j-m böse / üble / schlechte Streiche spielen*). Von den insgesamt 82 dem Korpus entnommenen Phraseologismen, welche die Emotion Hass zum Ausdruck bringen, können 27 (33 %) als Phraseologismen des Hasses stärkerer Intensität und 55 (67 %) als diejenigen schwächerer Intensität klassifiziert werden. Mit anderen Worten, es gibt doppelt so viele Phraseologismen, die eine schwächere Nuance des Hasses ausdrücken.²⁷ Es sei aber hinzugefügt, dass es Phraseologismen gibt, die als Grenzfälle zu deuten sind, nicht nur im Hinblick auf die Intensität, die sie auszudrücken vermögen, sondern auch bezüglich der Einordnung zur bestimmten Emotion – z. B. der Phraseologismus *j-n schief ansehen* kann unter Umständen sowohl als Ausdruck des Hasses als auch der Verachtung gedeutet werden.

5.1.4. Die exzerpierten Phraseologismen, welche die Emotion Hass ausdrücken, enthalten selten das Verb *hassen* oder das Nomen (der) *Hass* als Komponente. Außer in den vier Phraseologismen *j-n / einander bis auf / in den Tod hassen*, *j-n bis aufs Blut hassen*, *j-n hassen wie die Pest* und *Chor des Hasses* kommen weder das Verb noch das dazugehörige Nomen in den genannten Phraseologismen vor. Ein Beispiel dafür, dass es auch Phraseologismen mit der Komponente *Hass* gibt, die nicht unbedingt die Emotion *Hass* repräsentieren müssen, ist der deutsche

²⁷ Phraseologismen, welche die Emotion *Hass* stärkerer Intensität ausdrücken: *j-n auf / für / in den Tod nicht ausstehen / leiden können*; *j-n hassen wie die Pest*; *an j-m Rache nehmen*; *j-n zuschande bringen / richten*; *j-m Steine in den Weg legen*; *j-m zuleide tun*; *j-d steckt voll(er) Gift*; *Drachensaat aussäen*; *j-n / einander bis auf / in den Tod hassen*; *wenn Blicke töten könnten*; *zunichte / zuschande machen*; *j-n / etwas zugrunde richten*; *j-n stumm machen*; *j-n bis aufs Blut hassen*; *j-m die Pest an den Hals wünschen*; *j-m zum Verderben gereichen / werden*; *Chor des Hasses*; *j-n zur Hölle wünschen*; *j-n bei der Parabel kriegeln*; *Basiliskeneier (aus)brüten*; *j-n in die Pfanne hauen*; *es scharf auf j-n haben / j-n scharf haben*; *einander / sich spinnefeind sein*; *j-n zur Strecke bringen*; *j-m den Schweden wünschen*; *j-n in den Staub treten / ziehen / zerren / werfen / legen / stürzen*; *dass dich die Schweden holen!* Phraseologismen, welche *Hass* schwächerer Intensität ausdrücken: *j-n schief ansehen / anschauen*; *ein Herz von / aus Stein haben*; *j-n nicht riechen können*; *eine böse Zunge / ein böses Mundwerk haben*; *j-m eine Stachel / ein Dorn im Auge sein*; *j-m Schwierigkeiten bereiten / machen*; *j-n stiefmütterlich behandeln*; *den Zankapfel hinwerfen*; *einen Zahn auf / gegen / wider j-n haben*; *Hol dich / ihn der Teufel!*; *j-n mit scheelen Blicken ansehen / betrachten (j-n grünen Blicks betrachten)*; *einen Pik auf j-n haben*; *j-n in die Schwärze bringen*; *es j-m schwer machen*; *j-m den Spaß versalzen*; *geh mir aus der Sonne!*; *j-n wie ein Stiefkind behandeln*; *sein blaues Wunder erleben / sehen*; *j-m eine Wunde schlagen*; *dem werde ich es versalzen*; *j-m Stuhlbeine ansägen*; *Ich habe ihn dick*; *einen Rochus auf j-n haben*; *j-n / etwas schlecht machen*; *bei j-m schwarz angeschrieben sein*; *den Spieß gegen j-n kehren*; *der stinkt mir*; *j-m den letzten Stoß geben*; *j-m böse / üble / schlechte Streiche spielen*; *j-m den Wein ausrufen*; *j-m alle Sankt Velten wünschen*; *j-n auf dem Strich haben*; *j-m den Stuhl vor die Tür setzen*; *j-n als Sündenbock abschlachten*; *j-m die Suppe versalzen*; *j-m einen Stein in den Garten werfen*; *j-m die Stelzen beschlagen*; *mit j-m einen Stauß ausfechten*; *j-n nicht verknusen können*; *j-m in die Suppe spucken*; *in die Suppe gespuckt bekommen*; *einen Bittern auf j-n haben*; *j-n gefressen haben*; *sich mit seinem eigenen Schatten zanken*; *etwas (nur) aus Schikane tun*; *j-m ein Schnippchen schlagen*; *sich j-n drei Schritte vom Leib halten*; *j-m etwas in die Schuhe schieben*; *j-m die Schuld geben*; *den / das haben die Schweden liegen lassen*; *jemand will j-n kochen und braten*; *j-m die Socken scharf machen*; *einen Span wider / gegen j-n haben*; *j-m einen Span einhauen*; *j-m Stachelbeeren zu verschlucken geben*.

Phraseologismus (*einen*) *Hass auf j-n haben / kriegen*. Dieser Phraseologismus wird mit der Bedeutungserklärung „auf j-n wütend sein“ angeführt, obwohl, wie schon erklärt, die *Wut* der Affekt des Ärgers und nicht des Hasses ist (denn das ist der *Zorn*).²⁸

Es konnte aufgrund der vorliegenden Analyse festgestellt werden, dass in serbischen Phraseologismen, welche zum Ausdruck der Emotion *Hass* dienen, die Komponente „*đavo*“ (‘Teufel’) öfter vertreten ist als in deutschen Phraseologismen. So gibt es im Serbischen z. B. die Phraseologismen *mrzeti nekoga kao đavo krst / tamjan / sveću* (‘jemanden hassen, wie der Teufel das Kreuz / Thymian / die Kerze’) und *zazirati / bežati od nekoga kao đavo od krsta / sveće / tamjana* (‘jemandem aus dem Weg gehen wie der Teufel dem Kreuz / Thymian / der Kerze’; ‘von jemandem weglaufen wie der Teufel vom Kreuz / Thymian / von der Kerze’), welche es aber im Deutschen, als solche, nicht gibt (vgl. ОТАШЕВИЋ 2012: 265, 513). Im Deutschen existiert andererseits der Phraseologismus *den Teufel schwärzer machen, als er ist* in der Bedeutung „durch Hass oder Furcht alles übertreiben“²⁹, obwohl es fraglich ist, ob es sich hierbei auch wirklich um die Emotion *Hass* handelt, oder vielmehr um *Angst*.³⁰

5.2. NEID. Die Forschung hat zum Thema Neid wenig beigetragen, besonders im Vergleich zu einigen anderen Emotionen, wie z. B. im Falle der Liebe oder des Hasses (vgl. STREECK 2007: 2). Auch im Duden (2003: 1132) wird dieser Emotion viel weniger Raum gewidmet, wobei dort *Neid* als „Empfindung, Haltung, bei der jemand einem anderen dessen Besitz oder Erfolg nicht gönnt und selbst haben möchte“ definiert wird.³¹ Der Neid ist der Wunsch nach etwas, was ein anderer besitzt, bzw. der Wunsch, nicht in untergeordneter Position bezüglich der anderen zu stehen (vgl. MILIVOJEVIĆ 2008: 424–425).³² Es gibt mehrere Formen und Arten des Neids, zwei davon wären: destruktiver Neid (der aus einem Gefühl des Untergeordnetseins entsteht und als Ziel die Wegschaffung der Diskrepanz zwischen den „Verlierern“ und den „Gewinnern“ hat, indem fremder Erfolg oder die Persönlichkeit eines Anderen verachtet, andererseits aber seine eigenen Erfolge und seine Persönlichkeit glorifiziert werden) und konstruktiver Neid (bei dem davon ausgegangen wird, dass fremder Erfolg nicht automatisch als eigener Misserfolg zu verstehen ist, sondern vielmehr, dass sich das Subjekt aktiviert, um etwas zu erreichen bzw. zu schaffen) (vgl. ebd.: 426–427).³³

²⁸ Der Duden (2003: 720) führt bezüglich des Phraseologismus (*einen*) *Hass auf j-n haben / kriegen* an, dass er zwei ähnliche Bedeutungen haben kann: zum einen „auf j-n wütend sein“, zum anderen „über etwas zornig sein / werden“, was darauf schließen lässt, dass der Duden keine Unterscheidung zwischen diesen zwei Affekten vornimmt.

²⁹ Auch: *eine Sache schlimmer schildern, als sie in Wirklichkeit ist* (LDSR 2003: 1436).

³⁰ Was wiederum zeigt, dass es ausreichend Grenzfälle unter den analysierten Phraseologismen gibt (s. Kap. 5.1.3).

³¹ „Zavist: osećanje pakosti, zavidljivosti izazvano tuđim uspehom, srećom, zloba“ (PCJ 2007: 384). Streeck (2007) erklärt, dass schon die Götter der Antike neidisch waren und die Menschen aufpassen mussten, um den Neid dieser Götter, die als Dämonen auftraten, nicht herauszufordern (ebd.: 4). Doch gerade dieser Neid der Götter war es, der in der Antike „über die Weltordnung wachte und gewährleistete, dass gesellschaftliche Ungleichheit nicht überhand nahm“ (ebd.: 9).

³² „U tom smislu je zavist socijalno osećanje koje je povezano sa stvarnim ili umišljenim statusom u društvenoj hijerarhiji“ (MILIVOJEVIĆ 2008: 424–425).

³³ In der Kleinianischen Psychoanalyse ist Neid immer destruktiv (STREECK 2007: 2). In einer sozialisierten Variante äußert sich destruktiver Neid als Schadenfreude (ebd.: 6). Neben den hier

Der Neid kann auch als eine Art des Hasses definiert werden, denn eine negative Meinung über eine Person kann dazu führen, dass man Hass für sie empfindet, da Hass oft der wichtigste Bestandteil des Neids ist (vgl. KREČ – KRAČFILD 1973: 256–457; OATLEY – JENKINS 2007: 18).³⁴ In diesem Zusammenhang ist besonders interessant, dass Duden (2003: 1132) anführt, dass das Wort Neid (mhd. *nīd*) im Deutschen ursprünglich Hass bedeutete.³⁵ Kein Wunder, denn sowohl Hass als auch Neid werden als antipathische Emotionen gewertet, da bei beiden das Subjekt negativ, auch feindselig zum Wesen der anderen Person eingestellt ist (vgl. MILIVOJEVIĆ 2008: 449).

5.2.1. Im Hinblick auf die Ausdrucksformen des Neides kann festgestellt werden, dass diese leicht zu erkennen sind, da der Neid durch beinahe typische physiologische Formen ausgedrückt wird – das ist zum einen die Blässe des Gesichts; dies wird oft in Phraseologismen wiedergegeben und dann spricht man von „blassem Neid“ oder auch „gelbem / grünem Neid“, im Serbischen „prebledeti od zavisti“ bzw. „pozeleneti od zavisti“ (vgl. MILIVOJEVIĆ 2008: 425–426; www.textlog.de/adler-psychologie-neid.html).³⁶ Zum anderen ist das auch der spezifische Gesichtsausdruck, d. h. weit geöffnete Augen, der zusammengepresste Mund und nicht zuletzt der nicht gut gemeinte Blick (vgl. MILIVOJEVIĆ 2008: 426).³⁷

Für Immanuel Kant stand fest, dass Neid zur menschlichen Natur gehöre und dass es ihn trotz großer Unterschiede in allen Kulturen gäbe (vgl. STREECK 2007: 7, 9).³⁸ Vielleicht verbirgt sich hier die Antwort auf die Frage, warum nur vier Phraseologismen, welche die Emotion *Neid* darstellen, aus dem diesem Beitrag zugrunde liegenden Korpus exzerpiert wurden – womöglich wird Neid als etwas Natürliches angesehen, weswegen kein Bedarf an Phraseologismen, verhüllten oder verhüllenden Ausdrücken besteht.³⁹

5.2.2. Von den vier schon erwähnten Phraseologismen, weist ein Phraseologismus Volläquivalenz und ebenfalls ein Phraseologismus partielle Äquivalenz auf, während zwei zur semantischen Äquivalenz und keines der exzerpierten Phraseologismen zur Nulläquivalenz gerechnet werden können:

angeführten Neidformen gibt es zum Beispiel auch noch depressiv-lähmenden Neid („wenn sich jemand nicht damit abfinden kann, auf das begehrte Gut zu verzichten“), ehrgeizig-stimulierenden Neid („wenn sich jemand aus [...] Bewunderung entschließt, der beneideten Person nachzueifern“) und empört-rechtenden Neid („wenn jemand [...] glaubt, dass die beneidete Person das begehrte Gut unrechtmäßig besitzt“) (HAUBL 2004: 27).

³⁴ „Zavist je mržnja koja izvire iz usporedbe s drugom osobom, a ta emocija izaziva destruktivne misli ili postupke prema drugome.“ (OATLEY – JENKINS 2007: 88).

³⁵ Mhd. *nīd* = Anstrengung oder Eifer, insbesondere in kämpferischen Auseinandersetzungen; galt auch als Tugend, nicht nur als destruktive Kraft (vgl. STREECK 2007: 2).

³⁶ Auch in Märchen findet man klare Ausdrucksformen des Neids. So heißt es etwa in *Schneewittchen und die sieben Zwerge*: „[...] die Königin [...] ward gelb und grün vor Neid“ (vgl. STREECK 2007: 4).

³⁷ „Vieles erkennt man im Blick: die Angst, das Misstrauen, die Eifersucht und den Neid“ (HERINGER 1999: 132). In abergläubischen Teilen Arabiens gibt es viele Rituale, die vor diesem neid erfüllten Blick schützen sollen (vgl. STREECK 2007: 4).

³⁸ „Während es bei uns als taktlos gilt, mit seinem Besitz zu prahlen, und mehr oder weniger verpönt ist, Neid zu wecken, gilt es in einigen Teilen der amerikanischen Gesellschaft als verpönt, sich neidisch zu zeigen. Die Verliererin im öffentlichen Wettbewerb strahlt und umarmt scheinbar voller Mitfreude die siegreiche Rivalin“ (STREECK 2007: 7).

³⁹ Eine andere Antwortmöglichkeit ergibt sich aus der Tatsache, dass der Neid, im Unterschied zum Hass, keine Basisemotion ist (s. Fußnote 6).

Volläquivalenz: *grün und gelb vor Neid werden – pozeleneti od zavisti.*

Partielle Äquivalenz: *j-m sieht der Neid aus allen (sämtlichen) Knopflöchern – iz očiju mu viri zavist.*

Semantische Äquivalenz: *j-m keinen Bissen / nicht den Bissen Brot gönnen – zavideti nekome na svemu, i na onome što pojede; nicht leiden können, dass die Sonne ins Wasser scheint – biti zavidan, ne moći gledati tuđu sreću / uspeh.*

5.2.3. Obwohl es unter den 114 exzerpierten Phraseologismen nur vier gibt, welche Neid ausdrücken, können auch hier unterschiedliche Intensitäten der Emotion *Neid* festgestellt werden: Der Neid in den Phraseologismen *grün und gelb vor Neid werden* und *j-m sieht der Neid aus allen (sämtlichen) Knopflöchern* ist stärkerer Intensität als in den Phraseologismen *j-m keinen Bissen / nicht den Bissen Brot gönnen* und *nicht leiden können, dass die Sonne ins Wasser scheint*. In allen vier Fällen kann von destruktiver Form des Neids gesprochen werden (vgl. dazu Kap. 5.2.).

5.3. VERACHTUNG. Die Verachtung ist eine soziale Emotion, die jemand fühlt, wenn er eine andere Person als wertloses Lebewesen betrachtet (vgl. MILIVOJEVIĆ 2008: 374).⁴⁰ Jemanden verachten bedeutet, ihn „als schlecht, minderwertig, unwürdig ansehen“ (DUDEN 2003: 1682). Es ist eine Emotion, die sich immer auf eine oder mehrere Personen, oder auch auf eine Gruppe von Personen bezieht, aber niemals auf Gegenstände oder Tiere (vgl. MILIVOJEVIĆ 2008: 375). Diese Personen werden nicht als dem Menschen ebenbürtig angesehen, sodass man in diesem Kontext auch vom Vorurteil sprechen kann (vgl. OATLEY – JENKINS 2007: 314).⁴¹

In der (Fach-)Literatur wird Verachtung, im Unterschied zu anderen, anscheinend „beliebteren“ Emotionen (wie z. B. Ekel, Hass u. Ä.) oft nur am Rande oder im Zusammenhang mit anderen Emotionen erwähnt, da die Verachtung selten als eigenständige Emotion oder gar als Basisemotion anerkannt wird (vgl. www.springermedizin.at). So ist auch Schwarz-Friesel (2007: 67–68) der Meinung, dass Verachtung zum Ekel zu rechnen ist, genauso wie die Aversion oder der Widerwille.

5.3.1. Die Verachtung kann, so wie die vorangenannten Emotionen, verschiedener Art sein: In der Literatur ist die Rede von einer *partiellen* Verachtung, die sich nur auf einige Elemente, etwa Charakterzüge einer anderen Person bezieht, und von einer *totalen* Verachtung, die dadurch gekennzeichnet ist, dass sie auf das ganze Wesen des Anderen gerichtet ist (vgl. MILIVOJEVIĆ 2008: 375–376). Daneben gibt es auch eine *kulturelle*, *subkulturelle* und *idiosynkratische* Verachtung, sowie auch eine *bedingte* und *bedingungslose* Verachtung u.v.m. (vgl. ebd.). Obwohl sich die Verachtung und der Hass an zwei entgegengesetzten Polen befinden (denn die Verachtung kann im Unterschied zum Hass als eine „kalte“ Emotion verstanden werden), gibt es dennoch viele Ähnlichkeiten zwischen ihnen. Die wichtigste Gemeinsamkeit, die diese beiden Emotionen teilen, ist, dass beide

⁴⁰ „Prezir: osećanje i pokazivanje krajnjeg omalovažavanja prema nekome ili nečemu“ (PCJ 2007: 1011).

⁴¹ Die Nazis waren der Meinung, dass Juden, aber auch Homosexuelle und andere Minderheitengruppen keine Menschen waren, also Unmenschen, die aus dem Weg geräumt werden müssen (vgl. OATLEY – JENKINS 2007: 315).

Emotionen auf das Wesen der anderen Person, die als negativ gewertet wird, gerichtet sind (vgl. MILIVOJEVIĆ 2008: 444–445). Dabei führt die Verachtung zum Verwerfen des Objekts der Verachtung und zu dessen sozialen Isolation, während der Hass in eine destruktive Aktion gegen das Hassobjekt führt und damit auch zu dessen Vernichtung (ebd.). Bei der Verachtung will man also das Objekt isolieren, beim Hass eliminieren. Interessant ist, dass sich dieser Unterschied auch in der Wortwahl sichtbar macht – um das Verachten einer Person zum Ausdruck zu bringen, werden vor allem Haustiere und ungefährliche Tiere gewählt, mit denen man die verachtungswerte Person vergleicht (Affe, Esel, Schwein, Kuh usw.); beim Hass, andererseits, wird die gehasste Person als wildes und gefährliches Tier gekennzeichnet (z. B. Schlange, Wolf, Skorpion usw.) (vgl. ebd.: 380).

Es existieren bei beinahe allen Emotionen, auch bei der Verachtung, nonverbale Zeichen, die einem helfen, die betreffende Emotion ohne Worte auszudrücken (OATLEY – JENKINS 2007: 107). Eine einfache Art, Verachtung zum Ausdruck zu bringen, wäre, gewisse Bewegungen um die Nase und den Mund zu machen, wobei auffällt, dass das Gesicht der Verachtung asymmetrisch bzw. schief ist (vgl. www.springermedizin.at). Auch das Wegwenden der Augen oder sogar des ganzen Körpers ist ein Zeichen der Geringschätzung, womit gezeigt werden soll, dass die verachtete Person es nicht (einmal) wert ist, angesehen zu werden (vgl. ebd.).⁴²

5.3.2. Aus dem Korpus wurden 28 Phraseologismen exzerpiert, welche die Emotion *Verachtung* kennzeichnen, wobei es festgestellt wurde, dass ein Phraseologismus Volläquivalenz, fünf partielle Äquivalenz, 16 semantische Äquivalenz und sechs Phraseologismen Nulläquivalenz besitzen.

Volläquivalenz: *j-n mit Verachtung strafen – prezreti nekoga; kazniti nekoga preziranjem.*

Partielle Äquivalenz: *j-m abgeneigt sein / gegen j-n Abneigung empfinden – osećati odvratnost prema nekome; keinen Pfifferling wert sein – ne vredeti ni pišljiva boba; ne biti ni za šta; j-n / etwas an den Pranger stellen / schlagen – vezati nekoga za stub srama; izložiti nekoga sramoti;*⁴³ *j-m nicht an die Sporen reichen – ne moći nekome ni vode prineti; ne moći se meriti sa nekim; j-n zur Zielscheibe wählen – uzeti nekoga na nišan; uzeti ga za predmet svojih napada / ismevanja.*

Semantische Äquivalenz: *ein Gähnmaul machen / ziehen – 'izrazom lica izraziti prezir, podsmeh'; auf j-n pfeifen – prezreti nekoga; ne mariti za nekoga; kein Pulver / Schusspulver wert sein – ne vredeti ništa, ni pišljiva boba; das ist für die Ratte – ne vredi ništa; nicht wert sein j-m die Schuhriemen aufzulösen – ne biti dostojan, ne moći nekome ni vode prineti; j-n wie einen Schuhfetzen / Schuhputzer behandeln – ponižavati nekoga, ne zarezivati ga ko ni suvu šljivu; j-m die kalte Schulter zeigen / weisen – ponašati se prezrivo / hladno / odbojno prema nekome; jemand ist weder zu sieden noch zu braten – nije ni za šta; ni od kakve koristi; er ist es nicht wert, dass ihn die Sonne bescheint – ne vredi ništa; žali Bože što ga zemlja nosi;*

⁴² In Italien und Spanien zum Beispiel ist es ein Zeichen der Verachtung, wenn man den Zeigefinger und den kleinen Finger einer Hand jemandem reicht, während in Großbritannien das Heben des Daumens und des Zeigefingers dieselbe Emotion ausdrückt (vgl. OATLEY – JENKINS 2007: 107).

⁴³ Im Mittelalter war es üblich, bestimmte Verbrechen damit zu bestrafen, dass man die Übeltäter an einen auf einem öffentlichen Platz stehenden Pfahl ankettete, um sie der allgemeinen Verachtung und der Schande preiszugeben; das Verb *prangen* bedeutete im Mittelhochdeutschen „in auffälliger Weise sichtbar sein“ (DUDEN 2003: 1234).

Spießruten laufen – podvrgnuti se podsmehu; trčati šibu / šibe;⁴⁴ j-m einen Stich geben / versetzen – uvrediti nekoga; ujesti nekoga za srce; j-n vor die Stirn stoßen – vrediti, uvrediti nekoga; kein Stück / nicht einmal ein Stück / geringe Stücke auf j-n halten – ne držati do nekoga; ne ceniti nekoga; er ist ein reiner / der reine Waisenknabe gegen dich – nije ti ni do kolena; nije ti ni za mali prst; j-m das Wasser nicht reichen können – ne biti nekome ni za mali prst; nije dostojan ni cipele da mu očisti; Sie können mir den Zucker vom Kuchen lecken – možete mi pljunuti pod prozor.

Nulläquivalenz: es j-m bildschön besorgen – staviti nekom do znanja da nije poželjan, da nije simpatičan; klein denken von j-m – prezirati nekoga; die Nase (über etwas) rümpfen / ziehen / verziehen – s prezirom se odnositi prema nečemu; j-m in die Perücke fahren – izložiti nekoga ruglu; ein Schindluder mit j-n / etwas treiben / spielen – ponižavati, vrediti nekoga / nešto; dünne Sauce – bezvredna stvar.

5.3.3. Auch bei der Emotion *Verachtung* ist es möglich (wenn auch etwas schwieriger als bei den anderen zwei untersuchten Emotionen), eine Abstufung des Intensitätsgrades aufzustellen. So ist der Ausdruck der Verachtung zum Beispiel im Phraseologismus *j-n wie einen Schuhfetzen / Schuhputzer behandeln* stärkerer Intensität als im Phraseologismus *die Nase (über etwas) rümpfen / ziehen / verziehen*.⁴⁵ Denn man kann jemanden verachten, indem man ihn nicht beachtet und ihm auf diese Weise zeigt, wie unwichtig und „klein“ er für einen ist (etwa *auf j-n pfeifen*), aber man kann jemanden auch so verachten, dass man ihn erniedrigt und seinen Ruf in der Gesellschaft stark gefährdet (z. B. mit dem Phraseologismus *j-n / etwas an den Pranger stellen / schlagen*).

Erwähnenswert ist, dass das Nomen *Verachtung* in den untersuchten Phraseologismen nur einmal vorkommt, nämlich im Phraseologismus *j-n mit Verachtung strafen*. Das Verb *verachten* konnte im ausgesuchten Korpus in keinem Phraseologismus gefunden werden.

6. PHRASEOLOGISMEN UND METAPHERN – ZUR METAPHORISCHEN KONZENTUALISIERUNG VON EMOTIONEN. In diesem Kapitel soll auf die Beziehung zwischen Phraseologismen und Metaphern eingegangen werden, da es bewiesen werden konnte, dass Fremdsprachenlerner figurative Lexik besser verstehen und sich diese leichter einprägen können, wenn sie der (konzeptuellen) Metaphern bewusst werden (vgl. BERÉNDI – CSÁBI – KÖVECSES 2008: 65). Laut LAKOFF – JOHNSON⁴⁶ (1980: 3,

⁴⁴ Der Ausdruck stammt aus dem Militärbereich und bedeutete früher „[zur Strafe] durch eine von Soldaten gebildete Gasse laufen und dabei Rutenhiebe auf den entblößten Rücken bekommen“ (DUDEN 2003: 1487).

⁴⁵ Phraseologismen, welche die Emotion *Verachtung* stärkerer Intensität ausdrücken: *j-n mit Verachtung strafen; j-n / etwas an den Pranger stellen / schlagen; j-n zur Zielscheibe wählen; j-n wie einen Schuhfetzen / Schuhputzer behandeln; Spießruten laufen; j-m einen Stich geben / versetzen; j-n vor die Stirn stoßen; j-m in die Perücke fahren; ein Schindluder mit j-m / etwas treiben / spielen*. Phraseologismen, welche die Emotion *Verachtung* schwächerer Intensität ausdrücken: *j-m abgeneigt sein / gegen j-n Abneigung empfinden; keinen Pfifferling wert sein; j-m nicht an die Sporen reichen; ein Gähnmaul machen / ziehen; auf j-n pfeifen; kein Pulver / Schusspulver wert sein; das ist für die Ratte; nicht wert sein j-m die Schuhriemen aufzulösen; j-m die kalte Schulter zeigen / weisen; jemand ist weder zu sieden noch zu braten; er ist es nicht wert, dass ihn die Sonne bescheint; kein Stück / nicht einmal ein Stück / geringe Stücke auf j-n halten; er ist ein reiner / der reine Waisenknabe gegen dich; j-m das Wasser nicht reichen können; Sie können mir den Zucker vom Kuchen lecken; dünne Sauce; es j-m bildschön besorgen; klein denken von j-m; die Nase (über etwas) rümpfen / ziehen / verziehen.*

⁴⁶ Die moderne kognitive Linguistik wäre nicht denkbar ohne die Leistungen der US-amerikanischen Professoren George Lakoff (Professor für Linguistik) und Mark Johnson (Professor für

11–14) sind es die Metaphern, die unser Denken und Begreifen bestimmen und die wir jeden Tag unbewusst benutzen. Hervorzuheben ist, dass wir Metaphern nicht etwa beliebig bilden – sie sind das Produkt unserer (physischen) Erfahrungen und gewisser kultureller Richtlinien und Wertestrukturen (vgl. ebd.: 25–30, 53–54). Unser ganzes Wissen, unser Denken und Handeln, beruht auf kognitiven Modellen (ebd.: 3; LAKOFF 1987: 68). Anders ausgedrückt heißt das, dass die Bedeutung sprachlicher Ausdrücke in der kognitiven Linguistik mit der Konzeptualisierung gleichgesetzt wird (KLIKOVAC 2004: 9).⁴⁷ Auf die Ebene der Phraseologismen bezogen bedeutet das, dass metaphorische Phraseologismen auf kognitive Muster zurückgeführt werden können. Diese Muster bezeichnen LAKOFF – JOHNSON (1980: 11–14) als *metaphorische Konzepte*, wobei der Begriff der Metaphern nicht im Sinne poetischer, sondern als Träger kognitiver Struktur betrachtet werden soll.

6.1. Die metaphorischen Konzepte zeigen, wie wir unsere Umgebung bzw. die Realität erleben und verstehen. Dabei verbindet jede Metapher, die auch als mentale Operation verstanden werden kann, zwei konzeptuelle Domänen – eine (X), die als Zieldomäne (engl. *target domain*) und eine andere (Y), die als Ursprungsdomäne (engl. *source domain*) der metaphorischen Übertragung (engl. *metaphorical mapping*) bezeichnet wird (LAKOFF 1987: 276). Das bedeutet, dass jede konzeptuelle Metapher mit X ist Y ausgedrückt werden kann (z. B. ZEIT IST GELD⁴⁸ – d. h. dass die Eigenschaft des Konzepts des Geldes auf die Zeit übertragen wird). Wir versuchen somit die Zieldomäne durch die Ursprungsdomäne zu verstehen, mit anderen Worten, konzeptuelle Metaphern (z. B. ZORN IST FEUER) ermöglichen es uns, Ausdrücke der einen Domäne (Ursprungsdomäne, hier *Feuer*) zu verwenden, um über die Ausdrücke der anderen (Zieldomäne, hier *Zorn*) zu sprechen (vgl. KÖVECSES 2010: 4, 236).⁴⁹ Das ist die eigentliche kognitive Funktion dieser Metaphern (ebd.: 37).

6.2. Konzeptuelle Metaphern werden in drei große Gruppen klassifiziert: Orientierungsmetaphern (räumliche Metaphern, z. B. GLÜCKLICH IST OBEN, TRAURIG IST UNTEN)⁵⁰, Ontologische Metaphern⁵¹ (Gegenstands-, Substanz-, Behälter bzw. Gefäß-Metaphern und, als eine besondere Form, die Personifizierung, d. i. wenn abstrakte Phänomene oder Begriffe zu agierenden Personen werden) und struk-

Philosophie). Ihr Kapitalwerk *Metaphors We Live By* (1980) stellt eine der größten Leistungen der kognitiven Metaphernforschung dar. Im vorliegenden Beitrag wird auf eine detaillierte Darstellung der kognitiven Metapherntheorie von Lakoff und Johnson (die LAKOFF 1987 noch weiter entwickelte) jedoch verzichtet, da dies den Rahmen des Beitrags sprengen würde.

⁴⁷ Metaphern sind wichtige Mechanismen mithilfe derer die Wörter mehrdeutig werden, d. h. dass sie ihre polysemische Struktur erhalten (vgl. KLIKOVAC 2004: 30). Dank der Metaphern wird die semantische Struktur der Wörter und Ausdrücke erweitert (ebd.: 162).

⁴⁸ Seit LAKOFF – JOHNSON 1980 werden, besserer Deutlichkeit halber, Großbuchstaben für konzeptuelle Metaphern verwendet.

⁴⁹ Zu den Ursprungsdomänen gehören z. B. DER MENSCHLICHE KÖRPER, REISEN, TIERE, KRIEG, BLUMEN usw. und zu den Zieldomänen z. B. LEBEN, LIEBE, ZEIT, IDEEN usw. (vgl. KÖVECSES 2010: 4, 18–19).

⁵⁰ Allgemein wird festgehalten, dass alles, was positiv ist, „oben“ ist (so entstehen in vielen Sprachen, so auch im Deutschen und Serbischen, kulturell übliche metaphorische Konzepte wie etwa GUT / GLÜCK / LIEBE / GESUNDHEIT / LEBEN IST OBEN), während das Negative „unten“ ist (z. B. UNGLÜCK / TRAUER / KRANKHEIT / TOD IST UNTEN) (vgl. KÖVECSES 2010: 40).

⁵¹ Ontologische Metaphern verwenden wir so häufig, dass wir sie gar nicht als Metaphern wahrnehmen.

turelle Metaphern (z. B. ARGUMENTIEREN IST KRIEG, ZEIT IST GELD usw.) (vgl. LAKOFF – JOHNSON 1980: 4, 14–15, 25–26). In diesem Beitrag soll nun, basierend auf dem kognitiven Metaphernkonzept und ausgehend von der angeführten Klassifizierung, dargestellt werden, welche Grundtypen der metaphorischen Konzepte den exzerpierten deutschen Phraseologismen aus dem Bereich der negativen Emotionen *Hass*, *Neid* und *Verachtung* und deren serbischen Äquivalenten zugrunde liegen. Es wurde der Zusammenhang zwischen den untersuchten Emotionen und ihren sprachlichen Ausdrucksformen analysiert, d. h. dass die genannten Emotionen konzeptualisiert wurden.

6.3. Emotionen werden konzeptuell durch kognitive Modelle repräsentiert (KÖVECSES 2010: 109). Da uns Emotionen nur indirekt zugänglich sind, können wir die sprachliche Seite derselben erst durch metaphorische Konzepte zum Ausdruck bringen. Emotionen können besonders durch Phraseologismen und Metaphern versprachlicht werden, was uns zu dem Schluss führt, dass die Bedeutung vieler Phraseologismen untrennbar von dem metaphorischen konzeptuellen System ist und somit von ihm abhängt (LAKOFF – JOHNSON 2007: 71–74; KÖVECSES 2010: 236).

Bei der Konzeptualisierung von Emotionen spielt die schon erwähnte Gefäß- bzw. Behälter-Metapher, die zur großen Klasse der ontologischen Metaphern gehört, eine besonders wichtige Rolle – sie ist nach Kövecses (2010: 108) die wichtigste Metapher für das Emotionsverständnis. Eine weitere Spezifizierung dieses Konzeptes ist aber auch möglich, etwa EMOTIONEN SIND FLÜSSIGKEITEN IN EINEM BEHÄLTER. Die Konzeptualisierungen EMOTION IST PHYSIOLOGISCHE REAKTION⁵², EMOTION IST BEWEGUNG oder auch EMOTION IST TEMPERATUR sind ebenfalls üblich. Nach SCHWARZ-FRIESEL (2007: 205) ist besonders bei negativen Emotionen die Konzeptualisierung EMOTION IST KRANKHEIT⁵³ vertreten, während Kövecses (2010: 108) EMOTION IST PHYSISCHE GEWALT als mögliche konzeptuelle Metapher vorstellt. Aus dem hier Angeführten wird ersichtlich, dass Emotionen zu den Zieldomänen gehören – sie können erst mithilfe der Ursprungsdomänen verstanden werden (ebd.: 23).

6.4. Im vorliegenden Beitrag wurden die dem Korpus exzerpierten deutschen und serbischen Phraseologismen, welche die negativen Emotionen *Hass*, *Neid* und *Verachtung* repräsentieren, im Hinblick auf ihre metaphorische Konzeptualisierung untersucht. Die analysierten Phraseologismen weisen folgende konzeptuelle Metaphern auf:⁵⁴ Im Bezug auf die Emotion *Hass* – HASS IST KRANKHEIT (*j-n hassen wie die Pest, j-m die Pest an den Hals wünschen, j-d steckt voll(er) Gift*), HASS IST PHYSISCHE GEWALT (*j-m Schwierigkeiten bereiten / machen, j-n zuschande bringen / richten, j-m zuleide tun, zunichte machen, j-n / etwas zugrunde richten, j-m eine Wunde schlagen, j-n als Sündenbock abschlachten, j-m einen Span einhauen* und im Serbischen *zadavati rane nekome / naneti bol, naneti poslednji udarac nekome, dotući nekoga*), HASS IST UNANGENEHMER GERUCH (*j-n nicht riechen können, der stinkt mir* und im Serbischen *ne mirisati nekoga*), HASS IST BÖSER BLICK⁵⁵ (*j-n schief*

⁵² Etwa Veränderung der Gesichtsfarbe.

⁵³ Dazu führt Schwarz-Friesel (2007: 206) das Beispiel *Sein Hass vergiftet ihn* an.

⁵⁴ Es werden nur die Grundtypen angeführt.

⁵⁵ Interessant ist Rakoczy's Bemerkung, dass der Neid die häufigste Ursache des bösen Blicks ist (RAKOCZY 1996: 39).

ansehen / anschauen, j-n mit scheelen Blicken ansehen / betrachten oder *j-n grünen* *Blicks betrachten*, im Serbischen *pogledati popreko nekoga*), HASS IST HÄRTE (*ein Herz von / aus Stein haben*, im Serbischen *imati srce od kamena*) und HASS IST EIN BEHÄLTER (*j-n in die Pfanne hauen* und im Serbischen kommt das Herz als ein Behälter bzw. ein Gefäß vor, d. h. DER HASS WOHNTE IM HERZ: *mrzeti nekoga iz dubine duše / srca*);⁵⁶ im Bezug auf die Emotion *Neid* – NEID IST PHYSIOLOGISCHE REAKTION (*grün und gelb vor Neid werden*, im Serbischen *pozeleneti od zavisti*), NEID IST EIN MENSCH (*j-m sieht der Neid aus allen / sämtlichen Knopflöchern*)⁵⁷ und im Bezug auf die Emotion *Verachtung* – VERACHTUNG IST VERÄNDERUNG DES GESICHTSAUSDRUCKS⁵⁸ [*ein Gähnmaul machen / ziehen, die Nase (über etwas) rümpfen / ziehen / verziehen*].⁵⁹

7. AUSWERTUNG DER ERGEBNISSE. In dem vorliegenden Beitrag konnten anhand des ausgewählten Korpus insgesamt 114 Phraseologismen, welche die Emotionen *Hass*, *Neid* und *Verachtung* ausdrücken, exzerpiert werden. Die Analyse hat gezeigt, dass die größte Gruppe jene Phraseologismen bilden, die sich auf die negative Emotion *Hass* beziehen (insgesamt 82 oder ca. 71 % aller Phraseologismen im Korpus). Für die Emotion *Verachtung* konnten 28 (ca. 25 %), für die Emotion *Neid* nur vier Phraseologismen (ca. 4 %) gefunden werden. Ebenfalls konnte festgestellt werden, dass die meisten Phraseologismen bei allen drei Emotionen zur Nulläquivalenz zu rechnen sind (38, bzw. 33 % aller im Korpus vorhandenen Phraseologismen), welche aber dicht gefolgt sind von jenen Phraseologismen, die zur semantischen Äquivalenz gehören (35 bzw. 31 %). Partielle Äquivalenz wiesen 24 Phraseologismen (das sind 21 %) und Volläquivalenz 17 Phraseologismen (15 %) auf.

7.1. Betrachtet man die drei analysierten Emotionen im Einzelnen, so wäre Folgendes hervorzuheben: Bei der Emotion *Hass* überwiegen im bearbeiteten Korpus Phraseologismen mit Nulläquivalenz (32 Phraseologismen bzw. 39 % und somit beinahe doppelt so viele wie bei den drei übrigen Äquivalenzarten), während die anderen drei Arten der Äquivalenz im annähernd gleichen Maße vertreten sind – es konnten 18 Phraseologismen (22 %) mit partieller, 17 mit semantischer (21 %) und 15 (18 %) mit Volläquivalenz exzerpiert werden. Bei der Emotion *Neid*, die in diesem Beitrag nur durch vier Phraseologismen repräsentiert wird, ist es wichtig zu erwähnen, dass kein Phraseologismus für die Nulläquivalenz herausgesucht werden konnte, und nur je ein Phraseologismus für die Volläquivalenz und partielle Äquivalenz. Obwohl nur zwei Phraseologismen semantische Äquivalenz

⁵⁶ Im Serbischen konnte weiters die konzeptuelle Metapher HASS IST SCHWARZ herausgesucht werden: *ocrniti nekoga*. Daneben konnte eine Besitzmetaphorik sowohl in den deutschen als auch in den serbischen exzerpierten Phraseologismen bemerkt werden: *ein Herz von / aus Stein haben, eine böse Zunge / ein böses Mundwerk haben, einen Span wider / gegen j-n haben, einen Zahn auf / gegen / wider j-n haben, einen Pik auf j-n haben* usw., im Serbischen *imati zao jezik, imati zub na nekoga* usw.

⁵⁷ Es handelt sich hier um eine Personifizierung des Neids; die Personifizierung stellt nach LAKOFF – JOHNSON 1980 (33) eine Untergruppe der ontologischen Metapher dar. Dabei erhalten, wie schon erwähnt, Objekte oder abstrakte Phänomene die Gestalt und die Eigenschaften einer Person.

⁵⁸ Laut Kövecses (2010: 222) ist hier vielmehr die Rede von konzeptueller Metonymie.

⁵⁹ Selbstverständlich können weitere Kategorisierungen (eventuell auch Subkategorisierungen) metaphorischer Konzepte vorgenommen werden.

aufwiesen, muss an dieser Stelle festgestellt werden, dass dies das Zweifache im Vergleich zu den vorgenannten darstellt. Betrachtet man zum Schluss auch die dritte hier bearbeitete Emotion, *Verachtung*, so kann das Ergebnis der Analyse als eindeutig betrachtet werden: Von insgesamt 28 Phraseologismen kann mehr als die Hälfte zur semantischen Äquivalenz gerechnet werden (das sind 16 Phraseologismen bzw. 57 %); es wurden sechs bzw. fünf Phraseologismen, die Nulläquivalenz bzw. partielle Äquivalenz aufweisen, herausgesucht (das sind 21% bzw. 18 %), während nur ein Phraseologismus mit Volläquivalenz für die Emotion *Verachtung* repräsentativ steht (4%).

7.2. Die meisten der exzerpierten 114 Phraseologismen sind nominale Ausdrücke, die sich auf die drei analysierten Emotionen beziehen (77 % aller Phraseologismen, welche die Emotion Hass ausdrücken, kommen in Form eines nominalen Ausdrucks vor; bei der Emotion Neid sind es 50 % und bei der Verachtung 75 % – insgesamt sind es 75 % aller aus dem Korpus exzerpierten Phraseologismen). Daneben konnte festgestellt werden, dass es darunter auch Phraseologismen gibt, die eine Handlung und / oder Eigenschaft, welche durch eine der drei Emotionen motiviert wurde, ausdrücken (etwa *j-m Schwierigkeiten bereiten* oder *eine böse Zunge haben*).

7.3. Im Hinblick auf die metaphorische Konzeptualisierung der behandelten Phraseologismen lassen sich folgende Ergebnisse zusammenfassend feststellen: Metaphorische Konzepte können kulturbedingt sein, sind aber letztendlich oft universell. Das bestätigte sich im Falle dieser Untersuchung: Die metaphorischen Konzepte der exzerpierten Phraseologismen werden im Deutschen und Serbischen ähnlich dargestellt. Alle konzeptuellen Metaphern des Hasses drücken im Grunde aus, dass der Hass etwas Krankes, Verletzendes, Unangenehmes, Dunkles u. Ä. ist. Die meisten der konzeptuellen Metaphern des Neids weisen vorrangig eine physiologische Reaktion auf. Und viele der konzeptuellen Metaphern der Verachtung stehen für die Veränderung des Gesichtsausdrucks.

Die Begriffe des Hasses, des Neids und der Verachtung werden, wie gezeigt wurde, durch unterschiedliche Metaphern konzeptualisiert, wobei jede von ihnen nur einen Teilaspekt des Begriffs hervorhebt. Aus den hier angeführten Beispielen kann man bemerken, dass viele dieser Phraseologismen auf konzeptuellen Metaphern universellen Charakters beruhen, auch wenn sie nicht immer die gleiche Form haben. Bezüglich allgemeiner Metaphernkategorien sind sich das Deutsche und Serbische demnach ähnlich; Unterschiede entstehen, wie Klikovac (2004: 39) bemerkt, je konkreter die Metaphern werden.

8. SCHLUSSBEMERKUNG. Das Anliegen der Autorinnen des vorliegenden Beitrages war es, deutsche Phraseologismen, welche negative Emotionen (Hass, Neid und Verachtung) ausdrücken, zu untersuchen und nach deren serbischen Äquivalenten zu suchen. Indem auf Ähnlichkeiten und Unterschiede in den zwei Sprachen verwiesen wurde, sollte eine Lücke in der Kontrastiven Linguistik im Hinblick auf die deutsche und serbische Sprache (Deutsch als Ausgangs- und Serbisch als Zielsprache), so weit möglich, geschlossen werden. Gleichzeitig war es das Ziel, den kognitiven Aspekt einer phraseologischen Untersuchung, welcher sich in der

Analyse konzeptueller Metaphern der drei negativen Emotionen widerspiegelt, vorzustellen. Es sollte ein Beitrag geschaffen werden, der zur Vertiefung des im Germanistik- und DaF-Studium angeeigneten Wissens dienen sollte. Im Fokus der Untersuchung waren weder die Vorkommenshäufigkeit noch der aktuelle Gebrauch der angeführten und untersuchten deutschen und serbischen Phraseologismen in unterschiedlichen Korpora. Germanistik- und DaF-Studierende stoßen im Laufe ihres Studiums auf viele unterschiedliche Texte, die aus verschiedenen Epochen stammen; diese beinhalten nicht nur Phraseologismen, welche auch heute noch aktuell sind, d. h. weiterhin in schriftlicher und mündlicher Form Gebrauch finden, sondern auch jene Phraseologismen, welche heute kaum oder sehr selten gebraucht werden (so mancher deutsche Native Speaker würde meinen, er habe einige in diesem Beitrag vorgestellte deutsche Phraseologismen noch nie gehört – das ändert aber nichts an der Tatsache, dass sie existieren, und zwar nicht nur in Wörterbüchern, dass sie sich zur gegebenen Zeit gewisser oder gar großer Anwendungsfrequenz erfreuen durften und dass die heutigen Germanistik- und DaF-Studierenden auch damit konfrontiert werden müssen). Gerade aus diesem Grund haben sich die Autorinnen gegen eine Analyse entschieden, die auf der Vorkommenshäufigkeit (ausschließlich) aktueller Phraseologismen, welche sich auf die Emotionen *Hass*, *Neid* und *Verachtung* beziehen, basiert. Selbstverständlich kann (und, nach Meinung der Autorinnen, sollte) in einem anderen wissenschaftlichen Beitrag auf die Vorkommenshäufigkeit der hier untersuchten Phraseologismen eingegangen werden – somit kann dieser Beitrag auch als Grundlage für einige andere Untersuchungen verstanden werden. Solch eine Analyse, welche sich mit der Vorkommenshäufigkeit der hier untersuchten Phraseologismen beschäftigen würde, sollte auf repräsentativem Korpus fußen, zum Beispiel dem deutschen Referenzkorpus des Instituts für deutsche Sprache in Mannheim⁶⁰ oder dem DWDS-Korpus⁶¹. Die so gewonnenen Daten würden einen Einblick in den gegenwärtigen Gebrauch der in diesem Beitrag analysierten Phraseologismen gewähren.⁶²

⁶⁰ Dort wurde COSMAS II, eine Volltextdatenbank für linguistisches Recherchieren, konzipiert; es werden zurzeit etwa 8,9 Mrd. laufende Wortformen – oder etwa 22,2 Mio. Buchseiten bei ca. 400 Wörtern / Seite – in 114 Korpora verwaltet (<http://www.ids-mannheim.de>).

⁶¹ Das ist eine der repräsentativsten Datenbanken deutschsprachiger Texte (<http://www.dwds.de>).

⁶² Eine derartige Analyse würde zum Beispiel zeigen, dass Phraseologismen wie etwa *j-m Stachelbeeren zu verschlucken geben* oder *Das haben die Schweden liegen lassen* im aktuellen Korpus keinen Eingang finden (eine Stichproben-Suchanfrage für den genannten Phraseologismus z. B. in der Tageszeitung DIE PRESSE von September 1991 bis Dezember 2000, welche insgesamt 109.592.313 laufende Wortformen aus 427.123 Texten beinhaltet, ergibt 0 Treffer, d. h. dass im ausgewählten aktuellen Korpus dieser Phraseologismus nicht ein einziges Mal vorkommt. Das Gleiche gilt für die Phraseologismen *j-m die Stelzen beschlagen*, *nicht leiden können*, *dass die Sonne ins Wasser scheint*, *j-m in die Perücke fahren*, *j-m sieht der Neid aus allen (sämtlichen) Knopflöchern* u. Ä. Andererseits würde eine derartige Analyse auch zeigen, dass Phraseologismen wie etwa *j-n lassen wie die Pest* oder *keinen Pfifferling wert sein* durchaus im genannten Korpus (d. h. DIE PRESSE) anzutreffen sind – beispielsweise kommt der Phraseologismus *j-n lassen wie die Pest* zehn Mal (die Quellen für die genannten Treffer bezüglich des Phraseologismus *j-n lassen wie die Pest* stammen aus P92/MAR.08828, 25.03.1992; P92/SEP.28086, 19.09.1992; P96/JUN.23058, 19.06.1996; P96/OKT.38981, 18.10.1996; P97/MAI.17479, 09.05.1997; P98/JAN.02642, 21.01.1998; P98/JUN.25012, 20.06.1998; P99/OKT.41384, 30.10.1999; P99/OKT.41384, 30.10.1999; P00/NOV.43166, 25.11.2000)

In Anbetracht der dargelegten Ergebnisse kann allgemein festgehalten werden, dass die Grundlage der Phraseologismen, welche die negativen Emotionen *Hass*, *Neid* und *Verachtung* ausdrücken, in beiden Sprachen und Kulturen gleiche oder zumindest ähnliche metaphorische Konzepte bilden, aber auch, dass verschiedene Sprachen, so auch die deutsche und die serbische, meistens unterschiedliche Mittel bzw. Formen verwenden, um die gleiche Bedeutung eines Ausdrucks zu erreichen. Äquivalenz bedeutet nicht, dass ein Wort in der Ausgangssprache sein Äquivalent in der Zielsprache in der gleichen Wortklasse finden wird, denn es existiert, wie hier gezeigt wurde, auch semantische Äquivalenz. Es hat sich zwar herausgestellt, dass die Mehrzahl der bearbeiteten Phraseologismen Nulläquivalenz aufweisen, andererseits aber konnte bemerkt werden, dass es auch zwischensprachliche Ähnlichkeiten und Konvergenzen gibt, da die Zahl der Phraseologismen, welche semantische Äquivalenz aufweisen, ebenso hoch ist. Nationale sprachliche Eigentümlichkeit im Bezug auf Phraseologismen, welche die negativen Emotionen *Hass*, *Neid* und *Verachtung* ausdrücken, existiert, wie man sehen kann, sehr wohl.

Zum Schluss sei hervorgehoben, dass es das Anliegen der Autorinnen dieses Beitrags ist, dass die vorliegenden Ergebnisse sowohl zur Weiterentwicklung der Kontrastiven und Kognitiven Linguistik in Serbien als auch zur Verbesserung der Unterrichtspraxis im DaF-Bereich zu dienen vermögen. Die gewonnenen Erkenntnisse dürften auch der Übersetzungspraxis zugute kommen.

LITERATURVERZEICHNIS

- BERÉNDI, Márta, Szilvia CSÁBI, Zoltán KÖVECSES. Using Conceptual Metaphors in Vocabulary Teaching. Frank Boers, Seth Lindstromberg (eds.). *Cognitive Linguistic Approaches to Teaching Vocabulary and Phraseology*. Berlin: Walter de Gruyter, 2008, 65–101.
- BURGER, Harald, Annelies BUHOFFER, Ambros SIALM. *Handbuch der Phraseologie*. Berlin – New York: de Gruyter, 1982.
- BURGER, Harald. *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2003.
- ČERNYŠEVA, Irina. Phraseologie. Marija Stepanowa, Irina Černyševa (Hrsg.). *Lexikologie der deutschen Sprache*. Moskva, 1975, 198–261.
- DUDEN: *Deutsches Universalwörterbuch* (Hrsg. Dudenredaktion). Mannheim: Dudenverlag, 2003.
- DUDEN: *Das große Buch der Zitate und Redewendungen* (Hrsg. Dudenredaktion). Mannheim: Dudenverlag, 2007.
- FIEHLER, Reinhard. *Kommunikation und Emotion. Theoretische und empirische Untersuchungen zur Rolle von Emotionen*. Berlin: de Gruyter, 1990.
- FLEISCHER, Wolfgang. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: May Niemeyer Verlag, 1997.
- FOLKERSMA, Petra. *Emotionen im Spannungsfeld zwischen Körper und Kultur*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2010.

und der Phraseologismus *keinen Pfifferling wert sein* zweimal vor (P97/JUN.21494, 07.06.1997; P00/AUG.30499, 22.08.2000). Die Ergebnisse für die vorgenannten Phraseologismen würden im Falle einer Suchanfrage über die Datenbank DWDS (Zeitungskorpora – Tageszeitung DIE ZEIT, erschließt einen Zeitraum von 1991 bis 2014 und beinhaltet 348.661.000 laufende Wortformen) ebenso ausfallen (d. h. 0 Treffer ergeben); einen Unterschied gäbe es aber bei dem Phraseologismus *j-n hassen wie die Pest* (im DWDS kommt er sechs Mal vor), sowie bei *keinen Pfifferling wert sein* (im DWDS kommt dieser Phraseologismus öfter als im COSMAS II vor – insgesamt 13 Mal).

- FRIES, Norbert. *Grammatik und Emotionen*. Berlin: Univ., Germanist. Institut, 1996.
- HAUBL, Rolf. *Neidisch sind immer nur die anderen. Über die Unfähigkeit, zufrieden zu sein*. München: C. H. Beck, 2004.
- HENN-MEMMESHEIMER, Beate. Sprechen über Emotionen und Gefühle: neurobiologisch und alltags-sprachlich – Das Beispiel *Angst*. Janja Polajnar (Hrsg.). *Emotionen in Sprache und Kultur*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012, 22–36.
- HERINGER, Hans Jürgen. *Das Höchste der Gefühle: Empirische Studien zur distributiven Semantik*. Tübingen: Stauffenburg-Verlag, 1999.
- HÜLSHOFF, Thomas. *Emotionen*. München: Ernst Reinhardt Verlag, 2006.
- KLIKOVAC, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2004.
- KREČ, Devid, Ričard S. KRAČFILD. *Elementi psihologije*. Beograd: Naučna knjiga, 1973.
- KÖVECSÉS, Zoltán. *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2010².
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago – London: University of Chicago Press, 1980.
- LAKOFF, George. *Woman, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- LDJR: *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten* (ed. Lutz Röhrich), Bd. 1–3. Freiburg: Herder Verlag, 2003.
- MILIVOJEVIĆ, Zoran. *Emocije. Psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi Sad: Psihopolis institut, 2008.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Ružica PRIMORAC. *Deutsch-serbokroatisches phraseologisches Wörterbuch: Deutsche idiomatische Wendungen und ihre serbokroatischen Entsprechungen*. Beograd: Narodna knjiga Beograd, 1991.
- NEWMARK, Catherine. *Passion – Affekt – Gefühl: Philosophische Theorien der Emotionen zwischen Aristoteles und Kant. Paradeigmata*, Bd. 29, Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2008.
- OATLEY, Keith, Jennifer M. JENKINS. *Razumijevanje emocija*. Zagreb: Slap, 2007.
- ODENBACH, Karl. *Lexikon der Schulpädagogik. Begriffe von A-Z*. Braunschweig: Westermann, 1974.
- PALM, Christine. *Phraseologie. Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1997.
- RAKOCZY, Thomas. *Böser Blick, Macht des Auges und Neid der Götter. Eine Untersuchung zur Kraft des Blickes in der griechischen Literatur*. Classica Monacensia, Bd. 13, Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1996.
- SCHWARZ-FRIESEL, Monika. *Sprache und Emotion*. Tübingen und Basel: A. Francke Verlag, 2007.
- SCHRÖDER, Hartwig. *Grundwortschatz Erziehungswissenschaften. Ein Wörterbuch der Fachbegriffe von 'Abbilddidaktik' bis 'Zielorientierung'*. München: Ehrenwirt, 1985.
- STREECK, Ulrich. *Herausforderungen des Neidgefühls und seine Verarbeitungen*. <http://www.lptw.de/archiv/vortrag/2007/streeck_u.pdf> 28. 04. 2013.
- VÖLZ, Horst. *Emotionen*. <<http://horstvoelz.de/wwwTU/Emotion.pdf>> 28.04.2013.
- WIERZBICKA, Anna. *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge: University Press, 1999.
- WORBS, Erika. *Theorie und Praxis der slawisch-deutschen Phraseographie*. Mainz: Liber, 1994. <www.springermedizin.at> 28.04.2013.
- <www.textlog.de/adler-psychologie-hass.html> 10.05.2013.
- <www.ids-mannheim.de> 14.07.2014.
- <www.dwds.de> 14.07.2014.

*

- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј, 2012.
- РСЈ: *Речник српског језика*. Редиговао и уредио Мирослав Николић. Нови Сад: Матица српска, 2007.

Сања Нинковић
Јулијана Бели-Генц
Милица Пасула

НЕГАТИВНЕ ЕМОЦИЈЕ У НЕМАЧКИМ ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА И ЊИХОВИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

Рад се бави фразеологизмима у којима се јављају негативне емоције *мржња*, *завист* и *презир*, при чему је полазни језик немачки, а циљни српски. На основу одабраног корпуса контрастивно се анализирају немачки и српски фразеологизми који садрже поменуте емоције и утврђује се (не)постојање еквивалентности (потпуне, делимичне, семантичке и нулте) између њих. Посматрајући сваку од обрађених емоција понаособ приметно је да највише фразеологизама има за *мржњу*, а најмање за *завист*. Иако се у раду показало да код већине обрађених фразеологизама постоји нулта еквивалентност, број фразеологизама код којих постоји семантичка еквивалентност никако није занемарљив што указује на међујезичке сличности. Долази се до закључка да се у немачком и српском језику најчешће користе различита средства да би се постигло исто значење неког израза. С обзиром на то да је когнитивни приступ у контрастивној анализи фразеологизама недовољно заступљен, један део рада је посвећен и анализи одабраног корпуса у светлу когнитивне теорије метафора (концептуална анализа метафора). Резултати ових анализа могу се применити како у оквиру студија германистике тако и у настави немачког као страног језика.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за германистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
ninkovic.german@gmail.com
goenczj@gmail.com
milicapasula@yahoo.com

Марко Јанићијевић

МЕТАФОРИЧКЕ ОСНОВЕ СРПСКОГ И ЕНГЛЕСКОГ УСТАВНОПРАВНОГ ЈЕЗИКА

У раду се разматрају неки од фундаменталних и/или продуктивних појмовно-метафоричких образаца српског и енглеског уставноправног језика. Примењени теоријско-методолошки оквир заснован је на теорији појмовне метафоре и критичкој анализи метафоре. Идентификоване су и, с обзиром на (скривене) разлоге и мотиве употребе метафоре, објашњене варијације неких појмовних метафора апстрактнијег нивоа, већином познатих из литературе, као и појмовне метафоре специфичније за језик моћи, каквим се (нормативно) право користи. Анализа је потврдила стабилност појмовно-метафоричких односа и, у значајној мери, њихових правних израза, уз малу зависност од периода, језика или правне традиције писања.

Кључне речи: појмовна метафора, језик устава, критичка анализа метафоре, српски језик, енглески језик.

Some of the fundamental and/or prolific conceptual metaphoric patterns of the Serbian and English constitutional language are considered. The applied theoretical-methodological framework is based on the conceptual metaphor theory and critical metaphor analysis. We identified and, with regard to the (hidden) reasons and motives of metaphor use, elucidated the variations of some abstract-level conceptual metaphors mostly known from the literature, as well as conceptual metaphors more specific to the language of power, of the kind that (normative) law employs. The analysis affirms steadiness of conceptual metaphoric relations and, to a significant extent, their legal expressions, with little dependency on the period, language or legal tradition of writing.

Key words: conceptual metaphor, constitutional language, critical metaphor analysis, Serbian language, English language.

1. Увод. У овом истраживању полазимо од (дивергентних) премиса: (а) да правни језик углавном користи лексику тзв. општег језика; а, ипак, (б) да је првенствено лексика та која чини правни дискурс¹ „нечувено неприступачним специјализованим дискурсом” са „најозбиљнијим људским последицама”² (BEAUGRANDE 1997: V.80). То сугерише хипотезу на којој се овде базирамо као исходишној: да је посреди пренос значења лексичких јединица општег језика, односно да је правна лексика у великој мери заснована на метафори и/или метонимији. Друга хипотеза од које полазимо јесте да постоји висок степен језичке и концептуалне универзалности у правном дискурсу.

Циљ истраживања је да се расветле неки од фундаменталних и/или продуктивних метафоричких образаца правног језика и мишљења на примеру српског и енглеског законодавног дискурса. Метафоричку референцију

¹ У раду под термином дискурс мислимо на језик употребљен у контексту.

² „An egregiously inaccessible specialized discourse domain is *bureaucratic discourse* ... And the bureaucratic discourse with the severest human consequences is surely *legal discourse*” [курзив употребљава Богранде].

узимамо као заједничко обележје (*tertium comparationis*) двају језика заступљених у анализи. С обзиром на то да метафору овде узимамо првенствено као механизам мишљења, теоријско исходиште налазимо у теорији појмовне метафоре (LAKOFF – JOHNSON 1980).

Језик закона, који спада у правни језик у ужем смислу (уп. нпр. Леџ 1987: 98–99), вероватно је у својој нормативној конструкцији друштвених релација и најкомпликованији у политичком комуникацијском домену, што је, опет, у директној сразмери са степеном његове лингвистичке истражености. Уз то, далекосежан значај закона у конституисању ефективно свих главних аспеката друштвеног живота још од самих почетака цивилизације (односно писмености, међу чијим најстаријим споменицима су управо закони) посебно говори у прилог потреби демистификације језика закона и тако даје нарочит подстицај и овом истраживању.

2. ПОЈМОВНО-ТЕОРИЈСКИ ОКВИР. Према когнитивнолингвистичком схватању, (појмовна) метафора се дефинише као разумевање једног појмовног домена („циљни домен”), типично апстрактнијег, помоћу другог појмовног домена („изворни домен”). Појмовне метафоре представљају се у облику циљни домен ЈЕ ИЗВОРНИ ДОМЕН. У језику, метафоре се манифестују изразима који потичу из изворног домена („језичке метафоре”; уп. KÖVECSES 2010: 4). Подела на онтолошке, структурне и оријентационе метафоре начињена је према њиховој когнитивној функцији (KÖVECSES 2010: 37). Онтолошке метафоре су базичне метафоре путем којих апстрактни појмови добијају онтолошки статус, односно уоквирују се, концепирају као физички ентитети, материје и садржатељи (KÖVECSES 2010: 38; LAKOFF – JOHNSON 2003), нпр. МОЗАК КАО ЕНТИТЕТ (рецимо: *Укључи мозак!* или *Пуца ми глава.*). Структурне метафоре омогућавају даље структурирање једног појма према структури другог (в. LAKOFF – JOHNSON 2003), нпр. појмовног домена МОЗГА према домену МАШИНЕ (као у поменутом примеру: *Укључи мозак!* или изразу: *менијални механизми*). Оријентационе метафоре организују циљне појмове у (кохерентан) систем углавном на основу просторне оријентације (в. LAKOFF – JOHNSON 2003; KÖVECSES 2010: 40), па тако, рецимо, ДОБРО ЈЕ ГОРЕ (као нпр. у *висок квалитет*), односно ЛОШЕ ЈЕ ДОЛЕ (нпр. *пад форме*).

Појмовне метафоре разликују се према нивоу општости, тј. могу бити општије/апстрактније или конкретније, односно према Кевечешу (KÖVECSES 2010: 44–45) метафоре генеричког нивоа и метафоре специфичног нивоа. Конкретније метафоре су посебни случајеви метафора општег нивоа; нпр. СМРТ ЈЕ ОДЛАЗАК у односу на метафору ДОГАЂАЛИ СУ РАДЉЕ. У односу на сложеност, „примарне” („примитивне”) метафоре, које проистичу аутоматски, несвесно из свакодневног искуства, својим комбиновањем образују сложене метафоре (LAKOFF – JOHNSON 1999: 51; KÖVECSES 2010: 140, 328). Метафоре општег нивоа, као и примарне, услед своје природе претендују да буду универзалне. С друге стране, културне варијације појмовних метафора углавном се налазе на конкретнијем нивоу (KÖVECSES 2010: 227).

М. А. К. Халидеј (в. HALLIDAY 1994) увео је термин „граматичка метафора”, проширујући традиционални појам метафоре на граматику. Граматичка метафора се, додуше, посматра не као варијација у значењу датог израза, већ

као варијација у изразу датог значења (HALLIDAY 1994: 342). Примери су номинализације које метафорички представљају радње, стања и сл. (типично су то глаголи) као „ствари”, затим метафоре глаголског начина (нпр. метафоричка употреба потенцијала у *волео бих да ућућуиш* уместо императива *ућуиш*), модалности и сл. Према К. Пантеру и Л. Торнбург (PANTHER – THORNBURG 2009: 16), „граматичке метонимије/метафоре су појмовне метонимије/метафоре које мотивишу дистрибуциона својства функцијских речи, граматичких морфема и класа речи (именица, глагола, придева итд.)”.

3. МЕТОДОЛОГИЈА. У свом истраживању користимо се корпусом који чине највиши закони: а) на српском језику: устави Федеративне Народне Републике Југославије из 1946. г., Социјалистичке Федеративне Републике Југославије из 1963. и 1974. г., Савезне Републике Југославије из 1992. г., Републике Србије из 1990. и 2006. г.; б) на енглеском језику: Устав Сједињених Америчких Држава (1787), Уговор о Уставу за Европу (*Treaty Establishing a Constitution for Europe*; 2004), Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (1950), као светски репрезентативна решења. У корпусу социјалистичкој уставности припадају само историјски југословенски устави из 1963. и 1974. г., док су остали мање-више либерално-демократске провенијенције. Устави на српском језику су уставни акти Србије и југословенских заједница Србије од Другог светског рата. Устав Сједињених Америчких Држава први је модерни и најстарији важећи писани устав, који је, захваљујући флексибилности, преко двеста година само допуњаван амандманима. Уговор о Уставу за Европу је скорашњи уставни уговор Европске уније, чија су многа решења ратификована у виду Лисабонског уговора. Конвенција о људским правима Савета Европе такође се може посматрати као наднационални уставни документ, који конституише и посебан суд за заштиту људских права. Тај корпус прописа уставног карактера, разнолик у погледу периода, језика и технике писања, а делом и садржине, репрезентативно ће послужити за проверу постављених хипотеза.

Методологију базирамо на критичкој анализи метафоре (уп. CHARTERIS-BLACK 2004), која подразумева идентификацију, интерпретацију и објашњење метафора. Претраживањем корпуса субјективном техником идентификују се најкарактеристичније и најучесталије језичке метафоре. Прво се издвајају језичке метафоре у корпусу српског, а затим одговарајуће, појмовно сродне језичке метафоре у корпусу енглеског. Утврђивањем односа идентификованих језичких метафора и њиховим уопштавањем откривамо појмовне метафоре, понекад и уз позивање на познате, у грађи незаступљене, сродне случајеве метафора. На тај начин су обухваћене појмовне метафоре различите општости, њих 26 у корпусу на српском језику, односно 21 у корпусу на енглеском. Појмовне метафоре су с обзиром на когнитивне функције које остварују класификоване на онтолошке, структурне и оријентационе (LAKOFF – JOHNSON 2003²; KÖVECSES 2010). То све пружа основу за прагматичко објашњење скривених разлога и мотивација за употребу метафоре, па и оних идеолошких и несвесних.

У складу с раније реченим, основано се може претпоставити да ће на општем нивоу појмовне метафоре бити потврђене на примерима из српског

и енглеског језика, независно од различитих уставотворних традиција, а да ће на конкретнијем нивоу бити и неких варијација. Осврнућемо се на сличности и разлике између корпуса српског и енглеског језика имајући у виду изражавање конкретних метафоричких појама. Конкретно, посматрамо одnose: идентичности (поклапања/кореспонденције), представљене конгруентним изразима, тј. онима који су формално и значењски подударни у два језика; сличности (делимичног поклапања/кореспонденције), под којима подразумевамо случајеве где је иста појмовна садржина изражена неконгруентно у два језика; различитости (непоклапања), који подразумевају одсуство кореспондентних језичких метафора (уп. ĐORĐEVIĆ 2000: 53–67).

4. ОСВРТ НА РЕЛЕВАНТНУ ЛИТЕРАТУРУ. Правни језик као технички, специјализовани (под)језик, или „језик за посебне сврхе”, сматра се подсистемом општег језика, између оделитог језика и „обичног” језика (уп. Visković 1989; ŠKILJAN 1998; Tiersma 2005). Ако с једне стране правни дискурс успоставља правду конструкцијом друштвених односа, с друге стране је омета њиховим језичким мистификовањем, чиме је, како скреће пажњу Богранде (BEAUGRANDE 1997: V.82), и ускраћује грађанима који не могу да разумеју такав варијетет.

С обзиром на однос према општем језику и другим (под)језицима, Висковић (Visković 1989: 25–32) у правном језику идентификује четири слоја израза и значења. Први слој чине неизмењени елементи општег језика, од којих су неки (нпр. *јројис, одлучиваши, родићељи*) фреквентнији од других (нпр. *љубав, маициа, цвеће*). Други слој чине измењени елементи општег језика, смисаоно обично сужени (рецимо, *кривица, сѿан, ѿраво на слободу*). Трећи слој образују правни термини, који, опет, најчешће као основе користе изразе општег језика (нпр. *ѿравни лек, ѿравно лице*). Коначно, четврти слој представљају неправнички стручни термини, укључујући политичке, економске, урбанистичке, природнонаучне, медицинске и друге терминологије. Главни извор другог и трећег, као уже правног слоја представља управо законодавни дискурс, као највиши нормативни правни (мета)дискурс, који апсорбује и вреднује дискурс правне праксе и грађана (Visković 1989: 42–43 и даље).

Међу истраженим појмовним метафорама значајним за законодавни дискурс истичу се (онтолошке) метафоричке репрезентације, најчешће персонификације: (а) с једне стране, права и закона (в. Winter 2001; Мањко 2013; Kimmel 2009; уп. Нивиттс 1994 итд.), и (б) с друге стране, државе, затим међународних и других сложених организација – који су кључни колективни актери (и) у посматраном дискурсу – као и њихових односа (в. нпр. LaKoff 1999; Kimmel 2009; Berger 2007; Chiang 2007; Ерић-Букарица 2013). Персонификација се показује као „кључна у нашим конвенционалним језичким играма са правом” (Winter 2001: 335); нпр. говори се о *ошеловљењу* основних правних принципа у уставима и законима (*corpus iuris*), *дугој руци закона*, принципу *владавине ѿрава*, томе шта закон *каже*, *обарању* неуставног закона (уп. Winter 2001: 335 и даље), вредновању у *очима* закона, *извођењу пред лице* правде/закона итд. Како констатује Винтер (Winter 2001: 340), персонификовано право у идеализованом когнитивном моделу поставља (енгл. *lay down*)

правила односно стазе које треба следити, што се представља у виду конвенционалних метафора: ПРАВО ЈЕ ОСОБА, РАДЊЕ СУ ПОКРЕТИ, КОНТРОЛА ЈЕ ГОРЕ, ПРАВИЛА (И ПРАВА) СУ СТАЗЕ И СЛ.

Приоритет вида над осталим чулима у људској концептуализацији искуства се испољава и у праву (нпр. у виду познате метафоре знати је видети), па је, тако, већина метафора права визуелна (в. Нивиттс 1994); осим метафоре ПРАВО ЈЕ (ЖИВО) ТЕЛО, такве су и, рецимо, ПРАВО/УСТАВ ЈЕ ГРАЂЕВИНА (Мањко 2013; Кимел 2009), ПРАВО ЈЕ ТЕКСТ, ПРАВО ЈЕ ПРОСТОР (Мањко 2013) и др. Столхамар (Stålhammar 2006) констатује у Уговору о Уставу за Европу метонимијску употребу правних аката и њихових делова типа АКТ ЗА АКТЕРА, нпр. *устав* (*constitution*), *члан* (*article*), *глава* (*chapter*), *закон* (*law*), *одлука* (*decision*), *одредба* (*provision*) (као у: *a European law ... shall establish measures concerning passports*). Лејкоф, с друге стране, констатује да је метафора држава је особа једна од главних у основи појама спољне политике, а корпорације су особе у корпоративном праву (Lakoff 1993: 243). Далекосежног и идеолошког су карактера и метафоре државе су садржатељи (в. нпр. Chilton 1996) или друштво као ограничени простор (Koller – Davidson 2008).

Према Џ. Серлу (Searle 1979: 28), закони су директивни по намери. У анализираном корпусу најпре би се очекивао императивни (заповедни) начин, који је архетипичан за директиве (Fairclough 2003: 117), а посебно за „наредбе под претњом”, како, рецимо, правни позитивиста Остин карактерише законе (нпр. Hart 1994: 41). Међутим, употребљен је индикативни (декларативни) граматички начин, који је типичан за асертиве, односно посреди је својеврсна граматичка метафора. Стратешки разлози за њену употребу могу се наћи у тежњи законодавца да пропозиционални садржај норми оствари, односно учини истинитим, фактичним (Јанићијевић 2013а). Пратећи је ефекат промоције порука на учтивији начин, наиме скривањем статусне неједнакости комуникатора, и то тако што су обележја обавештајног, статусом учесника немаркираног, граматичког облика пресликана на домен статусно маркираног законодавног текста (в. Јанићијевић 2013а; уп. појам „естетизације” јавног живота у Fairclough 2003).

На основу тога би поменута граматичка метафора била заснована на одговарајућој појмовној метафори императив је индикатив и аналогним граматички мотивисаним метафорама директив (норматив) је асертив, прескрипција (нормализација) је дескрипција, норма је тврдња, којима се може наредити метафора апстрактнијег нивоа, деонтичка модалност је епистемичка модалност, узимајући у обзир да су њихови изворни и циљни домени видови испољавања модалности (в. Јанићијевић 2013а).

5. Анализа корпуса

5.1. ОНТОЛОШКЕ МЕТАФОРЕ. Пођимо од импликација поменуте глобалне метафоре норма је тврдња. Ако тврдња коструише ентитете, а норма моћ над ентитетима, из претходне метафоре следи да (вид испољавања) моћ(и) је ентитет.

[1] (ВИД ИСПОЉАВАЊА) МОЋ(И) ЈЕ ЕНТИТЕТ

(а) Тајна писма и других средстава општења је *нейовредива*.³

³ J46: чл. 30; J63: чл. 53; J74: чл. 185; J92: чл. 32; C90: чл. 19; в. C06: чл. 41.

- (б) Human dignity is *inviolable*. (EC: Art. II-61)
 (в) ... *погреша* слобода и права грађана утврђених Уставом ... (C06: чл. 97; в. J92: чл. 77 итд.)
 (г) ... *погреша* закона, других прописа и општих аката ... (C06: чл. 97; в. J92: чл. 77 итд.)
 (д) ... *violation* of the laws ... (USC: Amdt. 21)
 (ђ) Everyone whose rights and freedoms as set forth in this Convention are *violated* shall have an effective remedy before a national authority notwithstanding that the *violation* has been committed by persons acting in an official capacity. (CHR: Art. 13)
 (е) ... *кршење* зајемчених слобода и права човека и грађанина ... (C90: чл. 46; J92: чл. 38; итд.)
 (ж) In the event of any *breach* of these obligations ... (EC: Art. III-347)
 (з) Слобода кретања и настањивања ... може се *ограничити* законом ...⁴
 (и) No *restrictions* shall be placed on the exercise of these rights other than such as are in accordance with law ... (CHR: Prot. 4 Art. 2)
 (ј) Верске заједнице могу, у *границама* одређеним законом, имати право својине на непокретности. (J74: чл. 174; в. J63: чл. 46)
 (к) Each institution shall act *within the limits* of the powers conferred on it in the Constitution ... (EC: Art. I-19)
 (л) *испуњити* обавезе/услове (J46; J63 итд.)
 (љ) *fulfil* the obligations/requirements (CHR; EC)

„Права” (в. примере 1а, 1б, 1в, 1ђ, 1е, 1з, 1и), „обавезе” (1ж, 1л, 1љ), „овлашћења” (1к) и скупови тих нормативних категорија у виду правних аката (1г, 1д) су (нормативни) конструкти друштвене моћи. За примере 1а (*непогрешива*), 1б (*inviolable*), 1в (*погреша*), 1г (*погреша*), 1д (*violation*) и 1ђ (*violated/violation*) може се идентификовати ужи изворни домен осећајно биће, а за 1з (*ограничити*), 1и (*restrictions*) 1ј (*у границама*) и 1к (*within the limits*) супстанца у садржатељу. Конкретнијег нивоа је и метафора потреба је садржатељ (који је потребно попунити), заступљена у кореспондентима 1л (*испуњити*) и 1љ (*fulfil*), с тим што је основно значење глагола *fulfil* (тј. ‘to make full’ [MW]) застарело.

[2] СЛОЖЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА ЈЕ ОРГАНИЗАМ / ОРГАНСКА ЦЕЛИНА; ОРГАНИЗАЦИЈА ЈЕ ОСОБА
 (а) државни *органи* (J46; J63 итд.)

(б) Општина, преко својих *органа*, у складу са законом ... *уређује* и *обезбеђује* обављање и развој комуналних делатности ... (C90: чл. 113; C06: чл. 190)

(в) ... *organs* of the United Nations and its specialised agencies, the Council of Europe, the Organisation for Security and Cooperation in Europe and the Organisation for Economic Cooperation and Development. (EC: Art. III-327)

(г) Држава може материјално *помагати* верске заједнице.⁵

(д) ... the Union and the Member States shall, in full mutual respect, *assist* each other ... (EC: Art. I-5)

(ђ) Територија републике не може се мењати без *приписанка* републике. (J63: чл. 109; J74: чл. 5)

(е) Done in Convention by the Unanimous *Consent* of the States ... (USC: Art. VII)

(ж) No State shall, without the Consent of Congress, *lay* any *duty* of Tonnage, *keep* Troops, or Ships of War in time of Peace ... (USC: Art. II)

⁴ C90: чл. 17; в. J92: чл. 30; C06: чл. 39; уп.: J63: чл. 51; J74: чл. 183.

⁵ J46: чл. 25; C90: чл. 41; уп. J63: чл. 46; J74: чл. 174.

(з) ... the Union and the Member States shall *cooperate* with third countries and with the competent international organisations ... (EC: Art. III-233)

(и) ... *орџани* друштвено-политичких заједница разматрају *иницијативе*, *мишљења* и *предлоге* друштвено-политичких организација, заузимају ставове о њима и *сарађују* са друштвено-политичким организацијама. (J74: IV)

(ј) Радне организације се могу *удруживајући* у разне облике сложених организација удруженог рада ... (J74: чл. 38; уп. J63: чл. 19)

Држава се, слично, може посматрати као сложени нормативни конструкт (макро-конструкт) друштвене моћи, те се, с тог аспекта, конкретнијим инстанцама метафоре моћ је ЕНТИТЕТ могу сматрати и метафоре ДРЖАВА ЈЕ ОРГАНИЗАМ / ОРГАНСКА ЦЕЛИНА (јер институције државне власти су ОРГАНИ; в. 2а (*орџани*) и ДРЖАВА ЈЕ ОСОБА (персонификација; в. 2г [*јомаџајући*], 2д [*assist*] 2ђ [*јприсјанак*], 2е [*Consent*], 2ж [*lay duty/keep*], 2з [*cooperate*]). Те метафоре одражавају добро познате и врло утицајне филозофске теорије државе – тзв. органску теорију државе (као примену теорије органицизма на друштво) и теорију државе као особе (в. нпр. BROWN 2005). По органској концепцији, дакако, постоји само један „орган” који мисли и свеобухватно контролише друге (тј. „мозак”; уп. *Влада*), који не служи да размишљају, већ да механички обављају своје задатке. Стога, та теорија може водити и легитимацији тоталитаризма, што се кроз историју дешавало. Та филозофија је нашла примену и код других сложених организација на домаћем (2б [*орџани*], 2и [*орџани*]) и међународном нивоу (2в [*organs*]), базирајући метафору СЛОЖЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА ЈЕ ОРГАНИЗАМ / ОРГАНСКА ЦЕЛИНА. С друге стране, вештачки појам „правног лица (особе)” даје права и обавезе „физичких лица” (људи) извесним облицима организовања, а тако и мотив за персонификацију организација са статусом „правног лица”. У такве организације спадају, осим држава, од њих уже (2б [*уређује/обезбеђује*]) и шире организације власти (2д [*assist*], 2з [*cooperate*]), затим радне организације (2ј [*удруживајући*]) и друге (в. 2и [*иницијативе/мишљења/предлози/сарађују*]), све представљене посредством метафоре ОРГАНИЗАЦИЈА ЈЕ ОСОБА.

5.2. СТРУКТУРНЕ МЕТАФОРЕ. Норма, као средство моћи, вид је контроле друштвеног понашања, што је формулисано у виду раније поменутог метафоричког принципа „владавине права” („rule of law”; уп. „владавина *јравом*”, тј. „rule by law”), који подразумева да „право треба да влада”, како сматра Аристотел (ARISTOTLE 350 В.С.Е.: 3.16). Тај принцип илуструје метафору РАСПРОСТИРАЊЕ ЈЕ ВЛАДАВИНА, која се може идентификовати и у примерима незаступљеним у корпусу, рецимо, *влада корупција/куџа/рокенрол/јпројска клима* и другим сродним, који се односе на какве околности, стање, поредак и сл.

[3] РАСПОЛАГАЊЕ ЈЕ ДРЖАЊЕ

(а) ... *држалац* стана ...⁶

(б) He [the President of the United States of America] shall *hold* his Office during the Term of four Years ... (USC: Art. II)

(в) *Носилац* јавне или друге друштвене функције лично је одговоран за њено вршење. (J63: чл. 71)

(г) Народна скупштина ФНРЈ у заједничкој седници *доноси* одлуке већином гласова. (J46: чл. 61)

⁶ C06: чл. 40; C90: чл. 21; J92: чл. 31; J74: чл. 184; J63: чл. 52; J46: чл. 29.

Метафоре ПОСЕДОВАЊЕ/КОНТРОЛА ЈЕ ДРЖАЊЕ (НЕЧЕГА У РУЦИ) (нпр. KÖVECSES 2010: 243) и неке сродне могле би се подвести под општију: РАСПОЛАГАЊЕ ЈЕ ДРЖАЊЕ. Као сувише апстрактан појам, поседовање нечега, посебно неког облика моћи, лакше је оспорити, док је држање сигурније, практичније, па и манипулативније (в. 3а [држалац], 3б [hold];⁷ уп. *властодержац*). Пример 3в (*носилац*) илуструје сродну метафору с нешто конкретнијим изворним доменом, ношење, која имплицитно осветљава власт као терет, тј. тешкоћу, а скрива, рецимо, аспект (личне) користи, што би многим била, можда, и јача асоцијација. Ту је, дакле, дискурсни ефекат естетизације функција власти. У примеру 3г (*доноси*), *Народна скупштина ФНРЈ* располаже одлучивањем, у том смислу и одлукама, те је, вероватно, опет посреди метафора РАСПОЛАГАЊЕ ЈЕ НОШЕЊЕ. Узроци декомпозиције глагола *одлучивајући* на *доносити одлуке* могу се тражити у релативно сложеној процедури о којој је реч, и која подразумева више „корака” (нарочит је случај „доношења закона”).

[4] КОМУНИКАЦИЈА ЈЕ ПРИМОПРЕДАЈА

(а) Влада ... *даје мишљење* о предлогу закона ... (Ј92: чл. 99; С90: чл. 90; в. С06: чл. 123)

(б) ... the Commission, which shall *give its opinion* in particular on whether the enhanced cooperation proposed is consistent with other Union policies ... (EC: Art. III-419)

(в) Одлуку о жалби на притвор суд доноси и *досијавља* притворенику у року од 48 часова. (С06: чл. 26)

(г) ... any judge shall be entitled to *deliver* a separate opinion ... (CHR: Art. 45);

(д) Председник Републике ... *даје* свечану *изјаву* ... (Ј63: чл. 221; Ј74: чл. 397)

(ђ) ... they [the members of the Commission] shall *give* a solemn *undertaking* that, both during and after their term of office, they will respect the obligations ... (EC: Art. III-347)

Комуникација се традиционално дефинише као „размена” и/или „пренос”, с обзиром на то да пошиљалац поруке емитује звучне таласе који преносе кодирану поруку њеном примаоцу, и обратно (нпр. KÖVECSES 2010: 25). Отуда и уобичајена метафора комуникација је ПРИМОПРЕДАЈА. Аналогно наведеним примерима 4 (*даје мишљење*; *give opinion*; *досијавља*; *deliver*; *даје изјаву*; *give undertaking*), који представљају перспективу пошиљалаца порука, из перспективе прималаца, на пример, новинари *узимају* изјаве и сл.

[5] ДРУШТВЕНА СТРУКТУРА ЈЕ ПРОСТОРНА СТРУКТУРА

(а) ... *области* здравства, социјалне заштите, борачке и инвалидске заштите ... (С06: чл. 97; С90: чл. 72);

(б) The Union shall constitute an *area* of freedom, security and justice ... (EC: Art. I-42)

(в) ... монополски *положај* ...⁸

(г) ... *dominant position* within the internal market ... (EC: Art. III-162);

Ако је комуникација у основи друштвена активност, а примопредаја физичка, претходна метафора је посебан случај метафоре општег нивоа друштвени СВЕТ ЈЕ ФИЗИЧКИ СВЕТ (нпр. KÖVECSES 2010: 255), којој је сродна (АПСТРАКТ-НА) ОРГАНИЗАЦИЈА ЈЕ ФИЗИЧКА СТРУКТУРА, једна од тзв. примарних метафора. У

⁷ У 3б имамо и метонимију типа МЕСТО ЗА РАДЊУ, где *office* стоји уместо *official power*.

⁸ С06: чл. 84; С90: чл. 64; Ј92: чл. 74; Ј74: чл. 251.

опсегу потоњих је и нешто конкретнија метафора ДРУШТВЕНА СТРУКТУРА ЈЕ ПРОСТОРНА СТРУКТУРА, коју у примеру 5а (*обласџи*) и 5б (*area*) представља метафора ДОМЕН ДЕЛАТНОСТИ ЈЕ ПРОСТОР, а у 5в (*йоложај*) и 5г (*position*) СОЦИЈАЛНА (ЕКОНОМСКА, ПОЛИТИЧКА) СТРАТИФИКАЦИЈА ЈЕ ПРОСТОР.

[6] ВРЕМЕ ЈЕ КРЕТАЊЕ

(а) ... *следећи* период од осам година ... (Ј63: чл. 243)

(б) ... the first day of the month *following* the date of receipt ... (CHR: Prot. 6 Art. 5)

(в) When the mandate referred to in Article I-32(2) on the basis of which they were proposed *comes* to an end ... (EC: Art. III-386)

(г) Мандат Владе почиње да *йече* даном полагања заклетве пред Народном скупштином. (С06: чл. 128)

(д) Ако се до *исџека* тих рокова не подигне оптужница, окривљени се пушта на слободу.⁹

Време свакодневно региструјемо с обзиром на неко дешавање, односно кретање. Тако, ВРЕМЕ ЈЕ КРЕТАЊЕ још је једна од примарних метафора (ЛАКОФ – JOHNSON 1999: 52). Њен конкретнији случај ПРОЛАЖЕЊЕ ВРЕМЕНА ЈЕ КРЕТАЊЕ СТВАРИ (ЛАКОФ 1993: 217), илуструју примери 5а (*следећи*), 5б (*following*), где КАСНИЈЕ ВРЕМЕ ЈЕ СЛЕДЕЋЕ, као и 5в (*comes*). Још специфичнији случај ПРОЛАЖЕЊЕ ВРЕМЕНА ЈЕ ПРОТИЦАЊЕ, чест у корпусу на српском језику, илустрован је у 6г (*йече*) и 6д (*исџек*).

[7] ПРАВО ЈЕ РЕД

(а) Прикупљање, обрада и коришћење података о личности *уређују* се законом. (С90: чл. 20; в. Ј92: чл. 33; С06: чл. 42)

(б) ... Савезни уставни суд може *наредити* да се обустави извршење појединачног акта или радње ... (Ј92: чл. 132)

(в) Everyone who is deprived of this liberty by arrest or detention shall be entitled to take proceedings by which the lawfulness of this detention shall be decided speedily by a court and his release *ordered* if the detention is not lawful. (CHR: Art. 5)

(г) We the People of the United States ... do *ordain* and establish this Constitution for the United States of America. (USC: Preamble)

„Право је ред, а ваљано право је ваљан ред”, сматрао је још Аристотел (ARISTOTLE 350 В.С.Е.: 7.4). Такво становиште уверљиво пружа мотивацију за употребу метафоре ПРАВО ЈЕ РЕД. Основни смисао глагола *уредити* (в. 7а) и даље је ‘довести у ред, у уредно стање ...’ (РСКЈ VI 1976: 565), док еквивалентан смисао глагола *наредити* (в. 7б) *Речник српскохрватскога књижевног језика* наводи као други, уз напомену да је застарео (РСКЈ IV 1971: 610). Такав смисао кореспондентног глагола *order* (в. 7в) и даље опстоји као основни (MW), а одговарајући смисао њему етимолошки сродног глагола *ordain* (в. 7г) већ је застарео (WRUD; MW).

[8] ИНСТИТУЦИОНАЛИЗОВАНА ПРИНУДА ЈЕ СТАЊЕ
the United States of America (USC)

(б) the Member States [of the European Union] (EC)

(в) Када јавна опасност угрожава опстанак државе или грађана, Народна скупштина проглашава ванредно *сињање*. (С06: чл. 200)

(г) ратно *сињање* (Ј46; Ј63 итд.)

⁹ Ј63: чл. 48; Ј74: чл. 178; Ј92: чл. 24; С90: чл. 16; в. С06: чл. 31.

Државе су, јасно, главни агенси у анализираној грађи. У корпусу енглеског језика назив за државу, *state* (‘стање’; в. 8а, 8б), имплицира одсуство воље, стога и одговорности, што доприноси оправдању и одржању система моћи оличеног у држави.¹⁰ Слично важи за ванредно стање и ратно стање (8в, 8г; уп. *event of war*, у ЕС: Art. III-131). Тако, примери 8 представљају метафору институционализована принуда ЈЕ СТАЊЕ, која има идеолошку функцију да се оно што је у суштини вид систематске принуде на одређени социополитички поредак концептуализује као пуко „стање”, односно као нешто што је само по себи такво.

[9] НЕПОВОЉНОСТ (НЕШТО ШТО НИЈЕ ПО ВОЉИ) ЈЕ БОЛЕСТ

(а) Народни посланик ужива *имунитет*.¹¹

(б) The Union shall enjoy in the territories of the Member States such privileges and *immunities* as are necessary for the performance of its tasks ... (ЕС: Art. III-434)

(в) ... нити судска одлука може бити измењена на штету окривљеног у поступку по ванредном правном *леку*. (С06: чл. 34)

(г) Everyone whose rights and freedoms as set forth in this Convention are violated shall have an effective *remedy* before a national authority ... (CHR: Art. 13; уп. ЕС: Art. II-107)

Метафоре болести су честе у јавном дискурсу; рецимо, злочин ЈЕ БОЛЕСТ (нпр. GLUCKSBERG 2001: 4), криза ЈЕ БОЛЕСТ (нпр. SIŁAŠKI – KYLIENI 2012), или, апстрактније, НЕПОДЕСНЕ ОКОЛНОСТИ СУ БОЛЕСТИ (KÖVECSES 2010: 162) и сл. За примере 9 слично се установљава метафора НЕПОВОЉНОСТ (НЕШТО ШТО НИЈЕ ПО ВОЉИ) ЈЕ БОЛЕСТ. У 9а (*имунитет*), слично као и у 9б (*immunities*), НЕПОВОЉНОСТ представља правно (кривично, прекршајно, привреднопреступно) „гоњење” властодржаца, на које су они, као на БОЛЕСТ, „имуни” („имунитет” имају и чланови Владе, председник Републике итд.).¹² Тиме се, заправо, ефективно унапред легитимише њихово кршење закона, укључујући криминал, јер је процес који води осуди таквих дела већ патологизован датом метафором. У 9в (*лек*) и 9г (*remedy*), већ, предвиђено је *лечење њовреде* права.

5.3. ОРИЕНТАЦИОНЕ МЕТАФОРЕ

[10] МОЋ ЈЕ ГОРЕ

(а) *Највиши* правни акт аутономне покрајине је статут. (С06: чл. 185; в. С90: чл. 110)

(б) The *High Contracting Parties* shall secure to everyone within their jurisdiction the rights and freedoms defined in Section I of this Convention. (CHR: Art. I)

(в) Народна скупштина ... обавља контролу *над* радом Владе ... (С90: чл. 73; в. Ј92: чл. 78)

(г) The Constitution and law adopted by the institutions of the Union in exercising competences conferred *on* it shall have primacy *over* the law of the Member States. (ЕС: Art. I-6)

¹⁰ Кореспондент на српском, *држава*, пак, води порекло од *држаџи* и „значи првобитно оно што држи властeosки (феудални) господар” (Скок 1971: 76), етимолошки одсликавајући наведену метафору РАСПОЛАГАЊЕ ЈЕ ДРЖАЊЕ.

¹¹ С06: чл. 103; С90: чл. 77; в. Ј92: чл. 87; уп.: Ј74: 306; Ј63: чл. 202; Ј46: чл. 69.

¹² Уп.: „народни посланик који се позвао на имунитет не може бити притворен, нити се против њега може водити кривични или други поступак у коме се може изрећи казна затвора, без одобрења Народне скупштине” (С06: чл. 103; в. С90: чл. 77 итд.).

(д) The Congress shall have Power ... to exercise exclusive Legislation in all Cases whatsoever, *over* such District ... as may ... become the Seat of the Government of the United States ... (USC: Art. I)

(ђ) Ако се до истека тих рокова не *йодиџне* оптужница, окривљени се пушта на слободу.¹³

„Физичка моћ типично је у корелацији са физичком снагом, а победник у борби типично се налази изнад” (LAKOFF – JOHNSON 2003: 15), тако да моћ је ГОРЕ. У примерима 10а (*највиши*) и 10б (*High*) та метафора је маркирана придевима, у 10в (*над*) 10г (*on/over*) и 10д (*over*) предлошким конструкцијама, а у 10ђ (*йодиџне*) глаголом. У 10ђ *йодизање ойџужнице* је предуслов да она добије правну снагу (кореспондент на енглеском, *raise accusation/indictment*, није заступљен у корпусу).

[11] САГЛАСНОСТ (ЈЕ ПРИПАДНОСТ) ЈЕ БЛИЗИНА

(а) Народна скупштина је *йрихвайила* предлог за изгласавање поверења Влади ако је за њега гласало више од половине од свих народних посланика. (C06: чл. 131)

(б) A panel of five judges of the Grand Chamber shall *accept* the request ... (CHR: Art. 43)

(в) Мере *одсџујања* од људских и мањинских права престају да важе престанком ванредног или ратног стања. (C06: чл. 202)

(г) ... Савезно веће Скупштине Социјалистичке Федеративне Републике Југославије ... *усваја* и проглашава Устав Савезне Републике Југославије (J92: Прембула)

(г) The European Council shall *adopt* European decisions ... (EC: Art. I-35)

(д) *брајсџиво* и јединство народа (J63: I; в. J74: I)

(ђ) *сџранац* / *сџрани* држављанин (J46; J63 итд.)

(е) *foreign* nation(al)s (USC: Art. I; EC: Art. III-140)

Метафора сличност је БЛИЗИНА сматра се још једном примарном (в. LAKOFF – JOHNSON 1999). Имајући у виду њу, као и примере 11а (*йрихвайила*), 11б (*accept*), 11в (*одсџујања*), може се установити још општија метафора – САГЛАСНОСТ ЈЕ БЛИЗИНА. Наиме, слично је поддомен САГЛАСНОГ, где је сагласност по основу сличности. У примеру 11а са наведеним *йпредлогом* сагласна је Народна скупштина, која га *йрихвайла*, што подразумева релативно *йприближавање*. Слично је у 11б,¹⁴ док у 11в наведене *мере* нису у сагласју са *људским и мањинским љравима*, *одсџујају*, дакле, „удаљавају” се од њих (јер, последично, НЕСАГЛАСНО ЈЕ ДАЉЕ).¹⁵ И та метафора је прилично утемељена у искуству.¹⁶

¹³ J63: чл. 48; J74: чл. 178; J92: чл. 24; C90: чл. 16; в. C06: чл. 31.

¹⁴ Мада речници не прецизирају основно значење глагола *accept*, конкретно значење (од латинског *acceptare*, фреквентатива од *accipere* ‘примити’, посталог од *ad* ‘до, близу’ и *capere* ‘узети, ухватити’), ‘прихватити’, има етимолошки примат над апстрактним значењем ‘примања у посед’.

¹⁵ По етимолошком критеријуму, пример 11в кореспондира са случајевима у корпусу на енглеском језику (CHR; EC) номинализације *derogation*. Наиме, глагол *derogate* вуче порекло од латинског *derogare* ‘опозвати (закон)’, посталог од предлога који изворно подразумева удаљавање, *de* ‘од, из’, и *rogare* ‘молити, предложити (закон)’ (MW; WRUD).

¹⁶ Ова метафора је била активна и у старом веку, што, слично као *derogation*, сугерише и сама реч *accordance* (‘сагласност’), обилато коришћена у ЕС, а потекла од касног латинског *accordare*, посталог од *ad* ‘до, близу’ и *cor, cordis* ‘срце’ (WRUD), тј. ‘близу срца’. О етимолошкој метафори у административном дискурсу в. и Јанићиевић 2013б.

consent), слично (*може ѿмаџаѿи / shall assist; сапађују / shall cooperate*), али и различито (*lay duty, keep; удружују се*).

Од структурних метафора, РАСПОЛАГАЊЕ ЈЕ ДРЖАЊЕ СЕ РЕАЛИЗУЈЕ СЛИЧНО (*држалац/hold*), а различито у виду РАСПОЛАГАЊЕ ЈЕ НОШЕЊЕ; КОМУНИКАЦИЈА ЈЕ ПРИМОПРЕДАЈА СЛИЧНО (*даје [мишљење, изјаву] / shall give [opinion, undertaking]; досиђавља / to deliver*); ДРУШТВЕНА СТРУКТУРА ЈЕ ПРОСТОРНА СТРУКТУРА ИДЕНТИЧНО И КАО ДОМЕН ДЕЛАТНОСТИ ЈЕ ПРОСТОР И КАО СОЦИЈАЛНА СТРАТИФИКАЦИЈА ЈЕ ПРОСТОР; ВРЕМЕ ЈЕ КРЕТАЊЕ СЛИЧНО (*следећи ѿериод / month following; ѿочиње да ѿече / comes to an end*), а различито на нивоу метафоре ПРОЛАЖЕЊЕ ВРЕМЕНА ЈЕ ПРОТИЦАЊЕ (*исѿек, ѿече*); ПРАВО ЈЕ РЕД СЛИЧНО (*може наредиѿи / shall be ordered*) и различито (*уређиваѿи; ordain*); ИНСТИТУЦИОНАЛИЗОВАНА ПРИНУДА ЈЕ СТАЊЕ РАЗЛИЧИТО (*State; ванредно, рајѿно сѿање*); НЕПОВОЉНОСТ ЈЕ БОЛЕСТ СЛИЧНО (*имуниѿеѿ/immunity; ѿравни лек / remedy*).

Од оријентационих метафора, МОЋ ЈЕ ГОРЕ ИСТО (*над/over*), слично (*највиѿи/high*) и различито (*conferred on; over the law; ѿодиђе оѿѿужница*); САГЛАСНОСТ ЈЕ БЛИЗИНА СЛИЧНО (*ѿприхваѿила је / shall accept*) и различито (*одсѿуѿања*), ПРИПАДНОСТ ЈЕ БЛИЗИНА СЛИЧНО (*сѿранац, сѿрани држављанин / foreign nation(al)s*).

7. ЗАКЉУЧЦИ. Метафоричка конструкција друштвеног бића у анализираном корпусу осветљава неке обрасце бирократског размишљања. Анализа је потврдила полазне хипотезе, указујући на то да је на почетку констатована „специјализованост” правног језика, укључујући техничку лексику, знатним делом заснована на метафори. Притом, потврђује се стабилност појмовно-метафоричких односа, укључујући њихову релативно слабу зависност од жанра дискурса. Установљене појмовне метафоре на општем нивоу су потврђене примерима и у српском и у енглеском језику (уз варијације на конкретнијим нивоима), у синхронији и (модерној) дијахронији. Уз то, учљив је значајан континуитет у правним формулацијама, упркос различитим је-зицима и правним традицијама, почев од Устава САД као првог писаног.

Идентификоване су варијације неких појмовних метафора општег нивоа, већином познатих из когнитивнолингвистичке литературе (ОРГАНИЗАЦИЈА ЈЕ ФИЗИЧКА СТРУКТУРА, КОМУНИКАЦИЈА ЈЕ ПРИМОПРЕДАЈА, ВРЕМЕ ЈЕ КРЕТАЊЕ и др.), као и појмовне метафоре специфичније за језик моћи (СЛОЖЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА ЈЕ ОРГАНИЗАМ, ИНСТИТУЦИОНАЛИЗОВАНА ПРИНУДА ЈЕ СТАЊЕ, НЕПОВОЉНОСТ ЈЕ БОЛЕСТ и др.), каквим се (нормативно) право користи. Објашњења ових првих су, пре свега, утемељена у искуству, док су потоње редовно асоциране са доминантним правним и, шире, социополитичким филозофијама/идеологијама. За неке од анализираних метафора (ПРАВО ЈЕ РЕД, РАСПРОСТИРАЊЕ ЈЕ ВЛАДАВИНА, САГЛАСНОСТ ЈЕ БЛИЗИНА) доказивали смо да су реликти/одједи античког начина концептуализације друштвених релација. Значајно је питање за даља истраживања у којој мери су метафоре права суштински универзалне или културно аутохтоне, а у којој су мери и на који начин, опет, биле под утицајем доминантних и/или „узорних” јуриспруденција (римске, англосаксонске и сл.).

ИЗВОРИ

- J46: Устав Федеративне Народне Републике Југославије. *Службени листић Федеративне Народне Републике Југославије* II/10 (1. фебруар 1946).
- J63: Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. *Службени листић Социјалистичке Федеративне Републике Југославије* XIX/14 (10. април 1963).
- J74: Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. *Службени листић Социјалистичке Федеративне Републике Југославије* XXX/9 (21. фебруар 1974).
- J92: Устав Савезне Републике Југославије. *Службени листић Савезне Републике Југославије* I/1 (27. април 1992).
- C90: Устав Републике Србије. *Службени гласник Републике Србије* 1 (1990).
- C06: Устав Републике Србије. *Службени гласник Републике Србије* 98 (2006).

*

- CHR: *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. <<http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/005.htm>> 3.11.2010.
- EC: Treaty Establishing a Constitution for Europe. *Official Journal of the European Union* C/310 (16 December 2004).
- USC: The Constitution of the United States. J. W Peltason (ed.). *About America: The Constitution of the United States of America with Explanatory Notes*. 19–43. <<http://www.america.gov/media/pdf/books/constitution.pdf>> 3.11.2010.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ЕРИЋ-БУКАРИЦА, Александра. Појмовне метафоре у повељи Уједињених нација – упоредна анализа енглеског и српског текста. *Зборник Мајинце српске за филологију и лингвистику* LVI/ 2 (2013): 169–184.
- ЈАНИЋИЈЕВИЋ, Марко М. О модальности у законским актима на српском и енглеском језику. Милош Ковачевић (ур.). *Српски језик, књижевност, уметност*, зборник радова, књ. 1: Традиција и иновације у савременом српском језику. Крагујевац: ФИЛУМ, 2013а, 319–328.
- ЈАНИЋИЈЕВИЋ, Марко М. Етимолошка метафора у административном дискурсу. М. Alanović i др. (ур.). *Leksika, gramatika, diskurs: zbornik u čast Veri Vasić*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013б, 495–502.
- РСКЈ: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1974.

*

- ARISTOTLE. Politics (transl. B. Jowett). 350 B.C.E. *The Internet Classics Archive*. <<http://classics.mit.edu/Aristotle/politics.html>> 23.5.2013.
- BEAUGRANDE, Robert de. *New Foundations for a Science of Text and Discourse*. 1997. <http://www.beaugrande.com/new_foundations_for_a_science.htm> 14.12.2007.
- BERGER, Linda L. Of Metaphor, Metonymy, and Corporate Money: Rhetorical Choices in Supreme Court Decisions on Campaign Finance Regulation. *Mercer Law Review* 58 (2007): 949–990.
- BROWN, J. Jethro. *The Underlying Principles of Modern Legislation*. Reprint Ed. Clark, New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd, 2005.
- CHARTERIS-BLACK, Jonathan. *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. New York: Palgrave MacMillan, 2004.
- CHIANG, Wen-yu, Sheng-hsiu CHIU. The Conceptualization of STATE: A Comparative Study of Metaphors in the R.O.C. (Taiwan) and U.S. Constitutions. *Concentric: Studies in Linguistics* 33/1 (January 2007): 19–46.
- CHILTON, Paul A. *Security Metaphors: Cold War Discourse from Containment to Common House*. New York: Peter Lang, 1996.
- CHILTON, Paul. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. London: Routledge, 2004.
- ЂОРЂЕВИЋ, Radmila. *Uvod u kontrastiranje jezika*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2000.

- FAIRCLOUGH, Norman. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. New York: Routledge, 2003.
- GLUCKSBERG, Sam. *Understanding Figurative Language: From Metaphor to Idioms*. New York: Oxford University Press, 2001.
- HALLIDAY, Michael A. K. *An Introduction to Functional Grammar*. Second Edition. London: Arnold, 1994.
- HART, Herbert L. A. *Pojam prava* (prev. Nikola S. Krznarić). Podgorica – Cetinje: CID – Izdavački centar, 1994.
- HIBBITTS, Bernard J. Making Sense of Metaphors: Visuality, Aurality, and the Reconfiguration of American Legal Discourse. *Cardozo Law Review* 16 (1994): 229–356.
- KIMMEL, Michael. Metaphors of the EU Constitutional Debate: Ways of Charting Discourse Coherence in a Complex Metaphor Field. *metaphorik.de* 17 (2009): 49–100. <www.metaphorik.de/17/kimmel.pdf> 23.05.2013.
- KOLLER, Veronika, Paul DAVIDSON. Social Exclusion as Conceptual and Grammatical Metaphor: A Cross-genre Study of British Policy-making. *Discourse & Society* 19 (2008): 307–331.
- KÖVECSES, Zoltan. *Metaphor: A Practical Introduction*. Second Edition. New York: Oxford University Press, 2010.
- LAKOFF, George. The Contemporary Theory of Metaphor. A. Ortony (ed.). *Metaphor and Thought*. Second Edition. Cambridge University Press, 1993, 202–252.
- LAKOFF, George. The Neural Theory of Metaphor. R. Gibbs (ed.). *Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. New York, NY: Cambridge University Press, 2008, 17–38.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books, 1999.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press, 1980.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Updated ed. Chicago: Chicago University Press, 2003.
- LEČ, Endre. Jezičko izražavanje građanskopravnih normi. Doktorska disertacija. Univerzitet u Novom Sadu, 1987.
- MAŃKO, Rafał. Weeds in the Gardens of Justice? The Survival of Hyperpositivism in Polish Legal Culture as a Symptom/Sinthome. *Pólemos – Journal of Law, Literature and Culture* 7/2 (2013): 207–233.
- MW: Dictionary and Thesaurus. *Merriam-Webster Online*. <<http://www.merriam-webster.com>> 25.5.2013.
- PANTHER, Klaus-Uwe, Linda THORNBURG. Introduction: On Figuration in Grammar. K.-U. Panther, L. Thornburg, A. Barcelona (eds.). *Metonymy and Metaphor in Grammar*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2009, 1–44.
- SEARLE, John, R. *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- SILAŠKI, Nadežda, Annamaria KILYENI. Svetska ekonomska kriza i metafore – kontrastivna analiza engleskog, srpskog i rumunskog. *Nasleđe* 9/21 (2012): 17–36.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971.
- ŠKILJAN, Dubravko. *Javni jezik – pristup lingvistici javne komunikacije*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1998.
- STÅLHAMMAR Mall. Grammatical Metaphor/Metonymy in the Treaty Establishing A Constitution for Europe: A Comparison between the English and Swedish Versions. *Nordic Journal of English Studies* 5/1 (2006).
- TIERSMA, Peter. Some Myths about Legal Language. Loyola-LA Legal Studies Paper 2005–26. <<http://ssrn.com/abstract=845928>> 26.5.2010.
- VIŠKOVIĆ, Nikola. *Jezik prava*. Zagreb: Naprijed, 1989.
- WINTER, Stephen. *A Clearing in the Forest: Law, Life, and Mind*. Chicago: University of Chicago Press, 2001.
- WRUD: *Webster's Revised Unabridged Dictionary* (ed. Noah Porter). 1913. <<http://machaut.uchicago.edu/websters>> 10.3.2014.

Marko Janićijević

METAPHORICAL FOUNDATIONS OF SERBIAN AND ENGLISH
CONSTITUTIONAL LANGUAGE

S u m m a r y

This paper considers some of the fundamental and/or prolific conceptual metaphoric patterns of the Serbian and English constitutional language. The starting point is the argument/hypothesis that legal terminology and other aspects of legal lexis are chiefly based on conceptual metaphor and/or metonymy. The applied theoretical–methodological framework is based on the conceptual metaphor theory and critical metaphor analysis, which, besides (conceptual) metaphor identification, subsume their explanation with regard to contextual factors, to wit, the (hidden) reasons and motives behind their use. We identified the variations of some abstract-level conceptual metaphors mostly known from the literature, as well as conceptual metaphors more specific to the language of power of the kind that (normative) law employs. Explanations of the former metaphors are primarily experientially grounded, while the latter are regularly linked to the dominant legal and sociopolitical philosophies/ideologies. Furthermore, metaphor expression in the Serbian and English language is analyzed comparatively. The analysis affirms steadiness of conceptual metaphoric relations and, to a significant extent, their legal expressions with little dependency on the period, language, or legal tradition of writing.

Државни универзитет у Новом Пазару
Департман за филолошке науке
Бука Караџића 66, 36300 Нови Пазар
trupko@outlook.com

Сања Кример-Габоровић

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА, КАТЕГОРИЗАЦИЈА И ИМЕНОВАЊЕ БОЈА У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ У СВЕТЛУ БЕРЛИН-КЕЈОВОГ МОДЕЛА*

У раду се говори о концептуализацији, категоризацији и именовању боја у енглеском и српском језику. Појмови се сагледавају кроз призму Берлин-Кејове (BERLIN – KAY 1969) теорије о категоријама основних боја. На примеру низа од укупно 11 лексема којима се именују боје у енглеском језику – *black, white, red, green, yellow, blue, brown, purple, pink, orange* и *grey*, анализира се семантичка димензија њихових преводних кореспондената у српском језику – *црна, бела, црвена, зелена, жутиа, њлава, браон, љубичаста, розе, наранџаста* и *сива*.

Кључне речи: боја, категоризација, Берлин и Кеј, универзализам, релативизам.

This paper explores conceptualization, categorisation and naming of colours in English and Serbian. The semantic partitioning of the colour space is analysed by means of English basic colour terms – *black, white, red, green, yellow, blue, brown, purple, pink, orange* and *grey*, first defined so by B. Berlin and P. Kay (1969), and their Serbian correspondents – *crna, bela, crvena, zelena, žuta, plava, braon, ljubičasta, roze, narandžasta* and *siva*.

Key words: colour, categorisation, Berlin and Kay, universalism, relativism.

1. Увод. Предмет изучавања у раду јесу лексеме којима се именују категорије основних боја у енглеском језику – *black, white, red, green, yellow, blue, brown, purple, pink, orange* и *grey*, а које су на тај начин први дефинисали Б. Берлин и П. Кеј (BERLIN – KAY 1969), као и њихови кореспонденти у српском језику – *црна, бела, црвена, зелена, жутиа, њлава, браон, љубичаста, розе, наранџаста* и *сива*.¹

О концептуализацији, категоризацији и именовању боја говорићемо у духу постулата когнитивне лингвистике (теорија прототипа и теорија фази граница), али ће проблематика бити сагледана и у светлу спора између присталица универзалистичке и релативистичке теорије.

Изучавање међујезичких разлика на примеру лексема којима се именују боје веома је актуелно (LINDSEY – BROWN 2014: 1). Највећи допринос студијама

* Рад се делом заснива на докторској дисертацији „Семантичка и творбена синтагматика лексема којима се именују боје у енглеском и српском језику: когнитивнолингвистички приступ”, одбрањеној на Одсеку за англистику, Филозофског факултета у Новом Саду, 2011.

¹ Према српској речи *боја*, све категорије боја доследно ћемо означавати придевима у женском роду, уз изузетак термина *розе* за који смо се определили по узору на М. Ивић (2008), а уместо напоредог облика *роза* (в. РСКЈ, V: 555). Нисмо одабрали ни термин *ружичаста* у складу с постулатима о морфолошкој једноставности имена основних боја (в. BERLIN – KAY 1969: 6–7; Одељак 4). Мушки род придева, пак, употребљаваћемо као речничке одреднице – уп. *црвена* и *њлава* (имена за ‘црвену’ и ‘плаву’ боју), и *црвен* и *њлав* (лексеме-речничке одреднице).

на тему боја у српском језику дала је М. Ивић (1993; 1994; 1996; 1999; 2008; Ivić 1995; 2002).²

1.1. СТРУКТУРА КОРПУСА. За корпус енглеских лексема којима се именују боје ослањали смо се на три извора: (1) речнике *Cambridge International Dictionary of English* (CIDE), *Collins Cobuild English Dictionary* (CCED), *Longman Dictionary of Contemporary English* (LDCE), и *Oxford Dictionary of English* (ODE), (2) електронски корпус *British National Corpus* (BNC), и (3) властити корпус ексцерпиран из књижевних и других електронских извора (в. Извори).

Српски примери преузимани су из *Речника српскохрватског књижевног језика* (РСКЈ). Користили смо и властити корпус сачињен на темељу одредница сакупљених у периоду 2005–2014, из неколико дневних листова (*Blic*, *Дневник*, *Вечерње новости*), неколико недељника (*Нин*, *Vreme*, *Lepota i zdravlje*), као и из литерарног корпуса (в. Извори).

За преводне кореспонденте и еквиваленте (енглески → српски), консултовали смо *Енглеско-српскохрватски речник* (ЕСР), *Енциклопедијски енглеско-српски речник* (ЕЕСР), и *Енглеско-српски фразеолошки речник* (ЕСФР).

2. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА И КАТЕГОРИЗАЦИЈА БОЈА. Феномен боје већ вековима фасцинира најистакнутије мислиоце и истраживаче. То је условило разумењем могућих приступа проучавању боје.³

Боје у ванјезичком окружењу чине тродимензионални и динамички устројен континуум који природно није издељен (ни физички, ни опажајно). Његово сегментовање у дефинисан број оделитих категорија, којима се придружују одговарајућа имена (в. UNGERER – SCHMID 1996: 1–2; Дилпарић 2007: 111), искључиво је последица човекових перцептивних и менталних активности. Ослањањем на лексемске ресурсе, у смислу најприроднијег, најразумљивијег и најфреквентнијег начина утврђивања и означавања ванјезичког простора боја, човек свакодневно распознаје и квалитативно оцењује разнородна бића, предмете и појаве као различито обојене. Разуђени систем имена за најразличитије тонове боја значајно је полазиште за ближа унутарјезичка и међујезичка проучавања (LEECH 1981: 24; TAYLOR 1989: 2–5), као и за остваривање увида у бројна схватања у вези с колористички детерминисаним окружењем, и конкретно феноменом боје (GRIFFIN 2006: 71).

Мада људи деле идентичан визуелни апарат, говорници истог или различитих језика исту колористичку датост различито тумаче (LIPKA 1992: 49; Ivić 2002: 9–10).

² Називима боја у српском бавили су се још М. Пижурица (PIŽURICA 1977; 1994), Б. Хлебец (1988; 1995; 1998), Љ. Поповић (1991; 2008; 2012), Д. Ајдацић (1992), В. Васић (VASIĆ 1994), Љ. Раденковић (2008), З. Шолак (2009), Д. Тричковић (TRIČKOVIĆ 2009), Р. Лазаревић (LAZAREVIĆ 2010), Ј. Јанковић (2011), Д. Станић (2012), Е. Андрић (ANDRIĆ 2013), И. Влајковић и Д. Стаменковић (VLAJKOVIĆ – STAMENKOVIĆ 2013), и др. На дату тему у нас је у скорије време израђено и неколико магистарских и докторских теза (в. Ратковић 2007; Илић 2011; KRIMER-GABOROVIĆ 2011).

³ За физичаре боја је светлосна појава, за психологе субјективан осећај изазван човековом физиолошком и когнитивном реакцијом на дејство светлости, за уметнике реч је о естетском доживљају или средству изражавања, а за хемичаре и технологе превасходно о материјалу (хемикалији, праху, пасти, и сл.).

Неидентично устројавање опажених колористичких утисака проистиче из културно-језичког релативизма, односно из неистоветности ванјезичких корелата као одговарајућих модела за генерисање назива за боје. Тако су у енглеском језику у употреби рецимо (1) *salmon* (а) ‘бледо розикастонаранцаст’ (нијанса ‘наранцасте’), (б) ‘жућкасторозе’ (нијанса ‘розе’), обе: досл. ‘лосос-боја’, и (2) *flamingo* ‘румен(каст)’, ‘жаркаст’, ‘црвенкастонаранцаст’ (нијанса ‘наранцасте’), досл. фламинго-боја. Насупрот томе, у ванјезичком окружењу у којем је српски језик евоулирао ни лососи, ни фламинзи нису аутотхоне животињске врсте, због чега нису могли послужити ни као ванјезички прамци за одговарајућа имена боја (в. KRIMER-GABOROVIĆ 2011: 285–289; 2013: 44–46).

Категоризација (боја) утемељена је на искуству сублимираном кроз интеракцију са спољашњим светом (LAKOFF – JOHNSON 1999: 18). Човек класификује, систематизује и категоризује варијације како у живом и неживом свету у окружењу (опажајно конкретна стварност), тако и у интуитивно-имагинарно-апстрактној ‘стварности’ коју сам ствара (РАДОВАНОВИЋ 2008: 338). Категорије (боја) генеришу се већином аутоматски (несвесно), у тесном колоплету концепата и искуства.

Концепт још увек није језичка категорија већ уређена ментална представа о свету у окружењу (LYONS 1977: 109–110; PRČIĆ 2008: 43–44). Концепт је спона између света изван човека и света у човеку. Изводи се на темељу чулног утиска, у овом случају људским оком опажене боје неког обојеног ентитета. Заједно са свим другим оптичким спознатим квалитетима датог ентитета, опажена боја мора бити довољно стимулативна да о ентитету буде формиран одговарајући утисак. Концепти су културно-историјске творевине које одговарају потребама једне друштвене групације (KOLLER 2008: 399).

Когнитивно устројени приступ категоризацији у науци је познат још као ‘фази’, лабава, расплинута или ‘мека’ логика категоризације (актуелна од друге половине XX века). Човек процењује да ли, и у којој мери, одређена појава припада одређеној категорији утисака (скала градуелности), при чему границе категорија нису оштро оцртане, већ су меке и расплинуте (UNGERER – SCHMID 1996: 38; ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 81–82; РАДОВАНОВИЋ 2008: 338–339). У разматрање се узима целовито испољавање категорије – у средишту и по ободима. При томе је у средишту сваке категорије прототип (отуда и назив ‘теорија прототипа’), као најбољи пример целе категорије, док су око прототипа, на мањој или већој удаљености, смештени бољи или лошији представници категорије.

Илустровано на примеру боја то изгледа овако: у средишту скупа сличних колористичких утисака налази се фокална или средишња боја, она која је перцептивно најистакнутија, док су њој припадајуће нијансе градиране према својој светлини и zasiћености прототипском бојом. Сам скуп уређен је у виду концентричних кругова. Постулат ‘сличан с прототипом’ (в. ROSCH 1976; LEECH 1981: 84) утиче на то да припадност једној категорији није предвидљива, већ је градуелна (LANGACKER 1987: 49; РАДОВАНОВИЋ 2007: 749). Наиме, што је члан категорије удаљенији од прототипског језгра, његова припадност категорији је упитнија, а пошто категорија нема јасне границе, не може бити прецизно утврђена ни тачка од које посматрач више не уочава никакву сличност

са прототипом. Рецимо енглеска лексема *red* ‘црвен’, именује прототипичну менталну представу о ‘црвеној’ боји као боји крви (уп. *blood-red*, ‘црвен као крв’), због чега је то репрезентативнија верзија категорије у односу на мање репрезентативне верзије смештене по ободима категорије, у појасу мање-више замућених граница, попут *burgundy* ‘загаситоцрвен’, *carmine* ‘бордо’, *cerise* и *cherry*, обе ‘вишњаст/вишњев’, *crimson* ‘тримизан’, *flame* ‘пламен’, ‘ватрен’, ‘жаркаст’, итд. (в. KRIMER-GABORVIĆ 2011: 258–264).⁴

Границе истих категорија боја у различитим језицима нису саобразне (једнако раздељене). Оваква тумачења резултат су когнитивних процеса, а не перцепције (GODDARD 1998: 131).⁵

3. О ИМЕНОВАЊУ БОЈА КРОЗ ПРИЗМУ РЕЛАТИВНОСТИ И УНИВЕРЗАЛНОСТИ. Упркос томе што лингвисти свет боја посматрају као оделити семантички домен (WIERZBIŃSKA 1996: 287), присутан је озбиљан раскол између два теоријски супротстављена приступа проблему односа на релацији: *колористички дескриптивно* – *ванјезичко окружење* – *мишљење* – *језик*.

Већ четрдесетак година траје спор о томе да ли боје сматрати: (1) универзалном, биолошки устројеном категоријом, као што то заговарају Берлин и Кеј (универзалистички приступ) – представе о бојама универзално су дате пошто настају као резултат идентичне перцепције различито одбијених таласних дужина заједничке свим људима, што за последицу има универзални речник боја, или (2) субјективно, културно-језички условљеним интерпретацијама различитих опажаја боја које зависе искључиво од културно-језичког контекста у којем настају (релативистички приступ) (SCHIRILLO 2001: 179–180).

3.1. Релативистичка теорија. Почетком XX века Сапир и Ворф дефинисали су постулате теорије језичке релативности. Према Сапир-Ворфовој хипотези, разнородне културно-језичке заједнице различито доживљавају и замишљају спољашњи свет. Човеково окружење снажно утиче на мишљење, тиме и на језик којим говори, мада та веза није једносмерна, будући да и матерњи језик изразито утиче на мишљење, те виђење свеколиког ванјезичког простора (BUGARSKI 1989: 24–26).

Из укупног спектра боја именују се само оне боје које су у једној култури нужне за распознавање и несметану комуникацију (ŠKARA 1995: 457; Илић 2011: 50; BIGGAM 2012: 91–92). Ако некој нијанси није додељено име, говорнику тог језика биће тешко да је распознаје као различиту од неке друге сличне нијансе којој име јесте додељено.⁶

⁴ Б. Шкорц (ŠKORC 1992: 16) упозорава да строго физички посматрано, апсолутна боја не постоји, јер рецимо ‘чистоцрвена’ није оно што испитаник сматра најчистијом бојом, пошто наведени колорит у себи интегрише и поприличну количину ‘жуте’ боје.

⁵ Рецимо неке врло светле нијансе ‘розе’, опажајно су ближе ‘белој’ него ‘црвеној’ боји, али их посматрач ипак доживљава као светле ‘црвене’ тонове.

⁶ О несумњивом значају који имена боја имају као вербални оријентир у неуређеном простору боја речито говори пример који помиње Р. Бугарски (BUGARSKI 1989: 24). Аутор наводи да оболели од афазии, болести манифестоване кроз нарушену способност говорне комуникације, не успевају груписати кончиће различитих нијанси према бојама. Изгубивши моћ говора, и самим тим речи за боје, болесници су неповратно изгубили и способност класификације нечега што се под нормалним околностима исправно опажа као различито, због чега им је додељени задатак постао неразумљив и неизводљив.

По мишљењу релативиста, језици менталне категорије боја дефинишу посве арбитрарно. Индуковане су доживљајем непосредног окружења, дакле културно-језичке заједнице у којој настају (в. GLEASON 1961; ZOLLINGER 1976: 275–276; LEECH 1981; LUCY 1997; SAUNDERS – VAN BRAKEL 1997).

Релативисти се осврћу и на Берлин-Кејову теорију универзалних категорија основних боја, критикујући је због следећег: (1) ослоњеност истраживања на Манселову таблицу боја која одсликава западњачку представу о тону, засићености и светлини боје. Тиме остају занемарена нека друга обележја која други језици и културе сматрају једнако значајним за ближе дефинисање опажаја хроматске сензације, попут степена изблеђености, сходно чему одређена боја може бити описана као избледела, или неизбледела, степена влажности, рецимо у јапанском језику где постоји посебна лексема којом се означава боја вегетације након кише, степена блиставости или хрпавости, као и различите комбинације наведених и других обележја (WIERZBICKA 1996: 312–313; ROBERSON et al. 2000: 395; BIGGAM 2012: 2); и (2) англоцентричност теренских истраживача склоних релативизовању културно утемељене обојености концепата изнедрених у некој другој културно-језичкој заједници. Закључак је следећи: културолошки концепт боје не сме се директно преносити из енглеског у друге језике, с обзиром на то да припадници англофоне заједнице свет у окружењу не разумеју боље, већ само друкчије од говорника других језика, и обрнуто (WIERZBICKA 2008: 407–425); и (3) сам метод истраживања помоћу табеле боја (каталога картица различитих нијанси боја) где се боје посматрају изоловано од контекста, као и њиховог пуког свођења на средишње (фокалне) тачке (в. STEINVALL 2002: 27).

3.2. УНИВЕРЗАЛИСТИЧКА ТЕОРИЈА. Универзалистичка теорија почива на премиси да је опажање боја универзална људска особина, а да њихово именовање условљавају урођено дати опажајни и/или когнитивни примитиви (BERLIN – KAY 1969: 104; HARDIN 1988: 156; GRIFFIN 2006: 71–72).

Због идентичног сагледавања обојене ванјезичке стварности, припадници различитих културно-језичких заједница разнолике хроматске утиске групишу у највише осам оделитих категорија боја – ‘црвена’, ‘зелена’, ‘жута или наранџаста’, ‘плава’, ‘љубичаста’, ‘браон’, ‘розе’ и ‘зелена или плава’ (LINDSEY 2006). Ако имена основних боја образују скуп културолошки немаркираних и универзално датих семантичких примитива, онда их можемо користити као полазиште за тумачење свих осталих боја. Рецимо, *white* ‘бео’, представља семантички примитив помоћу којег се дефинише значење читавог низа различитих нијанси ‘беле’ боје, попут *albino: abnormally white* ‘албино’: ‘неприродно бео’, *milky: pale white* ‘млечан’/‘млечнобео’: ‘бледобео’, *pearly: shiny white* ‘бисер(к)аст’: ‘сјајнобео’, *platinum: greyish white* ‘платинаст’: ‘сивкастобео’, *snow(y): pure white* ‘снежнобео’: ‘блиставобео, бео белцат’, итд. (в. KRIMER-GABORVIĆ 2011: 243–247). Обједињени, сви примитиви у једном језику чине централни или базични речник датог језика (McCarthy 1990: 49).⁷

⁷ Недостаје поуздана и коначна листа примитива. Стога поједини лингвисти овакав приступ сматрају идеалистичким, образлажући како нема озбиљних доказа у прилог тезе о постојању скупа базичних атома значења (Драгићевећ 2007: 48–49; GEERAERTS 2010: 115, 124, 128–138).

На темељу релативне уређености низа категорија основних боја, у распону од 2 до 11,⁹ закључује се следеће: ако један језик има одређено име за боју, имаће и друге, из претходних еволутивних фаза у односу на посматрано име. Рецимо, ако у једном језику постоји име за 'плаву' боју, онда у њему постоје и имена за 'жуту', 'зелену', 'црвену', 'белу' и 'црну' боју.

Према речима Б. Берлина и П. Кеја (BERLIN – KAY 1969: 6–7), имена категорија основних боја морају испуњавати одређене критеријуме. То мора бити: (1) мономорфемска лексема (не *bluish* 'плавкаст', или *purplish-blue* 'љубичасто-плав'), (2) лексема чије значење у себи не интегрише значење неке друге лексеме (не *crimson* 'затворено/угасито црвен', 'кармин', нити *scarlet* 'светлоцрвен', оба значења могу се подвести под значење *red* 'црвен'), (3) психолошки упадљива (упечатљива) лексема,¹⁰ и (4) лексема широког опсега примене (не придев *blond* 'плав', којим се описује боја длаке, нити нискофреквентна лексема, нпр. *puce* 'љубичастобраон'). Наведени критеријуми већином су довољни за одређивање имена основне боја. (Тако је у енглеском и српском језику). У спорним случајевима потребно је позвати се на додатна четири критеријума (BERLIN – KAY 1969: 6–7).

Термин 'имена основних боја', усталио се на основу Берлин-Кејове студије. Ипак, свест о базичности појединих боја постојала је и раније, а што се очитује рецимо у формулацији 'називи првог степена', која одсликава схватање да су поједина имена боја важнија од других (BIGGAM 2012: 21). Уместо термина 'имена основних (категорија) боја' прикладније би било говорити о 'именима апстрактних боја', будући да то морају бити имена: (1) широког опсега примене (ZGUSTA 1971),¹¹ (2) најопштијег могућег значења, и (3) психолошки истакнутог статуса (GODDARD 1998: 113). Око имена за основне боје, у виду концентричних кругова, групишу се кластери осталих лексема којима се именују подређене или небазичне боје (BIGGAM 2012: 44–57). Реч је заправо о нијансама основних боја (KRIMER-GAVOROVIĆ 2011: 34–35, 230–291).

4.1. РЕВИЗИЈЕ И НОВИЈЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ У УНИВЕРЗАЛИСТИЧКИМ И РЕЛАТИВИСТИЧКИМ ТУМАЧЕЊИМА КАТЕГОРИЈА БОЈА. Критике поборника релативистичке теорије изнедриле су неколико ревизија Берлин-Кејовог модела, али и нових приступа концептуализацији и категоризацији боја. Овде ћемо се осврнути на неке од најзначајнијих:

(1) 1978: у коригованом Берлин-Кејовом моделу (в. KAY – McDANIEL 1978) категорије боја дефинишу се као основне, мешовите и изведене (KAY – MAFFI 1999). Ревидирани модел обухвата: (1) шест категорија основних боја – 'бела',

⁹ Два имена за боје имају језици на најнижем степену еволуције, попут народа Дани с Нове Гвинеје код којих једно име упућује на тамне и хладне боје, а друго на светле и топле боје (в. ROSCH-HEIDER 1972). Свих једанаест имена имају индустријски најразвијенија друштва. Очигледна је узајамна веза између броја имена за основне боје и степена технолошког развоја друштвено-језичке заједнице (BERLIN – KAY 1969: 16).

¹⁰ Ф. Р. Палмер (PALMER 1993: 75) наводи да су човеку неке боје емпиријски познатије од других, рецимо 'црвена' као боја крви, 'зелена' као боја биљног света, 'плава' као боја неба и мора, итд. Стога је природније да језик има термине за ове боје, а нема за рецимо визуелни опажај 'наранџасте' или 'розе'.

¹¹ По узору на Т. Прћића (PRČIĆ 2008: 38), под термином 'опсег примене' лексеме, подразумевамо „њену глобалну примењивост у појединим комуникационим ситуацијама, из које произлази и њена фреквентност”.

‘црна’, ‘црвена’, ‘зелена’, ‘жута’, ‘плава’, што одражава постулате Херингове теорије опонентних парова боја, (2) категорије композитних боја расплинутих граница, типичне за језике на ниском степену еволуције – свака мешовита категорија обухвата више блиских боја између којих нема јасних, нити чврсто постављених граница, рецимо, ‘зелена или плава’, ‘црвена или жута’, ‘црна или зелена или плава’, ‘бела или црвена или жута’,¹² и (3) изведене или бинарне категорије боја смештене на пресецима 6 основних боја, попут ‘љубичаста’ и ‘наранџаста’, које се јављају само у језицима развијеним до фазе у којој је већ дошло до рашчлањивања композитних категорија расплинутих граница на компоненте боја које улазе у њихов састав (KAY – McDANIEL 1978: 632).

(2) 1976: пројекат *Глобално исцртавање боја* (енгл. *World Colour Survey, WCS*), у склопу којег је истраживано 110 малих језика индустријски и технолошки неразвијених заједница (в. KAY et al. 1997: 22–56). Дошло се до огромног корпуса нових података (COOK et al. 2005). Лингвисти-мисионари испитаницима су на њиховом матерњем језику постављали питања о најмањем броју једноставних имена за боје (испитиван је цео простор тонова боја, а не само тачке покривене прототиповима категорија основних боја). Анализом добијених одговора, утврђени су називи за категорије основних боја у различитим језицима и дефинисане етапе њиховог развоја. На темељу резултата *WCS*, изнета је следећа хипотеза (KAY – MAFFI 1999: 747): сви језици света развили су се од стадијума на којем су постојала само два имена за боје који су покривали простор свих боја – једно име заједничко за ‘белу’, ‘црвену’ и ‘жућу’ (светле/топле боје), и друго заједничко за ‘црну’, ‘сиву’ и ‘плаву’ (тамне/хладне боје). Ови пратермини постепено су се рашчлањивали током пет развојних стадијума, што је временом изнедрило оделита имена за шест основних (примарних или базичних) боја – ‘црну’, ‘белу’, ‘црвену’, ‘жућу’, ‘зелену’ и ‘плаву’, а рашчлањивање је настављено (без губљења иједног термина стеченог на неком од претходних еволутивних стадијума), све док у укупном простору боја, свакој универзалној ‘средишњој’ боји није додељено оделито име.

(3) 1978–1981: *Исцртавање о бојама у Средњој Америци* (енгл. *Meso-american Color Survey*) (в. MACLAURY 1991a; 1991b; 1997). Прикупљени подаци објављени су 1997. Мек Лори је указао на постојање имена за категорије основних боја која нису обухваћена ревидираним Кеј-Мафиним моделом из 1976, што је последица тога што у неким језицима имена за категорије основних боја покривају широки опсег незасићених боја (на њих се у енглеском језику упућује са рецимо *dull brownish* ‘мутнобраонкаст’, *lavender* ‘боје лаванде’, ‘светло плавичастољубичаст’, *beige* ‘врло светлокрем’, ‘жућкастосив’, итд.). Такви језици користе напоредне називе за приближно исто подручје боја, један доминантан, с прототипом у средишту припадајуће категорије, и други рецесиван, с прототипом на рубном подручју категорије. Ваљана типологија имена категорија боја мора, стога, бити довољно ‘растегљива’ да обухвати и такве изузетке. У настојању да у Берлин-Кејов модел категорија

¹² Мешовите категорије основних боја, нпр. ‘зелена или плава’, енгл. *grue*, називају се макрокатегоријама (BIGGAM 2012: 61).

основних боја укључи когнитивну компоненту тумачења, Мек Лори је осмислио теорију преваге.¹³

Резултати поменутих (и других) истраживања ублажили су круте релативистичке и универзалистичке ставове (REGIER et al. 2010: 165–166), а на потребу да се тако шта учини још 70-их година XX века указивали су Ф. Р. Палмер и Џ. Лич (PALMER 1976: 74; LEECH 1981: 253). Изналажење заједнички прихватљивих ставова неумитно је и због тога што су сва досадашња истраживања била усредсређена само на изоловане фрагменте у свеколикој разноликости категоризације боја (WYLER 1992: 17).

Зато су драгоцени сви утемељено критички приступи, релативистички и универзалистички подједнако. Један од примера таквог оригиналног приступа представљају истраживања и радови Љ. Поповић (2008: 105–122; 2012), која као основу концептуализације и категоризације назива за боје у словенском фолклору користи опозицију ‘сјајно’ и ‘без сјаја’. На основу критеријума сјаја, те с обзиром на њихову бинарну природу, боје се сврставају у позитивни или негативни естетско-етички систем. Иста боја може, у зависности од облика појављивања (сјајна или без сјаја), у истом семантичком контексту, бити оцењена као позитиван или негативан естетско-етички квалификатор. Оваква биполарност назива за боје одлично је полазиште и за расветљавање необичне полисемије појединих назива за боје.

5. БЕРЛИН-КЕЈОВ МОДЕЛ НА ПРИМЕРУ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА. У Пододељку 3.1, поменута је англоцентричност Берлин-Кејовог модела као полазишта за критике релативиста. Истовремено, међутим, ова чињеница од користи је за наш рад јер се енглеска имена за боје у дати модел савршено уклапају (в. SAUNDERS – VAN BRAKEL 1997).

До сада изнети ставови о семантичкој димензији 11 категорија основних боја у енглеском језику, своју потврду добили су и у нашем корпусу (KRIMER-GABOROVIĆ 2011: 121–124, 192–196, 228–291).¹⁴ Садржинска анализа енгл.

¹³ Термин је наш (према енгл. *vantage theory*).

¹⁴ Имена 11 категорија основних боја имају диференцирани статус (CORBETT – DAVIES 1997: 198). Првих шест боја (*white, black, red, yellow, green, blue*) представљају примарно-основне боје. Њих није могуће рашчлањивати на саставне компоненте (HINKS et al. 2007: 3371). Преосталих пет боја (*brown, purple, pink, orange, grey*) треба сматрати секундарно-основним или мешаним бојама. И К. Џејмсон (JAMESON 2005: 8) разграничава између јединствених или чистих боја и изведених боја. Ове другопоменуте познате су још као сложене боје (WIERZBIKA 1996: 327). Перцепирају се као настале мешањем двеју боја (‘наранџаста’ = ‘црвена’ + ‘жута’, ‘љубичаста’ = ‘црвена’ + ‘плава’, ‘розе’ = ‘црвена’ + ‘бела’, ‘сива’ = ‘црна’ + ‘бела’). (О разлозима због којих ‘браон’ није уврштена у списак говори се у продужетку овог Одељка). У наведеним спојевима једна од боја увек се чини истакнутијом у односу на другу боју. Тако се енгл. ‘наранџаста’ осећа више као ‘жута’, мање као ‘црвена’, док је у српском обрнуто (овај закључак извели смо на темељу разговора обављених с изворним говорницима српског језика, различитог пола и старосне доби). 3. Јеласка и др. (JELASKA et al. 2005: 363) наводе да је представа о ‘наранџастој’ нешто црвенија од наранџи с којима се обично сусреће већина говорника хрватског језика. Истовремено, ‘розе’ се у англосаксонском свету доживљава више као ‘црвена’, мање као ‘бела’, ‘сива’ више као ‘црна’ него ‘бела’, ‘љубичаста’ више ‘плава’ него ‘црвена’ (у српском језику ‘љубичаста’ је више ‘црвена’ него ‘плава’). У вези с бинарним природом ‘наранџасте’ биће занимљиво споменути следеће: интервјуишући више говорника мађарског језика, утврдили смо да се у њих ‘наранџаста’ тумачи као и у енглеском језику. Иако у први мах изненађујућа спознаја, имајући у виду ако не друкчију, а оно територијалну (географску) блискост српске и

black, white, red, green, yellow, blue, brown, purple, pink, orange и *grey* показује да њихово дескриптивно значење,¹⁵ које у домену лексичке семантике и прагматике представља објективно устројену, централну и обавезну компоненту лексичког значења (PRČIĆ 2008: 26), одражава представу о средишњој (прототипској) нијанси одређеног тона боје. Она је по правилу у корелацији с ентитетима из ванјезичког окружења на шта се упућује, рецимо колокацијама *blue sky/sea* ‘плаво небо/море’, *brown ground* ‘браон земља’, *green grass* ‘зелена трава’, *yellow sun* ‘жуто сунце’, итд. (WIERZBIŃSKA 1996: 289; GODDARD 1998: 126).

Сходно томе, семантичко и прототипско језгро:

(1) црне боје, енгл. *black*, доводи се у везу с ‘бојом ноћног неба без месечине’, ‘бојом угла’, ‘најтамнијом бојом која постоји’ (CCED: 158; LDCE: 120; ODE: 171). Ако *black* ‘црн’, означава ноћ и потпуно одсуство светлости, што непосредно потврђује Берлин-Кејове наводе о семантици категорије ‘црне’ боје на темељу чега произлази да ‘црна’ одражава универзално поимање тамног дела дана (ноћ), када човек своју околину не може да види, онда (2) *white* ‘бео’, као квалитет супротан од квалитета ‘црности’ (ODE: 2008), одсликава човекову представу о светлом делу дана (дан), када се види, иако ово није експлицитно наведено ни у једном од консултованих једнојезичних речника. То је тим пре што, у складу с наводима Ј. Липке (LIPKA 1992) и Д. А. Круза (CRUSE 1986: 224–225), од свих лексема којима се именују боје, само лексеме којима се именују ахроматски тонови, енгл. *black* и *white* ‘црн’ и ‘бео’, ступају у односе дијаметралне или антиподне антонимије. Укратко, ако је нешто ‘црно’ није ‘бело’, и обрнуто. Семантичко и прототипско језгро ‘беле’ боје, енгл. *white*, доводи се још у везу с ‘бојом снега, млека, соли, кости’ (CCED: 1910; CIDE: 1660);

(3) ‘црвене’ боје, енгл. *red*, с ‘бојом крви, ватре, рубина, зрелог парадајза’ (CCED: 1382; ODE: 1474);¹⁶

(4) ‘зелене’ боје, енгл. *green*, с ‘бојом траве или смарагда’ (ODE: 759);¹⁷

(5) ‘жуте’ боје, енгл. *yellow*, с ‘бојом зрелих лимуна и жумањака’ (ODE: 2042). Премда је ‘жута’ за Берлин-Кеја боја Сунца (и Сунчеве светлости), у изворима које смо консултовали Сунце се нигде експлицитно не спомиње. Ипак, ако било којег изворног говорника енглеског језика питате „Које боје је Сунце?“, добићете одговор да је ‘жуто’ (FRASER 2013);¹⁸

мађарске културе, дошли смо до закључка да је узрок такве менталне представе у структури лексеме мађ. *narancssárga* ‘наранџаст’. У питању је, наиме, сложени придев добијен слагањем основа *narancs* + *sárga*, досл. ‘наранџа’ + ‘жут’, што утиче на карактеристично ментално виђење категорије ове боје. Пример потврђује веродостојност Сапир-Ворфове хипотезе о томе да језик снажно утиче на план опажања, мишљења, сазнања и понашања својих говорника (в. BUGARSKI 1989: 26).

¹⁵ Термин ‘дескриптивно значење’ (енгл. *descriptive meaning*) преузет је од Ц. Лајонса (LYONS 1977).

¹⁶ Како то образлаже Ц. Филип (PHILIP 2003: 10), ‘црвена’ не само што је најјучљивија боја у спектру, већ је и боја крви што овај колорит, метафорички узев, чини есенцијом људског бивствовања.

¹⁷ ‘Зелена’ је према Берлин и Кеју боја вегетације, те уједно колорит којег човек опажа као супротстављеног ‘црвеној’.

¹⁸ Занимљиво ће бити споменути да су бројна истраживања показала како ‘жута’, енгл. *yellow*, има нижу фреквентност од ‘браон’, енгл. *brown*, и ‘сиве’, енгл. *grey*. Могуће тумачење

(6) 'плаве' боје, енгл. *blue*, с 'бојом неба и мора по сунчаном дану' (ODE: 182);

(7) 'браон' боје, енгл. *brown*, с 'бојом тамног дрвета или земље, кафе или чоколаде' (SIDE: 169; LDCE: 161; ODE: 219);

(8) 'љубичасте' боје, енгл. *purple*, с 'бојом на прелазу између црвене и плаве' (ODE: 1429);

(9) 'розе' боје, енгл. *pink*, с 'бојом на прелазу између црвене и беле, бојом корала и лососа' (ODE: 1337);

(10) 'наранцасте' боје, енгл. *orange*, с 'црвенкастожutom бојом' (ODE: 1237);

(11) 'сиве' боје, енгл. *grey*, с 'бојом на прелазу између црне и беле, бојом пепела или олова' (ODE: 762).

Чињеница да семантичко тумачење *purple*, *pink* и *orange* не призива менталну слику тачно одређеног физичког корелата додатно говори у прилог теорије да су се наведена имена знатно касније издвојила као називи за категорије основних боја (CASSON 1997: 231).

До сада изложено потврђују и налази других аутора (в. STEINVALL 2002: 136–138; PAKULA 2010: 1372–1389). Упоредјујући имена 11 основних категорија боја у речницима енглеског језика, Л. Пакула констатује да се она готово увек дефинишу позивањем на менталну слику ентитета из ванјезичке стварности. То је, међутим, знатно ређе код *purple*, *pink*, *orange* и *grey*. Потоње се тумаче на темељу разликовног критеријума, као боје на прелазу између два суседна колорита Сунчевог спектра. Очигледно је за њих тешко пронаћи одговарајуће прототипове.

У продужетку додатно ћемо се позабавити проблематиком боја *brown*, *purple*, *pink*, *orange* и *grey*.

'Браон', енгл. *brown*, у ванјезичком окружењу врло је чест колорит. Појављује се као типично 'природна боја' (дрво, лишће, земља), и изразито 'људска боја' (кожа, коса, очи) (в. KRIMER-GABOROVIC 2013: 42).¹⁹ У том светлу потребно је сагледавати њен истакнутији статус у Берлин-Кејовом моделу. А. Вјежбицка (WIERZBIKA 1996: 327–328) објашњава да, за разлику од других мешаних боја, није најјасније шта тачно улази у састав 'браон', иако су још П. Кеј и Ч. МекДенијел (KAY – MACDANIEL 1978) ову боју дефинисали као мешавину 'црне', 'жуте' и 'црвене'. Стога би 'браон' исправније било називати терцијарном, него секундарном бојом.²⁰ 'Браон' се појављује не само у сивкастим и жућкастим нијансама (HURVICH 1981: 9), већ такође у црвенкастим и зеленкастим. Ако се, како наводи Вјежбицка (WIERZBIKA 1996: 327–328),

за то било би да 'жута' треба тумачити у светлу фреквентности појављивања њеног синонима 'златна', енгл. *gold* и *golden*. Уколико се корпусно учешће назива 'златна' придода на укупно појављивање термина 'жута', збирни опсег употребе достићи ће ниво 'зелене' и 'плаве'. Стога се експериментална испитивања лексема којима се именују боје не могу заснивати искључиво на фреквентности појављивања, већ морају бити сагледани и други критеријуми (в. CORBETT – DAVIES 1997; STEINVALL 2002: 68–69).

¹⁹ Термин 'људска боја' преузели смо од М. Ивић (IVIĆ 1995).

²⁰ Необично је то што се као терцијарна боја, добијена мешањем три примарне боје, 'браон' у својству имена за категорију основне боје генерише пре свих термина за секундарно-изведене боје – 'љубичасту', 'розе', 'наранцасту' и 'сиву' (PHILIP 2003: 11).

сагласимо с Берлин-Кејовом хијерархијом имена категорија основних боја, где 'браон', енгл. *brown*, долази одмах иза 'плаве', енгл. *blue*, а пре 'сиве', енгл. *grey*, 'розе', енгл. *pink*, 'наранџасте', енгл. *orange*, и 'љубичасте', енгл. *purple*, онда *brown* треба разумети као боју земље, а не као мешану боју. Уз све то, 'браон' се у свом чистом лику психолошки дефинитивно не осећа као мешана боја, али се то мења у њеним сивкастим, жућкастим, црвенкастим, зеленкастим и/или загаситим (тамним) појављивањима. Тада се 'браон' у мањој или већој мери приближава 'сивој', 'жутој', 'црвеној', 'зеленој' и/или 'црној' боји. Та се чињеница очитује и у енглеским именима за различите нијансе браон боје, међу којима *wenge* 'сивкастобраон', *almond* 'бадемаст', 'жућкастобраон', *chestnut* 'кестењаст', 'црвенкастобраон', *drab* 'маслинастобраон', 'каки', *coffee* 'кафен(к)аст', 'тамнобраон', итд. (KRIMER-GABOROVIĆ 2011: 276–285).

Лексеме којима се именују 'љубичаста', 'розе', 'наранџаста' и 'сива' боја појављују се тек у последњем (седмом) стадијуму развоја имена за основне категорије боја у језицима света. Сходно томе, осврнућемо се на етимологију енглеских имена за наведене тонове боја (ради увида у временски период њиховог појављивања као имена за категорије основних боја).

Лексема *purple* 'љубичаста' (< лат. *purpure* 'љубичасти одевни предмет', *purpuren* 'љубичаста боја'), у облику *purpul*, као и искључиво у овде дефинисаним (изворно латинским) значењима, користила се још у староенглеском, а затим и у средњовековном енглеском, као и у Хуманизму и Ренесанси, да би се као категорија основне боје у енглеском језику консолидовала тек почетком XIX века (CASSON 1992: 397).

Према наводима из истог извора, *orange* 'наранџаста' (< старофранцуски *orenge* 'плод наранџе', XII век), такође је позајмљеница. У значењу 'наранџин плод', користила се све до раног XVII века, када постаје и име за категорију основне боје.

Pink 'розе', најпре као име биљке из породице каранфила, из нејасних извора позајмљује се у другој половини XVI века, да би се као име за категорију основне боје почела користити од прве половине XVIII века.

Узимајући у обзир релативно високу фреквентност енгл. *grey* 'сива', у поређењу с нискофреквентним *orange*, *pink* и *purple*, што је и експериментално потврђено (McMANUS 1983: 248), необично је то што се *grey* као име за основну боју појављује тек у седмом стадијуму, након *orange*, *pink* и *purple*. Но, следствено наводима Р. В. Касона (CASSON 1992: 396), у староенглеском лексема *grey* превасходно се употребљавала као квалификатор светлине посматраног ентитета, док се као име боје консолидовала тек крајем средњег века.

Лексеме којима се именују боје могуће је, међутим, сагледавати и са становишта њихових асоцијативних значења,²¹ као субјективно устројене, факултативне и периферне компоненте лексичког значења (Прџић 1999: 15). О томе, као и о семантичким пољима, више речи биће у Одељку 7.

6. БЕРЛИН-КЕЈОВ МОДЕЛ НА ПРИМЕРУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА (СРПСКИ ПРЕМА ЕНГЛЕСКОМ).

У српској лингвистици, за разлику од англосаксонске, постоје неусаглашени ставови о броју имена за основне (категорије) боје:

²¹ Термин 'асоцијативно значење' (енгл. *associative meaning*) преузет је од Џ. Лича (Leech 1981).

(1) Г. Корбет и др. (Corbett et al.), током двогодишњег истраживања (1998–2000) лексема којима се именују боје у (јужно)словенским језицима, у склопу научног пројекта *Предвиђање прошлости: реконструкција лексикона имена за боје у словенским језицима* (*Predicting the past: reconstructing the Slavonic colour lexicon*), утврдили су да у српском (и хрватском) језику постоји само 10 категорија основних боја с именима: *црн*, *бијел*, *црвен*, *зелен*, *жути*, *модар*, *браон*, *љубичаст*, *наранџаст* и *сив* (в. Hippisley – Gazdar 1999: 126; Корбет 2000). Недостаје ‘розе’, али у очи упада фреквентност лексеме *окер* ‘наранџасто-црвенкасто-браонкасто жут’, ‘жућкастонаранџаст’, због чега аутори сматрају да би било потребно детаљније истражити да ли и овај термин евентуално представља име једне од категорија основних боја. Према нашем мишљењу, овакав став нема емпиријску утемељеност, те *окер*, барем засад, никако не може бити име за основну боју, већ је то искључиво нијанса ‘жуте’ (уп. *окержути*).²²

(2) В. Брауни и Т. Алт (Browne – Alt 2008: 84) своју хипотезу о 11 категорија основних боја заснивају на подацима преузетим из *Дечјеџ фреквенцијског речника* (Лукић 1983). Према њиховом мишљењу, категорије основних боја у српском, хрватском и бошњачком језику имају следећи распоред: *бела*, *црна*, *црвена*, *зелена*, *жутиа*, *џлава*, *браон*, *љубичаста*, *розе* (*ружичаста*), *наранџаста* и *сива*.

(3) Не наводећи извор(е), Б. Хлебџ (1998: 325) помиње седам базичних назива за боје у српском језику – *бео*, *жути*, *зелен*, *џлав*, *сив*, *црвен* и *црн*. Полазећи од датог списка, и М. Илић (2011: 12; 192–4) говори о 7 назива за основне боје. У свом докторском раду „Систем боја у савременом српском језику”, њима додаје још секундарне боје *наранџасту* и *љубичасту*, као и прелазне боје *ружичасту*, *смеђу* и *мрку*.

(4) За Ј. Ратковић (2007: 192) постојање 11 имена за категорије основних боја у енглеском и српском није упитно: „теорија Берлина и Кеја кроз фразеологизме са називима за боје углавном је потврдила да је у српском и у енглеском језику њихових 11 термина заиста основно [...]”.

(5) О 11 категорија основних (темељних) боја у хрватском језику говоре З. Јеласка и Л. Цвикић (Jelaska – Cvikić 2005: 10), док И. Марковић (Marković 2010: 255) наводи да су то имена – *бијел*, *црн*, *црвен*, *зелен*, *жути*, *џлав* (и *модар*),²³ *смеђ*, *љубичаст*, *ружичаст*, *наранџаст* и *сив*.

На основу овог приказа, као и сопственог корпусног истраживања (в. Krimer-Gaborović 2011), склони смо веровати да у српском језику постоји 11 имена за основне боје, 6 примарно основних – *црна*, *бела*, *црвена*, *зелена*, *жутиа* и *џлава*, и 5 секундарно основних – *браон*, *љубичаста*, *розе*, *наранџаста* и *сива*. То би ипак свакако требало проверити и поткрепити резултатима додатних истраживања.

У српском језику такође важе претходно изложени наводи о семантици Берлин-Кејових 11 имена (категорија) основних боја:

²² У нашем копусу, додуше, забележили смо употребу сложеног придева *жутиоокер* – уп. [...], *обе зделе су џлеђосане изнуџра*, *једна жутиоокер а друџа зелено*, [...] (Поповић – Бикић 2004: 86), иако у идентичном извору наилазимо и на пример лексеме *окержути* – уп. [...] *мали део једне окержутио џлеђосане зделе* [...] (ибид: 51).

²³ *Плав* и *модар* као паралелни називи за категорију ‘плаве’ боје.

(1) *црна* и (2) *бела* одражавају дихотомију ноћи и дана, што се преноси у језик – уп. (1) *Вани је мрачила црна ноћ* (РСКЈ, VI: 817), где ‘црн’ у ‘црна ноћ’ има значење ‘који је без светлости’, ‘мрачан’, ‘таман’, или [...] *ноћ је црна [...] изван ових зидова [...]* (Селимовић, 183); и (2) *Пице вино љири бијела дана* (РСКЈ, I: 609), при чему се синтагма *бијел дан* користи у општем значењу дела дана када је светло, и када човек види, потом *Вани бијели се јошће дан* (РСКЈ, I: 167), и пример фразне лексеме *на бео дан изнейти*, у значењу ‘обелоданити’ (РСКЈ, I: 615), ‘учинити видљивим’;

(3) *црвена* се као име за категорију основне боје и у српском језику генерише превасходно на темељу човековог опажања боје крви, због чега је то дескриптивно (основно) значење лексеме *црвен*, које се у РСКЈ (VI: 809) тумачи на следећи начин: ‘који је боје крви’, ‘који је поцрвенео од прилива крви под кожу’ – уп. *Сунце [...] мућну Саву у црвену боји* (ибид), *Прсти и руке до чланака бијаху јој црвене као крв од ситудени* (VI: 889–890), *Љубе их у [...], црвена, [...] усћа* (VI: 956);

(4) *зелена* је и у српском име за примарну боју вегетације, а (5) *жућка* за боју Сунчеве светлости – уп. *Зелена боја је боја расишња, љироде која се обнавља [...]* (Blic, 22.1.2006: M6), [...], *зелена љроситрансџва, насмејани људи [...]* (Lepota i zdravlje, бр. 90, август 2008: 182), [...] *са зеленим љадицама брда [...]* (Црњански, 71); и *Вани љасну боје; жућко сунце љада* (РСКЈ, I: 470), *Жућко болешљиво свјејло обнажи љисмо [...]* (РСКЈ, III: 870), *Блисћа се, љод љросјевима жућког сунца, снјеж на бачкој висоравни* (РСКЈ, V: 870);²⁴

(6) *љлава* свој праузор има у боји неба и воде – уп. *Гледаше у љлаво небо, а варљиве мисли однеше ља далеко, далеко* (РСКЈ, I: 327), *Чисћа је и мирна љлава небеска дубина* (РСКЈ, I: 791), *Под љима се раширила љлава љлоха дунавска, [...]* (РСКЈ, II: 712), *Још недељу дана љреко љлавог мора, ља се усћавише у другој кишљивој земљи љуној зеленила* (РСКЈ, II: 71). Верујемо, иначе, да је ментална представа прототипског тона плаве боје у српском језику засићенија (интезивнија) од менталне представе плаве боје у енглеском језику (KRIMER-GABOROVIC 2011: 232–233), будући да су јужна неба и мора видно плавља од рецимо Северног мора и северног Атлантика (традиционално англосаксонско ванјезичко окружење). Потврду за овај став налазимо у РСКЈ (IV: 444), где се *љлав* дефинише у значењу: ‘који има једну од основних боја спектра, тј. средњу између љубичасте и зелене; који је боје ведрога неба или мора; модар’. Укратко, основно значење *љлав* укључује и значење ‘модрине’, а *модро* је у словенским језицима тамније ‘плаво’ (Ivić 1995). У примеру преузетом такође из РСКЈ (IV: 185), који гласи: *На љлавом ноћном небу одражавају се ... описи шуме*, тамно ‘ноћно небо’ описује се као ‘плаво’. Ово тумачење није карактеристично за енгл. лексему *blue*, за коју се у ODE (182), наводи да има

²⁴ У српском језику извор жуте светлости није само Сунце, већ су то такође Месец и звезде – уп. *Иза јабланова још ни сад не жући задоцнели месец* (РСКЈ, II: 105), *Мућна вода [...] зажућјела се кадићто на мјесечини* (РСКЈ, II: 112). Напореда са технолошким развојем, извори жуте светлости постају пламен, свећа (воштаница), фењер, сијалица, батерија, варница, и др. – уп. *Луч Хайкин зајрзну собу жућим љламеном* (РСКЈ, II: 199), [...] *жућко [је] љорела вошћаница у рукама љосавог црквењака* (РСКЈ, I: 415), *Сној жућих фењерских зрака [...]* (РСКЈ, IV: 961), *Ланћерна сћара жућко свјејло баца* (РСКЈ, III: 161), *Кроз љрозорчић љриземнице зајмирка жућко свјејлашце* (РСКЈ, II: 112), *улица [...], освјејљена жућим љрадским свјејлом* (ŠERBEDŽIJA, 112), *Исћод коћинџа врћу жућка свјејлост варнице* (РСКЈ, I: 447).

значење: ‘боја између зелене и љубичасте, боја неба и мора по сунчаном дану; плава боја’.²⁵

У продужетку се нећемо додатно бавити семантиком категорија ‘црне’, ‘беле’, ‘црвене’, ‘зелене’, ‘жуће’ и ‘плаве’ боје.²⁶ Сматрамо, међутим, потребним нагласити како, уроњени у специфично ванјезичко окружење, језици различито одабирају искуствене елементе који ће бити енкодирани. То, с једне стране, објашњава разумењем постојећих имена за боје у различитим језицима (WOLFF – MALT 2010: 4–5), док, с друге стране, осветљава узроке због којих се семантичко и протипско језгро једне основне боје у различитим језицима доводи у везу с различитим физичким корелатима. Тако се семантичко језгро срп. *бео*, упркос упадљивим сличностима с енгл. *white* – ‘бело’ је боја снега, млека, соли’, повезује још са ‘бојом шећера’ (уп. *шећернобео* ‘сасвим бео’, ‘потпуно бео’, ‘чисто бео’). Слично томе, значење срп. *жути* дефинише се призивањем менталних слика (боје) воска, лимуна, цвета маслачка, љутића, сумпора, злата’ (РСКЈ, II: 49), итд., дакле ванјезичких ентитета уобичајених за нашу ванјезичку стварност.²⁷

У наставку ћемо се најпре кратко осврнути на семантичку и језичку димензију тумачења категорија ‘љубичасте’, ‘наранџасте’ и ‘сиве’ боје, након чега ћемо детаљније размотрити проблематику ‘браон’ и ‘розе’ боје.²⁸ Сходно томе, редослед анализе одавде одступа од низа у Берлин-Кејовом моделу.

Имена *љубичаста* и *наранџаста* не следе критеријум морфолошке једноставности, пошто су то суфиксалне изведенице од назива биљака – воћа и цвећа (в. JELASKA – SVIČIĆ 2005: 10; Илић 2011: 188–189). Настале су додавањем суфикса *-аст* на лексемске основе ‘љубичица’ и ‘наранџа’. У РСКЈ (III: 605), *наранџаст*, примарно у облику *наранџаст*, дефинише се као ‘боје наранџе, црвенкастожут’. У истом извору (III: 911), за *љубичаст* се наводи ‘који има боју љуби(чи)це (боја добијена мешањем модре са црвеном бојом)’.²⁹ Важно

²⁵ *Of a colour intermediate between green and violet, as of the sky or sea on a sunny day.*

²⁶ Како то образлаже Ј. Ратковић (1997: 189), наведених шест назива за боје имају највећу продуктивност и у српском, и у енглеском језику. Више о семантичким реализацијама поменутих шест имена основних боја говори М. Илић (2011).

²⁷ У српском језику нарочито велику фреквентност бележе спојеви *жути дукаш(и)* и *жути цекин(и)* – уп. *Пошењоше њаре од Турака, њи баџаца жутијех дукаша* (РСКЈ, I: 120), *Донесоше еџбе са ђоџаца, њуне њусије жутијех дукаша* (РСКЈ, I: 825), *Дијељаху жутиџа дукаша; [...] (РСКЈ, II: 596), Кад је узледао на длану ђомилицу жутијих дукаша, захваши ђа неко чудно осећање њијансџа* (РСКЈ, IV: 414), *Јунаци се њонасуше блаџа, белих ђроџа и жутијих дукаша* (РСКЈ, IV: 688), *Тер од ђлаве њо жути цекин и њије, а од оџа њо дебела овна* (РСКЈ, III: 902), *Гђеџђе жутије се жиџа кроз њролизине облака као цекини* (РСКЈ, V: 186), *И даћу њи коња Јованова и на коњу њуни њовар блаџа, све цекина жутиџа дукаша* (РСКЈ, VI: 773).

²⁸ Приликом одабира једног од два или више могућих имена руководили смо се ставом А. Д. Круза (CRUSE 1986: 146) да су генеричка имена, као најопштије лексеме којима се упућује на различите језичке категорије, понајвише просте (мономорфемске) природе. То се подудару с Берлин-Кејовим критеријумом о важности мономорфемских имена за категорије основних боја. Стога смо се одлучили за германску позајмљеницу *браон*, те индеклинабилни придев *розе*, уместо *смеђа* и *ружичаста*. (Исцрпније о базичности термина *браон* уместо *смеђ* говори се у Пододељку 6.1).

²⁹ Поменути творбени образац ‘основа + *-аст*’ примењен је и за деривацију лексеме *ружичаст*, али с обзиром на наш одабир термина *розе*, овде наведено може бити занимљиво само с аспекта осветљавања лексемске мотивисаности првопоменутог термина. Описна имена којима се у свест призива слика боје извесног ванјезичког корелата, овде биљака, представљају уобичајен образац именовања боја (KRIMER-GABOROVIĆ 2013: 44–46).

је поменути како упркос дефиницији ‘црвенкастожут’, у складу с којом је *наранцасї* више ‘жут’ него ‘црвен’, вероватно и услед присуства синтагме ‘жута наранча’ – уп. *Она иде у [...] ђул-бащчу њод жуџу наранчу* (I: 824) и *щїа с’објеси о жуџу наранчу* (VI: 179), остајемо при раније изнетом ставу да је *наранцасїа* више ‘црвена’ него ‘жута’. Потврду тога налазимо већ у самом РСКЈ у [...] *црвени и наранцасїи облаци* (V: 875) и *Вас ужужуїи канда и наранча* (VI: 436), као и у нашем корпусу [...] *заџледа [се] у [...] њосуду са ѡечношћу од лимунжуџи до јарконаранцасїе чији су међуџонови обухвайїали све нијансе младе јесени, као жар залазећеџ сунца, као ужарено уџлевље у ѡећи, [...] (КУЋС, 238). Ни ‘залазеће Сунце’ ни ‘жар’ нису ‘жути’, већ су ‘црвени’. Истовремено, ‘црвена’ се у Сунчевом спектру с једне стране наслања на ‘љубичасту’, а с друге на ‘наранцасту’. Стога је семантичко и прототипско језгро *наранцасїе*, посебно у спојевима ‘црвен и наранцаст’, потребно разумети као ‘жућкастоцрвен’, евентуално ‘жућкастоцрвенкаст’, никако ‘црвенкастожут’. У том смислу, треба тумачити и наводе да је невероватно да ‘некога може ужутети чак и наранца’. Подразумева се, наравно, да су одређене врло светле нијансе ‘наранцасте’ опажајно ближе ‘жутој’ боји.³⁰*

Верујемо да се, слично енглеском, помоћу *сив* у прошлости означавала светлина, а не тон боје. Потврду за то налазимо у РСКЈ (V: 747), где се уз основно значење ‘који је боје пепела, боје која се добива мешањем црне и беле боје’, као једно од асоцијативних (изведених) значења *сив* наводи ‘блед’, ‘са нијансом боје пепела (о лицу, носу)’, а онда и пример *Њеџово изџужвано лице без усїеха се скривало у кучинасїу браду, сиви нос је њеџверљиво њуцкао све* (в. и Илић 2011: 109–116).

6.1. *БРАОН* КАО ИМЕ ЗА КАТЕГОРИЈУ ОСНОВНЕ БОЈЕ. Виђење категорије ‘браон’ боје, различито је за говорнике српског и енглеског језика. У складу с претходно реченим, у англосаксонском окружењу ‘браон’, енгл. *brown*, боја је тла (WIERZBICKA 1996: 327–9; PHILIP 2003: 328), због чега *brown* уобичајено колоцира с именицом *ground* ‘тло’, ‘земљиште’ (GODDARD 1998: 126). За разлику од тога, у свести изворних говорника српског језика ментална представа боје плодне земље, рецимо војвођанске црнице, знатно је тамнија од трошног и громадног британског тла, па се тло у нас углавном описује као црно – уп. *Покрива [џа] црна земљица и зелена шравица* (РСКЈ, VI: 250), *Сїоји црне земље шїуїњавина, [...] (РСКЈ, VI: 543), [...] ударају уїуїљеном моїшком у црну земљу* (РСКЈ, VI: 625), *Црно [је] боја земље* (ХАБЛАНОВИЋ-ЂУРОВИЋ, 111), *Сїоїио се Виїио с црном црвљивом земљом* (ŠERBEDŽIJA, 105).

Браон се као колоритни атрибут не доводи у директну везу с искључиво једним ванјезичким корелатом, већ читавим низом корелата – људских (коса, очи), животињских (длака, перје, кожа, крљушт, љуштурса), биљних (кора и плод дрвета), предметних (одећа, горе), итд. С обзиром на широк опсег примене *браон*, као и на њену раније већ поменућу мономорфичност, овде ћемо је тумачити у својству хиперонима за низ различитих појављивања ‘браон’ боје, које се језички изражавају низом хипонима: уп. *смеђ* ‘тамно наранцастосмеђ’,³¹ *мрк* ‘сивкастожућкастобраон’, ‘тамнобраон’, *кесїењасїи*

³⁰ Реч је о периферним реализацијама ‘наранцасте’, према ‘жутом’ делу Сунчевог спектра.

³¹ Према наводима преузетим из РСКЈ (V: 873), *смеђ* има два основна значења: (1) ‘мрк’, ‘боје кестена, кестенаст’ (обично о очима, коси), и (2) као део зоолошких и минералоских

‘загасито црвенкастобраон’, *бадемаси* ‘бледо жућкастобраон’, ‘златнобраон’, *чоколадан* ‘тамнобраон’, *бакрен/бакренаси* ‘црвенкастобраон’, *бронзан/џо-йазан* ‘жућкастобраон’, *дорайаси* ‘светло наранџастосмеђ’, *цимейаси* ‘светло црвенкастобраон’, *кафен(к)аси* ‘тамнобраон’, *каки* ‘маслинастобраон’, ‘сивкастобраон’, *махаџони* ‘црвенкастобраон’, итд. (ХЛЕБЕЦ 1995: 326–328; KRIMER-GABOROVIC 2011: 276–285). Ако бисмо били принуђени одабрати један праузор према којем се лексема *браон* устоличила као име за целу категорију појавности ‘браон’ боје, то би највероватније били ‘дрво (и орашаста плодови)’. Иако за такву тврдњу недостаје емпиријска потврда, посредне доказе ипак налазимо у језику, у бројности лексема којима се именују различите нијансе ‘браон’ боје, а које се доводе у непосредну везу управо с бојом (листопадног) дрвета и орашастих плодова (орех, лешник, кестен, бадем, итд.) – уп. *На лажеру имамо следеће боје: [...], орех, џамни храси и махаџони (PVC PROFILI), Истије очи боје бадема и истиа дуџачка кесџењасџа коса [...]* (ŠERBEDŽIJA, 57), [...] *крајка коса, кесџењасџе очи [...]* (VELIKIĆ, 119), [...] *бадемасџе очи Николе Тесле [...]* (ПИШТАЛО, 91), [...] *мајчине очи боје лешника [...]* (ПИШТАЛО, 97)).

6.2. *РОЗЕ* КАО ИМЕ ЗА КАТЕГОРИЈУ ОСНОВНЕ БОЈЕ. У прилог раније наведеног резултата истраживања А. Хипслија и Џ. Газдара (HIPPLEY – GAZDAR 1999: 126) којим се оповргава постојање категорије ‘розе’ у српском језику, говори такође М. Ивић (2008: 7–8). Ауторка наводи да се у српском језику (слично енглеском), за светло испољавање ‘црвене’ не користи комбинација ‘квалификатор + придев’, очитована у сложеним придевима **свејлоцрвен* и **бледоцрвен*, већ се дато колористичко стање именује лексемски, ослањањем на *розе*. На темељу овде изложеног може бити закључено да однос две лексеме треба тумачити: (1) кроз призму односа између хипонима или смисаоно подређеног члана (*розе*), и хиперонима или смисаоно надређеног члана (*црвен*), и (2) у светлу теорије о лексичком блокирању, чиме се указује на реалност постојања посебне лексичке јединице која блокира иначе продуктиван поступак стварања синтактичког споја ‘квалификатор + именица’ (уп. срп. *свејло/бледозелен, свејло/бледојлав, свејло/бледожуи*).³²

У нашем корпусу наишли смо на бројне примере који тезу о блокирању потиру: (1) *свејлоцрвен* – већ у самом РСКЈ (V: 679), код тумачења значења речничке одреднице *свејло-*, ијек. *св(и)јејло*: ‘као први део у сложеницама са придевима за боју показује да је та боја отворена, да није тамна: светло-зелен, светлоплав, светлоцрвен’, а онда такође у примерима преузетим из корпуса, међу којима: *Кроз жућкасио [...] џајерје џробијала су се свејло-црвена џера* (РСКЈ, IV: 322), *свејлоцрвена крв исџиче, џикља у џовијеном млазу* (ANTONIJEVIĆ 2002), *Једна од најчешџих џромена на бебиној [...] кожи јавља се у облику свејлоцрвених џачкиџа [...]* (Lepota i zdravlje: 22.4.2009), *Маџнолија [џ]вејша од маја до јуна са [...] црвенкасиим, а са унуџрашње*

назива ~ *алџа*, ~ *џиџменџи*, ~ *уџаљ*. Уп. такође *У срнасџе, смеџе очи изли јој се сва доброџа* (V: 971), *Њена смеџа коса већ се џроџрушавала седином* (V: 713). Иако високо фреквентна, *смеџ* има ужи опсег примене од позајмљенице *браон*. Из разлога економичности, нећемо се детаљније бавити значењима осталих лексема, обухваћених хиперонимом *браон*.

³² У светлу психолошког доживљаја ‘жуће’ као најсветлије боје Сунчевог спектра, могуће је довести у питање и семантичност споја *свејложуи*.

сипране свејлоцрвеним цвећовима (Вечерње новостии: 5.10.2009), свејлоцрвеног лица с крујним, изразио оцртаним црним очима (Дневник: 29.1.2011), Када сипојитије сипојала су свејлоцрвена, а када их иодијнеије иззубе боју (Каква си вам стопала? 2011), и (2) бледоцрвен у: Када на шерену имаије документиј жаркоцрвене боје, шипо се више усипијеије кроз хијерархију он иосипаје све блеђи – бледоцрвен, иа розе, иа бледорозе, иако да када сипијне до минисипра он иосипаје скроз бео (Вечерње новостии: 26.1.2011), Плод је релативно крујан, [...], свејлоцрвен, [...] (Благолевић – Божић 2012: 9), Посуда је зорела, иако да је бледоцрвена, а глазура је иридицрала (Поповић – Бикић 2004: 183).

Могуће је да се М. Ивић ослањала на РСКЈ, у којем се лексема *розе*, не-пром. нем. варв. *роза*, дефинише као ‘ружичаст’ (V: 558), а *ружичаст*, даље у значењу ‘румен’, ‘руменкаст’ (V: 574). То, према нашем мишљењу, јасно казује да отприлике све до средине XX века *розе* није била оделита категорија основне боје у српском језику.³³ Не треба занемарити ни могућност да је у својим размишљањима, ауторка заправо била подстакнута промишљањима Ј. Итена (ИТЕН 1961: 135), који такође износи став о томе да ‘црвена’ у свом светлом испољавању прелази у ‘розе’. Сходно томе, ни у енглеском језику нису могуће конструкције типа **light/bright red* ‘светло/бледо + црвен’. Примери преузети из BNC то оповргавају. Уобичајене су како комбинације *light + red*, тако и *bright + red*. Илустрације ради, навешћемо само неколико таквих примера (према BNC): (1) *light red* → *Its coat was light red* ‘Имао/Имала је светлоцрвен капут’, *the clouds, sea and sky were permanent blue and light red* ‘облаци и море били су вечно плави, а небо вечно светлоцрвено’, и (2) *bright red* → *she slips on a bright red party dress* ‘оклизну се на свечану бледоцрвену хаљину’,³⁴ *a heavy crop of bright red early fruit* ‘богата берба раног бледоцрвеног поврћа’.

Са М. Ивић и Ј. Итеном слажемо се утолико што прихватимо чињеницу да се додавањем ‘беле’ ‘црвеној’ могу добити различите нијансе ‘розе’. Но, не смео заборавити да је Итен био сликар, а не лингвиста. Могуће је стога да оба аутора, сваки за свој матерњи језик, заправо коментаришу мешање боја, а не њихово опажање. Ако говоримо о атрибутима засићености (интензитета) и светлине у случају површинских боја, одн. сјајности (осветљаја) у случају боја светлости, онда се различити тонови ‘црвене’ могу описивати као различито засићени, те различито светли или осветљени (сјајни, блистави). Физичка светлост, уосталом, није ни светла ни тамна, већ је само мање или више интензивна (SCHIRILLO 2001: 181). Језик који одражава дату физичку стварност прави разлику између различито засићених, светлих или осветљених нијанси ‘црвене’ боје.

За разлику од ставова који одбацују постојање категорије ‘розе’ као основне боје у српском (и хрватском) језику, поједини аутори (наведени на почетку овог Пододељка) говоре у прилог њеном постојању.

Верујемо да је у првој половини XX века српски језик био ушао у седму (последњу) фазу развоја имена за категорије основних боја, али да још увек нису биле коначно образоване, нити именоване све четири категорије, већ

³³ РСКЈ (V) одакле су преузета значења наведених одредница штампан је 1973.

³⁴ Енгл. *bright* може имати још значења ‘сјајан’ и ‘блистав’.

су се налазиле у фази формирања или, пак, у прелазној фази да постану имена основних боја. Међу њима свакако је била и *розе*. У међувремену, и то превасходно услед технолошког прогреса, одн. због поплаве најразличитијих пигментних и других боја, а могуће је и под снажним утицајем немачког језика (недостају емпиријска истраживања), ‘розе’ се издвојила као категорија основне боје (што је онда наметнуло потребу за њеним именовањем), или је у најмању руку при крају пута да то у пуном смислу речи и постане. Тој теорији у прилог, иако на примеру инвентара категорија основних боја у хрватском језику, говоре још М. Опашић и Н. Спицијарић (OPAIĆ – SPICIJARIĆ 2010: 133), наводећи да је ‘розе’ тек у XVIII веку престала бити ублажена ‘црвена’.

7. ДОДАТНЕ НАПОМЕНЕ О ЗНАЧЕЊУ ЛЕКСЕМА КОЈИМА СЕ ИМЕНУЈУ ОСНОВНЕ БОЈЕ У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. Семантички опис 11 лексема којима се именују основне боје у енглеском и српском језику има за циљ систематизацију (класификовање) односа датих лексема с другим лексемама, као и са сегментима ванјезичке стварности.

У светлу расправе о значењским дистинкцијама које се стичу и поклапају унутар исте лексеме (PRĆIĆ 2008: 37), још једном ћемо поновити да дескриптивно значење лексеме којом се именује једна основна боја непосредно одражава човекову представу о прототипском језгру дате категорије боје, при чему прототип треба сматрати најрепрезентативнијим узорком целе категорије. Пресликавање ванјезичких прототипова у језик очитовано је у: (1) метафорама, рецимо *Црвена је крв*, *Плава је небо*, *Зелена је љубава*, (2) поредбама – *црвен као крв*, *љав као небо*, *зелен као љубава*, и (3) сложеним придевима (насталим применом одговарајућих трансформационих правила којима се овакве метафоре и поредбе преводе у површинске синтактичко-семантичке компресије) – *крв-црвен*, *небо-љав*, *љубава-зелен* (в. KRIMER-GABOROVIĆ 2011: 2, 216–228). Дати вид тумачења није могуће применити на друге лексеме којима се именују боје – уп. (1) **окер је ?*, (2) **љубиљан као ?*, и (3) **?-љубав*.³⁵

За разлику од дескриптивног значења, свака лексема којом се именује основна боја у енглеском и српском језику има и своје асоцијативно или изведено значење (једно, чешће више), у којем се испољава субјективно реаговање комуникатора на објективну стварност. Рецимо, дескриптивно значење енгл. *green* ‘зелен’ је ‘боја траве или смарагда’ (ODE: 759), док ће њена бројна асоцијативна значења овде бити табеларно презентована ради лакше прегледности. Табела је организована на следећи начин: (1) у првом ступцу малим словима даје се асоцијативно значење остварено у енглеском језику, након чега је малим верзалом приказан српски превод датог значења (преводи су комуникативни, а не дословни). Из превода се јасно види да ли је одређено асоцијативно значење ‘зелене’ боје карактеристично за енглески језик присутно и у српском, (2) у другом ступцу наведени су енглески примери конкретне употребе асоцијативног значења о којем се говори, као и извор

³⁵ Последњих година све је присутније виђење да је метонимија заправо базичнија од метафоре, одн. да се испод неких метафора крије метонимија (ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 164). У том светлу могуће је говорити о истакнутој, чак централној улози метонимије у семантичким проширењима лексема којима се именују основне боје (STEINVALL 2002: 51, 55, 185–215; PHILIP 2003: 75).

одакле је пример преузет, и (3) у трећем ступцу налазе се српски преводи енглеских примера:

Табела 1.

АСОЦИЈАТИВНА ЗНАЧЕЊА ЕНГЛЕСКЕ ЛЕКСЕМЕ <i>green</i>		
(1) (о јелу) који се састоји од свежег зеленог поврћа; (мнж. <i>greens</i> (неформ.) зелениш, поврће) (ЗЕЛЕНА САЛАТА; ЗЕЛЕНИШ, ПОВРЋЕ)	<i>a green salad</i> (ODE: 759) <i>Eat your greens.</i> (LDCE: 624)	зелена салата; Поједи поврће.
(2) (о светлу, заставици, димном сигналу) који допушта кретање (ЗЕЛЕНО СВЕТЛО/ЗАСТАВИЦА, ДИМНИ СИГНАЛ)	[...] <i>companies are getting the green light [... to bid on over 6000 patents being auctioned off.</i> (HODGKINS 2011)	[...] компаније добијају зелено светло да се надмећу за око 6000 патената у понуди за продају.
(3) (о скијашкој стази) који је намењен почетницима (ЗЕЛЕНИ СПУСТ)	[...] <i>well-groomed green trails [...]</i> (Whistler Beginner Skiing)	[...] добро одржаване зелени спустови [...].
(4) (о некој површини) који је прекривен травом или другом вегетацијом (ЗЕЛЕНА ПОВРШИНА)	<i>proposals that would smother green fields with development</i> (ODE: 759)	предлози за новogradњу који ће уништити зелене површине
(5) (о политичким и друкчијим ставовима и активностима) који је посвећен заштити и очувању животне околине (ЗЕЛЕНА/ЕКОЛОШКА ДЕЛАТНОСТ, ПРОБЛЕМАТИКА, ПИТАЊА, И ДР.)	<i>official Green candidates</i> (ODE: 759) <i>wind farms and other green energy schemes</i> (MD)	званични кандидати зелених; ветрогенератори и други планови за еколошко енергетско снабдевање
(6) (о производу или услузи) који не штети животној околини (ЗЕЛЕНИ/ЕКОЛОШКИ ПРОИЗВОД)	[...] <i>using its scientific skills to develop "greener" products.</i> [...]. (BNC)	[...] примењујући своје научне вештине да би развили „еколошке” производе
(7) (о биљкама/изданцима, плодовима воћа и поврћа) који је млад или незрео; који није за јело (МЛАД ИЗДАНАК; ЗЕЛЕНО/НЕЗРЕЛО ВОЋЕ/ПОВРЋЕ)	<i>new green shoots on the roses</i> (LDCE: 624) <i>The bananas are still green</i> (LDCE: 624) <i>green tomatoes</i> (MD)	нови млади изданци на ружама; Банане су још увек зелене/незреле; зелени парадајз
(8) (о храни, дрвету, кожи) који није прерађен, третиран (недимљен, несушен) (СИРОВО ДРВО; СИРОВА/ПРЕСНА ХРАНА; СИРОВА/НЕШТАВЉЕНА КОЖА)	<i>green lumber</i> (YD) <i>green bacon</i> (FD)	сирово дрво; сирова/пресна сланина
(9) (<i>фиџ.</i>) (о сећањима) који је свеж (СВЕЖА СЕЋАЊА)	<i>clubs devoted to keeping green the memory of Sherlock Holmes.</i> (ODE: 759)	клубови посвећени чувању успомена на Шерлока Холмса.
(10) (<i>арх.</i>) (о рани) који је свеж, који није зарастао (СВЕЖА РАНА)	<i>It quickly heals all green wounds speedily, [...]</i> (Culpeper's Complete Herbal 2014)	[Биљка] брзо зацељује све свеже ране [...].
(11) (о човеку) који је млад, неискусан, наиван (ЗЕЛЕН; МЛАД, НЕИСКУСАН, НАИВАН)	<i>a green recruit fresh from college</i> (ODE: 759) <i>I was pretty green then, I had a lot of things to learn.</i> (LODCE)	млади приправник свеж са студија; У то време био сам поприлично зелен, морао сам још доста да учим.

(12) (о боји коже) који има нездраву боју (због болести, мучнине) ((ПО)ЗЕЛЕН(ЕО У ЛИЦУ))	<i>George looked a bit green the next morning.</i> (LDCE: 624)	Следећег јутра Џорџ се чинио помало зелен.
(13) (о осећањима) који је љубоморан или завидан ((ПО)ЗЕЛЕН(О) ОД ЉУБОМОРЕ ИЛИ ЗАВИСТИ)	<i>green with envy</i> (LDCE: 624)	(по)зелен(ео/ла) од зависти
(14) (о времену) који је благ, умерен, пријатан, без снега (БЛАГО, ПРИЈАТНО ВРЕМЕ (БЕЗ СНЕГА))	<i>"I could not imagine a green Christmas," says Vincent [...].</i> (EL NASSER – VACCARO 2001) ³⁶	„Нисам могао замислити Божић без снега”, каже Винсент.

Табела приказује бројност асоцијативних значења енгл. *green* ‘зелен’, при чему нека од њих јесу, а нека нису присутна у српском језику. Потпуни кореспонденти су (1), (2), (3), (4), парцијални кореспонденти су (5), (6), (7), (11), (12), (13), нулти кореспонденти су (8), (9), (10), (14). По истом принципу, могуће је анализирати и преосталих десет лексема којима се именују основне боје у два језика (в. KRIMER-GABOROVIĆ 2011: 243–291).

Семантичка разубуђеност (полисемантичност) лексема којима се именују (основне) боје, иначе, све учесталије се приказује ослањањем на радијалне мреже семантичких екстензија (уп. STEINVALL 2002: 192; GIEROŃ-CZEPICZOR 2010: 47–48). Такви прикази превасходно служе за упоредне анализе имена основних боја у различитим језицима. За седам основних боја у српском језику, овај приступ, премда у поједностављеном облику, заступа М. Илић (2011).

7.1. СЕМАНТИЧКА И ЛЕКСИЧКА ПОЉА. Лексеме којима се именује 11 основних боја имају статус хиперонима над подређеним кластером или гроздом хипонима (в. Одељак 2 за различите нијансе ‘црвене’ боје, Пододељак 3.2 за различите нијансе ‘беле’ боје, Одељак 5 и Пододељак 6.1 за различите нијансе ‘браон’ боје). Хипоними су бољи или лошији представници одређене категорије, и то за сваку категорију основне боје оделито, осим по ободима категорија. На линијама пресецања две или више категорија основних боја смештени су лошији чланови категорија, због чега име за једну нијансу боје може бити обухваћено са две, или више различитих категорија. Тако, на пример, енгл. *aqua* може имати значења: (1) ‘светло плавичастозелен’ (категиорија ‘зелене’ боје), или (2) ‘светло зеленкастоплав’ (категиорија ‘плаве’ боје) (KRIMER-GABOROVIĆ 2011: 265, 274). Слично томе, енгл. *livid* појављује се у значењима: (1) ‘врло блед’, ‘пепељаст/пепељав’ (категиорија ‘сиве’ боје), (2) ‘пепељастоплав’, (о мору) ‘сињи’ (категиорија ‘плаве’ боје), и (3) (о траговима на кожи) ‘браонкастољубичаст’ (категиорија ‘љубичасте’ боје) (KRIMER-GABOROVIĆ 2011: 256, 275, 290). Сличних примера има и у српском језику: РУМЕН

³⁶ Увидом у наш корпус констатовали смо да се ово значење све више потискује у корист значења ‘еколошки’. Д. Бишоп (Виснор 2009) стога иронично констатује да иако се под фразном лексемом *green Christmas* уобичајено подразумева ‘Божић без снега’ (уп. *white Christmas* ‘бели/снежни Божић’), у светлу опседнутости савременог света еколошким питањима, и посебно рециклажом, променило се и значење наведене фразне лексеме због чега бисмо празник будуће могли честитати речима: *Have a green Christmas!* ‘Срећан вам еколошки Божић’, досл. ‘Срећан вам зелени Божић’.

може имати значења: (1) ‘светлоцрвен’ (категорија ‘црвене’ боје), и (2) ‘црвенкасторозе’ (категорија ‘розе’ боје) (ибид: 127). Хипоними између себе ступају у однос кохипонимије. Један или више таквих контрастних скупова чине једно семантичко поље (GRANDY 1992: 109), које покрива одређени концептуални (когнитивни) домен (LEHRER 1985: 283).

Конкретне реализације семантичких поља јесу лексичка поља (MCCARTHY 1990: 21). Њиховом анализом ближе се осветљава структура лексикона једног језика, тј. садржинско организовање лексичким пољем обухваћених лексичких јединица (ЛРКА 1992: 151–152, 157). Лексичко поље настаје када лексеме које значе сродне појмове образују систем смисаоно повезаних лексичких јединица. Појављују се оне лексеме које човек искуствено повезује као међусобно сличне (CROFT – CRUSE 2004: 10). У том светлу, *blue* ‘плав’, *yellowish* ‘жућкаст’, *greeny* ‘зеленкаст’, итд. чине једно лексичко поље оличено у скупу међусобно повезаних лексема којима се у енглеском језику дефинише димензија ‘боје’. Будући да имају подударно или блиско значење, лексеме у пољу, повезане присуством опште семантичке компоненете, често су међусобно заменљиве.

Поменули смо да се лексичка поља устројавају хијерархијски – према смисаоном односу хипонимије, при чему се, како то објашњава Д. А. Круз (CRUSE 1986: 145), обично говори о највише пет међусобно надређених и подређених поља (хиперонима, хипонима и кохипонима). У том светлу, (1) *colour* ‘боја’ има статус хиперонима, испод ње се гранају три нивоа хипонима поређаних сагласно вертикалном односу доминације, од општијег ка мање општем, који укључује одреднице (2) *warm colour* ‘топла боја’ → (3) *red* ‘црвен’ (4) *crimson* ‘гримизан’, и, коначно, (5) ниво кохипонима предочава однос међуискључивости, одн. могућност избора између различитих нијанси ‘гримизне’ боје, нпр. *Alizarine crimson* ‘ализарин гримизна’, *British crimson* ‘британско гримизна’, *Imperial crimson* ‘царско гримизна’, итд. Разуђивањем другог хијерархијског нивоа укључивањем одредница *cold colour* ‘хладна боја’, и *neutral colour* ‘неутрална боја’, хипоними истовремено постају кохипоними. Идентичан принцип лексичког устињавања може бити примењен и на сваки следећи ниво када хипоними добијају и статус кохипонима, рецимо трећи хијерархијски ниво разуђује се ослањањем на 11 Берлин-Кејових имена основних боја.

Будући да модел није статичка, нити апсолутно дата творевина (MARKOVIĆ 2010: 264), те с обзиром на тренутни, а верујемо и будући интензитет генерисања најразличитијих синтетичких пигментних боја, сматрамо да ће се низ лексема којима се именују основне боје и у енглеском и у српском језику проширити превођењем неке од лексема с четвртог хијерархијског нивоа на трећи ниво, из статуса хипонима у статус хиперонима.³⁷

Уз хијерархијска, други структурни тип лексичких поља чине линеарна лексичка поља (ЛРКА 1992: 149–154), у којима су лексеме поређане у једном

³⁷ Д. Линдзи и А. Браун (LINDSEY – BROWN 2014: 2) наводе резултате истраживања сагласно којима можемо очекивати да се као име за дванаесту основну боју у америчком енглеском устоличи *peach* ‘бресква-боја’, док ће у британском енглеском то бити *cream* ‘крем’, ‘светло жућкастобео’. За српски језик овакве податке немамо.

нивоу и налазе се у односу међуискључивости. При томе, како наводе Џ. Лајонс (LYONS 1977: 289–290) и Т. Прћић (PRČIĆ 2008: 140–142), линеарна поља могу бити и додатно разврстана на: (1) серије које препознајемо на темељу постојања првог и завршног члана између којих су размештени сви остали, нпр. *black* ‘црн’, *grey* ‘сив’, *white* ‘бео’, и (2) циклусе, где нема крајњег члана, већ сви чланови у пољу имају исти статус и кружно су распоређени, нпр. *red* ‘црвен’, *yellow* ‘жут’, *blue* ‘плав’, *green* ‘зелен’, *purple* ‘љубичаст’. Ако лексеме којима се именује 11 основних боја представљају скуп семантичких примитива, значење основне хроматске боје описиваће се негирањем присуства друге основне боје, рецимо ако је нешто ‘црвено’ значи да није ‘жута’, ‘плава’, ‘зелена’, ‘розе’, итд. Изузетак представљају само ахроматске ‘бела’ и ‘црна’ које се потиру искључиво једна с другом – ако је нешто ‘бело’, није ‘црно’, и обрнуто.

У лексичком скупу лексеме које припадају различитим морфосинтаксичким класама групишу се према сродности смисла, просторној или тематској, што условљавају одређене ванјезичке околности (LIPKA 1992: 157–158; ПРЋИЋ 2008: 142–143). Један пример просторне, а уједно и тематске блискости денотата илуструју *blue curtain* ‘плава завеса’, *orange walls* ‘наранџасти зидови’, *purple carpet* ‘љубичасти тепих’, *pink vase* ‘розе ваза’, *green flowerpot* ‘зелена саксија за цвеће’, који су просторно (и временски) обједињени везивањем за дневни боравак, те уједно тематски повезани разговором на тему боје.

8. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. У савременој лингвистици, Берлин-Кејова категоризација ванјезичког простора боја (1969) широко је прихваћено теоријско полазиште за анализе на тему боја. Упркос неоспорним мањкавостима, то је и даље најрестриктивнији инвентар имена основних боја (број није ни премали, ни превелик за анализу), који омогућава описивање било које људском оку видљиве нијансе одређеног тона боје у већини језика технолошки развијених култура (GRIFFIN 2006: 71). Дословно нуди руку спаса у условима незауостављиве плиме надирућих колористичких надражаја (боја) које савремене технологије свакодневно генеришу (ROSSI 2011: 48).

У раду смо настојали језички поткрепити став о постојању Берлин-Кејових 11 категорија основних боја у енглеском и српском језику. На темељу резултата до којих смо дошли, изнели смо доказе о оправданости тумачења категоризације основних боја у складу с постулатима универзализма, али с примесама релативизма. У оба језика анализиран је идентичан број категорија основних боја (11), при чему је биолошка (перцептивна) утемљеност представа о бојама (универзалистичка теорија) јасно уочљива на примеру ‘беле’, ‘црне’, ‘црвене’, ‘зелене’, ‘жуте’ и ‘плаве’ боје (‘бела’ је дан → ‘црна’ је ноћ → ‘црвена’ је крв → ‘зелена’ је вегетација → ‘жута’ је Сунце → ‘плава’ је небо и вода). Подударана између енглеског и српског језика уочена су и на примеру ‘сиве’ боје, енгл. *grey* и срп. *сива*, будући да су се термини у оба језика у прошлости превасходно употребљавали као квалификатори светлине.

Но, уз сва наведена поклапања запазили смо и нека изненађујућа размиоилажења, и то у погледу семантичког и прототипског језгра појединих боја, што говори у прилог релативистичке (културолошке) датости когнитивних процеса концептуализације и категоризације боја. Представе о бојама,

наиме, свакако су и субјективно или културолошки устројене. Тако је, рецимо, ‘браон’ у енглеском језику боја земље (по узору на боју британског громад-ног тла), док претпостављамо да је у српском језику ‘браон’ боја дрвета и орашастих плодова. Језик у свест призива слике оних физичких корелата који су уобичајени за његову ванјезичку стварност, нпр. *жутиа* је у српском не само боја Сунца, већ и ‘боја воска, лимуна, цвета маслачка, љутића, сумпора, злата, итд.’ Отклон српског језика од енглеског примећује се и у смислу степена засићености (интензитета) менталне представе о одређеној основној боји, дакле и онда када су ванјезички корелати идентични. О томе сведочи пример менталне представе ‘плаве’ боје, која своје физички адекватне из ванјезичке стварности у обе културно-језичке заједнице има у небу и великом воденом пространству у којем се небо огледа. У вези с тим изнели смо хипотезу да је у нас ментална представа о прототипу ‘плаве’ боје загаситија (засићенија) или ‘плавља’ од менталне представе о прототипу ‘плаве’ боје у енглеском језику (јужна неба и мора плавља су од северних). Неподударача су, ипак, најизраженија у домену мутних или недовољно јасно дефинисаних граница 11 категорија основних боја, што објашњава семантичку расплутаност лексема којима се именују ови гранични појасеви, од којих поједине могу чак бити довођене у везу с две или више различитих категорија.

Све бинарне (изведене или мешане) боје – ‘браон’, ‘љубичаста’, ‘розе’ и ‘наранџаста’, као категорије основних боја појављивале су се паралелно са захуктавањем технолошког развоја, односно појавом различитих органских и синтетичких пигментних боја (у енглеском језику у XVII, XVIII и XIX веку, у српском језику нешто касније). Верујемо да се тек отприлике половином XX века ‘розе’ издвојила у посебну категорију основне боје у српском језику, чиме се ушло у последњу (седму) фазу еволуције 11 имена за категорије основних боја.

Надамо се да ће ова студија покренути додатна истраживања ради евен-туалног усаглашавања постојећих разнородних ставова о таксономији основних (и других) боја.

ИЗВОРИ

- Благојевић, Радисав, Владимир Божић. *Технологија производње јагоде*. Ниш: Канцеларија за програм подршке у приватном сектору за подршку сектору воћарства и бобичастог воћа у Јужној Србији, 2012.
- ЕЕСР: *Enciklopedijski englesko-srpski rečnik речник* I–II. (ред. Svetomir Ristić, Živojin Simić, Vladeta Popović). Београд: Prosveta, 2007.
- ЕСР: *Englesko-srpskohrvatski rečnik* (ред. Morton Benson). Prvo osavremenjeno izdanje. Београд: Prosveta, 1986.
- ЕСФР: *Енглеско-српски фразеолошки речник* (ред. Маргот Вилијамс-Милосављевић и Бошко Милосављевић). Београд: Српска књижевна задруга, 1996.
- Пишталo, Владимир. *Тесла, младосић*. Београд: Политика, 2006.
- Поповић, Марко, Весна Бикић. *Комплекс средњовековне мийтрополије у Београду*. Београд: Археолошки институт, Посебна издања 4, 2004.
- РСКЈ: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1974.

- СЕЛИМОВИЋ, Меша. *Дервиш и смрт*. Београд: Библиотека Новости – XX век, 2004.
- ХАБЈАНОВИЋ-ЂУРОВИЋ, Љиљана. *Женски родослов*. Београд: Народна књига, 2001.
- ЦРЊАНСКИ, Милош. *Сеобе*. Београд: Библиотека Новости – XX век, 2004.
- ANTONJEVIĆ, Rusimir. *Priručnik za polaganje vozačkog ispita A, B, C i D kategorije*. Novi Pazar, 2002. <<http://www.scribd.com/doc/102795699/Prirucnik-Za-Polaganje-Vozackog-Ispita>> 17.09.2012.
- BISHOP, Dyck. *Have a Merry Green Christmas!*, 2009. <<http://bishopdyck.org/2009/11/21/have-a-merry-green-christmas/>> 28.07.2014.
- BNC: *British National Corpus* <<http://corpus.byu.edu/bnc/>>.
- CCED: *Collins Cobuild English Dictionary* (ed. John Sinclair). London: HarperCollins Publishers, 1995.
- CIDE: *Cambridge International Dictionary of English*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Culpeper's Complete Herbal: Lady's Mantle* <<http://www.complete-herbal.com/culpepper/ladysmantle.htm>> 28.07.2014.
- EL NASSER, Haya, Chris VACCARO. *USA Today: Weather – Dreams of a White Christmas Fade*, 2001. <<http://usatoday30.usatoday.com/weather/news/2001/2001-12-19-whitechristmas.htm>> 02.05.2011.
- FD: *The Free Dictionary* <<http://www.thefreedictionary.com>>.
- FRASER, Cain. *What Color is the Sun?*, 2013. <<http://www.universetoday.com/18689/color-of-the-sun/>> 28.07.2014.
- HODGKINS, Kelly. *DOJ Gives Apple the Green Light to Bid on Nortel*. <<http://www.tuaw.com/2011/06/24/doj-gives-apple-the-green-light-to-bid-on-nortel-patents/>> 26.06.2011.
- Kakva su vam stopala?* 2011. <http://www.b92.net/zdravlje/estetika.php?yyyy=2011&mm=03&nav_id=49868> 27.07.2014.
- KUIĆ, Gordana. *Bajka o Benjaminu Baruhu*. Београд: Narodna knjiga-Alfa, 2008.
- LDCE: *Longman Dictionary of Contemporary English* (ed. Adam Gadsby). Third Edition. Harlow: Longman, 1995.
- LODCE: *Longman Online Dictionary of Contemporary English* <<http://www.ldoceonline.com>>.
- MD: *Macmillan Dictionary* <<http://www.macmillandictionary.com>>.
- ODE: *Oxford Dictionary of English* (eds. John Andrew Simpson and Edmund S. C. Weiner). Second Edition. Oxford: Clarendon Press, 2003.
- PVC PROFIL*. <<http://rollplast.com/rs/products/22>> 27.07.2014.
- ŠERBEDŽIJA, Rade. *Do poslednjeg daha: autobiografski zapisi i refleksije*. Београд: Samizdat B92, 2009.
- VELIKIĆ, DRAGAN. *Ruski prozor*. Београд: Stubovi kulture, 2008.
- Whistler Beginner Skiing* <<http://www.ultimate-ski.com/ski-resorts/canada/british-columbia/whistler-beginners.aspx>> 28.07.2014.
- YD: *Your Dictionary* <<http://www.yourdictionary.com>>.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алдачић, Дејан. Боје у српскохрватској народној поезији. *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* XL/2 (1992): 283–321.
- ДИЛПАРИЋ, Бранислава. Како то језик сече велики семантички колач. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* 37 (2007): 109–124.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- ИВИЋ, Милка. О разликовању људи по боји. *Јужнословенски филолог* XLIX (1993): 1–21.
- ИВИЋ, Милка. Плава боја као лингвистички проблем. *Јужнословенски филолог* L (1994): 99–116.
- ИВИЋ, Милка. О изразима плав и модар: Нова сазнања. *Јужнословенски филолог* LI (1996): 11–17.
- ИВИЋ, Милка. Бело као лингвистички и културолошки проблем. *Јужнословенски филолог* LV (1999): 1–19.
- ИВИЋ, Милка. Нови приступ придевској конструкцији. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LI/1–2 (2008): 7–10.
- ИЛИЋ, Мирјана. *Систем боја у савременом српском језику (лексичко-семантички и њихови аспекти)*. Докторски рад (необјављен). Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2011.

- Јанковић, Јелена. Семантичка анализа деривата придева *бео* у српском језику. *Прилози проучавању језика* 42 (2011): 9–36.
- Поповић, Људмила. О семантици назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору. *Зборник Мајице српске за славистику* XLI (1991): 149–154.
- Поповић, Људмила. *Језичка слика сјварности. Коњнијивни аспект конјрасивне анализе*. Београд: Филолошки факултет, 2008.
- Поповић, Људмила. Опозиција „сјајно” – „без сјаја” као основа категоризације назива за боје у словенском фолклору. *Зборник Мајице српске за славистику* LXXXI (2012): 7–40.
- Прћић, Твртко. Синоними у теорији и пракси: исто али ипак различито. *Језик данас* 9 (1999): 14–20.
- Раденковић, Љубинко. Боја као обележје митолошких бића: словенске паралеле. *Јужнословенски филолог* LXIV (2008): 337–346.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. Преглед основних питања везаних за појам градуелности у лингвистици. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* L/1–2 (2007): 747–758.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. Појам градуелности у лингвистици, логици и науци уопште. *Зборник Мајице српске за славистику* LXXIII (2008): 337–350.
- РАТКОВИЋ, Јелена. *Називи за боје у енглеској и српској фразеологији*. Магистарски рад (необјављен). Београд: Филолошки факултет, 2007.
- СТАНИЋ, Данијела. Променљиви придеви са именичком основом који означавају боје. *Савремена проучавања језика и књижевности*. *Зборник радова са III научног скупља младих филолога Србије одржаног 12. маја 2011. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу* III/1. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2012, 165–174.
- ХЛЕБЕЦ, Борис. Називи за боје у Српском рјечнику. *Међународни научни састај слависта у Вукове дане* XVII/1 (1988): 145–151.
- ХЛЕБЕЦ, Борис. Придевски називи за боје у српском и енглеском. *Знамен* 1 (1995): 323–333.
- ХЛЕБЕЦ, Борис. Придевске изведенице у значењу боје. *Српски језик* 3/1–2 (1998): 323–334.
- ШОЛАК, Здравко. Ликови у Андрићевом делу и проблем с бојом лица. *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* LVII/1 (2009): 111–136.

*

- ANDRIĆ, Edita. O nazivima boja u mađarskom i srpskom jeziku. Ivana Živančević Sekeruš (ur.). *Međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura* 6 (1). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet, 2013, 513–524.
- BERLIN, Brent, Paul KAY. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Second Edition. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1969.
- BUGARSKI, Ranko. *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd – Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Zavod za izdavanje udžbenika, 1989.
- BIGGAM, Carole Patricia. *The Semantics of Colour: A Historical Approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- BROWNE, Wayles, Theresa ALT. *A Handbook of Bosnian, Serbian, and Croatian*. SEELRC (Duke University and the University of North Carolina at Chapel Hill), 2004.
- CASSON, Ronald W. On Brightness and Color Categories: Additional Data. *Current Anthropology* 33/4 (1992): 395–399.
- COOK, Richard S., Paul KAY, Terry REGIER. The World Color Survey Database: History and Use. Henri Cohen, Claire Lefebvre (eds.). *Handbook of Categorization in Cognitive Science*. Amsterdam: Elsevier, 2005, 223–242.
- CORBETT, Greville G. Formal Approaches to Slavic Linguistics. Tracy Holloway King, Irina Sekerina (eds.). *Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics 8: The Philadelphia Meeting 1999*. (Michigan Slavic Materials 45). Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 2000, 120–151.
- CORBETT, Greville G., Ian DAVIES. Establishing Basic Colour Terms: Measures and Techniques. Clyde L. Hardin, Luisa Maffi (eds.). *Color Categories in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, 197–223.
- CROFT, William, Alan. D. CRUSE. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- CRUSE, Alan D. *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- GEERAERTS, Dirk. *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- GIERON-CZEPICZOR, Ewa. Red and Czerwony as Cognitive Categories: A Corpus Based Study. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 7 (2010): 19–52.
- GLEASON, Henry A. *An Introduction to Descriptive Linguistics*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1961.

- GODDARD, Cliff. *Semantic Analysis. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- GRANDY, Richard E. Semantic Fields, Prototypes, and the Lexicon. Adrienne Lehrer, Eva Feder Kitt (eds.). *Frames Fields and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organization*, 1992, 103–132.
- GRIFFIN, Lewis D. Optimality of the Basic Colour Categories for Classification. *Journal of the Royal Society Interface* 3/6 (2006): 71–85.
- HARDIN, Clyde L. *Color for Philosophers. Unweaving the Rainbow*. Indianapolis: Hackett, 1988.
- HARDIN, Clyde L., Luisa MAFFI. Introduction. Clyde L. Hardin, Luisa Maffi (eds.). *Color Categories in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, 1–18.
- HINKS, David, Lina M. CÁRDENAS, Rolf G. KUEHNI, Renzo SHAMEY. Unique-hues Stimulus Selection Using Munsell Color Chips. *Journal of the Optical Society of America* 24/10 (2007): 3371–3378.
- HIPPISLEY, Andrew, Gerald GAZDAR. Inheritance Hierarchies and Historical Reconstruction: Towards a History of Slavonic Colour Terms. *Chicago Linguistic Society 35: Main Session*. Chicago: Chicago Linguistics Society, 1999, 125–140.
- HURVICH, Leo M. *Color Vision*. Sunderland, Massachusetts: Sinauer Associates, 1981.
- ITTEN, Johannes. *The Art of Colour*. New York: Reinhold, 1961.
- IVIĆ, Milka. *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi* 82. Beograd: Biblioteka XX vek, 1995.
- IVIĆ, Milka. Aktuelne opštelingvističke teme u 2001. godini. *Red reči*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2002, 9–17.
- JAMESON, Kimberly. Introductory Remarks on Cognition, Culture, and Color Experience. *Cross-Cultural Research* 39/1 (2005): 5–9.
- JELASKA, Zrinka, Lidija CVIKIĆ. The Words for Colors in Croatian: Different Means of Lexicon Extension. *Zbornik Radova* 5. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2005, 7–25.
- JELASKA, Zrinka, Tomislava, BOŠNJAK, Marina, BALENT. Nazivi za boje u hrvatskome jeziku i njihovo značenjsko podrijetlo u usporedbi s francuskim i engleskim. Jagoda Granić (ur.). *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*. Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 2005, 357–367.
- KAY, Paul, Luisa MAFFI. Color Appearance and the Emergence and Evolution of Basic Color Lexicons. *American Anthropologist* 101 (1999): 743–760.
- KAY, Paul, Chad K. McDANIEL. The Linguistic Significance of the Meaning of Basic Color Terms. *Language* 54/3 (1978): 610–646.
- KAY, Paul, Brent BERLIN, Luisa MAFFI, William MERRIFIELD. Color Naming Across Languages. Clyde L. Hardin, Luisa Maffi (eds.). *Color Categories in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, 21–58.
- KOLLER, Veronika. Not Just a Colour: Pink as a Gender and Sexuality Marker in Visual Communication. *Visual Communication* 7 (2008): 395–423.
- KRIMER-GABORVIĆ, Sanja. *Semantička i tvorbeno sintagmatika leksema kojima se imenuju boje u engleskom i srpskom jeziku: kognitivnolingvistički pristup*. Doktorski rad (neobjavljen). Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011.
- KRIMER-GABORVIĆ, Sanja. Nominativna, komunikacijska, taksonomijska i estetska funkcija leksema kojima se imenuju boje u engleskom i srpskom. Snežana Guduirić, Marija Stefanović (ur.). *Jezici u kulturi u vremenu i prostoru* II/2. Tematski zbornik. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013, 41–54.
- LANGACKER, Ronald W. *Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites. Volume 1*. Stanford, California: Stanford University Press, 1987.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenges to Western Thought*. New York: Basic Books, 1999.
- LAZAREVIĆ, Radmila. Morfosintaksičke osobenosti prideva za boje u italijanskom i srpskom jeziku. Ljiljana Subotić, Ivana Živančević Sekeruš (ur.). *Peti međunarodni simpozijum Susret kultura* 1. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet, 2010, 649–654.
- LEECH, Geoffrey. *Semantics*. Second Edition. Harmondsworth: Penguin Books, 1981 [1990].
- LEHRER, Adrienne. The Influence of Semantic Fields on Semantic Change. Jacek Fisiak (ed.). *Historical Semantics. Historical Word-Formation*. Berlin – New York – Amsterdam: Mouton de Gruyter, 1985, 283–296.
- LINDSEY, Delwin T. *Color Names: More Universal than You Might Think*. 2006. <http://www.eurekaalert.org/pub_releases/2006-10/osu-cn101806.php> 09.02.2014.
- LINDSEY, Delwin T., Angela M. BROWN. The Color Lexicon of American English. *Journal of Vision* 14/2 (2014): 1–25.

- LIPKA, Leonhard. *An Outline of English Lexicology*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992.
- LUCY, John. The Linguistics of 'Color'. Clyde L. Hardin, Luisa Maffi (eds.). *Color Categories in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, 320–346.
- LUKIĆ, Vera. *DeĖji frekvencijski rećnik*. Beograd: Prosveta, 1983.
- LYONS, John. *Semantics. Volumes 1–2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- MACLAURY, Robert E. Exotic Color Categories: Linguistic Relativity To What Extent?. *Journal of Linguistic Anthropology* 1/1 (1991a): 26–51.
- MACLAURY, Robert E. Prototypes Revisited. *Annual Review of Anthropology* 20 (1991b): 55–74.
- MACLAURY, Robert E. *Constructing Categories as Vantages*. Austin, TX: University of Texas, 1997.
- MARKOVIĆ, Ivan. *Uvod u pridjev*. Zagreb: Disput, 2010.
- MCCARTHY, Michael. *Vocabulary*. Oxford: Oxford University Press, 1990.
- MCMANUS, Chris I. Basic Colour Terms in Literature. *Language and Speech* 26/3 (1983): 247–252.
- OPASIĆ, Maja, Nina SPICIARIĆ. Prilog kontrastivnoj analizi frazema sa sastavnicom boje u hrvatskoj, talijanskoj i njemačkoj frazeologiji. *Fluminensia* 22/1 (2010): 121–136.
- PAKULA, Lukasz. Seeing Through Dictionaries: On Defining Basic Colour Terms in English, Japanese and Polish Lexicography. Anne Dykstra, Tanneke Schoonheim (eds.) *Proceedings of the XIV Euralex International Congress*. Ljouwert: Afûk, 2010, 1372–1389.
- PALMER, Frank R. *Semantics: A New Outline. Second Edition*. Cambridge University Press: Cambridge, 1976 [1981].
- PALMER, Frank R. *Semantics. Second Edition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- PHILIP, Gill. *Collocation and Connotation: A Corpus-Based Investigation of Colour Words in English and Italian*. PhD Thesis (unpublished). Birmingham: University of Birmingham, 2003.
- PIŖURICA, Mato. Boje u zoonimiji. *Savjetovanje o terminologijama narodne materijalne i duhovne kulture*. Sarajevo: ANUBiH, Posebna izdanja, knj. XXXI, Odjeljenje društvenih nauka 5, 1977, 29–45.
- PIŖURICA, Mato. Prilog rekonstrukciji autohtonog spektra boja (boje u zoonimiji). *Folklor u Vojvodini* 8 (1994): 98–102.
- PRĆIĆ, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reći*. Drugo, dopunjeno izdanje. Novi Sad: Zmaj, 2008.
- REGIER, Terry, Paul, KAY, Aubrey L. GILBERT, Richard B. IVRY. Language and Thought: Which Side Are You on Anyway? Barbara Malt, Phillip Wolff. (eds.). *Words and the Mind: How Words Capture Human Experience*. Oxford: Oxford University Press, 2010, 165–182.
- ROBERSON, Debi, Ian DAVIES, Jules DAVIDOFF. Colour Categories Are Not Universal: Replications and New Evidence from a Stone-age Culture. *Journal of Experimental Psychology: General* 129 (2000): 369–398.
- ROSCH-HEIDER, Eleanor. Universals in Color Naming and Memory. *Journal of Experimental Psychology* 93/1 (1972): 10–20.
- ROSCH, Eleanor. Classification of Real-World Objects: Origins and Representations in Cognition. Susan Ehrlich, Endel Tulving (eds.). *La Mémoire Sémantique*. Paris: Bulletin de Psychologie, 1976, 242–250.
- ROSSI, Michael. *Before Basic Color Terms*, 2011. <www.ekonomix.fr/pdf/workshops/2011_ant/Rossi.pdf> 13.06.2011.
- SAUNDERS, Barbara, Jan van BRAKEL. Are there Non-trivial Constraints on Colour Categorization? *Behavior and Brain Sciences* 20/2 (1997): 167–228.
- SCHIRILLO, James A. Tutorial on the Importance of Color in Language and Culture. *Color Research and Application* 26/3 (2001): 179–192.
- STEINVALL, Anders. *English Color Terms in Context*. PhD dissertation. Umeå University: Skrifter från moderna språk, 2002.
- ŠKARA, Danica. Simbolika boja: jezićne i kulturološke razlike. Jelena Mihaljević-Digunović, Neda Pintarić (ur.). *Prevoćenje: Suvremena strujanja i tendencije*. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 1995: 455–464.
- ŠKORC, Bojana. *Znaćenje boja*. Magistarski rad (neobjavljen). Beograd: Filozofski fakultet, 1992.
- TAYLOR, John. *Linguistic Categorizations. Prototypes in Linguistic Theory*. Second Edition. New York: Oxford University Press, 1989.
- TRIĆKOVIĆ, Divna. Znaćaj i karakteristike istraŖivanja naziva za boje na primeru japanskog jezika. *Philologia* 7 (2009): 77–82.
- UNGERER, Friedrich, Hans-Jörg SCHMID. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. London – New York: Longman, 1996.
- VASIĆ, Vera. Upotrebna vrednost simbola boje i broja. *Folklor u Vojvodini* 8 (1994): 148–152.

- VITGENŠTAJN, Ludvig. *Opaske o bojama*. Beograd: Fedon, 2008.
- VLAJKOVIĆ, Ivana, Dušan STAMENKOVIĆ. Metaphorical Extensions of the Colour Terms *Black* and *White* in English and Serbian. *Međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura* 6 (1). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet, 2013, 547–558.
- WIERZBICKA, Anna. *Semantics. Primes and Universals*. New York: Oxford University Press, 1996.
- WIERZBICKA, Anna. Why There Are No ‘Colour Universals’ in Language and Thought. *Journal of the Royal Anthropological Institute (N.S.)* 14 (2008): 407–425.
- WOLFF, Phillip, Barbara C. MALT. The Language-Thought Interface: An Introduction. Barbara C. Malt, Phillip Wolff (eds.). *Words and the Mind: How Words Encode Human Experience*. Oxford: Oxford University Press, 2010, 3–15.
- WYLER, Siegfried. *Colour and Language*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1992.
- ZGUSTA, Ladislav. *Manual of Lexicography*. Prague: Academia – Paris, The Hague: Mouton, 1971.
- ZOLLINGER, Heinrich. A Linguistic Approach to the Cognition of Color Vision in Man. *Folia Linguistica* 9 (1976): 265–293.

Sanja Krimer-Gaborović

COLOUR CONCEPTUALISATION, CATEGORISATION AND NAMING IN ENGLISH AND SERBIAN BY MEANS OF BERLIN AND KAY’S MODEL

Summary

This paper is a result of a larger investigation of semantic and morphological aspects of basic colour terms (BERLIN – KAY 1969) in English and Serbian (KRIMER-GABOROVIĆ 2011). The inventories of the colour-naming lexemes comprising English *black, white, red, green, yellow, blue, brown, purple, pink, orange* and *grey*, and their Serbian correspondents *crn, beo, crven, zelen, žut, plav, braon, ljubičast, roze, narandžast* and *siv*, are discussed with respect to their similarities and differences as well as from the viewpoint of cognitive linguistics (the prototype theory). Linguistic evidence verifies there is an obvious analogy between the languages in basic colour categorization and naming after extralinguistic referents (day is white, night is black, blood is red, vegetation is green, Sun is yellow, sky and sea/ocean are blue). Nevertheless, environmental prototypes may also be culturally-specific (relativist), hence ground is brown in English, yet black in Serbian. The most reasonable explanation for this is that brown earth soils are widespread in Britain, except in highland areas. In South-East Europe, however, fertile soils are black. We hypothesise that wood and nuts are brown in Serbian. Furthermore, we also hypothesise that prototypical blue is perceptually more salient in Serbian than in English. Finally, the paper explores the semantics of the Serbian pink colour term which, we believe, became basic somewhere in mid-20th century. Until now, these phenomena have been only fragmentarily tackled in Serbian linguistics.

Универзитет у Новом Саду
Грађевински факултет Суботица
Козарачка 2а, 24000 Суботица, Србија
krimers@eunet.rs

Бранка Живковић

ЕВАЛУАЦИЈА У ДИСКУРСУ УНИВЕРЗИТЕТСКИХ ПРЕДАВАЊА: ЕВАЛУАТИВНИ ПРИДЈЕВИ И АМПЛИФИКАТОРИ*

Предмет рада јесу евалуативни придјеви и амплификатори, лексичка средства којима се евалуација у универзитетским предавањима у значајној мјери изражава. Помоћу програма AntConc 3.2.4.w. анализирамо наведене јединице у осам академских предавања из лингвистике на енглеском језику која су преузета већином из Корпуса британског говорног академског енглеског језика. Долазимо до резултата да у свакој испитаној категорији предњаче централизовани придјеви, при чему највећу фреквентност имају придјеви који изражавају процјену. Осим тога, у оквиру амплификатора такође је чешћа употреба појачивача у односу на максимизаторе, што указује на чињеницу да евалуација, иако врло изражена, није пренаглашена, већ остаје у граници скромности и карактерише је неутралнији тон.

Кључне ријечи: евалуација, универзитетска предавања, евалуативни придјеви, амплификатори.

This paper deals with the analysis of evaluative adjectives and amplifiers, lexical units by means of which evaluation is expressed to a significant extent. Using software AntConc 3.2.4.w., we analyse these units in eight academic lectures in the field of linguistics in English mainly taken from the *British Academic Spoken English (BASE)*. The research findings demonstrate that centralised adjectives are most frequently used in all the examined categories, whereas adjectives of assessment feature the highest frequency. Besides, within the group of amplifiers, boosters are far more frequent than maximisers, showing that evaluation, although present to a considerable extent, is not overemphasised, but stays within the borders of modesty and conveys a more neutral tone.

Key words: evaluation, university lectures, evaluative adjectives, amplifiers.

1. Увод. Из угла анализе дискурса евалуација подразумијева начин на који се аутори и говорници односе према писаном или говореном тексту, односно како се „укључују у своје пропозиције да би изразили ставове и исказали мишљења” (CRAWFORD CAMICOTTOLI 2007: 94). Ти ставови и мишљења у вези су са поткатегоријом модалности која може укључити сигурност или облигацију, или жељу, или било коју другу вриједност (HUNSTON – THOMPSON 2000: 5). Евалуација се реализује различитим језичким средствима. Лексичке јединице којима се остварује не припадају само једној скупини, већ су разноврсна – почев од придјева преко прилога, глагола до именица. Осим тога, граматички гледано, говорници и аутори могу евалуативно обојити своје реченице или исказе избором одређених глагола, глаголског времена

* Овај чланак представља дио резултата докторског рада на тему *Funkcionalne strukture i njihovi lingvistički eksponenti u diskursu univerzitetskih predavanja* који је рађен под менторством проф. др Игора Лакића. Рад је настао као резултат двомјесечног истраживања на UCL-у у Лондону у сврху писања докторске дисертације (у оквиру стипендије фондације *British Scholarship Trust* и Завода за међународну сарадњу Црне Горе).

и аспекта. Шта више, „евалуација може такође да функционише на текстуалном нивоу у зависности од позиције у неком тексту” (CRAWFORD CAMICIOTTOLI 2007: 94), па се тако чешће може наћи на крају пасуса или сигнализирати односе између реченица у једном пасусу (HUNSTON – THOMPSON 2000).

Као очито веома комплексан феномен који се може посматрати из различитих аналитичких оквира, евалуација је била предмет многих истраживачких радова у писаном академском дискурсу. Ова се дискурсна категорија проучавала у есејима (BARTON 1993), а нарочито у научним чланцима (SALAGER-MEYER 1994; HUNSTON 1994; NYLAND 1999b) у којима се јавља под различитим терминима. Неки од њих су евиденцијалност (енгл. *evidentiality*, BARTON 1993), став (енгл. *stance*, VIBER et al. 1999), процјењивање (енгл. *appraisal*, MARTIN – WHITE 2003), ограђивање (енгл. *hedging*, NYLAND 1998).

У свом раду Бартонова (BARTON 1993) испитује евиденцијале (енгл. *evidentials*) у корпусу аргументативних есеја искуسنх академских аутора и аргументативних есеја студената на универзитетском нивоу из различитих академских области. Долази до резултата да се евиденцијалима, односно специфичним ријечима и фразама, освијетљавају значајне разлике између ове двије групе есеја. Наиме, употребом евиденцијала откривају се одређене реторичке стратегије. Евиденцијали контраста (енгл. *evidentials of contrast*), нпр. *unfortunately*, сигнализирају стратегију проблематизације (енгл. *problematisation*). Евиденцијалима вјеровања (енгл. *evidentials of belief*), који обухватају замјенице првог или другог лица множине, рефлектује се конструкција академске персоне. Трећа група укључује евиденцијале цитата (енгл. *evidentials of citation*) којима се аутори/студенти позивају на претходна истраживања употребом глагола *say*, *report*, *show* и *demonstrate* како би увели информације или их евентуално потријепили доказима.

Салагер-Мејерова, Ханстонова и Хајленд (SALAGER-MEYER 1994; HUNSTON 1994; NYLAND 1999b) проучавају одређене аспекте евалуације у научним чланцима. Салагер-Мејерова (SALAGER-MEYER 1994) испитује ограђивање у корпусу научних чланака медицинске струке које се реализује следећим средствима:

1. штитовима (енгл. *shields*) – сви модални глаголи који изражавају могућност, полу-модали типа *to appear*, *to seem*, придјевни који указују на вјероватноћу као што су *probable*, *possible* и њихови одговарајући прилози, епистемички глаголи типа *to suggest*, *to speculate*;
2. апроксиматорима (енгл. *approximators*) количине, степена, фреквентности и времена – на примјер *approximately*, *roughly*, *somewhat*, *often* и сл.;
3. изразима као што су *to our knowledge*, *it is our view that* који сигнализирају директну сумњу и укљученост аутора;
4. емоционално обојеним интензификаторима (енгл. *emotionally-charged intensifiers*) типа *extremely difficult*, *of particular importance*, *surprisingly* и сл. и
5. сложеним ограђивачима (енгл. *compound hedges*), тј. низом двоструких ограђивача – на примјер *it may suggest that*, *it would seem that*.

На крају износи закључак да избор наведених израза којима се манифестује ограђивање диктира структура научног чланка.

Сматрајући да евалуативне форме представљају есенцијалну компоненту дискурса (HUNSTON 1994b: 191), Ханстонова анализира однос између евалуативних израза и текстуалне организације научних чланака. Мишљења је да се структурална јединица *дискусија*, која се односи на резултате, одликује евалуативно обојеним интерпретацијама. Присуство евалуативних ријечи и фраза приписује личном суду аутора, као и нормама дисциплине којој припада одређени жанр.

Иако академске текстове карактерише објективност и прецизност, Хајленд (HYLAND 1999: 99) сматра да аутори научних чланака граде евалуативне позиције, појачавајући или ублажавајући тврдње, мишљења и критике, на тај се начин директно обрађајући читаоцу. Испитујући став (енгл. *stance*) на корпусу научних чланака из природних и друштвених наука кроз оградаживаче (енгл. *hedges*), наглашиваче (енгл. *emphatics*), маркере става (енгл. *attitude markers*) и маркере лица (енгл. *person markers*), Хајленд закључује да је избор реторичке стратегије директно условљен како односом између учесника овог жанра, тако и академском дисциплином.

Поред различитих термина под којима се јавља евалуација, литература такође биљежи непостојање консензуса око дефиниције ове категорије. Наиме, Бајбер и сарадници (BIBER et al. 1999: 966–978) дефинишу евалуацију као став (енгл. *stance*) који се испољава кроз три семантичке категорије: епистемички став (енгл. *epistemic stance*), атитудинални (енгл. *attitudinal stance*) и конверзациони став (енгл. *style of speaking stance*). Епистемички став односи се на исказивање сигурности/сумње, актуелности, прецизности или ограничења пропозиције (нпр. *probably, according to David Corson*¹). Када се маркерима изражавају лични ставови или осјећања у питању је друга семантичка категорија (нпр. *surprisingly, unfortunately*), а конверзациони став гради се средствима која приказују коментаре говорника о сâмој комуникацији (нпр. *honestly, briefly*). С друге стране, наведне три категорије, према Ханстоновој и Томпсону (HUNSTON – THOMPSON 2000: 6), чине прву од три функције које они приписују евалуацији:

1. изражава мишљење говорника или аутора и на тај начин рефлектује његов систем вриједности или систем вриједности те заједнице;
2. конструише и одржава односе између говорника или аутора и слушаоца или читаоца и
3. организује дискурс.

Када упоредимо становиште Бајбера и сарадника (BIBER et al. 1999: 966–978) и Ханстонове и Томпсона (HUNSTON – THOMPSON 2000: 6) по питању функција евалуације, мишљења смо да се категоризација тих функција не може јасно издиференцирати из простог разлога што се дешава да један примјер евалуације може истовремено обављати двије или три функције. Узмимо, рецимо, као примјер наглашивач *of course*. Овим се наглашивачем истиче предавачева сигурност у истинитост пропозиционог садржаја. Дакле, одражава се његов систем вриједности. Поред тога, овај је наглашивач типичан за развојне

¹ Примјер узет из нашег корпуса.

эпизоде² као структуралне јединице предавања. Другим ријечима, евалуација се не може везати само за закључне дјелове одређене цјелине, као што је то случај са писаним дискурсом (HUNSTON – THOMPSON 2000), већ се у жанру универзитетских предавања може јавити и у њиховој медиоструктури³.

Ипак, у односу на писани академски дискурс, истраживања евалуације у говорном академском дискурсу су у повоју. Интересовање за овај феномен иницира ауторка Мауранен (MAURANEN 2003; 2004). У првом раду (2003), на Корпусу академског говорног језика у Мичигену (SIMPSON et al. 1999), Мауранен проучава појединачне јединице метадискурсног карактера у евалуативним контекстима (*argue, claim, observe*), док се у другом научном чланку (2004) фокусира на испитивање најчесталијих јединица за исказивање неодређености (енгл. *expressions of vagueness*) и другим маркерима непрецизности (енгл. *markers of imprecision*). Даље, евалуацијом у говорном академском дискурсу бавили су се и Свејлз и Беркова (SWALES – BURKE 2003). Они испитују интензификаторе и евалуативне придјеве у Корпусу академског говорног језика у Мичигену и пореде их са идентичним интензификаторима и придјевима пронађеним у корпусу писаног академског дискурса, тј. научних чланака из разних дисциплина (HYLAND 2000). Њихови прелиминарни резултати показују да је чешћа употреба ових придјева и појачивача у говорном академском регистру.

Узимајући у обзир чињеницу да је ова категорија у предавањима на енглеском језику само спорадично истражена у англосаксонској лингвистици, у тексту који слиједи даћемо резултате анализе обрађеног корпуса. Анализа ће се засновати на приказу учесталости пронађених евалуативних придјева и амплификатора који их модификују, који ће бити праћен интерпретацијом добијених података.

2. Корпус и методологија. Корпус рада чини осам универзитетских предавања на енглеском језику из лингвистике. Седам предавања је преузето из Корпуса британског говорног академског енглеског језика (*the British Academic Spoken English (BASE)*)⁴, а једно из Британског националног корпуса говорног језика (*the Spoken British National Corpus*)⁵. Детаљи о корпусу дати су у табели која слиједи:

² Развојне епизоде јесу структуралне јединице идентификоване у медиоструктури предавања.

³ Медиоструктура представља централни/средишњи дио предавања. Користећи Куков пионирски рад о универзитетским предавањима (СООК 1975), анализа нашег корпуса показала је да се њихова медиоструктура реализује одређеним структуралним јединицама: *ејизодама очекивања* (енгл. *expectation episodes*), *фокалним* (енгл. *focal episodes*), *развојним* (енгл. *developmental episodes*) и *закључним ејизодама* (енгл. *closing episodes*).

⁴ Корпус је коришћен на основу добијене дозволе. Предавања су снимљена и транскрибована 2000. године на Универзитету у Ворику (University of Warwick) и Универзитету у Редингу (University of Reading) под руководством Хилари Неси (Hilary Nesi, Centre for English Language Teacher Education, Warwick) и Пола Томпсона (Paul Thompson, Department of Applied Linguistics, Reading). <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/al/research/collect/base/>

⁵ Преузето са <http://www.phon.ox.ac.uk>. Такође добијена дозвола за коришћење корпуса.

Табела 1. Детаљи енглеског корпуса

Назив [одсјек]	Број ријечи
1. Applied Linguistics and Language teaching [Applied Linguistics]	15 745
2. Collaborative Learning [CELTE (Centre for English Language Teacher Education)]	7 473
3. Dictionaries [CELTE (Centre for English Language Teacher Education)]	8 965
4. Essay writing and scholarly practice [English]	9 129
5. Historical linguistics [Linguistics]	8 256
6. Syntax [King's College London]	6 226
7. Research Methodology: Vocabulary [CELTE (Centre for English Language Teacher Education)]	8 826
8. Using video tapes in ELT [CELTE (Centre for English Language Teacher Education)]	5 097
Укупно ријечи	69 717

У раду примјењујемо квантитативну и квалитативну анализу која се ослања на методе анализе дискурса и корпусне лингвистике. Наиме, учесталост евалуативних придјева и амплификатора испитујемо користећи програм AntConc 3.2.4.w (ANTHONY 2011). Добијена фреквентност се квалитативно интерпретира и укључује првенствено функционалне вриједности лингвистичких показатеља евалуације. Ради прегледнијих илустрација и примјера, предавања на енглеском језику означавамо великим почетним словима EL и одговарајућим бројем поред – EL₁-EL₈.

3. Евалуативни придјеви. Током вишеструког читања корпуса британских предавања примијетили смо да се одређени придјеви типа *good*, *interesting*, *important* чешће појављују у односу на друге. То нас је навело на претпоставку да је евалуација једна од типичних дискурских категорија академских предавања која се манифестује, имећу осталог, и избором одређених придјева. Квантитативном анализом дошли смо до сумарног броја придјева које смо сврстали у пет семантичких категорија, пратећи семантичку таксономију евалуативних придјева коју постављају Свејлз и Беркова⁶ (SWALES – BURKE 2003). То су следеће категорије:

1. придјеви који изражавају релевантност⁷ (енгл. *adjectives of relevance*),
2. придјеви који изражавају процјену⁸ (енгл. *adjectives of assessment*),
3. придјеви који изражавају одступање⁹ (енгл. *adjectives of deviance*),
4. придјеви који изражавају величину¹⁰ (енгл. *adjectives of size*),
5. придјеви који изражавају естетску привлачност¹¹ (енгл. *adjectives of aesthetic appeal*).

⁶ Свејлз и Беркова (SWALES – BURKE 2003) наводе седам семантичких група евалуативних придјева. Ми смо уврстили пет из разлога што двије категорије придјева (придјеви који изражавају снагу (енгл. *adjectives of strength*) и придјеви који изражавају оштроумност (енгл. *adjectives of acuity*) не показују високу фреквентност у британском корпусу.

⁷ Наш превод термина *adjectives of relevance*.

⁸ Наш превод термина *adjectives of assessment*.

⁹ Наш превод термина *adjectives of deviance*.

¹⁰ Наш превод термина *adjectives of size*.

¹¹ Наш превод термина *adjectives of aesthetic appeal*.

У свакој од приказаних категорија испитивали смо и поларизоване и централизоване придјеве. Поред тога, у овим поткатегијама узели смо у обзир придјеве који се јављају и на једном и на другом крају позитивно-негативног континуума.

3.1. ПРИДЈЕВИ КОЈИ ИЗРАЖАВАЈУ РЕЛЕВАНТНОСТ. Сљедећа табела приказује учесталост пронађених придјева који изражавају релевантност:

Табела 2. Придјеви који изражавају релевантност

Придјеви који изражавају релевантност		Број њојава	%
Централизовани	important	50	66,6
	main	12	16
	major	3	4
	serious	3	4
	relevant	1	1,3
	irrelevant	1	1,3
	unimportant	-	-
	peripheral	-	-
Поларизовани	fundamental	4	5,3
	crucial	1	1,3
	essential	-	-
	trivial	-	-
	key	-	-
	marginal	-	-
Укупно		75	100

Табела 2 наводи на закључак да се чешће користе централизовани придјеви ове семантичке групе. Другим ријечима, употреба је поларизованих придјева ограничена. Тако се предавачи у британском корпусу радије одлучују за придјев *important* и то 12,5 пута више од његовог поларизованог еквивалента *fundamental*, а да не говоримо о придјеву *crucial*, који је употребљен свега једном или *essential*, *key* који се уопште не јављају у британским предавањима. Иза придјева *important*, на другом је мјесту по учесталости придјев *main*, а затим слиједе *major*, *serious*, *relevant*, чија фреквентност није висока. Табела 2 такође показује да се из ове групе аутори опредјељују за придјеве који носе позитивну конотацију.

Од употребљених придјева за изражавање релевантности *important* биљежи 66,6% учешћа. Испитујући све његове конкорданце у десном контексту, дошли смо до тога да се најчешће јавља са неаниматним¹² именицама као што су *notion*, *point*, *distinction*, *context*, *part*, чије се значење може добити анализом ширег контекста. У наредном приказу издвојене су неке конкорданце са поменутим именицама:

¹² Термин *inanimate* превели смо као неаниматни, водећи се преводом термина *animate* као аниматни, који је преузет од Лазић-Коњик (2007).

g [0.2] meanings and the important notion of communicative co
 from namex's sessions the important point that we don't know
 that [0.9] process is the important [0.4] starting point [0.3
 . [245] That's one of the important tasks. [246] Well, if ther
 nction isn't perhaps too important you know the you get the c
 gave [0.6] but [0.8] two important distinctions and they're o
 [1. 5] so context is very important and context includes parti
 that you are doing a very important [0.7] and very real activ
 to be a very very [0.2] important area of gro wt h nf1271:
 ration [0.3] with a very important distinction between disint
 oing on so there's a very important distinction there [0.4] b

Приказ 1. Конкорданце придјева *important*

Овдје ћемо прокоментарисати и придјев који заузима другу позицију на скали најфреквентнијих из ове семантичке категорије. Придјев *main* има фрекветност од 16%, док су остали знатно мање учестили. Судећи према конкорданцама, као и његов синоним *important*, *main* се јавља у колокацијама са именицом *point*, као и другим неаниматним именицама *focus*, *purpose*, *thing*, *problem*, *growth*, *factor*:

ch with a slightly different main focus [1.5] if we look firs
 and that that was really her main reaction it had been so dif
 is excerpt note down er the main characters er you can give
 joy it [0.4] sf1031: er the main factor nf0988: yes sf1031:
 classical humanism [0.6] the main focus there was to develop
 n the end computers were the main [0.4] growth [0.8] er [0.2]
 at's right [0.9] food's the main one isn't it every time you
 ommand? [119] Well, well the main point is that actually it's
 5] the the [0.2] one of the main problems is that [0.8] er [0
 they all said [0.7] that the main [0.4] prompt [0.9] towards t
 ext [0.4] and here [2.3] the main purpose of education is to t
 language change that's the main thing it's not the history o

Приказ 2. Конкорданце придјева *main*

3.2. ПРИДЈЕВИ КОЈИ ИЗРАЖАВАЈУ ПРОЦЈЕНУ. Надаље ћемо представити придјеве који изражавају процјену:

Табела 3. Придјеви који изражавају процјену

Придјеви који изражавају процјену		Број појава	%
Центризовани	good ¹³	55	24,8
	difficult	35	15,8
	useful	35	15,8
	interesting	22	9,9
	easy	17	7,7
	true ¹⁴	16	7,3
	correct	13	5,8
	wrong	8	3,6
	helpful	5	2,3
	negative	3	1,4
	positive	2	0,9
	bad	2	0,9
	right	2	0,9
	incorrect	3	1,4
	uninteresting	-	-
Поларизовани	incredible	1	0,4
	terrible	1	0,4
	awful	1	0,4
	amazing	-	-
	awesome	-	-
	excellent	-	-
	horrible	-	-
	unbelievable	-	-
Укупно		221	100

Резултати испитивања категорије евалуације показују да се највећи број укупних евалуативних придјева односи на придјеве којима се изражава процјена (енгл. *assessment*). Чак 221 придјев ове семантичке скупине јавља се у предавањима. Табела 3 илуструје да међу њима предњаче централизовани придјевы (98,6%), док поларизовани биљеже свега 3 појаве (1,4%). И у групи централизованих могу се уочити одређене разлике. Оне се односе на већу употребу придјева који су на позитивној страни континуума.

¹³ Приликом рачунања учесталости придјева неправилне компарације узети су у обзир и њихови облици у компаративу и суперлативу. Исто је урађено и за придјеве који компаратив и суперлатив граде додавањем наставака *-(e)r/(e)st*.

¹⁴ Придјев *true* није наведен на листи придјева којима се изражава процјена, а коју наводе Свејлз и Беркова (SWALES – BURKE 2003). Међутим, овај придјев заузима оправдано мјесто на нашој листи у Табели 3, будући да је евалуативно обојен, квалификујући став говорника према садржају као истинит. Осим тога, сврстан је у табелу и с обзиром на његову фреквентност. Исти је случај и са придјевима *right*, *correct* и *incorrect*.

Оно што је карактеристично у односу на прву семантичку групу јесте да се придјевима којима се изражава процјена исказује већи степен предавачеве ангажованости у креирању односа према пропозицији. Коментарисаћемо два следећа примјера:

- (1) nf0988: yeah [0.3] and some students will want linguistic [1.0] teaching and others may not so i mean that's *an important point* too (EL₁)
- (2) so [1. 0] it does depend on the context [0.8] and that's *a very good point* who is paying [1.0] (EL₁)

У првом примјеру професор наглашава важност пропозиције, док у другом износи и процјену, те иницира већи степен свог односа према садржају, чиме доприноси и интензификатор *very*. Придјев *good*, иначе, има највећу фреквентност (24,8%) од употребљених евалуативних придјева свих категорија. Увршћен је код Бајбера и колега (Biber et al. 1999: 516) у придјеве конверзације, што нас наводи на закључак да се предавања одликују и језичким елементима који су типични за конверзацију, што је у складу са тврдњом да овај жанр осцилира на равни *планирани/непланирани говор* (Savić 1993: 47). На основу испитаних конкорданци закључујемо да се придјев *good* најчешће јавља у контексту са именицом *idea*, затим и *activity*, *corpus*, *piece*:

y've said er i think it's a good activity and especially the
: okay er i-, i mean it is a good activity especially if you w
nyone in the world has got a good corpus of [0.4] postgraduat
either [0.7] so it's always a good idea if you've been put toge
[0.3] and i said it's not a good idea if you both [0.3] try t
l yes [0.2] obviously it's a good idea [0.5] to teach towards
ng the news [0.5] it's not a good idea to garble too much beca
eel that this is not [0.3] a good idea [0.9] yes could you ex
oints i think that's quite a good one three points for the Ju
ry yeah er use an you know a good piece of er y-, you know ho

Приказ 3. Конкорданце придјева *good*

Као што се може видјети из Табеле 3, одмах иза придјева *good* налазе се *difficult* и *useful* са истим процентом учешћа у овој семантичкој групи (15,8%). Поред тога, интересантан је резултат фреквентности придјева *easy*. Наиме, у односу на придјев *difficult*, он се јавља два пута рјеђе у британском корпусу. Дакле, у питању су концепти и теорије из лингвистике које треба приближити студентима па се, сходно томе, *difficult* користи када се наглашава нешто што је тешко *објаснити*, *испричати*, *дефинисати*, *измјерити*, што се може видјети у следећем приказу:

```
, it's difficult to tell, difficult to decide when the meaning
words in the t-, all the difficult words in the text there w
yes [2.5] but very very difficult to define very difficult t
difficult to define very difficult to describe our field is
f course [0.7] it's very difficult to find Romans [0.3] [laug
.2] it's going to be very difficult to focus in [0.2] on part
systematically it's very difficult to grade context very [0.4
tegrated [0.8] it's very difficult to measure this isn't it
ocesses [0.7] right very difficult words to teach [0.5] you k
.5] that he thought were difficult [0.5] i think he probably
```

Приказ 4. Конкорданце придјева *difficult*

Антонимски пар *interesting* и *uninteresting* такође завређује да буде искоментарисан. Наиме, придјев *interesting* биљежи употребу од 9,9% за разлику од његовог пара негативне конотације *uninteresting* чија појава није регистрована. Наведени резултати имплицирају да је позитивна евалуација садржаја предавања чешћа од негативне, а именице са којима *interesting* колоцира су *idea, notion, point, question, experiment, research*:

```
t certainly would be an interesting experiment wouldn't it [
ons [0.3] well that's an interesting idea [0.4] er perhaps we
ngs like [0.4] that's an interesting idea [0. 3] you know what
orpus nf1292: that's an interesting notion do you think depa
.0] er [0.2] this was an interesting one [0.6] i should try t
f1322: yes yes that's an interesting point sf1322: yeah nf12
yeah nf1292: that's an interesting question sf1322: but t
] no she [0.4] that's an interesting research question [0.2]
be very i mean it'd be interesting for a a dissertation [0.4
, it's [0.2] it would be interesting to find out i mean if you
```

Приказ 5. Конкорданце придјева *interesting*

Дакле, видјели смо да Табела 3 демонстрира да позитивна евалуација предњачи у категорији придјева којима се исказује процјена. Осим претходно наведених придјева којима се рефлектује предавачева процјена, користе се и приближни синоними *true* (7,3%), *correct* (5,8%) и *right* (0,9%), као и њихов антоними *wrong* и *incorrect*, али знатно рјеђе (први 3,6%, а други 1,4%). Придјев *true* најчешће се користи предикативно, када се нешто карактерише као истинито или тачно:

I think ... [286] But is it true about the semantic structure
 pposed to be telling [0.4] a true [0.3] account of er [0. 9] y
 t [0.3] but what i said was true [0.6] and this is the perso
 , rather than if it were not true. ... [...] [250] Er, for e
 nf1292: yes [0.4] yes that's true [0.3] er [0.2] that's true [
 d call subtechnical is that true [0.3] everyone has a feeling
 mpounds [1.0] suppose that's true for every language [0.6] all
 ns about and i'm sure that's true for everyone here for their
 epends i mean it it could be true for your students in your [

Приказ 6. Конкорданце придјева *true*

Као контраст придјеву *true*, евалуативни придјев *correct* јавља се и предикативно и атрибутивно, при чему и један и други не само да квалификују садржај који предавач износи, већ и пропозиције студената, те се јављају у ставу повратне реакције (енгл. *follow-up move*):

- (3) nf1292: yes [0.4] yes that's *true* [0.3] er [0.2] that's true [0.4] yes [0.4] it's very i-, you start getting into subjective judgements about (EL₇)
- (4) nsf1328: *correct* then [0.2] then it's [0.3] you know it's quite [0.5] fundamentally important (EL₇)

Придјев *wrong* се у више од половине употреба јавља предикативно, а у четири случаја атрибутивно, при чему нису забиљежене константне колокације, већ погрешне могу бити *идеја*, *џрана*, *јублика*, *мјесто*:

d binding so he got all the wrong audiences. [laugh] [116]
 inate Florence, it's on the wrong branch. [126] ... Okay, so t
] That might turn out to be wrong, but that wouldn't impugn th
 erviewer had completely the wrong idea [0.6] er there isn't a
 . 1] they don't to [0.3] be wrong [0.7] okay [0.3] so [2.6] lo
 rence is there, it's in the wrong place relative to herself an
 to go more [0. 4] seriously wrong [0.7] so let's [0.3] think a
 ings if they're going to go wrong [0.2] you know to go more [0

Приказ 7. Конкорданце придјева *wrong*

3.3. ПРИДЈЕВИ КОЈИ ИЗРАЖАВАЈУ ОДСТУПАЊЕ. У Табели 4 представимо фреквентност придјева из следеће семантичке категорије:

Табела 4. Придјеви који изражавају одступање

Придјеви који изражавају одступање	Број појава	%
Централизовани	odd	34,7
	standard	17,4
	usual	13,05
	funny	8,7
	strange	8,7
	typical	8,7
Поларизовани	crazy	4,4
	weird	4,4
	absurd	-
Укупно	23	100

Као што видимо, листа је ових придјева ограничена, а њихова фреквентност употребе ниска. Централизовани придјеви ове семантичке групе такође биљеже већу учесталост – 91,3% у поређењу са поларизованим придјевима који чине 8,6% укупног броја.

Придјеви који изражавају одступање интересантни су због њихових лексичких реализација. Заправо, у питању су колоквијални изрази који нису карактеристика писаног дискурса. Тако предавачи користе *odd* у највећем проценту – 34,7% у колокацијама са именицама *picture*, *module* и градивним именицама *stone*, *brick*, *pebble* када упућују на одређене предмете који су чудни према њиховом мишљењу:

```

w we're all there to put the odd little brick in the odd littl
the odd little brick in the odd little stone in the pyramid
picking up the odd stone the odd pebble from the beach you kno
s just [0.4] picking up the odd stone the odd pebble from the
dense [0.2] print [0.6] the odd [0.2] the very odd picture [0
6] i think there were twenty-odd modules and as i say they ra
[0.6] the odd [0.2] the very odd picture [0.6] er and [0. 5] f

```

Приказ 8. Конкорданце придјева *odd*

За разлику од резултата Свејлза и Беркове (SWALES – BURKE 2003), према којима је поларизовани придјев *weird* најчешћи и јавља се седам пута у Корпусу академског говорног језика у Мичигену, у нашем корпусу британских предавања забиљежена је само једна његова употреба (као што је случај и са придјевом *crazy*, а оба су у колокацији са именицом *way*). Разлог томе може бити у стилској разлици и оријентацији предавача која се у последње вријеме креће од формалнијег ка неформалнијем стилу на америчким универзитетима (BENSON 1994), а циљ јесте смањити хијерархијску неједнакост између професора и студената као учесника овог жанра. Приметијели смо још једну разлику у оквиру ове семантичке групе. Поларизоване реализације показују већи степен колоквијалности од неполаризованих. Тако је придјев *weird* неформалнији од своје централизоване варијанте *strange* или антонимâ *standard*, *typical*, *usual*.

3.4. ПРИДЈЕВИ КОЈИ ИЗРАЖАВАЈУ ВЕЛИЧИНУ. Резултати анализе показују да је већи укупни број придјева којима се изражава величина у односу на прву семантичку врсту (придјеве који изражавају релевантност):

Табела 5. Придјеви који изражавају величину

Придјеви који изражавају величину		Број појава	%
Поларизовани	little	23	26,4
	small	18	20,7
	big	15	17,2
	large	7	8,05
Центризовани	great	18	20,7
	huge	6	6,9
	enormous	-	-
	minute	-	-
	tiny	-	-
	teeny	-	-
	infinitesimal	-	-
Укупно		87	100

Генерално посматрајући, примјећујемо сличност у односу на придјеве којима се изражавају релевантност и процјена. Центризовани придјеви предњаче, али је евидентна и чешћа употреба поларизованих у овој семантичкој групи. Дакле, у односу на забиљежених шест појава поларизованих придјева којима се изражава релевантност и само три појаве оних којима се исказује процјена, поларизовани придјеви из Табеле 5 имају учешће од 21% у својој категорији.

Од центризованих придјева ове групе највећу фреквентност имају варијанте *little* и *small*. Придјев *little* јавља се у евалуативној функцији када је потребно нагласити да одређене активности студентима неће одузети пуно времена. У питању је контекст са именицама *quiz*, *task*, *group*, *file*, *extract*. Ове и друге колокације дате су у сљедећем приказу:

```
end i'm going to set you a little task to do okay so character
e [1.2] okay so i'll put a little tick [0.4] who [0.2] disagree
well you only say [ki] is a little village so then you start
d new words [1.4] to create little groups of people [0.5] and
or six minutes it's a nice little piece of video so enjoy th
re all there to put the odd little brick in the odd little st
odd little brick in the odd little stone in the pyramid [0.9]
our learners [1.7] think of little stones in the ground yes so
ly going to talk about one little element which is video clip
like [0.4] encyclopedias or little textbooks they're not stric
```

Приказ 9. Конкорданце придјева *little*

С друге стране, његов синоним *small* најчешће се налази у контексту са статистичким концептима као што су *number*, *amount*, а очита је и употреба са именицама *area*, *language*, *sample*, *letters*:

```
... [...] [cough] [238] small number of sentences [...] num
this whole issue of [0. 4] small amounts of time versus large
[0.3] only in the sense of small numbers of speakers [0.6] the
speakers doesn't mean it's small in its system but only [0.3]
] very shall we say [0.5] small languages are spoken [0.3] sm
languages are spoken [0.3] small [0.5] m-, [0.3] only meaning
and this one is the [0.7] smallest area of lexical growth [0.
to put parents in a very small [1.7] letters i think 'cause
you'll see a er er a very small sample of the words that we
fewer languages with [0.5] small numbers of speakers [1.2] and
```

Приказ 10. Конкорданце придеја *small*

Када је ријеч о поларизованим придјевима који изражавају величину, два придеја су утврђена као најучесталија, а то су *great* са осамнаест употреба и *huge* са шест, док су изостали њихови негативни антоними. Испитиване конкорданце придеја *great* упућују на његово најчешће појављивање са именицом *deal* у оквиру фразе *a great deal*. Осим тога, јавља се и са именицама *idea*, *importance*, *advantage*, *success*, када треба нагласити изузетну важност одређених концепата који су предмет предавања.

```
but [0.3] i-, it's used a great deal now in [0.4] by teenage
therwise er [0.4] but not a great deal of research has been d
whatnot [0.2] there's all a great [0.5] er sort of you know a
c Newton you know who was a great figure of the eighteenth cen
already done it [0.3] is a great idea but it's not possible (
t's of course a term with a great importance [0.3] for litera
hey'd discover that [0.2] a great many of them [0.6] didn't re
who's not [0.4] er [0.4] a great social success basically [1.
chers [0.5] that there are great advantages [0.3] in working
nf1292: oh that would be great if you could but if you coul
```

Приказ 11. Конкорданце придеја *great*

Што се тиче придеја *huge*, углавном се употребљава са именицама сличног значења као и његов негативни антоним *small*. Дакле, јавља се у контексту са именицама *number*, *amount*, *pile* у оквиру именске фразе *a huge pile of*, а исто тако када треба нагласити студентима *огромну разлику, уишцај, ѿораси*:

point that we don't know a huge amount [0.6] about [0.8] the
 r tongue is that will make a huge difference but okay there ar
 e area where there's been a huge growth in the nineteen-ninet
 2] the exam at the end has a huge [0.2] impact [0.3] on what
 e take into the classroom a huge pile of graded readers [0.4]
 been the recipient of [0.4] huge numbers of words [0.3] from

Приказ 12. Конкорданце придјева *huge*

3.5. ПРИДЈЕВИ КОЈИ ИЗРАЖАВАЈУ ЕСТЕТСКУ ПРИВЛАЧНОСТ. Пету и последњу пронађену групу евалуативних придјева у британском корпусу чине придјеви којима се изражава естетска привлачност:

Табела 6. Придјеви који изражавају естетску привлачност

Придјеви који изражавају естетску привлачност		Број појава	%
Центризовани	nice	9	60
	sweet	1	6,6
Поларизовани	wonderful	3	20
	great	2	13,3
Укупно		15	100

Као и претходне четири семантичке категорије, и ова група придјева биљежи већи проценат централизованих реализација – 66,6%. Листа и једних и других ограничена је, што закључујемо на основу појаве по двије варијанте из обје групе. У првој групи предњачи придјев *nice* који се не односи на одређену семантичку групу референата, већ су у питању различите колокације – именице *piece*, *way*, *diagram*, *research*, *summary*:

and writing so it's quite a nice diagram i think pulling toge
 g five or six minutes it's a nice little piece of video so en
 part of his argument it's a nice piece of research isn't it
 lled forming [1.1] that's a nice set of words here because th
 'cause i think it's quite a nice summary [1.0] of what we're
 beginners' class you know a nice way of presenting it ss: y
 They [...] it's simple, it's nice, it's elegant ... and it's n
 the world itself is simple, nice and elegant and [laughing] y
 e river [0.2] that's a very nice metaphor [0.4] i shan't pu

Приказ 13. Конкорданце придјева *nice*

Јача евалуација се наравно постиже поларизованим придјевом *wonderful* (нпр. *a wonderful way*), али, он се јавља свега у 20% случајева.

3.6. АМПЛИФИКАТОРИ И ЕВАЛУАТИВНИ ПРИДЈЕВИ. Познато је да су језичке форме које рефлектују евалуацију врло убјеђивачке природе (SWALES – BURKE

2003: 3). У претходном дијелу фокусирали смо се на једну од њих – евалуативно обојене придјеве. Међутим, наше испитивање корпуса показало је да се евалуација интензивира коришћењем средстава какви су интензификатори, па се тако постиже појачавање значења исказа или дијела исказа. У литератури се интензификација (енгл. *intensification*) дефинише као директна намера говорника да користи хиперболу (PARTINGTON 1993: 178) или да изрази интерперсоналну поруку (енгл. *interpersonal message*) која би, иначе, била схваћена као идејна (енгл. *ideational message*) (LORENZ 1999: 24). Важност интензификације у комуникацији огледа се у томе што је она средство којим се постиже „импресионирање, хваљење, убјеђивање, вријеђање и уопштено говорећи утиче на слушаочев пријем поруке” (PARTINGTON 1993: 178).

Једно од средстава којима се обликују британска предавања јесу интензификатори који, употребљени са евалуативним придјевима, управо појачавају њихово значење. У вези су са семантичком категоријом степена која укључује двије крајње тачке – релативно висок и релативно низак интензитет, те обухватају двије врсте: амплификаторе (енгл. *amplifiers*) и ублаживаче (енгл. *downtoners*) (QUIRK et al. 1985: 589). Амплификатори се даље дијеле на двије групе: максимизаторе (енгл. *maximisers*) и појачиваче (енгл. *boosters*). Максимизаторима типа *completely, absolutely, quite* изражава се крајњи горњи степен значења придјевâ уз које стоје, док се појачивачима као што су *very, particularly, much* рефлектује степен који је нижи од максималног. У овом одјељку фокусираћемо се на амплификаторе који модификују евалуативне придјеве.

Табела 7 даје преглед максимизатора и појачивача у анализираном британском корпусу.

Табела 7. Амплификатори и евалуативни придјеви

АМПЛИФИКАТОРИ	Британски корпус	
Појачивачи	Број појава	%
very	88	47,5
particularly	18	9,7
more	17	9,2
quite	15	8,1
much	12	6,5
really	11	5,9
how	6	3,3
pretty	5	2,7
fairly	5	2,7
so	4	2,2
highly	2	1,08
deeply	1	0,5
enormously	1	0,5
Укупно	185	100

Максимизатори	Бриџански корџус	
	Број њојава	%
extremely	4	23,5
quite	4	23,5
perfectly	4	23,5
absolutely	3	17,6
entirely	1	5,8
dead	1	5,8
Укупно	17	100
Укупно амплификаџора	202	-

Наведена листа амплификатора није ограничена, већ отворена. Она представља скуп оних амплификатора које смо пронашли у предавањима на енглеском језику, а која се може испитати на другим корпусима и чак проширити или смањити, с обзиром на то да је „стварање интензификатора један продуктивни процес” (PARTINGTON 1993: 180).

Табела 7 укључује тринаест појачивача и седам максимизатора, па констатујемо да је разноврснија лепеза појачивача евалуативних придјева. Не само то, појачивачи су фреквентнија евалуативна средства (појачивачи 91,5%, максимизатори 8,4%). Овдје ћемо прокоментарисати употребу пет најучесталијих појачивача – *very, particularly, more, much и quite*.

На врху листе налази се прилог *very* који чини 47,5% учешћа у групи појачивача. Размотрићемо сљедеће примјере.

- (5) b but [0.2] er that has come down to [0.4] roughly our generation [0.3] with a *very important* distinction between disinterested [0.2] and uninterested [0.4] disinterested as impartial [0.9] and [0.6] interested as you know [0.2] taking an interest or perhaps having [0.2] a certain [0.3] er [0.2] view on the outcome [0.7] (EL₄),
- (6) er somebody here might decide that they wanted to do just that [0.2] i mean [0.3] it would be [0.5] er [0.2] ideally [0.3] it [0.2] if you had lots of time [0.3] it would be *very interesting* to compare [0.2] receptive and productive [0.3] knowledge [0.4] (EL₇),
- (7) it's *very difficult* to grade context *very* [0.4] relatively *easy* to grade structures (EL₁),
- (8) the argument is that these are the words that carry abstract [0.3] thought [0.4] hypotheses [0.8] you know [0.3] mental processes [0.7] right *very difficult* words to teach (EL₇).

У највећем броју случајева *very* колоцира са придјевом којим се изражава релевантност – *important*. У петом примјеру из предавања EL₄ предавач сматра да је врло важна разлика коју треба направити између ријечи *disinterested* и *interested*, на тај начин утичући на перцепцију студената о томе шта је од изузетне важности. Осим овог придјева уз који стоји појачивач *very* у највећем броју случајева, испитивање конкорданци показује да се *very* неријетко употребљава и са придјевима којима се исказује процјена (шести седми и осми примјер). Надаље, далеко је више придјева позитивне конотације, али се јављају и придјеви који носе негативно значење, типа *difficult, hard, complex, negative, little, small*. Најфреквентније колокације су са придјевима *interesting, difficult, good, useful, helpful, simple, easy, little*. Ако упоредимо наше податке

са подацима Бајбера и његових колега (VIBER et al. 1999: 545), видјећемо да постоје одређене сличности. Наиме, најфреквентнија колокација појачивача и придјева у британском свакодневном говору јесте *very good*. У нашем истраживању ово је такође једна од најчешћих колокација, тако да закључујемо да предавања из лингвистике на енглеском језику садрже и карактеристике свакодневног говора. Такође је интересантан податак да *very very* биљежи једанаест појава, када је појачавање интензивније:

- (9) [0.5] students [0.4] on the M-A course have found it *very very useful* [0.3] to set up their own [0.2] learning [0.3] syndicates [0.2] (EL₂),
- (10) a lot of English words [0.3] are about aeroplanes are of French origin [0.5] and that's because the French were *very very good* [0.3] at er [0.2] aviation and er the science of developing aeroplanes [0.2] and so we borrowed [0.3] our words [0.3] for aviation from the French [1.1] (EL₃),
- (11) nf0988: computers all right chatlines [laughter] [0.2] and er chatrooms okay yes [2.5] but *very very difficult* to define *very difficult* to describe our field is full of acronyms there's E-F-L English as a foreign language there's E-S-L English as a second language [0.5] there's E-A-P English [0.2] for academic reasons [0.2] (EL₁).

У овом дијелу наши резултати су слични са резултатима Свејлза и Беркове (SWALES – BURKE 2003) који наводе да се појачивач *very very* јавља десет пута у Корпусу академског говорног језика у Мичигену (SIMPSON et al. 1999).

Заузимајући другу позицију по учесталости (9,7%), појачивач *particularly* такође се налази у контексту са придјевима из семантичке групе оних којима се исказује процјена, а који носе позитивно значење. Међу њима најчешћи је придјев *useful*:

- (12) i don't think it's *particularly useful* having two words that mean the same thing [0.3] er when they can be used differently (EL₁),
- (13) but from working with other people [0.2] sharing ideas [0.3] and learning that people all round the world have the same kinds of problems and issues [0.2] in the English language classroom [0.3] and have found lots of ideas for resolving them [0.3] so it was sharing of that kind [0.4] that they felt *particularly useful* (EL₂).

У односу на *particularly*, појачивачи *much* и *more* модификују не само придјеве којима се изражава процјена позитивне, већ и оне са негативном конотацијом:

- (14) If there were two levels of structure, the task would be *much much harder*. (EL₆),
- (15) Okay, so language would be *much easier* to learn if this hypothesis were true, rather than if it were not true. (EL₆),
- (16) i think the collaborative work was *much more productive* when we started to feel the time pressure (EL₂),
- (17) but there is also *more complex* [0.3] still [0.3] er types of collaborative [0.2] learning (EL₂).

Исто се може рећи и за појачивач *quite* који у наредним примјерима интензивира значење евалуативних придјева до одређене мјере. У питању су колокације са придјевом за изражавање релевантности *important* и придјевима процјене *useful* и *difficult*:

- (18) so [0.3] the the the conclusions about this would be *quite important* but you see there was a big scandal about this (EL₄),
- (19) the essay is an attempt at something [0.6] o-, er you know would be *quite useful* for for tuning into [0.3] er er [0.4] what we're doing here [0.9] er in the sciences for example [0.7] when people are doing [0.4] a PhD (EL₄),
- (20) actually i think you know the the er constructing a dialogue and and er it's *quite difficult* if you actually sat down and and tried to do it you you know (EL₈).

Као што се дâ закључити на основу Табеле 7, максимизатори се мање користе од појачивача. Они чине 8,4% укупног броја амплификатора. Најчешћи су максимизатори *extremely*, *perfectly*, *quite* и *absolutely* за које можемо рећи да су блиски синоними.

Од четири своје употребе *extremely* биљежи три са евалуативним придјевом процјене – *difficult* који носи негативно значење, а један са придјевом *good* из исте семантичке категорије, али са позитивном конотацијом:

- (21) and [0.2] some structures we're not really very clear [0.4] at the beginning level it's relatively easy [0.2] at the m-, intermediate and more advanced level it's *extremely difficult* (EL₁),
- (22) and it's *extremely difficult* to do this [0.2] in multilingual classes such as are found at language schools [0.2] in Britain and the United States (EL₁),
- (23) okay this is [0.7] er good on theory [0.2] i would say [0.2] of of language change and it's [0.8] er [0.3] *extremely good* read [0.4] (EL₅),
- (24) there's T-E-F-L teaching English as a foreign language [0.2] T-E-N-O-R [0.2] teaching English for no obvious reason [0.7] [laughter] and er [0.4] there are lots of people around the world doing this [1.2] and in that context it's *extremely difficult* [0.3] (EL₁).

У искључиво позитивном контексту максимизатор *perfectly* биљежи своје појаве:

- (25) and that there would be a *perfectly legitimate* a *perfectly good* [0.3] kind of undergraduate essay [0.5] that might have no very [0.3] personal original [0.3] er slant to it [0.3] but which is a *very lucid* [0.6] a *very* [0.2] just you know *very helpful* [0.3] summary of the debate [0.6] that's been going on out there that would be a *perfectly reasonable* kind of [0.3] undergraduate essay that would demonstrate a real [0.4] kind of understanding [0.3] you see (EL₄).

У наведеном примјеру предавач говори о писању есеја и скреће пажњу студената на то да је веома важно разликовати ријечи које су преузете из одређених извора од својих сопствених ријечи и реченица. Ову поруку савршено преноси употребом, прије свега, евалуативних придјева *good*, *lucid*, *helpful*, *reasonable* који су, наравно, појачани како би ефекат на перцепцију студената био већи. При томе у интензификацији одређених дјелова исказа помаже максимизатор *perfectly* са придјевима *good*, *legitimate* и *reasonable*, а уочљив је и појачивач *very* са придјевима *helpful* и *lucid*.

У Табели 7 наведено је да се *quite* користи петнаест пута као појачивач. Исто тако, на основу анализе његових конкорданци дошли смо до закључка да се јавља у четири случаја и као максимизатор. Дакле, контекст је тај који наводи на постојање двоструке функције овог прилога. Стога, када се у исказима користи са евалуативним придјевима *right* и *sure*, онда је максимизатор будући да ови придјеви већ изражавају крајњи степен евалуације:

- (26) and that's *quite right* you should be bringing [0.5] er a sense of of that [0.2] informed background [0.3] to the text that you're reading that that is part of the skill (EL₄),
 (27) i don't know fifteen to seventy [0.3] or something [0.2] like that [0.8] whatever it is i'm not *quite sure* [0.8] er [0.3] w-, with most probably being forty or fifty or som-, or something like (EL₅).

Изнесену тврдњу можемо провјерити ако у истим примјерима *quite* замијенимо максимизатором *completely* који носи синонимско значење:

- (28) and that's *completely right* you should be bringing [0.5] er a sense of of that [0.2] informed background,
 (29) i'm not *completely sure* [0.8] er [0.3] w-, with most probably being forty or fifty or som-, or something like.

Absolutely такође припада категорији максимизатора који се јавља у контексту са придјевом *right* који иначе означава максимум на скали евалуативног интензитета:

- (30) nf1271: computers [0.5] er [0.3] yes *absolutely right* computers [0.4] (EL₃),
 (31) nf1271: drugs yeah [0.2] actually [laughter] [0.6] yeah you're you're you're *absolutely right* here we got [0.4] er [0.4] drugs started coming in then [0.2] er [0.6] don't know actually drugs in the end computers were the main [0.4] growth (EL₃).

Поред тога, оно што је карактеристично за колокацију *absolutely right* јесте да се јавља у ставу повратне реакције предавача.

4. ЗАКЉУЧАК. На крају овог текста закључујемо да смо пронашли пет семантичких категорија евалуативних придјева у Корпусу британског говорног академског енглеског језика (*BASE*). Кад је у питању њихова поларизација, следећа табела приказује укупан број поларизованих и централизованих придјева пронађених у британским предавањима:

Табела 8. Укупан број поларизованих и централизованих евалуативних придјева

Евалуативни придјеви	Британски корпус	%
Централизовани	382	90,6
Поларизовани	39	9,4
Укупно	421	100

Табела 8 демонстрира да предавачи користе 90,6% централизованих евалуативних придјева, док је свега 9,4% поларизованих у развојним епизодама. Шта то показује? Заправо, евалуација која се њима остварује није толико драматична и појачана колико би била да предњачи ова друга категорија којом би се управо постигао изразитији ефекат. Али, не заборавимо да свијет науке заправо рефлектује чињенице и да није тип убјеђивачког дискурса у оноликој мјери у којој су то различити жанрови политичког дискурса. Овдје се у ствари креира научна стварност на основу доказа, те претпостављамо да постоји и мања потреба за типовима поларизованих убјеђивачких средстава.

Сљедећа табела односи се на појединачну учесталост свих испитаних категорија евалуативних придјева:

Табела 9. Категорије евалуативних придјева и њихова учесталост у британском корпусу

Категорија евалуативних придјева	Британски корпус		
	Централизовани	Поларизовани	Укупно (%)
Придјеви који изражавају процјену	218	3	221 (52,5)
Придјеви који изражавају величину	63	24	87 (20,6)
Придјеви који изражавају релевантност	70	5	75 (17,8)
Придјеви који изражавају одступање	21	2	23 (5,5)
Придјеви који изражавају естетску привлачност	10	5	15 (3,6)
Укупно	382	39	421

Квантитативна анализа извршена помоћу програма AntConc 3.2.4w (ANTHONY 2011) указује на највећу дистрибуцију придјева којима се изражава процјена (52,5%) у развојним епизодама. Ипак, и међу њима доминирају централизовани придјеви и процјена је сходно томе неутралнија. Наши резултати разликују се од резултата Свејлза и Беркове (SWALES – BURKE 2003: 6), према којима у америчком корпусу који су они истраживали доминирају придјеви који изражавају величину. Ови придјеви у британском корпусу заузимају другу позицију (20,6%) према Табели 9, док су иза њих у хијерархијском низу придјеви којима се изражава релевантност (17,8%). Међу придјевима са најмањом фреквентношћу јесу они којима се исказује одступање (5,5%) и естетска привлачност (3,6%).

Посљедњи закључак који можемо извести јесте да се значење евалуативних придјева у универзитетским предавањима интензивира појачивачима и максимизаторима. Демонстрирани резултати показали су да је чешћа употреба појачивача (91,5%) од максимизатора (8,4%). Такође закључујемо да су свеукупни пронађени амплификатори заправо карактеристични за свакодневни говор, те се може рећи да предавања, иако припремљени тип жанра, јесу првенствено врста говорног дискурса. У овом погледу наши се резултати поклапају и са резултатима Свејлза и Беркове (SWALES – BURKE 2003: 16) који тврде да Корпус академског говорног дискурса у Мичигену (SIMPSON et al. 1999) показује већу сличност са свакодневним говором у односу на формални писани језик.

На основу изнијетих резултата можемо рећи да се предавања британских предавача одликују специфичним врстама евалуативних придјева и њихових амплификатора, чије би познавање могло бити од значаја за интерпретацију и разумијевање овог академског жанра. Такође сматрамо да истраживања заснована на корпусној лингвистици омогућавају да се путем добијене фреквенције одређених језичких средстава може доћи до релевантних закључака у вези са језичким појавама које се испитују.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

ЛАЗИЋ-КОЊИК, Ивана. Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика [приказ]. *Јужно-словенски филолог* LXIII (2007): 251–260.

*

- BARTON, Ellen L. Evidentials, Argumentation, and Epistemological Stance. *College English* 55/7 (1993): 745–769.
- BENSON, Malcolm J. Lecture Listening in an Ethnographic Perspective. John Flowerdew (ed.). *Academic Listening: Research Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, 181–198.
- BIBER, Douglas, Stig JOHANSSON, Geoffrey LEECH, Susan CONRAD, Edward FINEGAN. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. England: Pearson Education Limited, 1999.
- COOK, Straker R. H. *A Communicative Approach to the Analysis of Extended Monologue Discourse and Its Relevance to the Development of Teaching Materials for ESP*. <www.ethos.bl.uk> 25.12.2011.
- CRAWFORD CAMICIOTTOLI, Belinda. *The Language of Business Studies Lectures: A Corpus-assisted Analysis*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.
- HUNSTON, Susan. Evaluation and Organization in a Sample of Written Academic Discourse. Malcolm Coulthard (ed.). *Advances in Written Text Analysis*. London: Routledge, 1994, 191–218.
- HUNSTON, Susan, Geoff THOMPSON. *Evaluation in Text: Authorial Stance and the Construction of Discourse*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- HYLAND, Ken. *Hedging in Scientific Research Articles*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1998.
- HYLAND, Ken. Disciplinary Discourses: Writers Stance in Research Articles. Christopher N. Candlin, Ken Hyland (eds.). *Writing: Texts, Processes and Practices*. New York: Routledge, 1999b, 99–121.
- HYLAND, Ken. *Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing*. London: Longman, 2000.
- LORENZ, Gunter R. *Adjective Intensification – Learners versus Native Speakers*. Amsterdam: Rodopi, 1999.
- MARTIN, J. R., P. R. R. WHITE. *The Language of Evaluation Appraisal in English*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- MAURANEN, Anna. But Here's a Flawed Argument: Socialisation into and through Metadiscourse. Pepi Leistyna, Charles F. Meyer (eds.). *Corpus Analysis: Language Structure and Language Use*. Amsterdam: Editions Rodopi B. V., 2003, 19–34.
- MAURANEN, Anna. They're a Little Bit Different: Variation in Hedging in Academic Speech. Karin Aijmer, Anna-Brita Stenström (eds.). *Discourse Patterns in Spoken and Written Corpora*. Amsterdam: John Benjamins, 2004, 173–197.
- PARTINGTON, Alan. Corpus Evidence of Language Change: The Case of the Intensifier. Mona Baker, Francis Gill, Elena Tognini-Bonelli (eds.). *Technology and Text*. Amsterdam: John Benjamins, 1993, 177–192.
- QUIRK, Radolph, Sidney GREENBAUM, Geoffrey LEECH, Jan SVARTVIK. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London – New York: Longman, 1985.
- SALAGER-MEYER, Francoise. Hedges and Textual Communicative Function in Medical English Written Discourse. *English for Specific Purposes* 13/2 (1994): 149–171.
- SIMPSON R.C., S. L. BRIGGS, J. OVENS, J. M. SWALES. *The Michigan Corpus of Academic Spoken English*. Ann Arbor, MI: The Regents of the University of Michigan, 1999.
- SWALES, John M., Amy BURKE. It's Really Fascinating Work: Differences in Evaluative Adjectives across Academic Genres. Pepi Leistyna, Charles F. Meyer (eds.). *Corpus Analysis: Language Structure and Language Use*. Amsterdam: Editions Rodopi B. V., 2003, 1–18.
- SAVIĆ, Svenka. *Diskurs analiza*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 1993.

Branka Živković

EVALUATION IN THE DISCOURSE OF UNIVERSITY LECTURES: EVALUATIVE ADJECTIVES AND AMPLIFIERS

S u m m a r y

Being a very complex and multi-faceted phenomenon expressed by a series of linguistic devices, evaluation in the university lecture genre has proved to play an important role. This study has shed light on one of its salient aspects – evaluative adjectives and amplifiers. Their frequency and contextual use have been analysed in the corpus of eight academic lectures in the field of linguistics. Seven lectures represent a constituent part of *the British Academic Spoken English (BASE)* and one of *the Spoken British National Corpus*. Using qualitative-quantitative approach, we have come to the results that different semantic categories of evaluative adjectives are used and that centralised realisations prevail over their polarised counterparts. Furthermore, the research has demonstrated that adjectives of assessment are far more significant in our corpus than in the one examined by Swales and Burke (2003), whereas in their study the most frequent adjectives are those of size. Of great importance is also the category of amplifiers, where boosters indicate a stronger presence in comparison to maximisers. On the whole, the recurrence of various types of analysed evaluative devices reflects the indispensability of this category in lecture discourse. Regarding the outcome of the most frequently used centralised adjectives in all the examined categories and boosters over maximisers, we can draw a conclusion that evaluation is not extremely accentuated, on the contrary, suggests more neutral implications. From a pedagogical viewpoint it could be of practical help to students since it signals and puts an emphasis on the most salient parts of lectures.

Универзитет Црне Горе
Филозофски факултет
Одсек за енглески језик и књижевност
Данила Бојовића бб, 81400 Никшић, Црна Гора
brankaz@ac.me

МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ СКУП *ДИЈАЛЕКТИ СРПСКОГА ЈЕЗИКА:*
ИСТРАЖИВАЊА, НАСТАВА, КЊИЖЕВНОСТ 1
(ЛЕСКОВАЦ, 11–12. IV 2014. Г.)*

Први међународни научни скуп *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност* одржан је у Лесковцу 11. и 12. априла 2014. године, у организацији Филозофског факултета Универзитета у Нишу, Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици и Лесковачког културног центра, поводом 110. годишњице¹ од публиковања студије *Die Dialekte des südlichsten Serbiens* (Wien, 1903) норвешког слависте Олафа Броха. Припрему и одржавање Скупа финансијски су подржали Министарство културе и информисања Републике Србије, Амбасада Краљевине Норвешке у Београду и Град Лесковац.

Овај Скуп је окупио 77 учесника (са 72 пријављена реферата) из десет земаља (Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарска, Мађарска, Македонија, Немачка, Румунија, Словенија, Србија и Црна Гора). Из Србије је било учесника са шест државних универзитета: у Београду, Новом Саду, Нишу, Крагујевцу, Приштини (односно Косовској Митровици) и Новом Пазару, као и из три института: Института за српски језик САНУ, Балканолошког института САНУ и Историјског института у Београду.

Скуп је свечано отворен првог радног дана, 11. априла, уз поздравне речи и добродошлицу представника организатора, града Лесковца и Амбасаде Краљевине Норвешке у Београду. Након тога, уследила су пленарна излагања, која је отворио проф. др Недељко Богдановић осврнувши се на Скуп од самог његовог зачетка и одржавања 2006, 2008. и 2010. године као националног скупа, па све до његовог прерастања у међународни научни скуп 2014. године. Потом су се присутнима обратили: Радмила Жугић, председник Организационог одбора овог скупа, говорећи о Олафу Броху, као истраживачу говора „најјужније Србије”, затим Станислав Станковић, научни секретар Скупа, истичући значај истраживања Олафа Броха у власитинском крају и у области класификације призренско-тимочких говора, затим Драган Лилић, говорећи о дијалекатској фразеологији у делу *Мана Лужничћи* Драгослава Манића Форског, Јордана Марковић, говорећи о језику у делима

* Овај прилог је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језика у прошлости* (178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Скуп је требало да буде одржан 2013. године, али је померен за наредну годину из организационих разлога.

Боре Станковића и Даница Андрејевић (у коауторству са Аном Андрејевић), излажући о дијалекту као лирском медију Ратка Поповића. После паузе рад је настављен у две секције после подне. У првој послеподневној секцији прочитани су реферати: о настави акцената у школама на подручју призренско-тимочких дијалеката (Марина Јањић, Филозофски факултет Универзитета у Нишу), затим о значају и резултатима рада Ане Плотњикове на (етно) лингвистичкој географији Јужних Словена (Тања Милосављевић, Институт за српски језик САНУ у Београду), о македонском народном језику у македонској књижевности (Димитар Пандев, Филолошки факултет „Блаже Конески” Универзитета „Св. Кирил и Методиј” у Скопљу), о северношарпланинско-јужнометохијском континууму (Радивоје Младеновић, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу), о неким морфосинтаксичким променама у вратничко-полошким говорима (Веселинка Лаброска, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков” у Скопљу) и о славизмима у албанском језику и њиховом актуелном статусу (Dhimitri Bello, Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Historisë dhe Filologjisë Tiranë и Мерица Кријежи, Филолошки факултет Универзитета у Београду). Паралелно са овом првом текла је и друга секција, у оквиру које су изложени следећи реферати: о особености дијалекатског у књижевности јужне или старе Србије (Драгомир Костић, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици), затим о имену језика у делима С. М. Љубише (Милорад Јеврић, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици), о елементима народног језика у *Прејисци* Лукијана Мушицког (1826–1828): о графици и ортографији (Јања Димитријевић, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног Универзитета у Темпшвару), о дијалекатском језичком наслеђу у народној песми јужне Србије (Стана Смиљковић, Учитељски факултет у Врању), о елементима усмених тужбалица у неким народским песмама са југа Србије (Данијела Поповић, Филозофски факултет Универзитета у Нишу), потом о клетвама и благословима у долини Млаве са лингвистичког и етнологског становишта (Јадранка Милошевић, Завод за унапређивање образовања и васпитања, Београд), о народном песништву у *Речнику говора југа Србије* Момчила Златановића (Сунчица Денић, Учитељски факултет у Врању), о неким граматичким особеностима поетског језика Власте Н. Ценића (Радмила Жугић, Институт за српски језик САНУ у Београду) и о језику у књижевним делима Бране Митровића (Биљана Златковић, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу).

Након обе секције уследила је и дискусија, где су учесници износили своја запажања о прочитаним рефератима, а затим је уприличена свечана вечера и незаборавно дружење, које ће, сигурна сам, свим учесницима овог Скупа остати у лепом сећању.

Другог радног дана, 12. априла, биле су организоване две паралелне секције пре подне и по две паралелне секције (укупно четири) после подне. У оквиру прве преподневне секције прочитано је осам реферата: о значењу фразеолошких јединица у дијалекатским речницима (Драга Бојовић, Филозофски факултет у Никшићу), затим о употреби инфинитива и његовим конкурентним средствима у Његошевом језику (Јелица Стојановић, Филозофски

факултет у Никшићу), о последицама вишевековног развоја периферних српских говора на мултиетничком простору румунског Баната (Михај. Н. Радан, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног Универзитета у Темишвару), о актуелним променама у језичкој структури српског говора у Батањи (у Мађарској) и о очувању српског језика уопште из угла социолингвистике (Владан Јовановић, Институт за српски језик САНУ у Београду), о дијалекатском уједначавању, односно променама у говору бачких Буњеваца (Иван Књиџар, Филолошки факултет Универзитета у Београду), потом о иновацијама на прозодијском плану у говору Новог Сада (Гордана Драгин, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду), о статусу инструментала јединице именица мушког и средњег рода у говору Горње Ресаве током XX и почетком XXI века (Рада Стијовић, Институт за српски језик САНУ у Београду) и о конкурентности беспредлошког датива и генитива с предлогом код као формализатора просторне адлативности у романијским говорима Старог Влаха (Зоран Симић, Институт за српски језик САНУ у Београду). Друга преподневна секција бројала је нешто мањи број реферата: о путовању по Србији кроз поглед словеначког писца Антона Ашкерца (1856–1912); о лингвистичким аспектима имаголошке интерпретације (Најда Иванова, Факултет за словенске филологије Софијског Универзитета „Св. Климент Охридски“), о анатомској лексици у књизи *Кујен џејл* Драгана Радовића (Голуб Јашовић, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици), о дијалекту као језику романа *Лина ѿврћа од камена* (Марина Николић, Институт за српски језик САНУ у Београду и Сања Алексић, Ruprecht-Karls-Universität, Slavisches Institut Heidelberg), затим о анализи млађег икавског дијалекта у роману *Снаш Кайа на мрџињу* Габријеле Диклић (Марина Шафер, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду), па о функционалности дијалектизама у драми *Пелиново* Жарка Команина (Драгана Радовановић, Институт за српски језик САНУ у Београду и Ана Јањушевић Оливери, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици), о миту у роману *Вейрови сџаре ѿланине* Слободана Џунића (Данијела Д. Коставиновић, Филозофски факултет Универзитета у Нишу) и о књижевноуметничким вредностима комада *Наша работа* Сретена Динића (Душан Благојевић, Гимназија у Лебану). У првој слепоподневној секцији прочитано је шест реферата: о фонетским варијацијама у говору млађе и средње генерације села Карошевина, код Пријепоља (Веселин Петровић, Институт за српски језик САНУ у Београду), затим о говорима дурмиторског краја у односу на норму савременог српског језика (Миодраг Јовановић, Филозофски факултет у Никшићу), о развоју значења полисемичних лексема у народним говорима и у књижевном језику (Наташа Миланов, Институт за српски језик САНУ у Београду), о етимологији неколико занатских лексема у македонским и српским дијалектима (Гоце Цветановски, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ у Скопљу), о полипрефиксираним глаголима у говору тимочког краја (Милица Стојановић, Институт за српски језик САНУ у Београду) и о називима за боје у неким призренско-тимочким говорима (Данијела Станић и Веселин Петровић, Институт за српски језик САНУ у Београду). Друга паралелна слепоподневна секција бројала је седам реферата: *Село ѓори*

и *тако* кроз социолингвистички и културолошки окулар (Тања Антић, Филолошки факултет Универзитета у Београду и Гордана Драгин, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду), затим о симболици родног звука у делу Радосава Стојановића (Милена Станковић, Филозофски факултет Универзитета у Нишу), о причама о речима, тј. о *Бучумикама* Недељка Богдановића и могућности њихове примене у настави лексикологије у трећем разреду средње школе (Биљана Мичић, Гимназија у Лесковцу), о усменој лирици у дијалекатском контексту и настави српског језика и књижевности (Кристина Митић, Филозофски факултет Универзитета у Нишу), о односу стандардних и дијалекатских облика с гласом х у говору студената Учитељског факултета у Београду (Бојана Милосављевић, Учитељски факултет у Београду), о усвајању нових знања из граматике учењем на грешкама (Јелена Д. Михајловић, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици) и о дијалекатском окружењу и српском језику као нематерњем у настави на албанском језику (Татјана Трајковић, Филозофски факултет Универзитета у Нишу). Након паузе, уследиле су још две паралелне секције. У првој је прочитано пет реферата: о неким народним медицинским терминима у говорима југоисточне Србије (Надежда Јовић, Филозофски факултет Универзитета у Нишу), о неким дијалекатским цртама у тешањској *Ејисџолији* из XIX века (Драгана Новаков, Државни универзитет у Новом Пазару), затим о научном и културном значају дијалекатских текстова (прилог грађи о пинтерском занату: село Буковац у Срему) (Бранкица Марковић, Институт за српски језик САНУ у Београду), о примени информационих технологија у формирању и обради корпуса говорних варијетета српског језика (Данка Урошевић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду) и о осврту на постојећи корпус публикованих дијалекатских текстова у Републици Србији (Бранкица Марковић и Станислав Станковић, Институт за српски језик САНУ у Београду). У оквиру ове друге секције прочитано је такође пет реферата: о дијалектима и дијалектизмима у језику савремених медија (Валентина Цв. Бонджолова, Филологически факултет Великотърновског университета „Св. Кирил и Методиј” у Великом Търнову), о дијалекту као перформансу (Тања Петровић, Научноистраживачки центар Словеначке академије наука и уметности у Љубљани), затим о дијалектима у новинарству (Радивоје Жугић, Радио Телевизија Србије, Београд), о енглеском језику у говору младих у Власотинцу (Саша Савић, Филолошки факултет Универзитета у Београду) и о прилошким значењима предлошко-падежних конструкција са предлогом од у говору младих у Лебану (Стефан Милосављевић, Филолошки факултет Универзитета у Београду). После сваке од ових секција уследила је и дискусија, а након тога и свечано затварање Скупа, где су се домаћини Скупа на челу са Драганом Радовићем захвалили свим учесницима и пожелели да се поново окупимо на истом месту за две године.

Велика помоћ у самом праћењу Скупа била је и *Књижа сажејџака* (врло прегледно и садржајно урађена, са уводним радом Станислава Станковића и Радмиле Жугић о утемељењу и перспективама овог Скупа, са сажецима радова свих пријављених, програмом Скупа и списком и адресама свих учесника), коју су, по доласку у Лесковац, уз пригодне књиге, добили на поклон сви учесници.

Већина учесника била је лично на Скупу, док су остали, који из оправданих разлога нису могли да дођу, приложили своје реферате, те ће и њихови, као и изложени реферати, после адекватних рецензија, бити штампани у Зборнику радова са овог скупа.

Скуп је био врло лепо организован, програм богат и садржајан, реферати врло квалитетни, домаћини срдачни и гостопримљиви, тако да је општи утисак веома добар. Долазак колега из иностранства омогућио је да овај Скуп добије карактер међународног и подигао га на још један виши ниво. Пошто је ово једини научни скуп у Србији посвећен дијалектима, треба га чувати и омогућити да траје још дуго, као што су уводном делу у *Књизи сажетак*а и истакли С. Станковић и Р. Жугић: „Међународни научни скуп *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност* – који се одвија на терену призренско-тимочкога дијалекта, на којему су пре више од једнога века Олаф Брох и Александар Белић ударили темеље модерним дијалектолошким истраживањима у Срба – има лепу будућност. *Чувајмо га и развијајмо га*, сходно релевантним научним токовима!” (Књига сажетак : 19).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Књига сажетак: Међународни научни скуп дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност (1; 2014; Лесковац). Књига сажетак. 1. међународни научни скуп Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност, Лесковац, 11. и 12. април 2014. г. (ур. Радмила Жугић, Станислав Станковић). Ниш: Филозофски факултет – Косовска Митровица: Филозофски факултет – Лесковац: Лесковачки културни центар, 2014.

Бранкица Марковић

Институт за српски језик САНУ
Одсек за дијалектолошка истраживања
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
brankicama@gmail.com

Antonia Ruppel. *Absolute Constructions in Early Indo-European*.
Cambridge: University Press, 2013, 255 стр.*

1. Основни предмет књиге коју представљамо јесу апсолутне конструкције у три рано забележена индоевропска језика, грчком, латинском и санскриту. Под термином 'апсолутне конструкције' се подразумевају структуре сачињене од партиципске и номиналне компоненте у одговарајућем падежу (у случају грчког у генитиву, у случају латинског у аблативу, а у случају санскрита у локативу), које се на савремене језике преносе зависним реченицама. Овакве структуре су биле једна од карактеристика архаичне морфосинтаксе многих индоевропских језика. Монографија А. Рапел покушава да да одговоре на питања како су оне настале и која је њихова права природа, те да ли је њихова појава у најраније зебележеним индоевропским језицима ствар прајезичког наслеђа или резултат паралеленог развоја.

2. Књига је структурирана у пет целина са богатом унутрашњом рашчлањеношћу: I *The AC so far* (1–32), II *Early Greek* (33–81), III *Early Latin* (82–126), IV *The Sanskrit locative absolute and its syntactic surroundings* (127–171), V *Proto-Indo-European roots of ACs* (172–229), за којима следе два додатка: *Appendix 1 – Literature on ACs* (230–232) и *Appendix 2 – ACs, potential ACs and constructions similar to ACs* (233–235), те списак литературе и увек корисни индекси: *Bibliography* (236–250), *Index of cited passages* (251–253) и *General index* (254–255).

3. У првом, уводном, поглављу под називом *Апсолутне конструкције до сада* (*The AC so far*) А. Рапел представљајући постојеће научне погледе на ову конструкцију, те указујући на њихове мањкавости скреће пажњу на важне елементе које би њена дефиниција требало да садржи како би се подједнако односила на све језике. Мањкавости постојећих дефиниција, према ауторки, највише произилазе из тога што су закључци о апсолутним конструкцијама углавном извођени на основу познавања ситуације пре свега у грчком језику, без поклањања пажње специфичностима других језика. Тако, на пример, ауторка проблематизује њихово повезивање са вербалним клаузама сматрајући да то нема универзалан карактер, будући да у најстаријем слоју анализираних индоевропских језика постоје апсолутне конструкције које уопште нису еквиваленти реченица. Такође наводи да синтаксички

* Овај прилог настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

независни однос према финитном глаголу није специфика само апсолутних конструкција, нити њихова *differentia specifica* лежи у специјалној употреби падежа. А. Рапел истиче да приликом њиховог дефинисања фокус треба ставити на партицип, али да постојећа становишта треба модификовати како би се правилно разграничиле апсолутне од неапсолутних партиципских конструкција. Имајући у виду да се у употреби апсолутних конструкција међу језицима, поред сличности, запажају и разлике, ауторка сматра да се за касни праиндоевропски могу реконструисати само неки њихови елементи као и само неки од њихових развојних стадијума, те да је све остало индивидуални развој у сваком појединачном језику. Представивши кључне тачке свог научног интересовања у наредна три поглавља ауторка прати посебно дијахрони развој апсолутног генитива у грчком, апсолутног аблатива у латинском и апсолутног локатива у санскриту од најранијих књижевних текстова до класичног периода, анализирајући их не само са синтаксичко-семантичког аспекта, већ и у односу на друге сличне конструкције.

4. Друго поглавље ове студије посвећено је ситуацији у раном грчком (*Early Greek*). Тачније, оно обухвата период од Хомерове Илијаде и Одисеје, најраније забележених књижевних текстова на грчком, преко Хесиода и других књижевних стваралаца из 6. и 7. в.п.н.е., попут Сапфо, Алкеја, Мимнерма и др., до књижевних текстова из 5. в.п.н.е. Запажено је да је са временом продуктивност апсолутног генитива расла, са чим је паралелно текао и процес његовог иновирања на формалном, синтаксичком и семантичком плану: у каснијим текстовима или пасажима каснијег датума забележен је пораст конструкција које су поред партиципске и номиналне компоненте садржале и неку партикулу, предлошко-падешку конструкцију или прилог (што апсолутну конструкцију чини еквивалентном финитној субординираној реченици, а што ауторка сматра последицом раста синтаксичке транзитивности), потом је ова конструкција све чешће потврђена и на позицији везаних партиципа (тј. када је главни члан партиципске синтагме истовремено и део главне реченице), као и у контекстима који јој поред темпоралне вредности дају и модалну обојеност. Сумирајући своје налазе о ситуацији у раном грчком, ауторка закључује да је формално проширење апсолутне конструкције њена највећа промена у преткласичном периоду, те да је формално минимални апсолутни генитив темпоралне семантике, забележен углавном у Илијади, највероватније њен првобитни облик у грчком. Са друге стране, ауторка истиче да је апсолутни генитив, који је постао потпуно еквивалентан финитним реченицама, у 5. в.п.н.е. и касније врло продуктиван, те да се све чешће појављује и у поетским делима. Нажалост, оставља отвореним питање који су то фактори регулисали избор између тзв. номиналне конструкције (апсолутног генитива) и вербалне структуре (субординиране финитне реченице).

5. Ситуацији у раном латинском посвећено је треће поглавље ове студије (*Early Latin*). У њему А. Рапел најпре истиче специфичности апсолутног аблатива у односу на апсолутни генитив у грчком и апсолутни локатив у санскриту. За разлику од грчког, у којем постоји веома мало двосмислених

апсолутних конструкција будући да је генитив врло ретко ван апсолутне конструкције могао да буде адвербијално употребљен, у латинском врло често долази до преклапања апсолутних и неапсолутних адвербијалних израза, пошто је аблатив у латинском, како то објашњава А. Рапел, наследиши значења праиндоевропског аблатива, локатива и инструментала, могао да искажује широк спектар адвербијалних значења (порекло, место, средство, пратећу околност и сл.). Стога ауторка обавезно присуство номиналног квалификатора сматра кључним синтаксичким критеријумом који омогућава разликовање апсолутних од неапсолутних конструкција. Наиме, изостанком овог номиналног квалификатора цела апсолутна конструкција постаје неграматична. Притом, апсолутне конструкције у латинском нису увек биле независне од свог синтаксичког контекста, нити су биле тако глаголски доминантне као апсолутни генитив у грчком. Друга битна разлика у односу на ситуацију у грчком и санскриту је та што су у латинском на позицији номиналног квалификатора поред партиципа потврђени и придев и именица, што открива номиналну природу апсолутне конструкције. Дубљи поглед на овакве конструкције у латинском говори да су то веома старе форме. Прихватање овог става обара хипотезу о томе да су се апсолутне конструкције развиле кроз јачање вербалне природе партиципа до чега се дошло посматрањем само ситуације у грчком језику. Представљајући даље ситуацију у латинском А. Рапел наводи да су у овом језику постојали различити типови апсолутних конструкција – један који означава природно време ('natural time') попут *luna silente, piro florente* и сл., други типа *me praesente/absente*, као и онај чисто номиналне природе попут *me vivo, me suasore*. Све су имале темпоралну адвербијалну употребу, са префињеном семантичком разликом међу њима. Ауторка уочава да су једне међу њима ближе локативној семантици (нпр. 'учинити нешто на младој месечини'), а друге комитативно-инструменталној ('учинити нешто са мношћом/у мом присуству'). Конструкције инструментално-комитативне семантике, према налазима А. Рапел, нарочито постају продуктивне у текстовима каснијег датума. Из овога она изводи закључак да је до експанзије апсолутних конструкција дошло тек након синкретизма локатива са инструменталом, ограђујући се, притом, од тврдње да је инструментална семантика извор ових конструкција. Завршавајући ово поглавље ауторка констатује да различите семантичке нијансе које латинска апсолутна конструкција може да искаже, њено семантичко преклапање са другим употребама падежа као и постојање сличних партиципских конструкција, са једне стране отежава њено идентификовање у тексту, а са друге може да помогне у реконструкцији развоја ове конструкције од праиндоевропског до стања у језицима наследницима.

6. Четврто поглавље под називом *Апсолутни локалитив у санскриту и његово синтаксичко окружење* (*The Sanskrit locative absolute and its syntactic surroundings*) открива колико је за разумевање праве природе апсолутних конструкција важно сагледавање специфичности њихове употребе и у источним индоевропским језицима. А. Рапел као важну карактеристику санскрита најпре истиче то што су у њему номинални изрази представљали веома продуктиван начин изражавања: велики број значења се исказивао различитим

облицима падежа, постојали су многобројни начини формирања девербативних именица, сложенице су имале широку употребу и сл. Апсолутни локатив се у санскриту среће од најстаријих текстова па све до класичног периода. У њима се може пратити формални развој апсолутних конструкција од номиналних фраза са речима које исказују природно време до темпоралних фраза без речи са темпоралном семантиком које се постепено проширују додавањем прошлог или садашњег партиципа. Међутим, оне никад неће постати продуктивне као њихови западни еквиваленти. Ауторка као важан податак за дијахрону компаративистику истиче чињеницу да је губљење семантичког ограничења употребе апсолутног локатива само на изразе за природно време довело до експанзије апсолутних конструкција у санскриту. Због употребе семантичког падежа унутар конструкције и у санскриту је као и у латинском често тешко разликовати апсолутне од неапсолутних конструкција.

7. У последњем поглављу под називом *Праиндоевропски корени ајсолујних конструиција* (*Proto-Indo-European roots of ACs*) А. Рапел укршта информације и дискусије из претходних поглавља и даје оквир за реконструкцију апсолутне конструкције. Како је то у претходним поглављима показала, сва три рана индоевропска језика су познавала апсолутне конструкције које показују формалне и функционалне паралеле у својој употреби, али које није могуће реконструисати за касни праиндоевропски свођењем на један падеж из којег су се све развиле.

Ради одгонетања основне природе апсолутних конструкција ауторка покушава да открије која је то њихова одлика заједничка свим језицима, тј. шта их чини апсолутним. Једном таквом одликом она сматра присуство обавезног квалификатора. Његова обавезност се састоји у томе што његовим изостанком апсолутна конструкција у којој је главна номинална компонента нетемпоралне семантике не би могла да искаже темпоралну идентификацију радње главног глагола. Међутим, обавезан квалификатор се показује као недовољан фактор да објасни настанак апсолутних конструкција јер је присутан и у другим изразима, а са друге стране постоје индикације да су апсолутне конструкције које не садрже партиципе ближе касном праиндоевропском, или стадијуму у раним индоевропским језицима, него оне стандардне форме апсолутних конструкција у грчком. А. Рапел стога сматра да је употреба семантичких (периферних) падежа одиграла важну улогу у процесу њиховог настанка. Она претпоставља да су један од извора апсолутних конструкција представљали изрази за исказивање природног времена који су потврђени у свим језицима. Ауторка сматра да су такви изрази исказујући неку тачку или период у времену током које се врши радња главног предиката првобитно били у локативу. До пораста фреквентности и варијативности апсолутних конструкција је, према А. Рапел, долазило у раним индоевропским језицима на различите начине: реанализом постојећих неапсолутних номиналних израза у апсолутне (нпр. пошто је у грчком настао апсолутни генитив, онда су се и други адноминални генитивни изрази који зависе од глагола могли интерпретирати као апсолутни) или у резултату синкретизма падежа (нпр. конструкције типа *me praesente*, које су биле врло продуктивне у раном

латинском, имају, могуће је, инструментално порекло). Међутим, ако се све ово прихвати као тачно, поставља се питање како објаснити употребу падежа унутар грчке апсолутне конструкције. А. Рапел претпоставља следећи сценарио: у грчком језику се временско значење могло исказати дативом (који је резултат синкретизма праиндоевропског локатива и датива) или генитивом, али када се овим падежима додавала партиципска компонента једино је конструкција у генитиву могла да исказе време као позадину. Стога ауторка сматра да је у грчком језику најпре дошло до замене једне номиналне конструкције другом, те да су се са порастом глаголске природе партиципа ове конструкције све више удаљиле од провобитних темпоралних исказа и почеле да исказују и узрочне, условне и допусне нијансе.

8. За крај бих издвојила неке важне одлике ове монографије, што се из врло концизно представљеног садржаја студије (са неизбежним уопштавањима) не може закључити, као и неке могуће другачије погледе на предложену реконструкцију. Ауторка је своје ставове градила консултујући богату литературу, према којој је неретко заузимала и критички став, а која се у првом реду тиче употребе апсолутних конструкција у изучаваним језицима. Треба приметити, међутим, да је међу консултованом литературом мало студија које се тичу ситуације и у другим индоевропским језицима, нпр. у готском, словенским или балтским, а које би можда употпуниле ауторкину представу о апсолутним конструкцијама. Не треба сметнути с ума ни чињеницу да, иако су латински, грчки и санскрит језици са дугом писаном традицијом, понекад архаични синтаксички модели могу бити очувани и у далеко „млађим” језицима, попут старосрпског или старолитавског, као и да за синтаксичку реконструкцију треба консултовати и дијалекатски материјал савремених језика (Грковић-Мелџор 2007: 43–44).

За похвалу је свакако и детаљно спроведена синтаксичко-семантичка анализа примера у сваком појединачном језику на валидном корпусу (који хронолошки обухвата текстове од најраније забележених до оних из класичног периода), као и добро спроведена контрастивна анализа сличних конструкција унутар једног језика. Ауторка закључак о првобитној употреби ових конструкција у локативу доноси сагледавајући резултате свог истраживања у компаративној анализи испитиваних индоевропских језика, те ослањајући се на став традиционалне индоевропеистике да је касни праиндоевропски језик (*Proto-Indo-European*) имао систем од 8 падежних форми, тј. систем падежа какав је забележен у санскриту, из којег су се касније сужавањем падежне парадигме развили системи познати у грчком, латинском и другим индоевропским језицима. Међутим, треба скренути пажњу и на то да се на развој номиналне флексије може гледати и из другачијег угла, на шта нам указују типолошки усмерене студије (уп. нпр. ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: I, 281–288; ВЕЕКЕС 1995: 173; LEHMANN 1996: 225–226). У њима се, на пример, истиче да је развој падежног система дуг процес, који је ишао у правцу његовог постепеног ширења, те да се за рани праиндоевропски језик могу постулирати свега две падежне форме, протономинатив на *-s* и протоакузатив на *-m*, а да су остали падежи настајали постепено везивањем појединих афикса за одређена синтаксичка значења, као и да је тај процес у делу индоевропских

језика наставио да траје и после распада индоевропске заједнице језика. Стога неки језици никад нису ни развили облик за одређени падеж. Тако се, на пример, у овим студијама о локативу и дативу говори као о падежним формама које су се развиле из првобитно једне локативско-дативске форме, док А. Рапел своје ставове о семантичком потенцијалу датива у грчком етимолошки изводи из значења праиндоевропског датива и локатива који су се у процесу синкретизма у овом језику стопили у један облик.

Поред свега реченог треба истаћи да је монографија А. Рапел потврдила још једном да се важне одлике синтаксичке промене, поступност и трајност дубинских структура, огледају и у настанку и развоју апсолутних конструкција, као и да је притом задовољен принцип раста који се огледао како на семантичком плану (од конкретне ка апстрактној семантици, тј. од темпоралних израза у значењу природног времена ка темпоралним изразима са лексемама нетемпоралне семантике) тако и на структурном плану (од формално минималне конструкције ка њеном формалном усложњавању, па и од чисто номиналних израза ка вербализованим структурама) (уп. Грковић-Мелџор 2007: 11–60). Највећи допринос ове монографије је у томе што је један од важних сегмената архаичне морфосинтаксе индоевропских језика поново стављен у фокус лингвистичких интересовања.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ГАМКРЕЛИДЗЕ, Т. В., Вяч. Вс. ИВАНОВ. *Индоевропейский язык и индоевропейцы*, I–II. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.
- ГРКОВИЋ-МЕЛѢОР, Јасмина. *Сјиси из исјоријске линџвисјике*. Ср. Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.

*

- BEEKES, Robert S. P. *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1995.
- LEHMANN, Winfred P. *Theoretical Bases of Indo-European Linguistics*. London – New York: Routledge, 1996.

Марина Курешевић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
kuresevicmk@sbb.rs

Дојчил П. Војводић. *Проблематика развоја фуџура и његове граматиџализације у словенским језицима (с љосебним осврљом на ситџуацију у срџском, руском и љољском).*
 Русе [Бљгария]: Лени-Ан, 2012, 198 стр.*

Монографија др Дојчила Војводића, ванредног професора Одсека за сла-
 вистику Филозофског факултета у Новом Саду, резултат је вишегодишњег
 рада на истраживању футуралности и аспектуалности у словенским јези-
 цима, посебно у руском и српском. Избор српског, руског и пољског – пред-
 ставника различитих словенских група језика – омогућио је да се појаве
 уочене у процесу развоја, као и у савременим језицима, широко сагледају,
 пошто покривају „три најразличитија (међусобно најудаљенија) словенска
 граматичка система” (с. 9). Аутор је на основу примера употребе облика из
 ранијих епоха (старословенских, старосрпских, староруских и старопољских
 текстова), као и података из дијалеката и савремених стандардних језика¹
 издвојио конструкције које су се током развоја индивидуалних језика могле
 користити за изражавање будуће радње, мада се све нису граматиџализова-
 ле. Још увек незавршен процес граматиџализације категорије футуралности
 посматра се као природна еволуција језичког система која води ка аналитич-
 ким облицима, али се примећује (и документује) и утицај социолингвистич-
 ких фактора, посебно у периодима стандардизације појединих језика, који
 преферирањем једних у односу на друге доступне облике у одређеној мери
 утичу на језички развој.

У централном делу монографије (након *Прећходних најомена*) налазе
 се поглавља *Синћейћички и аналићћички фуџурски облици у словенским јези-
 цима (дијахроно-синхрони ћрељлед)* (11–71) и *О сћайћусу фуџурских облика
 и консћрукција у савременом срџском, руском и љољском језику* (71–113), које
 следи део назван *Умјесћео закључка* (114–123). Након њега су дати прилози
 – табеларни прегледи дистрибуције/фреквенције футурских облика
 (124–128), литература (129–156), списак скраћеница и извора, предметни и
 именски регистар, као и резимеи на руском и енглеском језику, кратка белешка
 о аутору и изводи из рецензија акад. САНУ, проф. др П. Пипера, дописног
 члана САНУ, проф. др Ј. Грковић-Мејџор, проф. др А. Дерганц и проф. др
 Н. А. Тупикове.

Еволуција облика за означавање будућег времена прати се у поглављу
*Синћейћички и аналићћички фуџурски облици у словенским језицима (дијахро-
 но-синхрони ћрељлед)*, где се посебна пажња посвећује перфективном презенту
 као синтетичком футурском облику и аналитичким футурским облицима
 у старословенском, староруском, старопољском, старосрпском и старохрват-
 ском. Футурско значење перфективног презента (даље: перф. през.) у савре-

* Приказ је настао у оквиру пројекта *Језици и кулћуре у времену и ћросћору* (бр. 170082),
 који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

Осим корпуса књижевноуметничких и публицистичких текстова, аутор је користио и
 анкету-тест са носиоцима језика.

меним словенским језицима аутор везује за развој категорије будућег времена и појаву посебних, по пореклу млађих, аналитичких (граматикализованих) футурских облика у савременим словенским језицима, иако то није мишљење које деле сви истраживачи футуралности. Анализом примера футурске употребе перф. през. у српској и хрватској редакцији старословенског језика у религијским и библијским текстовима указује се на могућност да је овај облик коришћен као старословенски преводни еквивалент за грчки презент у проспективној функцији, пре свега у значењу футура или императива, а да су током времена јужнословенски језици практично престали да на тај начин изражавају значење будућег времена,¹ док је у севернословенским (западно- и јужнословенским) језицима дошло до мешања видског и временског система, што је и довело до тога да перф. през. има футурско значење (с. 17–18). Међутим, аутор се слаже са ставом Х. Кшишкове (1960) и напомиње да се перф. през. у функцији футура на почетку историјског развоја и формирања посебних словенских језика могао користити због тога што се „будућа радња замишљала као непосредан наставак садашњег времена, због чега се управо и схватала као садашње вријеме. Одвајање плана будућег времена од плана садашњег времена (од говорног тренутка), односно стварање апстрактне представе будућности и садашњости имало је истовремено за последицу и одвајање будућег и садашњег времена на граматичком плану, јер се постепено почињу формирати граматичка средства за изражавање будућег времена” (с. 19–20).

Иако се у истраживањима често говори о перфективним и имперфективним глаголским облицима, треба имати у виду да формирање категорије времена и категорије словенског вида нису били непосредно повезани процеси, већ су текли независно један од другог.² Мада се употреба имперфективног презента чешће у севернословенским језицима (и у словеначком) везује за означавање садашње, а перф. през. за означавање будуће радње, то нису биле једине могуће функције ових облика које се бележе у широком временском опсегу, од најстаријих до савремених текстова. Имперф. през. могао је да буде употребљен у значењу будућег времена јер има способност да обухвати релативно широк временски дијапазон – од „непроширене” до „проширене” стварности, и када се користи са футурским значењем (тј. када се гледа у „проширеној” перспективи од садашњости ка будућности) губи значење презента, док се перф. презент не може користити за изражавање актуелне садашњости и стога се употребљава у значењу будућег времена.³

¹ Аутор указује на постојање могућности да у одређеним контекстима савременог српског језика перф. презент ипак буде употребљен у значењу футура, што је истраживао, између осталих, и В. П. Гутков (2006: 62), и назвао је овакву „контекстуалну” употребу перф. през. „футурском потенцијалношћу” (с. 18).

² Тек након што су предлози са значењем места или смера кретања почели да се користе као префикси са глаголима конкретно-несвршене радње да би им дали значење конкретно-свршене радње, а не да би, као у ранијем периоду, указивали само на место, можемо говорити о форми која има значење будућег времена. Познат је пример из староруског текста *Повѣсьиѣ временныхъ лѣтъ* <<http://www.pushkinskiydom.ru/Default.aspx?tabid=4869>> 20.09.2014: *Исъ шоѡ же лѣса потечеть Волга на вѣсѡюкѡ и вѣтечеть седѣмьюдесятиѣ жерель в море Хвалийское*, где префиксални облици глагола имају облик презента и значење садашњег, а не будућег времена.

³ О семантици облика перф. и имперф. през. в. и с. 55.

Тако облик презента није могао сам по себи постати средство којим би се разликовала садашња од будуће радње, већ је то постигнуто укључивањем у конструкције модалних глагола и инфинитива, чиме су настали аналитички облици будућег времена.⁴

Користећи податке из обимне литературе о развоју аналитичких футурских облика у словенским језицима, као и грађу из примарних и секундарних извора, Дојчил Војводић даје преглед конструкција које су се употребљавале у значењу будућег времена, било да су се касније граматикализовале или не. На овај начин аутор указује на потенцијал појединих језичких средстава за изражавање футуралности. Поред „помоћних” модалних глагола (овде датих у облику 1. л. јд. през.) *имамъ, хошѣѣ, моѣѣ, начѣѣ, вѣѣѣ, зачѣѣ*, који су се користили у старословенском и староруском у комбинацији са инфинитивом и постепено су или постали део аналитичког облика футура, тј. граматикализовали се,⁵ или су престали да се употребљавају у том значењу, семантику футуралности имали су и глагол „бити” (1. л. јд. през. *бѣѣ*) у конструкцијама са придевима и партиципима, као и апсолутни датив и датив са инфинитивом (с. 24–25, у овим облицима у источнослов. језицима в. 33–37). На основу анализе примера и савремене литературе о предмету аутор закључује да се „аналитички временски облици, посебно футурски, у савременим словенским (као и другим индоевропским) језицима граде, заправо, помоћу именских ријечи. Уосталом, у датим аналитичким облицима те именске ријечи (укључујући и „окамењену” дативну форму – инфинитив) у споју са помоћним глаголима заузимају објекатску (дакле именску) позицију” (с. 29), и повезује аналитизам у грађењу временских облика са процесима номинализације као тенденције у развоју словенских језика.

Што се тиче развоја облика аналитичког футура у руском језику, Д. Војводић указује на то да је облик којим се означавала „предбудућа” радња, као и у старословенском, био образован од презента глагола *бѣѣ* и партиципа на *-л-*, док је исти глагол у комбинацији са инфинитивом глагола не-свршног вида у значењу футура (што и јесте његов облик у савременом руском књижевном језику) пореклом највероватније из говорног народног језика, чиме се објашњава његово релативно касно бележење у односу на друге споменуте облике.⁶ И у старополском су се, поред синтетичких облика перф. и имперф. презента, користиле аналитичке неграматикализоване конструкције, чије значење је произишало из комбинације лексичког значења помоћног глагола и инфинитива или партиципа на *-л-*.

Посебна пажња посвећена је значењу облика инфинитива са семантичким субјектом у дативу у руском језику и његових еквивалената у српском и пољском језику, где је показано да оваква конструкција „садржи две основне информације: временску и модалну, чиме се постиже виши функционално-граматички статус (јер се инфинитив на тај начин приближава личним

⁴ Они су најпре били неграматикализовани, то јест представљали су конструкције које су се састојале од инфинитива и модалних и фазних глагола који су своје лексичко значење, у зависности од контекста, могли да губе или чувају.

⁵ Као што је то, на пример, случај са глаголом *иму* у украјинском – в. с. 31.

⁶ Он није могао да продре у дела написана црквенословенским језиком, који се користио у високом стилу.

видско-временским облицима), с напоменом да се унутрашња синтаксичка модалност (као однос између субјекта и радње) у инфинитивним реченицама (типа *нам ехайѣ*) не изражава лексички (модалним ријечима), већ структуром реченице (гдје је субјекат изражен дативом) и интонацијом” (с. 43). Проналажење преводних еквивалената за ову конструкцију у српском и пољском језику⁷ потврдило је, како аутор каже, „синтаксички синкретизам”, односно указало је на присуство формално скривених категорија лица и времена у самом инфинитиву који се, без обзира на то, не може посматрати као граматикализовани облик футура. Преглед примера употребе перф. през. у минималном контексту просте или главне реченице⁸ у источнословенским и западнотсловенским језицима говори о томе да овај облик има право футурско значење, док у јужнотсловенским то нема (с. 48).

У разматраним савременим словенским језицима указује се на постојање инфинитивних конструкција у којима улогу помоћног глагола имају различити модални глаголи,⁹ али без обзира на то што се неки од њих (посебно руски фазни глаголи *начайѣ* и *сѣйайѣ*) приближавају по функционалности помоћном глаголу као формалном показатељу футуралности уз глаголе невршеног вида,¹⁰ или по значењу (као што је то случај са конструкцијом „*ѿперфекатѣ + инфинитивѣ*” у руском језику¹¹, или „*имаѣи + да + ѿрезениѣ / инфинитивѣ*” у српском,¹² или „*mieć + инфинитивѣ*” у пољском¹³), ипак се оне могу сматрати само неграматикализованим модалним конструкцијама којима се футуралност изражава као „скривено” граматичко значење.

Поглавље *О сѣйайѣу футурских облика и конструиѣ у савременом српском, руском и пољском језику* посвећено је детаљној анализи лингвистичке литературе која се бави семантиком будућег времена. Овде посебно истичемо исцрпан опис статуса неграматикализованих облика – партиципских конструкција у футурској употреби у руском језику (с. 74–77) и конструкција „презент гл. *mieć + инфинитив*” у пољском језику (с. 80). Највише пажње, међутим, поклоњено је проблему статуса футура I у савременом српском језику, што је и питање којим се аутор бавио у више наврата у ранијим радовима.

На материјалу изабраних књижевних дела и дневне штампе утврдио је да раније често исказивано мишљење о доминацији облика конструкције „*да + презент*” на „источној” територији¹⁴ и конструкције са обликом инфинитива на „западној” има основу када се ради о зависном инфинитиву (што

⁷ Рус. *Скоро мне выходиѣ* може се превести на два начина: временски (*Ускоро ђу изађи / Niedługo wyjdę / Będę niedługo wychodzić*) и/или модално (*Ускоро ђу мораѣи изађи / Muszę / mam niedługo wyjść / wychodzić*) – с. 45.

⁸ Ово се не односи на случајеве употребе облика перф. през. у зависним реченицама нити када се он користи у функцији императива.

⁹ О граничној позицији модалних глагола између помоћних и лексички самосталних в. и с. 68.

¹⁰ У руском језику то је глагол *быѣи*.

¹¹ Даје се пример „*И он окончатѣльно реѣил уѣѣи*” (с. 61).

¹² „*Да ли имаѣи неѣѣи да ми кажеѣи*?” (исто).

¹³ „*Czy tam ugotować zupę, gdyby tamusi dugo nie było?*” (исто).

¹⁴ Аутор говори о условној употреби израза „источна” и „западна” варијанта српског (српскохрватског) језика како би се обухватио „читав језички простор, који лингвистички припада једном језичком (дија)систему (новоштокавском), без обзира на његове старије или новије језичко-политичке, односно национално-језичке одреднице” (с. 82, фуснота бр. 70).

је потврђено и у преводима руског зависног инфинитива на српски, односно хрватски језик). Међутим, према истраживањима које је спровео на широком корпусу сачињеном од дела насталих у различитим социокултурним (и језичким) срединама, то не важи за инфинитив и његову замену („да + презент”) у саставу футура I.¹⁵

Аутор најпре разматра однос футура I и волунтатива, и у граматикализоване облике футура у српском језику укључује енклитички облик презент-гл. *хѣѣѣи* + инфинитив (*ја (не)ћу (на)ѣисаѣи*), инфинитив + енклитику (*(на)ѣисаћу*) и скраћени презентски облик гл. *хѣѣѣи* + конструкцију „да + презент” (*ја ћу да (на)ѣишем*). Одрични презентски облик гл. *хѣѣѣи* у комбинацији са конструкцијом „да + презент” (*нећу да (на)ѣишем*) не сматра се обликом футура, без обзира на формалну сличност са обликом без негације.¹⁶ Наиме, аутор указује на двозначност наведене конструкције:

„За разлику од потврдног облика такве конструкције са ненаглашеним презентом глагола *хѣѣѣи* (*ћу + да + презент*) који има исту вриједност као и конструкција „*ћу + инфинитив*” (тј. налази се у функцији футура), одрична конструкција „*нећу + да + презент*” према српском језичком стандарду служи искључиво као волунтатив, а њена „конкурентна” конструкција „*нећу + инфинитив*” – као футур” (с. 85).

Без обзира на полемику коју је међу славистима изазвала подела значења ове конструкције на футурско и волунтативно, њени преводни еквиваленти у руском и пољском језику пронађени у корпусу потврдили су и у овим језицима постојање двозначности – волунтативности (жеље и намере) и футуралности у оквиру једног облика: код глагола са значењем „*хѣѣѣи*” у руском и пољском се као одраз значења намере могу уместо волунтативне конструкције употребити облици футура,¹⁷ што су ранији истраживачи превиђали (в. фусноту 79 на с. 91).

Могућност употребе облика футура и волунтативних конструкција у руском и пољском (а раније је показано, и у српском) језику у оквиру истог контекста још један је доказ њихове неиздиференцираности или синонимичности. Аутор примећује да се футурски облици у волунтативној функцији у севернословенским језицима користе најчешће када се радња односи на 1. л., а посебно на 1. л. јд., као и у контекстима засићеним јаким емоционалним набојем (с. 94–95). На значење конструкција које могу бити двосмислене утиче, чини се, и лексичко значење глагола (укључујући врсту значења глагола који није „помоћни”): различито значење имају глаголи кретања од глагола говорења, глаголи са ингресивном врстом радње од оних са интензивном итд.

У основи неиздиференцираности средстава за изражавање футуралности и волунтативности у разматраним језицима је њихова семантика, јер се у једним случајевима ради о полисемији, „захваљујући којој волунтативна конструкција у јужнословенским језицима /овдје у српском/ и футурски облици у сјевернословенским језицима /овдје у руском и пољском/ могу имати како индикативно тако и волунтативно значење”, а у другим о сино-

¹⁵ О овоме се више говори на с. 111–113.

¹⁶ В. такође и стр. 99–104.

¹⁷ Примери су дати на с. 88.

нимији,¹⁸ „која сјевернословенским језицима омогућава да волунтативну конструкцију замијене футурским облицима, а јужнословенским језицима, наравно не свима, да футурски облик замијене волунтативном конструкцијом” (с. 98). У закључку, Дојчил Војводић каже:

„На основу свега изложеног може се закључити да процес развоја и граматикализације футурских облика у словенским језицима (али и у несловенским, као, на примјер, у њемачком, енглеском и другим индоевропским језицима) није довршен. Наравно, тај развој (као природан процес) често бива успорен разним интервенцијама нормативне природе. Уопште узев, може се начелно рећи да управо успоравање природног развоја језика представља слабу страну сваког нормирања језика; што је већи степен нормираности (строга норма), то је развој спорији. Према подацима који су нам доступни, као и на основу анализираног материјала (писаних споменика, извора), можемо закључити да је до XVII–XVIII вијека развој језика текао брже, а да је стварањем нормативних граматика и образовањем све већег броја говорника у складу са језичким прописима знатно успорен развој како појединих језичких средстава-облика (посебно футурских) тако и укупног језичког система” (с. 123).

Чини се да је истраживање футуралности као функционално-семантичког поља у руском, српском и пољском језику било у фокусу аутора на почетку бављења овом темом, а да је детаљна, прецизно извршена и добро образложена анализа граматикализованих и неграматикализованих облика којима је футуралност могла да се изражава у три наведена словенска језика у различитим периодима водила ка резултату који има још шири значај због указивања на генерални правац језичког развоја, што Дојчила Војводића сврстава међу ауторе који су дали значајан допринос славистичким истраживањима процеса граматикализације.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Гудков, В. П. Презенс глаголов совершенного вида в значении будущего времени в сербско-хорватском (сербском и хорватском) языке. *Славистички студии* 12 (На проф. Р. П. Усикова по повод нејзината 70-годишнина) (2006): 61–63.
- Křížková, Helena. *Vývoj opisného futura v jazycích slovanských, zvláště v ruštině*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis: Facultas philosophica 4, Philologica II. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960.

Марија Сћефановић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
mstefanovic@ff.uns.ac.rs

¹⁸ Аутор истиче да је она једномерна, јер се севернословенски облици футура у индикативном значењу не могу заменити волунтативним конструкцијама, као што се ни јужнословенске волунтативне конструкције не могу заменити футурским (инфинитивним) облицима (с. 99).

ВРЕДАН ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ СРПСКЕ РЕДАКЦИЈСКЕ ПИСМЕНОСТИ

Наташа Драгин. *Сјоменици српскословенске писмености:
језик и тексџолоџија*. Нови Сад: Тиски Цвет, 2013, 285 стр.*

1. У издању Тиског цвета из Новог Сада објављена је 2013. године књига *Сјоменици српскословенске писмености: језик и тексџолоџија* Наташе Драгин, филолога – србисте, аутора значајне монографије *Језик Теодосијевоџ Жииџија Свеџоџ Саве у љреџису монаха Марка из XIV века* и више десетина студија којима се осветљава феномен српскословенског језика и његове улоге у српској писмености, књижевности и култури уопште. Приврженост класичној филолошкој методологији и посвећеност изворној језичкој грађи – као константна својства радова Наташе Драгин – имплицирају озбиљно филолошко истраживање, овог пута, више различитих изворних, преведених и(ли) компилованих српскословенских споменика настајалих на широком подручју српског језичког простора (укључујући и српски скрипторијум у Хиландару) у периоду од XII до XVIII века. Књига представља складан спој седамнаест студија насталих током „последњих петнаест година”.

Према типу истраживаног споменика и врсти језичког феномена који се разматра сви радови су подељени у три целине: I Изворни СРПСКОСЛОВЕНСКИ ТЕКСТОВИ (9–162), II Преводни списи и компилације (163–244), те III МЕТОДОЛОШКО-НОРМАТИВНЕ ТЕМЕ (245–283).

У оквиру прве целине јављају се следеће студије: *О семантичком односу лексема љли и љело у изворним српскословенским службама XIII–XVII века* (11–28); *Теодосијево Жииџије Свеџоџ Саве као језички сјоменик раџке љјохе* (29–34); *Синџаксичке особине Теодосијевоџ Жииџија Пеџира Кориџкоџ* (35–54); *Синџаксички ѓреџизми у жииџијама Теодосија Хиландарџа* (55–70); *О љовесџи Никона Јерусалимџа у Горичком зборнику* (71–82); *О језику надѓробне речи десџоџу Ђурђу Бранковиђу* (83–90); *Филолоџке најџмене уз љосланицу о језику љакона Гриѓорија* (91–101); *Ауџоѓраф зоѓрафа Лонѓина у свеџлу линѓвосџилисџичких исџџџивања* (Дечани бр. 138) (102–119); *О љџри куџина сџиса из љозноџ љериода срџске редакџијске љисменосџи* (120–136); *Синџаксичке одлике куџинних сџиса љосвећених кнезу Сџефану Шџиџановиђу* (137–162).

Другу целину чине студије: *Слово Св. Ђирила Солунскоџ у срџском љреџису из XIII века* (165–175); *Јусџинијанов закон у Аџонском љреџису из XV века* (176–198); *Земљораџнички закон у хиландарском рукоџису из XV века* (199–225); *О Суду Ивана Црнојевиђа у Цеџињском љџџоџису* (226–244).

Трећа целина обухвата студије: *Меџодолоџке најџмене о љроучавању ѓласовне вредносџи ѓу српскословенском језику* (на ѓрађи рукоџиса XII–XIV века) (247–256); *Прилоѓ љознавању ѓруџе вѓс- у српскословенском језику* (257–271); *Из љрилоџке љроблемаџичке српскословенскоџ језика* (277–283).

* Овај приказ настао је у оквиру пројекта *Исџорија срџскоџ језика* (178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У филолошким описима изучаваних споменика аутор је фокусиран на фонетске (односно ортографско-фонетске), морфолошке, дериватолошке, синтаксичке и лексиколошке феномене, испољавајући тиме високу компетентност за све језичке нивое.

2. На фонетском плану Н. Драгин прати кључне проблеме којима је дефинисана српскословенска језичка норма, и то: 1) гласовну вредност *jaīia*,¹ 2) статус *йолуџласника*, 3) вокалног /*ɟ*/, 4) сонанта [-л(-)] на крају слога, 5) стање сугласничких група [*ɟiī*] и [*жд*] као старословенских континуаната прасловенских палаталних пловиза /*tʲ*/, односно /*dʲ*/, 6) те група [*вс-*] (< **wъs*),² [*чр-*], [*чиј-*] (< **čьl*). Тако сазнајемо да је екавска рефлексација јата присутна у *Повесѣи о јерусалимским црквама и ѱусѣињским манастѣирима Никона Јерусалимца* (74–75), у *Надѣробној речи десѣоѣу Ђурђу Бранковићу* (84), у култним списима посвећеним српском кнезу Стефану Штиљановићу (122), као и у *Суду Ивана Црнојевића* (229), што је у складу са српскословенском нормом. С друге стране, *jaīi* се увек или готово увек пише на етимолошком месту у *Посланици ђакона Григорија* (93), у српскословенском препису *Слова Св. Ђирила Солунскоѡ* (167), у атонском препису *Јусѣинијановоѡ закона* (178), у српскословенском преводу *Земљорадничкоѡ закона* (202), што је, по правилу, израз доброг владања правописном нормом, а у случајуписа *ђакон Григорија* можда и одраз стања у његовом говору. Рефлексација полугласника у /*a*/ потврђена је у *Повесѣи Никона Јерусалимца* (75), у култним списима посвећеним кнезу Стефану Штиљановићу (122), те у *Суду Ивана Црнојевића* (229–230), док трагова његове српске рефлексације нема у *Надѣробној речи десѣоѣу Ђурђу Бранковићу* (84–85), у *Посланици ђакона Григорија* (94), у препису *Слова Св. Ђирила Солунскоѡ* (168), у препису *Јусѣинијановоѡ закона* (178), као ни у преводу *Земљорадничкоѡ закона* (202–203). Чување полугласника у српскословенским списима насталим пре почетка XV века својство је српскословенске фонетске норме, док је његово присуство након тога израз доброг познавања етимолошког правописа или пак показатељ вернакуларне базе писара, односно преписивача. Српскословенски гласовни узуси поштују се увек када је у питању чување вокалног /*ɟ*/, односно сонанта [-л(-)] на крају слога, али и када је реч о сугласничким групама [*ɟiī*] (< **tʲ*), [*жд*] (< **dʲ*), односно [*чр-*] и [*чиј-*]. И сугласничка група [*вс-*] чува се у складу са српскословенском нормом, а вернакуларна промена у [*св-*] потврђена је у препису *Јусѣинијановоѡ закона* (179), те у *Суду Ивана Црнојевића* (230).

¹ Проблем рефлексације јата методолошки је посебно размотрен у поглављу *Методолошке најомене о ѡроучавању џласовне вредности ђ у срѣскословенском језику (на ђрађи рукоѡписа XII–XIV века)*, где је истакнуто да се овај феномен мора разрешавати укрштањем два поступка, односно *унуѣирање комѣарације* (која подразумева праћење „јатовске реализације” кроз цео рукопис) и *сиѡѡање комѣарације* (која предвиђа „поређење с другим рукописима исте скупине”).

² У поглављу *Прилоѡ ѡзнавању ђрује вѣс- у срѣскословенском језику* закључено је да би формалну дихотомију *срѣскословенско вѣс- ~ срѣско вернакуларно св-* у српскословенским споменицима ваљало посматрати као један од индикатора функционално-стилског профила проучаваног споменика, те је осветлити и из перспективе жанровске припадности истраживаног текста.

3. Проучавани споменици показују да је српскословенска норма на морфолошком плану нарушена низом српских говорних црта и то како оних општесрпских тако и оних дијалекатски обојених. Неке од општесрпских морфолошких иновација биле би: 1) локатив једнине с наставком *-оу* код именица **ѿ*-основе у *Надѣробној речи десѿоѿу Бурђу Бранковићу* (88), у *Посланици* ђакона Григорија (98), у препису *Јусѿинијановоѿ закона* (180), у преводу *Земљорадничкоѿ закона* (205); 2) генитив једнине именица **ѿ*-основе с наставком *-ѿ* у *Повесѿи Никона Јерусалимца* (77), и у Суду Ивана Црнојевића (232); 3) акузатив множине именица **ѿ*- и **ѿ*-основа с наставком *-ѿ* у *Повесѿи Никона Јерусалимца* (77) и у култним списима посвећеним кнезу Стефану Штиљановићу (126); 4) датив, односно локатив једнине женског рода сложене придевске промене са примарно заменичким наставком *-он* у *Повесѿи Никона Јерусалимца* (77), у *Надѣробној речи десѿоѿу Бурђу Бранковићу* (88), те у препису *Јусѿинијановоѿ закона* (182).

Дијалекатски обојене морфолошке црте биле би, на пример: 1) ширење вокативног наставака *-ѿ* старог **ѿ* деklinационог обрасца и на именице **ѿ*-основе у култним списима посвећеним кнезу Стефану Штиљановићу (126); 2) датив, односно локатив једнине именица **ѿ*-основе с наставком *-ѿ* из **ѿ* деklinационог обрасца у *Надѣробној речи десѿоѿу Бурђу Бранковићу* (88); 3) аналошки икавизам у дативу једнине именица старе **ѿ*-основе у култним списима посвећеним кнезу Стефану Штиљановићу (127); 4) синкретичност генитива и локатива множине именица у Суду Ивана Црнојевића (232); 5) продор наставака тврде заменичке основе у придевску парадигму у *Повесѿи Никона Јерусалимца* (77); 6) ширење плуралских императивних наставака *-ѿѿ*, односно *-ѿѿ* код глагола треће и четврте презентске врсте у *Надѣробној речи десѿоѿу Бурђу Бранковићу* (89), те у *Посланици* ђакона Григорија (98). На основу регистрованих морфолошких регионализма Наташа Драгин изводи закључке о дијалекатској припадности писара, односно преписивача проучаваног споменика.

4. На синтаксичком плану истраживања су фокусирана на релевантне факторе организовања просте реченице (феномен конгруенције, устројство имперсоналних и пасивних структура, објекат, устројство негације), при чему је посебна пажња посвећена функционисању одредбених синтаксичко-семантичких система посесије, простора, времена, намере (односно циља, сврхе) и узрока, затим синтакси и семантици партиципа, те глаголских времена и начина. Хипотактичка проблематика ограничена је на сагледавање везника којима се уводе зависне реченичне структуре.

Устројавање синтаксичких модела аутор методолошки доследно посматра у контексту тријадне релације *сѿарословенски – сѿѿски – ѓрчки*, полазећи од става да се српскословенска синтакса, с једне стране, наслања на „специфичну симбиозу грчко-словенских црта” оличену у канонским споменицима и, с друге стране, на српске вернакуларне синтаксичке образце. Оваквим приступом идентификује се провенијенција регистрованих синтаксичких структура, али се и – према њиховој релативној учесталости – дефинише функционално-стилски статус истраживаног споменика, односно његово место у познатој пирамиди српских средњовековних жанрова Никите

У студији *О семантичком односу лексема њлїи и њело* у изворним српско-

Лексиколошко-дериватолошки приступ српскословенској језичкој гра-

Првом студијом аутор осветљава књижевни израз зографа Лонгина из

У раду *Из приложке проблематике српскословенског језика* долази до

творбене принципе и моделе, већ кроз учесталост појединих деривационих модела.

6. На основу свега реченог јасно је да књига *Сјоменици српскословенске писмености: језик и шексположија* има вишеструк значај за српску дијахрону филологију. Провереним методолошким приступом, одговорним односом према језичком извору, широким аналитичким захватом, Наташа Драгин нам нуди још једно узроно филолошко дело којим осветљава кључне тенденције у развоју српске редакцијске писмености, показујући како треба приступати овом типу језичког корпуса, те у ком правцу треба оријентисати будућа истраживања.

Слободан Павловић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

slobodanpavlovic@sbb.rs

UDC 811.163.41'342.8

UDC 654.19:811.163.41'342.8

Јелица Јокановић-Михајлов. *Акцентаи и интонација говора на радију и шелевизији*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2013, 279 стр.¹

Суптилне промене које се одвијају на прозодијском нивоу, за које се каже да су изворним говорницима лако препознатљиве, али тешко описиве, које некад доводе до битних, структуралних промена у фонолошком систему језика, најдетаљније описе обично добију тек када су предмет проучавања историјске фонологије, када је много лакше замислити их – него изговорити. У таквим делима, прозодијске промене које су се одвијале у периодима и од неколико стотина година, бивају представљене једноставним илустрацијама или, чешће, сасвим кратким записом, уз помоћ фонетских симбола. С друге стране, фонетичари ове промене посматрају када се још не зна да ли оне представљају тренутна или повремена одступања која неће нарушити стабилност система (а у наредним годинама ће већ бити заборављена) или су окидач великих и значајних језичких измена. Минуциозна анализа, коју фонетска истраживања захтевају, дуготрајан је процес, а њени резултати обично су представљени исцрпним описима. Због свега тога фонетичари се често опредељују да и те суптилне промене прате на примерима мањих говорних сегмената и у краћем временском периоду.

¹ Овај приказ настао је у оквиру пројекта *Диџиталне медијске технологије и друштвено-образовне промене* (ИИИ 47040), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Изузетак од овога обрасца јесте сјајна студија *Акцентаи и интонација говора на радију и телевизији* ауторке Јелице Јокановић-Михајлов, редовне професорке на Филолошком факултету у Београду, која представља резултат истраживања вршених у периоду од чак двадесет година, у којој су прецизна фонетска мерења основа, али и најбољи доказ о томе како је изгледао и како се развијао систем акцената и интонације српског језика у овом – за фонетска истраживања – изузетно дугом временском периоду.

Књига коју представљамо објављена је 2013. године као друго издање (прво је било 2006), а издавач је Друштво за српски језик и књижевност из Београда. Књига има 279 страна, садржи 10 табела, 14 илустрација одабраних примера представљених нотном графијом и 175 слика на којима су приказани сонограми и мингограми анализираних примера. У основи књиге јесте делимично измењен текст ауторкине докторске дисертације, одбрањене 1986. год., али и каснија разматрања о језику медија, на основу којих су уочене тенденције развоја нашег прозодијског система.

Књига је подељена у десет поглавља, којима претходи *Напомена аутора* (5–6), а следи их *Важнија лијтература* (273–278) и сажетак на енглеском језику (279). Поглавља, заправо, припадају трима тематским целинама: у првој целини дају се опште напомене и теоријске основе истраживања, као и његова методологија (*I Језик медија и његова дијалекатска база* (9–14), *II Прозодијска организација говора* (15–22), *III Карактеристике језичког корпуса и метод истраживања* (23–42)), друга тематска целина бави се акцентском проблематиком (*IV Фонетска природа акцената* (43–120), *V Неакцентоване дужине* (121–165), *VI Дистрибуција акцената* (167–199)), а трећа – интонацијом (*VII Стајтус интонације у прозодијском систему и аспекти њеног проучавања* (201–204), *VIII Компоненте интонације* (205–220), *IX Функције интонације* (221–235), *X Интонација у медијској пракси* (237–271)).

У првом поглављу, ауторка, углавном, обрађује однос између језика медија и норме, али и између језика медија и његове дијалекатске базе. Радио и телевизија имају изузетну улогу у свакодневном животу. Језик у овим медијима јесте говорни језик, заснован на норми, али и обогаћен још непревредним мешавинама облика, па и новим облицима. У центру ауторкине пажње јесу говорни електронски медији са подручја Београда, који се налази на територији дијалекта који је послужио као основица за формирање стандардног језика, и који је центар друштвено-политичког, културног, научног и економског живота, али и центар бројних медијских кућа, које имају велики утицај на развој говорне културе и усвајање стандардног језика и у оним областима српског језичког система које су удаљене од Београда. Јокановић-Михајлов овој проблематици прилази „са фундаментално-лингвистичког аспекта”, како би се експерименталним и теоријским истраживањем прозодијског система утврдио, пре свега, његов синхрони лик (14).

С обзиром на то да је књига намењена широком кругу читалаца (студентима, спикерима, новинарима, лекторима, школским професорима, као и другим читаоцима (6)), који имају различита лингвистичка знања, у другом поглављу ауторка објашњава основне фонетско-фонолошке појмове и прецизније дефинише појмове које ће користити у даљем излагању.

У трећем поглављу ауторка подробно објашњава којим се принципима водила приликом одабира узорка и објашњава методологију истраживања. Централни део материјала представљају информативно-политичке емисије. Главнина корпуса анализираних у књизи снимљена је 1984. и 1985. и чинила је саставни део ауторкине докторске дисертације. Ово истраживање употпуњено је резултатима истраживања вршеним у периоду 1994–1996. и 2004–2006. Новији материјал поређен је са основним корпусом, како би се утврдиле тенденције развоја прозодијског система српског језика (24). Одређене тенденције уочене код професионалних говорника испитане су у говору субјеката који нису професионално везани за радио и телевизију. Они су у студијским условима читали унапред припремљени материјал, а резултати тих истраживања такође су презентовани у књизи (41). Корпус се састојао од снимака 179 говорника, од чега је анализиран говор њих 162. При анализи је вођено рачуна о типу емисије, о „функцији” у којој се професионални говорници појављују у емисији (спикер, водитељ, новинар, репортер), али и њиховом дијалекатском пореклу.

Четврто поглавље јесте, можемо рећи, централно поглавље дела књиге посвећеног акценатској проблематици, будући да су у њему презентовани резултати истраживања фонетске природе акцената. На почетку овог поглавља ауторка читаоцима представља најзначајније резултате старијих проучавања српских акцената, пре свега рад естонског филолога Леонарда Мазинга, који се показао као незаобилазан део свих каснијих испитивања акцената у српском језику, првенствено због тога што је први изнео идеју о двосложној природи наших узлазних акцената. Ауторка у основним цртама представља и резултате најпознатијег истраживања акцената у српско-хрватском језику, које су вршили Павле Ивић и Илсе Лехисте, а затим, резултате (по обиму) знатно мањег истраживања Асима Пеце и Петра Правице, као и резултате свог истраживања из 1973. године. Закључак до ког је Јокановић-Михајлов дошла у истраживању из 1973, по коме у прогресивнијим штокавским говорима не постоји јединствен фонолошки релевантан елеменат на коме би почивале дистинкције међу акцентима, већ постоји више типова говора – послужио је као полазиште и у истраживању представљеном у овој књизи (52). У анализираном корпусу ауторка разликује четири најизразитија типа акцената (59). *Првом тиију* припадају говорници пореклом из Шумадије, западне Србије и ијекавских говора херцеговачког типа, а за њихов изговор карактеристична је изразитост тонског кретања над структуром акцентованог слога, који се истиче и интензитетским врхунцем и дужим трајањем у односу на поста акценатски слог (60). *Другом тиију* припадају говорници београдског порекла, чију реализацију сва четири акцента карактеришу претежно раван тон и мали интервали (70). Код ових говорника интензитет може бити равномерно распоређен на акцентованом и наредном слогу, али нису ретки ни примери у којима се интензитетом истиче поста акценатски слог. Ипак, акцентовани се слог од наредног слога увек истиче дужим трајањем (71), а често је то и „једини параметар који чини акцентовани слог проминентним” (91). Ауторка налази да је одсуство поступне узлазности f_0 , коју замењује специфичан тонски скок између акцентованог и вокала који га следи – основна карактеристика узлазних акцената код великог броја говорника београдског

пореkla (75). Ауторка анализира запажања Александра Белића и Бранка Милетића о спорадичној замени краткоузлазног акцента краткосилазним у двосложним речима са кратком ултимом, што је појава која је карактеристична за „београдски говор”. Значајан је ауторкин закључак да се оба кратка акцента у Београду често свде на један који се одликује, првенствено, равним тоном у акцентованом и у наредном слогу, а акценат оваквих карактеристика јавља се на месту оба кратка акцента (80–81). У анализираном корпусу, осим у неколико спорадичних примера, кановачко се дуљење не јавља (86). *Трећем тиију* припадају говорници војвођанског порекла чије реализације ауторка представља у основним цртама, пре свега због велике сличности акценатских ликова са београдским. Код кратких акцената, дистинктивна је висина поста акценатског слога. Силазни акценти су слични онима у београдском изговору, док „узлазни имају изразитију тонску компоненту” (94). Јокановић-Михајлов констатује да је већи интензитет на поста акценатском слогу, који карактерише неке примере овог типа, показатељ непотпуно извршеног новоштокавског преношења. Ипак, као и у претходним типовима, акцентовани се вокал од наредног истиче дужим трајањем (96). *Четвртјом тиију* припадају говорници пореклом са нечетвороакценатског подручја, а међу њима ауторка прави веома детаљну поделу у зависности од тога колико су усвојили акценатски систем стандардног језика. У наставку овог поглавља ауторка излаже одличну, минуциозну социофонетску анализу говора на радију и телевизији од деведесетих година двадесетог века до половине прве деценије двадесет првог века. Ауторка објашњава какве је утицаје трпео прозодијски систем од стране „избегличког таласа” са класичним прозодијским особинама, а какве од стране „јужног таласа” са нестандартним, дијалекатским говором. Јокановић-Михајлов је запазила да се са променом друштвено-политичких збивања од професионалних говорника, углавном, тражила спонтаност, способност импровизације, док се језичкој култури и лепоти изражавања посвећивало све мање пажње. Веома су занимљива ауторкина запажања о томе како је отварање великог броја малих радио-станица довело до потребе да се оне „профилишу” и да се говор „максимално приближи слушаоцима и њиховом начину комуникације”, са намерним потенцирањем локалног (из)говора (106). Развој нових телевизијских форми такође је утицао на појаву нових тенденција и на плану реализације акцената, интонације, али и дикције. Значајно је ауторкино запажање да промене које се дешавају од деведесетих година и које на први поглед делују као иновације – јесу и раније уочене у језику радија и телевизије, али у знатно мањој мери, док се данас чују „и тамо где је то раније било незамисливо” (114). Од нових тенденција, Јокановић-Михајлов бележи и чешће једначење двају кратких акцената, а код говорника из косовско-ресавског дијалекта метатаксичка уместо метатонијских преношења акцената, затим продужавање кратких акцената, али и примере у којима су штокавски акценти замењени једним, експираторним нагласком.

У петом поглављу ауторка се бави фонетском природом неакцентованих дужина, њиховом дистрибуцијом, односно процесима губљења неакцентованих дужина (а испитанике посматра у односу на дијалекатско порекло и професионални положај). Све уочене појаве Јокановић-Михајлов детаљно

анализира, наводи резултате мерења и сонограме одабраних примера. У последњем делу овог поглавља ауторка говори о тенденцијама уоченим после деведесетих година. Занимљив је пример текста званичног саопштења које је емитовано у различитим емисијама вести и у ком се јасно уочавају основне ауторкине тврдње, а ништа мање није занимљива ни ауторкина анализа о неким сегментима новосадског локалног говора. Ауторкин принцип да „свако обележје треба посматрати у склопу укупног говора конкретног појединца, никако изоловано” (161) пружа повод за танану социофонетску анализу.

У шестом поглављу ауторка се бави проблематиком дистрибуције акцената. Након општих напомена о правилима дистрибуције акцената у стандардном језику, дата је анализа уочених појава. Ако бисмо и могли да кажемо да од студије посвећене прозодијским феноменима у говору електронских медија очекујемо да се суптилним променама бави из угла фонетике (и прецизно описује њихове акустичке/физичке карактеристике), као и из угла ортоепије, па тумачи како и колико те промене одступају од стандарднојезичких узуса – оно што је драгоцено у овом делу Јелице Јокановић-Михајлов јесте да она ове промене тумачи и у контексту културно-друштвених дешавања и специфичне психологије – како професионалних говорника тако и њихових уредника, али и слушалаца, крајњих прималаца, чијим се жељама, укусу и слуху – и говор презентера подређује. Ауторка објашњава појаву двају акцената у речима, коју условљавају семантички, квантитетски, синтаксички и други моменти (171). Детаљно је објашњена појава силазних акцената ван иницијалног слога у сложеницама, речима преузетим из (савремених) страних језика, као и у страним именима и презименима. Све је илустровано бројним примерима, који показују ауторкино одлично запажање и добро разликовање битних и значајних измена од оних оказионалних и индивидуалних. Јокановић-Михајлов даје и добро објашњење појаве силазних акцената у унутрашњости речи. Наиме, данас већина позајмљеница не улази у језик преко „филтрирања кроз народне говоре”, него обрнуто, ове речи доспевају у језик из говора „директних корисника неке информације преузете углавном из стране литературе и на страном језику”, а како је језичко осећање таквих говорника шире од језичког осећања говорника који познају само свој матерњи језик – они овакве речи употребљавају као непотпуно адаптиране у облику који је ближи изворном него стандарднојезичком (184).

Друга тематска целина у књизи јесте интонација, коју Јокановић-Михајлов, како каже у седмом поглављу, посматра полазећи од сазнања о повезаности форме и садржаја. Циљ овог дела истраживања јесте да утврди оне акустичке карактеристике „које представљају конституционе елементе интонационих структура”, али и да утврди функције интонације и њихове акустичке корелате (203).

У осмом поглављу ауторка, у основним цртама, говори о компонентама интонације: тонској и интензитетској, као и темпоралној (која се остварује преко трајања, темпа и паузе) и тембралној.

У деветом поглављу Јокановић-Михајлов говори о функцијама интонације, које је могуће разврстати на различите начине, али приказује само оне које су нађене у анализираном корпусу. Функција сегментације обавља се употребом пауза, али и специфичним променама *f0*. Под формативном

функцијом посматрано је неколико сродних функција са јединственим циљем – стварања форми, односно специфичних мелодијско-ритмичких образаца који, уз преношење лексичко-синтаксичких, омогућавају и преношење прозодијских информација. Такође су, у основним цртама, представљене и комуникативна и модално-експресивна функција интонације.

У десетом поглављу пажња је посвећена интонацији у медијској пракси, а корпус је анализиран и акустичком и аудитивном анализом. У говору на радију и телевизији компоненте и функције интонације јављају се у нешто измењеном облику. На то утичу услови у којима се одвија програм у овим медијима, али и други, специфични захтеви, као што је неутралан став говорника који саопштава информацију, што за последицу има монотон и често обезличен говор. Разлике између спикерске и новинарске интонације ауторка детаљно објашњава и богато документује примерима, које прате и мингограми. Ово се поглавље завршава правим бисером, у ком ауторка, узимајући у обзир генерацијске разлике, дијалекатско порекло, али понајвише различите социјално-психолошке факторе – даје богату и занимљиву фонетску и социофонетску анализу карактеристика дикције од деведесетих година. Особине професионалних говорника запажене у првој фази истраживања, констатоване су и у периоду после деведесетих, али у знатно измењеном обиму. На то је утицало сиромашење језика у говорној пракси, али и промењени услови комуникације и у породици и у школи. Језичке моделе и интонацију из разговорног језика млади говорници преносе и у друге видове комуникације када се у њих укључе, иако то често није прикладно. Вредно је пажње ауторкино запажање да је на снижавање нивоа језичке културе утицао и недостатак – културе слушања, што се, наравно, одражава и у говору. Они који не знају да слушају, обликују свој говор тако да их други не могу прекинути, због чега је говор пребрз и прегласан, без нијансирања у току реченице, у ком садржајни и формални план нису усаглашени. Све већа појава политичких емисија и дебата одразила се и на интонационо обликовање говора, па се у питањима која с формалне стране делују стандардна – јавља интонација која открива нетрпељив водитељев став. У емисијама забавног типа водитељи повлађују гостима, што се одражава не само у избору лексике и синтаксичких конструкција, већ и у говору – суптилном интонацијом и фино изнијансираном фразом. Узлазни крајеви реченица, чешћа појава пауза, чак и унутар речи, али и нагло утишавање последње синтагме – код неких професионалних говорника постали су, нажалост, манир.

Иако нормативисти често говоре о томе како за унапређивање и неговање доброг (из)говора – писани приручници могу понудити делимичну помоћ, док највећи утицај има то колико људи имају прилику да слушају добро и лепо изговорену јавну реч, они се ретко опредељују за то да „јавну реч” и анализирају и оцене. Ипак, Јелица Јокановић-Михајлов у својим се истраживањима прихватила управо тог нимало лаког задатка. Резултат је студија коју смо представили, која је писана компетентним језиком, али изузетно приступачним стилем. Ова ће студија, без сумње, бити од велике користи широком кругу читалаца којима је намењена, а значајно ће обогатити и нашу језичку науку, зато што сведочи о изгледу и развоју једног сегмента нашег прозодијског система у временском периоду од чак двадесет година. У дуго

најављиваном процесу рестандардизације два века старе Вук–Даничићеве акценатске нормe – *Акцeнаџ и инџонаџија џовора на радију и џелевизији* биће добар оријентир, који ће нам показати докле смо стигли, али ће дати и објашњење зашто смо ту где јесмо.

Дејан Сређојевић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

Академија уметности
Департаман драмских уметности
Ђуре Јакшића 7, 21000 Нови Сад, Србија
dsredojevic@yahoo.com

UDC 81(082)

ВРЕДАН ПРИЛОГ ЛЕКСИЧКИМ, ГРАМАТИЧКИМ И ДИСКУРСНИМ ИСТРАЖИВАЊИМА

Миливој Алановић, Јасмина Дражић, Гордана Штасни и Гордана Штрбац
(ур.). *Зборник у часој Вери Васић: Лексика – Грамаџика – Дискурс*.
Нови Сад: Филозофски факултет, 2013, 518 стр.*

Адолф Харнак, чувени лутерански теолог, увео је у својим расправама, нама згодну, синтагму *расџон клаџна*, којом је објашњавао да животопис сваког човека обухвата и сабира у себи све моменте животне амплитуде, те се чак и међусобно веома удаљене, супротстављене, каткад „некомплементарне” биографске тачке, на крају, мање или више складно повезују у целину, коју називамо животни круг. Имплицитно нам пак Харнак даје основе и за евалуацију (нечије биографије): за распон клатна битна је ширина а што је распон већи и крајње тачке удаљеније, то је разноврсност и број различитих, али конгруентних, тачака интересовања и остварених запажања/достигнућа знатнији. С наведених, делимично антрополошко-филозофских, делимично биолошких позиција, Харнакову синтагму *расџон клаџна* транспоноваћемо на професионално, односно у случају професорке Вере Васић, наставно и научно поље, чиме ћемо сликовито, у овом уводном сегменту, тек навестити сву ширину и главне домене – субдисциплинарне и интердисциплинарне – у којима се проф. Вера Васић, као лингвиста, више деценија огледала. Јер, у њеном случају *расџон линџвисџичкоџ клаџна* сеже од еминентно лингвистичких

* Приказ урађен у оквиру пројекта *Сџандардни срџски језик: синџаксџика, семанџичџка и џраџмаџичџка иџтражџивања* (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

(системскојезичких) истраживања до (језикословно) рубних – дискурсних, текстуалних, родних, социо и психолингвистичких – питања и тема.

Прича о амплитуди и клатну изречена је због јасних паралела са научном биографијом Вере Васић (о чему детаљније нешто касније), али може добро послужити и за широкопотезни опис самога пригодног, целебративног Зборника (тзв. фестшрифта), јер се у њему тематски (по поглављима) читалац креће од лексикографско-лексиколошких, преко морфолошко-деривационих и прозодијских, затим морфосинтаксичких и методичких, све до лингвокултуролошких и дискурсних истраживања. Тако је четворочлани уреднички тим – *Миливој Алановић, Јасмина Дражић, Гордана Шћасни и Гордана Шћрбац* (не мора се посебно наглашавати да су сви одреда ученици и сарадници, додајемо и пријатељи, професорке Васић) – потпуно у духу отвореног и „антидогматског” схватања науке о језику (како је поучавала проф. Васић) и конципирао (и насловио) Зборник у част Вери Васић: *Лексика – грамаџика – дискурс*.¹ Заиста, Вера се Васић бавила и морфолошким и морфосинтаксичким и лексиколошко-лексикографским и лингвокултуролошким и, на концу, дискурсним темама, и изналазећи одговарајућа решења за постављена или отворена питања, давала научно утемељене, детаљно образложене и емпиријски потврђене (или потврдиве) одговоре, отклањала недоумице и дилеме на сопствено задовољство али, зацело значајније, и на корист науке и свих оних који су се у својим филолошким/лингвистичким истраживањима даље користили оним што је она утврдила, открила, идентификовала.

Као што је у структури жанра фестшрифта уобичајено, прво је наведена библиографија радова проф. др Вере Васић, коју је Наташа Белић педантно истражила и класификовала: (а) посебна издања (монографије), (б) речници, (с) приређивачки радови, и (д) студије и чланци. У прилогу, након библиографије, наводе се имена свих магистранада и докторанада (као и наслови њихових магистарских и докторских теза) којима је Вера Васић била ментор.

Прва, дакле, целина у Зборнику насловљена је *Лексикографско-лексиколошка исцртаживања*. О лексикографској дефиницији и систему лексикографских дефиниција у једнојезичном речнику пише *Даринка Горџан Премк*, дајући преглед различитих типова лексикографских дефиниција и објашњавајући појмове (термине) попут семантичке идентификације, полисемантичке структуре речи, семеме и грамаме, архисеме (тј. појмовне/идеографске вредности), симилисемије (латисемије/широкозначности), као и механизма варирања семантичког садржаја оствареног помоћу метонимије, сингдохе и метафоре. Ауторка залази и у шири лингвистичка (и когнитивна) разматрања, те се тако могу прочитати проницљиви закључци и о феномену антропоцентричности у језику, али и о антропометричности семантичког ширења (значења). *Тврџко Прџић* је аутор својеврсне пролегомене која се бави изгледом и садржајем неког будућег Новог речника новијих англицизама, као и питањима која је претходно нужно расправити (иначе, *Речник новијих англицизама*

¹ Зборник је тренутно доступан електронски, на сајту Филозофског факултета у Новом Саду (у оквиру тзв. Дигиталне библиотеке), али је план да до краја године (2014) буде издата и његова шпампана верзија.

први је пут објављен 2001. године, с наднасловом (и насловом) потпуно у духу контактне лингвистике: *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*). У раду, дакле, аутор тражи одговор(е) на три питања: (а) који су разлози за састављање Новог речника новијих англицизама, (б) шта би биле његове структурне новине (да ли читатељ разликује англицизам од англишизма), те (с) какве су могућности његове техничке реализације. Понудивши аргументоване одговоре на ова питања, Твртко Прђић закључује како несумњиво постоје објективне потребе за једним оваквим речником, јер „глобални феномен енглеског као одомаћеног страног језика удружен с локалним феноменом синдрома широм отворених врата према утицајима енглеског језика на српски”, води ка све интензивнијој англицизацији и хибридизацији, па се постиже супротан ефекат од очекиваног/жељеног: све је мање разумевања а све више неразумевања. У трећем се раду у оквиру ове целине *Рајна Драгићевић* бави прасловенским слојем лексике савременог српског језика. Даје се тематска подела српске лексике прасловенског порекла да би се потом изнео и општи(ји) поглед на такву поделу. Након коментара о ономе што су страни лингвисти – Фиљин, Трубачов, Меје, као и наши лингвисти – Белић и Ђорђевић, писали бавећи се темом прасловенског језика и прасловенске заједнице, Р. Драгићевић наставља расправу о унутарсловенским изолексима. Како је речено, централи део чланка ставља акценат на тематску класификацију српске лексике прасловенског порекла, па тако ауторка издваја следеће области: (а) човек, његове особине, радње, стања, (б) животиње, (с) биљке, (д) храна, (е) предмети и њихове особине, (ф) географски појмови, атмосферске појаве, (г) временске појаве, (х) процеси, док се преостале лексеме групишу у, очекивано, резидуалну групу (и) разно. За крај, као у сличним истраживањима, и овде се као најзанимљивије (и најоригиналније, а можда и најоригинерније) питање јавља: да ли се (и како) може успоставити однос између етимологије словенских речи и културе, тј. шта се може рећи о (прасловенској) култури на основу овакве лексике. *Јасмина Дражић* се у своме раду бави колокацијама и то у светлу семантичких мрежа. Ауторка, наиме, разматра примену постулата за израду семантичких мрежа у конципирању електронске базе колокација у српском језику, што би могло водити ка тематски структурираном речнику на макроплану, с категоризацијом и диференцијацијом општих семантичких и структурних обележја у његовој микроструктури. Основна су теоријска упоришта разрађена у теорији модела *значење–текст* И. Мељчука (ова је теорија нашла свој сјајан израз у *Дескриптивно-комбинаџорном речнику* Мељчука и Жолковског), у којој се истиче значај укрштања парадигматског и синтагматског плана за разумевање семантичке структуре вишезначних лексема. Јасмина Дражић таква теоријско-методолошка полазишта примењује на анализу апстрактних блискозначних именица у српском језику: *снага, сила, јачина, моћ*. *Гордана Шишасни* се надовезује својим радом на претходно отворену проблематику колокација и лексичке спојивости, али своје истраживање проширује семантичко-деривационим аспектом. У жижи је ауторкине пажње семантика именице *колено* и разматрање услова под којима та именица семантички и деривационо варира. Даље се указује на семантичко-деривациона својства деривата индукованих примарном или неком од секундарних семантичких реализација, док се у другом делу рада

испитују и могућности лексичке спојивости лексеме *колено/колена*, уз утврђивање параметара који би их одредили као слободне спојеве речи, колокације или као фразеолошке јединице. Како је претходним радом већ проблематизан феномен фразеолошке јединице, наредни рад, чији је аутор *Гордана Ширбац*, складно се надовезује на дату тематику. Г. Штрбац тако испитује како се концептуализује *емоција љутиње* у српској фразеологији, а за такво истраживање узима, као најрелевантније, следеће изразе: *шкрџушајући зубима*, *бесан као ђуја*, *шибајући очима* и сл. Ауторка испитује аспекте ове емоције као когнитивнолингвистички феномен, али елаборира и механизме такве концептуализације. Закључује да се љутња маркира фразеологизмима у српском језику као емотивни процес, затим и као изазивање ове емоције у другом учеснику, те да су најзаступљенији когнитивни механизми, очекивано, метафора и метонимија. Последњи рад у овој тематској целини Зборника је дело *Мирослава Дудока*. Аутор проучава лексичку актуализацију и ксенодискурс, чиме се, практично, полако излази изван оквира лексике и лексиколошко-лексикографског домена, а начињу питања из области дискурса, прагмалингвистике, као и социалингвистике. М. Дудок, након имплицитне критике теорије тзв. чистих језика (која је, сматрамо, апсолутно несхватљива и неприхватљива поготово у времену опште хибридизације), сасвим оправдано, сматра ксенодискурс не као препреку у природном развоју језика или нековрну језичку атрофију него, напротив, као посве легитиман конституент у области екологије језика. Даље се аутор бави ксенизмима у словачком, као и њиховом асиметријом али и актуализацијом. У закључку М. Дудок потцртава, још једанпут, значај ксенодискурса и легитимизира га као потуно равноправан и стандардан начин творења националног језичког корпуса, те износи мишљење – сада крајње спецификовано условљено проучавањим језиком – да су страни изрази примерено укључени у корпус словачке лексике, и то у разноликом виду на скали од цитатних израза до делимично или потпуно адаптираних.

Друга је целина у овом Зборнику посвећена *морфолошко-деривационој* и *ипродијској* тематици. Први је прилог *Ане Марић* која се, као и претходни аутор, бави словачким језиком, али из једне друге (микро)перспективе: истраживање је усмерено ка морфолошком језичком нивоу и то контрастивно: разлике између граматичког рода именица у српском и словачком језику. Посебан део рада посвећен је словачком језику у Војводини. На овом се простору, наиме, осећа снажан утицај доминантног језика (српског) на словачки, те војвођански Словаци прихватају стране речи које су већ акцептиране у српском (а посредством овога су и пронашле свој пут у словачки), што има реперкусије на морфолошки систем (војвођанског) словачког језика. Следи рад *Јелке Матијашевић* у чијем је средишту анализа творбених механизма у функцији адаптације позајмљене лексике. Како сама ауторка истиче, мишљења истраживача творбе речи словенских језика крећу се у два основна правца: (а) први – велики прилив лексичких позајмљеница, какав је данас из енглеског језика, може у творбеном систему довести до стварања нових модела деривације, и (б) други – творбени је систем отпоран на стране утицаје, не попуњава се позајмљеним деривационим моделима, већ се стране лексеме адаптирају по постојећим творбеним моделима градећи хибриде. Стога Ј. Матијашевић и,

оправдано, сматра да се адаптација, као једна од функција творбеног система, данас више него икада намеће као предмет истраживања. Заправо, како ауторка примећује, лексички, фонетски, морфолошки и графолошки план релативно лако су уочљиви, док активност творбеног система, која је у словенским језицима врло висока и значајна – долази до изражаја тек кроз функционисање позајмљеница у систему у којем су се нашле, те су отуда и толико драгоцен материјал (за проучавање), али и значајне „ставке” у самој језичкој систему. Пољу истраживања које је отворено прилогом Јелке Матијашевић придружује се и наредни рад, чији је потписник *Ранко Бугарски*, који анализира, како се у наслову каже, „агресивни” (или „несносни”) суфикс *-ијада*. Овај лингвиста у свом прилогу испитује 232 лексеме с наведеним суфиксом, стилски/регистарски обележеним као изразито жаргонизованим. Лексеме су класификоване у осам група, а на самој крају се даје обједињен алфавитни списак свих лексема. И наредни се прилог, такође, бави творбом речи. *Душанка Вујовић* у раду интригантног наслова „*Фесџ*” од ваџара до конференције, анализира двочлане називе различитих манифестација, уочавајући да су ови грађени тако што у првом делу имају позиционо индеклинабилну именицу у функцији детерминатора (иначе, ван овог споја, променљиву), скраћеницу или придев, а у другом делу лексичку јединицу *фесџ*. Не само (морфо)дери-ватолошки него и културолошки, чини се, значајно је и запажање како је типичан пример за овај језички (творбени) модел био новосадски фестивал тамбурашке музике *Тамбурица фесџ*! Оно по чему су (изуземо ли чист нумерацијски критеријум, тј. редослед у садржају) радови Р. Бугарског и Д. Вујовић сродни и комплементарни, јесте и то што у свом раду Душанка Вујовић као једно од конкурентних творбених образовања двочланом лексичким изразима с именицом *фесџ* детектује управо и творенице са суфиксом *-ијада*: *Шојен фесџ* и *Шојенијада*, *Ракија фесџ* и *Ракијада*, *Шунка фесџ* и *Шункијада*, *Пасуљ фесџ* и *Пасуљијада* итд. У закључку, а на основу анализираних примера, ауторка истиче да формални статус лексичке јединице *фесџ* није још јасно одређен, да се она налази на пола пута између несамо-салних и самосталних лексичких јединица, али да се њена семантика проширила од почетног значења „светковина, свечаност, фестивал” на значење било које врсте манифестације. Окрећући се више ка морфоадаптационим процесима у српском језику, читалац ће се у наредном раду моћи упознати с начином на који се географски термини страног порекла (ексцерпирани из различитих, стручних и општих, извора) у једноиповековном временском распону (дакле, објављивани од 1868. год. па до почетка XXI ст.) морфолошки адаптирају. Наиме, *Милан Ајџановић* у свом раду описује различите механизме морфолошке адаптације географских термина страног порекла а анализу спроводи на две групе примера: већој (1159) и мањој (146), чиме је дат детаљан увид у морфолошку адаптацију ове групе термина. Теоријски и методолошки је оквир анализе М. Ајџановића подударан оном какав примењује и Барбара Штебих у испитивању морфолошке адаптације калканских германизма (а што је модификована варијанта Филиповићеве трипартитне класификације адаптације страних речи), што аутора доводи до следећих запажања: маскулиноми и фемининуми најчешће прилазе прототипичним именицама мушког и женског рода – потоњи доследно именицама KfPa, а први, уз

неколико изузетака (нпр. *ѿомболо*, *ѿорнадо*, *широко*), типу КпРØ, док су, на другој страни, неутруми подељени – део је пришао најбројнијем парадигматском обрасцу у оквиру овог рода – КпРо (*иџало*, *лидо*), а део именицама с проширењем основе – КпРØ (*ѿекне*, *ѿеје*). Закључак је аутора да је облик модела а не његова семантика оно што има највеће последице по морфологију реплике, а уколико се јаве изузеци, најчешће су последица тзв. фонетског растерећења или семантичке аналогije. Англицизмима је посвећен и рад у II тематској целини Зборника: *Лидија Орчић* проучава англицизме у универзитетским уџбеницима економије: запажа да су англицизми распрострањени како у општем лексичком фонду, тако и у стручној терминологији. Отуда она поставља као циљ анализе да се испита како енглески језик утиче на формирање речника у области економије, једној од пропульзивнијих области за утицај енглеског језика на вокабулар. Анализа је обухватила творбено-морфолошке особине лексема али је начињена и процена њихове успешности адаптације. У оквиру деривационих модела, ауторка је издвојила две групе: (а) једну коју чине лексеме настале префиксацијом, и (б) другу коју чине сраслице, тј. речи настале конфлацијом. Прилог *Сјане Рисић* се бави придевима са суфиксима *-(а)н*, *-ни* од именичких основа у оквиру лексикографско-лексиколошког приступа, и то тако што се представљају актуелни проблеми у вези са разграничавањем описних придева са суфиксом *-(а)н* и односних придева са суфиксом *-ни* (деривираних од именичких основа домаћег порекла), а све ради одређења њиховог лексемског статуса у случајевима реализације или преклапања оба значења. Ауторка, након детаљне анализе, долази до следећих закључака (наводимо само главне): (а) процес диференцијације описног и односног значења деноминалних придева са суфиксима *-(а)н* и *-ни* у савременом српском језику није завршен, а у новије време је додатно дестабилизован другим процесима; (б) такво нестабилно стање и фактори који га дестабилизују најочигледније се испољавају у савременој дескриптивној лексикографији; (с) недоследности и несистемности које су запажене у релевантним речницима у многим случајевима су последица таквог дестабилизованог стања, а не само неумешности лексикографа; (д) доследност и системност у лексикографској обради може се и мора спровести у типичним случајевима стабилизаних микросистема, који су већ евидентирани у релевантним граматичким приручницима и у литератури; (е) реализација оба значења или њихово преклапање код примарно односног или примарно описног придева одвија се у оквиру полисемије исте лексеме и погрешно је такве случајеве представљати као посебне лексеме, чиме се искључује и питање хомонимије или паронимије издвојених придевских парова. Рад *Исидоре Бјелаковић* комплементаран је оном који је за Зборник приложио М. Ајџановић; она је, наиме, проучавала сложено-суфиксалну творбу географских именичких термина код Срба у XVIII и XIX ст. Тако су анализирани именички термини настали сложено-суфиксалном творбом, а забележени у терминологији из области математичке географије и астрономије предстандардне епохе развоја српског књижевног језика (1783–1867). То су форме са четворочланом структуром (осамостаљена лексема или творбена основа прве мотивне речи + спојни вокал + творбена основа друге мотивне речи + суфикс). Богата грађа омогућила је ауторки да покаже бројне деривационе обрасце

које ексцерпирани примери потврђују, али и да укаже на синтаксичко-семантичке односе међу конституентима. Сводећи своја запажања, И. Бјелаковић закључује како су многи термини настали процесом потпуног или делимичног калкирања према латинском или немачком језику, што често није у складу са творбеним моделима српског језика, па је јасно зашто у конкуренцији са интернационализмима нису (многи од њих) могли бити инкорпорирани у ткиво лексикона савременог српског језика. Последњи прилог у другом сегменту Зборника је рад *Дејана Средојевића*, који се издваја по томе што је у питању прозодијска тематика. Аутор испитује прозодијску истакнутост поенте у микро и макро структури вица, чиме се наизглед веома удаљени (рубни) језички нивои (прозодија и дискурс) повезују логично и консеквентно у једну целину. Дакле, проучивши дискурсне и прозодијске аспекте поенте (*punchline*-а), Д. Средојевић долази до закључка како у микроструктури постоји тенденција да поента буде наглашена дужом паузом, али да по вредностима интензитета није истакнутија од тзв. тезе (али се изговара спорије). Поента пак у односу на тезу има статистички значајно мању вредност *f0max*, чиме се оцртава структура/завршеност *йарайона*. Према томе, у макроструктури постоји тенденција да поента буде истакнута вишим тоном, дужом паузом и споријим темпом.

У трећем сегменту Зборника разматрају се различита *морфосинтаксичка и методичка њишања*. Први је рад *Јелене Ајџановић*, која пише о предикатима са значењем појава у природи. Ауторка подвргава анализи предикатске конструкције које својим значењем упућују на различите природне појаве, обухватајући физичке датости и временске/климатске прилике. Она уочава да се тематско поље појаве у природи граматикализује на два начина: прилошким предикатским изразима (ППИ) и глаголским типом предиката, те да ова два типа предиката у језику могу алтернирати, тј. постоји велика могућност међусобне замене. Но, одређене рестрикције у овом погледу, као и семантичка нијансирања морају се нагласити, јер ако се упореде искази, примерице, *облачно је* : *наоблачило се* или *хладно је* : *захладнело је* или *йойлаве су у Русији* : *йойлаве йогодиле Русију* и сл. уочавају се и подударности али и (извесне) разлике. Ауторка диференцира ППИ од глаголских предиката на основу неколико параметара: (а) динамичност / процесуалност / резултативност (уз релевантну улогу глаголског вида), (б) интензитет, (с) агентивност и пацијативност. Шта се закључује: прилошки предикатски изрази представљају заступљенији формални образац за граматикализацију семантичког поља појаве у природи. Доминација датих, немаркираних, структура има упориште у њиховом категоријалном значењу: они представљају примарни граматикализациони образац за означавање категорије стања, док је глаголски предикат, маркиран обележјем динамичности и процесуалности, резервисан је за обележавање категорије радње, тј. збивања. Ако је глагол, тј. предикатска фраза једно од централних подручја морфосинтаксе, друго је, сасвим извесно, падежни систем. Управо се тиме у следећем раду бави *Нада Арсенијевић*, и то једним микросегментом – начином формализације концесивног значења. У раду се анализирају српске падежне (генитивне, дативне и акузативне) допусне конструкције, којима се, у комбинацији с предлозима којима се спецификује семантичка компонента карактеристична за

дато значење, изриче нерелевантност постојећег услова за реализацију предикатске радње. Након детаљне анализе и класификације, ауторка, у виду закључка, даје пледоаје за проучавање и формирање целовите слике о функционисању ове категорије, те подстиче и друге истраживаче да се више позабаве овом темом, а све у циљу обједињавања описа свих могућности језичког изражавања концесивног концепта у српском језику, с особитим нагласаком и на функционално-стилску репрезентованост ове категорије. Након глаголских/предикатских и падежних питања, у претходним двама радовима, *Најџаца Киш* својим радом шири поље истраживања – у окриљу морфосинтаксе – на придеве. Она испитује рекцијске и семантичке допуне придева, анализирајући које се допуне појављују уз придеве као управне чланове датих синтаксичких веза у савременом српском језику. При томе, примењује релевантне критеријуме а акценат је стављен на међуусловљеност лексичке семантике придева и њихових рекцијских способности, тако да су придевске лексеме разврстане у семантичке класе или групе, а допуне уз њих су класификоване према морфолошко-семантичким параметрима. Ауторка је водила рачуна и о различитим контекстуалним реализацијама одређених група придевских лексема (а самим тим и о њиховој валентности). Она закључује да на синтаксичком нивоу допуне могу бити класификоване на основу два примарна критеријума – предвидивости и обавезности појављивања, тзв. обавезне синтаксичке, тј. рекцијске допуне и факултативне синтаксичке или тзв. семантичке допуне, а да су оне граматикализоване одређеним предлошким или беспредлошким падежним конструкцијама односно допунском клаузом. Контрастивном се морфосинтаксом у своме раду бавио *Жељко Марковић*, фокусирајући се на итеративне глаголе визуелне перцепције у српском и словеначком језику. Приказано је синтаксичко „понашање” глагола којима се означавају ситуације што се по карактеристикама свог развојног тока сврставају у деривирание ситуационе типове – учестала нетеличка догађања или хабитуална стања: *виђајџи*, *џољџџајџи* (*џољџџавајџи*, *џољџџџџајџи*), *заљџџајџи* (*се*), *освјџајџи* (*се*) и *обазирајџи* (*се*), одн. *videvati*, *pogledovati* (*pogledavati*), *zagledovati se* и *ozirati se*. Поред обележја релевантних за семантичко одређење наведених глагола, аутор је идентификовао и типове и формалне ликове њихових тзв. десних аргумената. На основу семантичког обележја [репетитивност перцептивног акта] и обележја ситуационе темпоралне структуре, итеративни глаголи визуелне перцепције у српском и словеначком језику сврставају се, аутор сматра, у хабитуална стања (глагол *виђајџи* / *videvati*) или учестала нетеличка догађања (остали глаголи), а примећује да су за семантичко структурирање ове групе глагола релевантна још и обележја (интензитет [усредсређено остварење перцептивне радње]) – код глагола *заљџџајџи* (*се*) / *zagledovati se* – и [телесни покрет] – код глагола *освјџајџи* (*се*) / *ozirati se*. Из домена (морфо)синтаксичке контрастологије *Марина Курешевић* нам пак усмерава пажњу ка историји језика и дијахроном аспекту синтаксичких и дискурсних истраживања, јер се бави дискурсним и контекстуалним основама употребе номиналних средстава у *Српској Александриди*. Она у своме прилогу указује на то у којим структурним сегментима наратива као типа дискурса, те у којим се контекстима прибегава употреби партиципа и инфинитива у различитим синтаксичко-семантичким

реализацијама. Истраживање спроводи на језику критичког издања средњо-вековног романа *Српска Александрида*, за који је утврђено да је писан нижим стилом српскословенског језика (у чијој основи је препис из XVI века при-зренско-тимочке провенијенције). На крају рада утврђује да нека номинална средства заиста јесу својствена за наративне, а друга за драмске пасаже, те да се унутар овако дискурсно условљене класификације може уочити и њихова функционално и семантички, тј. контекстуално условљена употреба. Радом *Гордане Дражин* отварају се још два истраживачко поља – методичко и дијалектолошко. Она пише о конкурентском односу стандардног језичког израза и дијалекта у говору ученика основне школе у Жабљу, пратећи дијалектизме на фонетском и морфолошком плану у писменим задацима или дијалектизме добијене путем упитника код ученика петог и осмог разреда основне школе у Жабљу. Посебан је нагласак на следећим категоријама: ре-флекс јата, сажимање финалне вокалске групе *-ао*, губљење и настанак кон-сонаната */x/* и */j/*, парадигматске особености именица *бицикл*, *ред*, *Турчин*, *свиња*, *сѣтакло*, те особености конјугације глагола *сјасавати*, *ојтрести*, *изве-сѣти*, *врћи/врећи*, *извини*, *јромени*, *болеи*, *волеи*. Ауторка, на основу добијених резултата, закључује како су ученици основне школе у Жабљу, бар у вишим разредима, на путу да у школи пренебрегну своју диглосију у корист стандардног језика, али и да врло често мешају језичке компетенције којима располажу – дијалекатску и стандардну. Последњи је рад у III делу Зборника методичко-синтаксичке нарави а његови су аутори *Љиљана Пе-йрочавки* и *Милица Савић*. Ауторке преиспитују начин на који се намерне реченице предају у настави српског језика. У раду се приказује методичко промишљање за тумачење намерних реченица у настави српског језика, сагледавају се њихова обележја, модална значења, конституентске вредности и допунске и одредбене функције, те указује на сличности и разлике између намерних и изричних и узрочних реченица како би се предупредиле могуће погрешке. Уз илустрације и приказе радних, тј. наставних листића, *Љ. Петро-вачки* и *М. Савић* дају одређене моделе и поступке које би при обради грађе о намерним клаузама ваљало усвојити како би се обезбедила активна настава синтаксе. Посебну пажњу посвећују ономе што би требало да буду активности ученика и наставника у заједничком раду и указују на значај развијања уче-ничке самосталности у откривању структура финалних клауза, њихових модела и функција уз примену интерактивних облика рада.

Последњи је сегмент Зборника посвећен *лингвокултуролошким и дис-курсним истраживањима*. Први, филолошки и лингвокултуролошки рад, потписује *Марија Клеућ*, а предмет истраживања су комуникативни глаго-ли у српским епским песмама. У раду се, поред ексцерпираних глаголских лексема, анализирају још и облици рекцијских допуна, као и тзв. формулски изрази у којима се они појављују. Ауторка указује на читу поетичку реле-вантност експлицирања јунаковог говора (дијалог / монолог) наспрам експли-цирања радње (дескрипција) у песми *Зидање Скадра*, као и на то колико је говор јунака прагматички (литерарно) резонантан за његову (нијансиранију) карактеризацију. Веома је значајно и за даља истраживања у области народ-не књижевности, али и у области (морфо)синтаксе глагола комуникације, и то што се на крају рада, у Прилогу, даје списак комуникативних глагола у

српским народним песмама, чиме се још једанпут потврђује чврста веза (иако често свесно пренебрегнута у савременим истраживањима) између поетолошког и лингвистичког приступа књижевности. *Ивана Лазић Коњик* испитује, са етнолингвистичких и лингвокултуролошких становишта, концептосферу појма клетве у лирским усменим песмама, истражујући елементе језичког и културног стереотипа клетве носилаца на фолклорном материјалу лирских усмених песама. Ауторка ће показати да постоји наивна представа о клетви, профилисана на традиционалним вредностима и обичајима патријархалне културе, са елементима архаичног и митског, у виду вишедимензионалног појма са бројним аспектима: друштвеним, физичким, етичким (аксиолошким), емотивним. Корпус који је ауторки послужио за ово истраживање чинио је фолклорни материјал усмених лирских песама, из прве књиге Вукових *Српских народних њјесама*. На основу немале литературе и детаљно спроведене анализе И. Лазић Коњик долази до сазнања да појам клетве у традиционалној култури српског народа, поред устаљене митско-магијске концептуализације (засноване на архаичним представама о моћи и дејству речи), обухвата и различите семантичке диференцијације, које ће у каснијим периодима српске културе и језика водити ка њеном растакању и преображају. А управо ове трансформационе елементе тзв. модерне клетве у свом чланку аналитички разматра *Миливој Алановић*. Позиционирајући модерну клетву између наслеђа и новаторства, аутор поставља као циљ свога истраживања да на корпусу ексцерпираних клетви (прикупљених на различитим домаћим интернетским страницама) истражи њихова инваријантна обележја (пре свега она структурна), као и пратеће друштвене, психолошке и културне феномене. М. Алановић примећује да наведени феномени доводе до слабења магијске и регулаторне функције клетве на рачун оне комичне, али и ироничне и сатиричне, што се постиже довођењем појединца, лица које треба да трпи последице за кршење неке друштвене норме, у нестварне или немогуће, готово фантастичне ситуације. Анализа издвојених примера модерне клетве, као и пратећа класификација, омогућују аутору да дође до закључка како таква клетва представља форму којом се успостављају и одржавају друштвени контакти (нека врста Јакобсонове фатичке функције језика), али и да садрже елемент(е) индивидуалне креативности и моћи придобијања наклоности саговорника, што су типичне социјалне функције и вица. С електронског (интернетског) медија (у претходном прилогу), *Мирјана Јоцић* нас у свом раду враћа, сада већ традиционал(изова)ним, медијима радија и телевизије, испитујући са комуниколошког, социолингвистичког, психолингвистичког и (системско)лингвистичког становишта обележја и сложеност процеса комуникације помоћу ова два (масовна) медија. Приказавши нам које су карактеристике феномена комуникације, те какви комуникациони модели постоје, М. Јоцић читава слику процеса комуникације путем ова два медија додатно усложњава говорећи о друштвеном оквиру и вишеструкој контекстуализацији тога процеса и централној улози вербалног, природнојезичког кода у њему. Ауторка разјашњава и често употребљаване синтагме „језик радија и телевизије”, „језик штампе, радија и телевизије” или „језик мас-медија” и „језик средстава масовне комуникације”, па се, отуд, овај чланак може користити и као мали компендијум или увод у комуникологију/медиологију/лингвистику радија и телевизије.

Дискусним аспектима (и то контрастивно) у академским текстовима бавила се у свом прилогу *Савка Благојевић*, посебну пажњу посвећујући тзв. дискурсној рефлексивности. Рефлексивност академског дискурса је језичка појава којој се у англистичкој лингвистици посвећује значајна пажња, али је готово непозната у нашој науци о језику. Дискурсна, или текстуална рефлексивност, описује се као способност сваког природног језика да реферира на (самог) себе и да сам себе описује, тј. то је ауторов експлицитни коментар на текући дискурс, а присуство дискурсне рефлексивности у тексту указује на то да је аутор свестан свог текста као облика језичке експресије, да је свестан себе као аутора текста, као и да је свестан потенцијалног читаоца као читаоца баш тог текста. Након овог интродукторног дела, С. Благојевић утврђује и класификује елементе дискурсне рефлексивности, а потом говори о дискурсној рефлексивности као варијабли академског дискурса. На самоме крају, ауторка скреће пажњу истраживачима да наставе с праћењем и описивањем ове појаве, јер би било занимљиво упоређивати функције дискурсне рефлексивности са функцијама које се могу испољити у неким другим жанровима писменог или усменог академског или стручног дискурса, као што су стручни извештај, усмена презентација итд. *Биљана Мишић Илић*, такође, разматра неке аспекте академског дискурса, и то писане изјаве о мисији/циљевима високошколских установа. Писане изјаве о мисији/циљевима универзитетских установа, наиме, јесу нова појава у јавном и академском дискурсу у Србији. Ауторка анализира изјаве које су доступне на веб страницама ових установа и то, прво, узимајући у обзир параметар жанра, затим карактеристична језичка средства (лексичка и граматичка), да би све то уоквирила критичком анализом проучаваних текстова. Поред консеквентно спроведене анализе, чини се, посебно је значајно што се читаоци могу упознати и са критичком анализом дискурса (КАД), релативно новом (транс/интер)дисциплином, која испитује однос језика/дискурса и друштва, што младим истраживачима отвара једно, толико значајно, поље за истраживање, али и пружа – а то се посебно мора истаћи – могућност да се интервенише у екстралингвистички простор и позитивно утиче на друштвене процесе и друштвене односе. О политичком говору с позиција (одређених) прагматичких и когнитивистичких теорија пише *Сйрахиња Сйейанов*. Рад је заправо конципиран тако да се један комуникационо-прагматички догађај (део говора опозиционог политичара у парламенту) анализира помоћу више (сродних и комплементарних) теорија, чиме се (до/)показује да један исти текст – посматрајући га кроз различите теоријско-методолошке оптике – даје различите увиде у неке аспекте семиотке текста и механизме стварања смисла. *Марко Јанићијевић* пише о тзв. етимолошкој метафори у административном дискурсу. Како аутор каже, у представљању апстрактнијих појмова, метафорички процес се чини неизбежним, а да би се то у пуној и правој мери показало, неопходан је етимолошки приступ. У овом раду се, на примеру лексике административног (бирокупатског) дискурса, значења неких лексема које су, према речницима савременог језика, употребљене у свом основном смислу, (пре)испитују с обзиром на етимологију. Тако се идентификују метафоре чији изворни појам одговара етимолошком значењу, а циљни актуелном значењу лексема. М. Јанићијевић закључује да су познате појмовне метафоре и бар неке новоидентификоване у

употреби стотинама година, те да је праћење етимолошког развоја од изузетног значаја за проучавање метафоре, јер омогућава утврђивање (често забављених) корена метафоричког мишљења, постављајући тако основу за правилно схватање и објашњење како тог битног когнитивног процеса тако и одговарајућих језичких појединости. Рад који „затвара” Зборник потписује Душанка Звекић Душановић. Она се бави тзв. дискурсом именовања, и то контрастивно (у српском и мађарском језику), а предмет именовања су козметички производи компаније *Авон*. Ауторка испитује заступљеност домаћих, одомаћених и страних неадаптираних елемената, али и синтагматске спојеве, као и одређене творбене modele. Веома богату грађу (око 200 назива) и каткад крајње занимљиве ексцерпираних примере прати детаљна лингвистичка анализа, а Д. Звекић Душановић доказује да је у оба језика најфреквентнија домаћа и одомаћена лексика (рекли бисмо, ипак, очекивано), како за означавање самог производа тако и за спецификовање његове намене, састојака итд., но и да су у обама језицима приметне и иновације на лексичком плану (првенствено у увођењу нових састојака, донедавно непознатих на овим просторима).

Шта нам преостаје да напоменемо након прегледа садржаја Зборника? Неколико констатација: (а) прво, с обзиром на природу и разлоге „настанка” Зборника, чини нам се да су прилагачи радова показали *уважавање* и *поштовање* према проф. Вери Васић, баш како је и требало бити – то су по квалитету уједначени, инспиративни прилози, неретко с проицљивим запажањима и закључцима, управо онако како је професорка Васић предавала и писала: Зборник је, према томе, тематски добро конципиран а технички беспрекорно израђен; (б) друго, *актиuelносћ* радова – што такође кореспондира с научним опусом Вере Васић, која је увек ишла укорак са савременим лингвистичким токовима – несумњива је, поједине теме су овде први пут лингвистички кандидоване за даље испитивање, а понуђени су и неки нови одговори на нека стар(и)ја, отворена питања; и, коначно, (с) треће, *бројносћ лингвистичких обласћ*и којима радови припадају и у оквиру тих области *разноврсносћ* (*микро*)*ш*ема, те једна врста *синтеетичносћ*и, коју Зборник поседује, омогућава му да постане (неизоставним) приручником како студентима (у њиховом усавршавању) тако и широј научној академској (лингвистичкој) заједници, будући да се у овој књизи јасно оцртавају теме које могу даље бити предметом лингвистичког/филолошког истраживања и анализе.

Сћрахиња Сћейанов

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
straxstepanov@yahoo.com

СОЦИОЛИНГВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА ВЛАДИСЛАВА ЛУБАША

Władysław Lubaś. *Studia socjolingwistyczne*. Opole: Uniwersytet Opolski
– Instytut Polonistyki i Kulturoznawstwa, 2013, 422 стр.

У издању Института за полонистику и науку о култури Универзитета у Ополу, на коме је проф. др Владислав Лубаш провео последње дане научног живота, појавила се 2013. г. његова књига *Социолингвистичке студије* (*Studia socjolingwistyczne*). Судбина је хтела да то, нажалост, буде последња монографија овог пољског слависте, неуморног прегача на пољу србистике и лингвисте вишеструког истраживачког домена.

Књига представља хрестоматију ауторових тридесет шест радова из области социолингвистике словенских језика (првенствено пољског, па српског) објављених у периоду 1979–2012. г., а овде обједињених у четири поглавља: *Социолингвистички метод у дескрипцији језика* (*Metoda socjolingwistyczna w deskrypcji języka*) (17–99), *„Социјум” у комуникацији, сипраификацији и нормирању језика* (*„Socjum” w komunikacji, stratyfikacji i normowaniu języków*) (101–222), *Језичка политика* (*Polityka językowa*) (223–312) и *„Шлески језик”* (*„Język śląski”*) (313–363). Уз списак литературе (387–411), списак скраћеница (413–414) и именски регистар (415–422) књига садржи још *Увод* (*Wstęp*) (7–16) и *Aneks* (367–386), који представља библиографију ауторових научних радова објављених у периоду 2000–2011. г. и библиографију његових популарнонаучних и публицистичких текстова из периода 1960–2006. г. За сваки рад у књизи наведена је библиографска белешка о његовом првом објављивању (будући да су неки радови објављени два пута – у Пољској и иностранству) и о евентуалним мериторним и стилским преправкама.

У опширном *Уводу* аутор износи разлоге за издавање овакве књиге, а затим, ретроспективним излагањем, говори на који се начин формирао и развијао као социолингвиста, пружајући нам увид и у околности развитка пољске социолингвистике.

Књига је настала из жеље да се „лингвистима и студентима лингвистике поново учине доступним радови настали у зачецима „пољске социолингвистике”, који су покушали да реше мноштво тешких методолошких и терминолошких, па и психолошких проблема у вези с преласком с владајућих структуралистичких на нове, социолингвистичке, когнитивне и текстолошке методе, те у вези с преласком с дијахронијских на синхронијске описе, и то све у условима кад су могућности за коришћење западне литературе биле ограничене”. Желело се такође да се учине доступним „актуелни социолингвистички и компаративни радови о словенским државама и језицима који су на прелому векова претрпели темељне преображаје: државе – друштвене трансформације, језици – нормативне промене у домену корпуса (система) и статуса (правног и функционалног положаја)”.

Клица ауторових интересовања за социолингвистику формирала се у Југославији, а развила на најпогоднијем тлу на које је могла пасти – на Шлеском универзитету у Катовицама. Боравећи у југословенској вишенационалној а језички веома сложеној средини и то као научни стипендиста Филолошког факултета у Београду (1962–1963), лектор у Љубљани (1965–1966), лектор и предавач пољског језика у Београду (1966–1969), Лубаш је био у живим контактима с професорима и колегама из Београда, Новог Сада, Љубљане, Загреба и Скопља. Притом је помно пратио и западну социолингвистичку литературу, што га је учинило спремним да се смело упусти у озбиљна социолингвистичка истраживања.

У то време време у Пољској интересовања за социолингвистику била су још у „ембрионалном стадијуму”. Битан моменат за развој ове научне дисциплине био је Лубашев прелазак с Јагелонског универзитета у Кракову на Шлески универзитет, на коме је убрзо (1973) постао декан новооснованог Филолошког факултета са седиштем у Сосновјецу. То му је, уз подршку ректора и колега, дало пуну слободу планирања научног рада на факултету. Тако је за неколико година у Шлезији, средини коју карактеришу изразита социјална раслојеност и богата истраживања историје језика, створено солидно језгро млађих научника оспособљених и за социолингвистичка истраживања.

Сарадња Филолошког факултета у Сосновјецу с другим пољским центрима и локалним срединама, али и иностраним институцијама (међу којима је важно место припадало српским и југословенским), допринела је да на Шлеском универзитету социолингвистика стекне статус какав су имале дисциплине другачијег методолошког усмерења, као нпр. су традиционални структурализам и трансформативно-генеративна граматика, касније и когнитивизам. Општепољски лингвистички скуп посвећен методологији истраживања урбаних типова пољског језика, одржан 1975. г. (материјали са тог скупа објављени су 1976. г. у Катовицама), указао је на читав низ методолошких могућности за обављање истраживања социолингвистичког карактера, са теоријским разграничењем према методима традиционалне дијалектологије. Следећи скуп, посвећен језичкој политици, одржан је 1976. г., а материјали су објављени 1977. г. као први том новооснованог часописа *Социолінгвістика* (*Socjolingwistyka*), који и данас излази у Ополу, а чији је уредник до краја живота био Владислав Лубаш. Резултати овог скупа потпуно су профилисали социолингвистику као нову језичку дисциплину не само на Шлеском универзитету него и у целој Пољској. Отуда мишљење у овој земљи да је за „пољску социолингвистику светло дошло из Шлезије”.

Прво поглавље књиге, *Социолінгвістички метод у дескрипцији језика*, садржи девет студија: *Социолінгвістика као истраживачки метод* (1979)², *Теорија и социолінгвістички методи* (1982), *Социолінгвістика – интердисциплинарни метод* (1982), *Дијалектологија и социолінгвістика* (1996), *Истраживачке могућности словенске компаративне социолінгвістике* (1983), *Социолінгвістички метод у ономастичким истраживањима* (1984), *Називи места из социолінгвістичке јерсије* (1983), *Транслација личних имена у комуникацијским ситуацијама* (1992) и *Транслација семилексема* (2000).

² У загради је наведена година првог издања.

Друго поглавље, „Социјум” у комуникацији, стандартизацији и нормирању језика, обухвата четрнаест студија: *Заједнички типови језичког контакта и варијантност језика* (1982), *Савремени пољски комуникацијски контакти и варијантност језика* (2007), *Начини испољавања друштвених варијаната савременог пољског језика* (1982), *Комуникација на интернету* (2007), *Урбани језик и урбана дијалектологија* (1983), *Суштина колоквијалности* (1986), *Још о лингвистичкој теорији колоквијалности* (2010), *О учешћу језичких категорија у лексици колоквијалне варијанте пољског језика* (2000), *Колоквијална лексика у медијима* (2000), *Начини дескрипције узуса колоквијалне варијанте језика у нормативним речницима* (2008), *Варијантност у језичкој кодификацији* (1995), *Када кодификација може бити успешна?* (1986), *Кодификација колоквијалне варијанте у неким словенским језицима* (2009) и „Новојговор” – двадесет година касније.

Треће поглавље, *Језичка политика*, чини осам студија: *Нови задаци језичке политике у словенском свету* (2003), *Политичке условљености нове ситуације словенских језика* (2008), *Европски језички глобализам и етно-национални сепаратизам* (2000), *Језичка политика словенских држава: између национализма и европеизма* (2012), *Мењати или побољшати пољску језичку политику* (2005), *Пуризам у савременој језичкој политици у словенским земљама* (2007), *Српски рай за ћирилицу* (2007) и *Како се језик у словенским земљама „поисповећује” / „идентификује” с народношћу* (2006).

Четврто поглавље, „Шлески језик”, обухвата студије: *Хоће ли шлески језик постојати књижевни?* (1998), *Језик и регионални шлески идентитети* (2001), *Могућности стандардизације шлеског пољског* (2008), *Шлески пољски језик – помоћни регионални језик* (2009) и *Немачки елементи у урбаном језику (индустријске) Горње Шлезije* (1987).

Библиографију радова објављених у периоду 2000–2011. г. чини седамдесет пет наслова (од тога четири коауторска), док се библиографија популарнонаучних радова из периода 1960–2006. г. састоји од три стотине седамдесет пет текстова, од чега само шест из периода 1989–2006. г. Ови радови су се бавили најпре називима места, а затим најразличитијим питањима од интереса за општу језичку културу у Пољској. Публиковани су у шездесет седам часописа, који су излазили у градовима широм Пољске, а то су: Варшава, Гдањск, Краков, Познањ, Катовице, Бидгошч, Бјалисток, Торун, Вроцлав, Олштин, Лођ, Шчећин, Лублин, Рибник, Кјелце и Ополе. Списак назива часописа представља *Списак скраћеница*.

Литературу чини пет стотина четрдесет седам библиографских јединица са словенског, западноевропског и америчког простора. Већину представљају радови објављени у Пољској (од тога је четрдесет Лубашевих наслова), док из иностранства највише има радова из Србије (Београд, Нови Сад). Са простора бивше Југославије заступљени су аутори из Босне и Херцеговине (Сарајево, Зеница), Македоније (Скопље), Словеније (Љубљана) и Хрватске (Загреб, Сплит, Задар). Из словенског света, цитирани су радови објављени у: Белорусији (Минск), Бугарској (Софија, Велико Трново), Русији (Москва, Санкт Петербург, Вороњеж, Горки, Тату), Словачкој (Братислава), Украјини (Одеса) и Чешкој Републици (Праг, Брно, Оломоуц, Острава, Опава). Остали радови објављени су у следећим земљама: Аустрији (Беч, Клагенфурт), Великој

Британији (Лондон, Окфорд, Кембриџ), Италији (Рим), Молдавији (Кишињев), Немачкој (Јена, Хале, Лајпциг, Берлин, Минхен, Штутгарт, Хамбург, Келн, Франкфурт на Мајни, Дармштат), Румунији (Букупрешт), Сједињеним Америчким Државама (Арлингтон, Вашингтон, Далас, Колумбус), Холандији (Хаг), Швајцарској (Цирих, Берн), Шведској (Упсала), а има и радова са двојним / тројним местима издања: Берн – Франкфурт на Мајни, Берлин – Њујорк, Клагенфурт – Сарајево, Берлин – Беч, Хаг – Париз, Дордрехт – Бостон – Лондон, Загреб – Љубљана – Колумбус и Клагенфурт – Беч – Љубљана.

Пружајући увид у социолингвистички рад Владислава Лубаша и пољску социолингвистику, књига *Социолингвистичке студије* овог пољског слависте представља литературу која је нарочито драгоцену у једној научној средини у којој је неопходан развој истраживања тог типа. Надамо се да ће емпиријска истраживања и модерна методолошка усмерења пољске социолингвистике, којима је својим ангажовањем правац давао и сâм Владислав Лубаш, подстаћи и српске лингвисте да наставе путем њиховог великог пријатеља и задужбинара.

Дражана Рајковић

Институт за српски језик САНУ
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
Dragana.Ratkovic@isj.sanu.ac.rs

РЕЦЕНЗЕНТИ ЗА КЊИГУ LVII ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

доц. др Миливој Алановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др САВКА БЛАГОЈЕВИЋ, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
проф. др Душко Витас, Универзитет у Београду, Математички факултет
доц. др Душанка Вуловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др. Јасмина Грковић-Мелџор, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет (дописни члан САНУ)
проф. др НАТАША ДРАГИН, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др. РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Душанка ЗВЕКИЋ-ДУШАНОВИЋ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Душка КЛИКОВАЦ, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
доц. др МАРИНА КУРЕШЕВИЋ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
академик АЛЕКСАНДАР ЛОМА, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др МАЈА МАРКОВИЋ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др АЛЕКСАНДАР МИЛАНОВИЋ, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
/ Институт за српски језик САНУ
проф. др ПРЕДРАГ НОВАКОВ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
академик ПРЕДРАГ ПИПЕР, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др МАТО ПИЖУРИЦА, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др ТВРТКО ПРЊИЋ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
доц. др БИЈАНА РАДИЋ-БОЈАНИЋ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
академик МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др КАТАРИНА РАСУЛИЋ, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др СВЕНКА САВИЋ, проф. емеритус, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др НАДЕЖДА СИЛАШКИ, Универзитет у Београду, Економски факултет
доц. др ДЕЈАН СРЕДОЈЕВИЋ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др ТАТЈАНА СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ, Универзитет у Београду, Филозофски факултет
доц. др СОЊА ФИЛИПОВИЋ-КОВАЧЕВИЋ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др САБИНА ХАЛУПКА-РЕШЕТАР, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др БЈОРН ХАНСЕН, Институт за славистику, Универзитет у Регенсбургу, Немачка
проф. др ГОРДАНА ШТАСНИ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* објављује оригиналне радове, научну критику, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Маџице српске за филологију и лингвистику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени при дну прве стране чланка.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. За радове на српском језику примењује се *Правилник српског језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Рад послати одштампан на адресу: Уредништво *Зборника Маџице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија. Електронску верзију рукописа у Word формату послати на адресу: jdjukic@maticasrpska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у PD формату. Рукописи се не враћају ауторима.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

Радове рецензирају два квалификована рецензента. У року од два месеца од пријема рукописа аутори ће бити обавештени о томе да ли је рад прихваћен за објављивање. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. (Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.)

3. ЕЛЕМЕНТИ РАДА (обавезан редослед):

а) име и презиме аутора: у студијама и чланцима изнад наслова уз леву маргину, у приказима испод текста уз десну маргину, курзивом; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

- б) наслов рада: верзалом, центриран;
- в) сажетак (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;
- г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;
- д) основни текст;
- ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;
- е) резиме садржи: име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Резиме (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод.
- ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

4. ФОРМАТ

- а) стандардни: A4; маргине 2,5 cm;
- б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт Монах (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);
- в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;
- г) размак између редова: 1,5;
- д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;
- ђ) за наглашавање се користи *иѿалик* (не **болд**);
- е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (**1.**, 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи **1.**, **2.** итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;
- ж) препоручљиво је да се глосе, вишестубачни делови текста и слична одступања од стандардне текстуалне форме вежу „невидљивим” табелама, како би задржали позицију коју је аутор предвидео.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

- а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;
- б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени

рад, у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода ('...').

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (ГРИЦКАТ 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (ВЕЋЕРКА 1961: 59–60);

в) упућивање на одређено издање исте студије: (РАДОВАНОВИЋ 1986²: 66);

г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (БУГАРСКИ 1986а: 55), (БУГАРСКИ 1986б: 110);

д) упућивање на студију два аутора: (ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 320–364);

ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (HALLÉ 1959; 1962);

е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;

ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графици;

з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968);

ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитеровати латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

НАНН, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989–.

ђ) фототипско издање:

ИВИЋ, Милка. *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

НИКОЛИЋ, Јован. *Песарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

CONTENTS

ORSAT LIGORIO. SCr. *Hobotnica*. NATAŠA DRAGIN. Foreign Plant Names in the Manuscripts of the Old Church Slavonic Canon. RADMILO MAROJEVIĆ. Linguistics and Poetics of “Dark Places” in the *Tale of Igor’s Campaign*. ANA BATAS. Progressive Devoicing of Plosives across a Clitic Boundary as a Speaker-dependent Phonetic Phenomenon in the Serbian Language. NIKOLA DOBRIĆ. The Predictive Power of the (Micro)Context Revisited – Behavioral Profiling and Word Sense Disambiguation. GORDANA ŠTRBAC, GORDANA ŠTASNI. Nominal Anglicisms in *-ing* in Serbian. DUŠANKA VUJOVIĆ. Comparative Verbal-Nominal Phraseologisms with the Meaning of Motion in the Serbian Language. STRAHINJA STEPANOV. Magazine Editorial and Argumentation: Correlation between Semantic and Syntactic Structure of the Text. JOVAN ČUDOMIROVIĆ. Conscripting the Audience: The Press Reportage of Serbian National Football Team Matches. BOJANA VELJOVIĆ. Forms of Imperfect Tense in the Speech of Tutin and Surrounding Areas. SANJA NINKOVIĆ, JULIJANA BELI-GÖNCZ, MILICA PASULA. Negative Emotions in German Phraseologisms and Their Translation Equivalents in Serbian. MARKO JANIČIJEVIĆ. Metaphorical Foundations of Serbian and English Constitutional Language. SANJA KRIMER-GABOROVIĆ. Colour Conceptualisation, Categorisation and Naming in English and Serbian by Means of Berlin and Kay’s Model. BRANKA ŽIVKOVIĆ. Evaluation in the Discourse of University Lectures: Evaluative Adjectives and Amplifiers. CHRONICLE. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Редакција LVII/2 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 6. октобра 2014.

За издавача: доц. др Ђорђе Ђурић, генерални секретар Матице српске

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено децембра 2014.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа: Сајнос, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уред-
ник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28–. – Нови
Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985–.
– 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978